

**Центр
досліджень
ВИЗВОЛЬНОГО
руху**

Науковий збірник

Український визвольний рух

№ 5

Львів-2005
Видавництво "Мс"

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України

Центр досліджень визвольного руху

Редакційна колегія: канд. іст. наук Володимир В'ятрович (відповідальний редактор), Роман Грицьків, проф. д-р іст. наук Ярослав Дашкевич, Руслан Забілий, акад. НАН України Ярослав Ісаєвич, проф. Володимир Косик, проф. д-р іст. наук Микола Литвин, д-р іст. наук Іван Патер, Михайло Романюк, проф. д-р іст. наук Юрій Сливка, проф. Володимир Стойко.

Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2005. – Збірник 5. – 240 с.

Збірник продовжує серію наукових публікацій документів, досліджень, спогадів та інших матеріалів, які розкривають різноманітні аспекти діяльності українського визвольного руху, його структур та окремих особистостей.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

На обкладинці: група повстанців у Карпатах, четвертий зліва стоїть "Ванька", далі: Д. Білінчук – "Хмара", "Кордуб"; інші невідомі (1946 р.). Світлина з фондів Івано-франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю.

ISBN 966-8461-17-7

ЗМІСТ

Джерела до історії визвольного руху

- Грицьків Роман. Політична доповідь Мирослава Прокопа (1944 р.).. 5
Стасюк Олександра. Невідома брошура Марка Бослава (1950 р.).. 83

Історія УВО та ОУН у 1920–1939 років

- Дарованець Олександр. Протимонopolна акція ОУН на Волині
в міжвоєнний період 97
Посівнич Микола. Деякі аспекти діяльності Організації
Українських Націоналістів на Далекому Сході. 118

Період збройної боротьби ОУН і УПА

- Вовк Олександр. Назва “Холодний Яр” у криптонімах
національно-визвольного руху 40-х років ХХ століття 131
Ковальчук Володимир. Документальні джерела про діяльність
політичних (суспільно-політичних) референтур мережі ОУН (б)
і запілля УПА на північно-західних українських землях
(друга половина 1943 – перша половина 1944 роках) 135
В'ятрович Володимир. Комуністичний альянс проти УПА 153

Постаті

- Марчук Ігор. Пам'яті Голови Великого Збору УГВР Ростислава
Волошина 167
Сліпак Мар'ян. Микола Хмільовський – видатний діяч УГКЦ і
Воюючої України 177
Дарованець Олександр. Самійло Підгірський – кандидат у члени
Української Головної Визвольної Ради 183
Забілий Руслан. Полковник УПА Степан Фрасуляк – “Хмель” 192
Стрільчук Василь. Михайло Заяць – охоронець Романа
Шухевича. 203

Символіка

- Манзуренко Віталій. Почесна відзнака “60 років Української
Головної Визвольної Ради” 209

Сова Андрій. Символіка українського пожежно-спортивного товариства “Січ”: генеза та історія 215

Огляди і рецензії

В'ятрович Володимир. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 2004. – Т. 41: Кирило Осьмак – президент УГВР. Документи і матеріали. – 880 с. 231

Забілій Руслан. Про “монографію” Віктора Ідзя (Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів. – Львів: “Сполом”, 2005. – 208 с.) 233

Наукове життя

Грицьків Роман. Презентація Центру досліджень визвольного руху 235

Відомості про авторів **237**

Роман ГРИЦЬКІВ

ПОЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ МИРОСЛАВА ПРОКОПА (1944 Р.)

Необхідною умовою успішної діяльності кожного визвольного руху є адекватна оцінка ситуації у власній країні та за її межами. В історії українського народу відсутність або помилковість такої оцінки досить часто зумовлювала до поразки, особливо – у час вирішальних геополітичних та соціальних перетворень.

Мирослав Прокоп

Пропонована читачам “Політична доповідь” Мирослава Прокопа – “Володимира Орловича”, виголошена на Першому великому зборі УГВР у липні 1944 року, є однією з найважливіших спроб осмислити геополітичну ситуацію та становище в Україні напередодні завершення Другої світової війни.

До сьогодні, через невідомі причини, було опубліковано лише два останні розділи доповіді¹, що, порушивши цілісність праці, у підсумку позбавило її належної уваги з боку науковців і громадськості.

“Політична доповідь” складається з чотирьох розділів. У перших двох висвітлено зовнішньополітичну ситуацію та стан українського питання у світі, натомість в інших розглянуто становище українського суспільства й політичні завдання українського визвольного руху.

Слід наголосити, що робота Мирослава Прокопа належить до тих аналітичних творів, які за своєю природою покликані бути основою для

¹ Орлович В. Політична доповідь на першому Великому Зборі УГВР // Літопис УПА. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади / Зібрав Є. Штендера, Ред. П. Й. Потічний. – Торонто–Львів: Видавництво Літопис УПА, 2001. – С. 518-557.

створення програми державної політики. У цій праці чільний діяч ОУН не оминув жодного актуального на той час політичного питання. Зокрема, розглядаючи геополітичну ситуацію, він змодельював можливі, на його думку, варіанти завершення війни та взаємини, що встановляться між її учасниками. Водночас, автор досить вдало оцінив вплив цих процесів на розвиток і вирішення українського питання. Також, зосередившись на проблемі внутрішньо української ситуації та завдань визвольного руху, Мирослав Прокоп комплексно висвітлив історичні, соціальні та політичні особливості розвитку українського суспільства. У результаті цього аналізу, діяч поставив перед визвольним рухом низку завдань, вирішення яких забезпечувало б не лише перемогу над більшовицькими та гітлерівськими загарбниками, але й повноцінний розвиток української державності.

У цілому, праця Мирослава Прокопа є яскравим прикладом політичної аналітики, яка, відображаючи особливості своєї епохи, дає нам можливість цілісно, з історичної перспективи осмислити становище українського визвольного руху напередодні завершення Другої світової війни.

Володимир Орлович

ПОЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

Зміст:

1. Зовнішньо-політична ситуація.
2. Зовнішньо-політичне положення української нації.
3. Внутрішньо-українська ситуація.
4. Наші завдання й питання всеукраїнського верховного політичного керівництва.

--- червень ---
1944.

I. ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ.

Найбільш характерною рисою сучасної війни є невиклярованість її ідейних і політичних фронтів. Вправді в пропагандивно-політичній фразеології воюючих сторін існує в сучасний період війни спільна ідея, спільна політична платформа й спільні цілі кожного з двох великих таборів. Теоретично воюють великі альянтські демократії проти розбійницьких авторитарних систем Німеччини, Японії й Італії. Так це окреслює альянтська пропаганда. Німці, знову, називають сучасну війну війною молодих народів, зокрема Європи проти жидівсько-большевицько-плутократичного союзу.

Та річ не в тому, як окреслюють себе ворожі воюючі табори. Річ у тому поскільки в нутру самих воюючих народів таборів існує єдність ідеї, політики та воєнних цілей. Бо саме це являється вирішальним питанням для дальшого її остаточного перебігу та закінчення.

І коли з цього боку розглядати проблеми сучасної війни, то треба зразу ствердити, що ані ідейної ані політичної єдності всередині поодиноких воюючих сторін таборів немає. Но що собою уявляє напр. англо-американсько-советський блок. За які спільні ідеї й цілі він воює.

Коли відповідати на це питання, то треба ствердити основну розбіжність не тільки ідей, але також реально-політичних цілей поодиноких союзників. Річ не тільки в тому, що Англія й Америка це демократичні системи, а СРСР система наскрізь авторитарна. Цей момент ніколи не був вирішальним при формуванні воєнно-політичних блоків. В час найбільшої гостроти релігійних питань союзничали католики з протестантами проти других католицьких держав, а, якщо йде про устророві різниці, то вільнодумна Франція не вагалася ввязатися з найбільш реакційною російською тюрмою народів.

Вирішальним натомість є те, що за ідейно-устроровими різницями криються різниці, а то й виразні противенства, розбіжності та суперечності реально-політичної натури. Бо тяжко погодити Англії й Америці їхні інтереси з інтересами імперіялістичної Москви, що її апетити в сучасній війні сягають далеко поза межі тих претензій, які ще кілька десятиріч тому висував білий Кремль. Тут проблема стоїть вже не тільки на Дарданелях, на близькому Сході, на Балканах, Балтиці та Фінляндії. Сьогодні большевицька Москва стає вже щораз твердшою ногою на африканському континенті й у Італії. При тому, кожному ясно, що це тільки випадові бази для окупації цілої Європи та всесвітньої большевицької революції. Тут вже йдеться про терени, які безпосередньо або посередньо зачіпають за життєві артерії британській імперії. Також для майбутніх інтересів американського капіталу таке московське просування на захід і південь буде загрозливе. – Бо як в такій ситуації могло б дійти до порозуміння між сучасними союзниками в час розвалу їхнього спільного німецького противника. Чи не йде тут про

противенства, яких розв'язку можуть дати не дипломатичні канцелярії, але власне генеральні штаби. Отже третя світова війна на овиді.

Єдності ідей і воєнних цілей немає також в другому – німецькому таборі. З Японією лічить Німеччину спільний англо-американський ворог. Але голосно колись реклямована співпраця й співбіжність політичних і мілітарних дій обох держав сьогодні стала менше голосною й на практиці її успіхів не видно. Англо-американський блок показався достаточо сильним, щоб вдержувати свої позиції й на німецькому й на японському фронтах. Крім того, на відносинах між Японією а Німеччиною лежить тінь большевицько-японського порозуміння.

На європейському континенті єдність цілей не виглядає краще. Це зрозуміле, коли зважити, що йде про спілку між імперіалістичною німецькою потугою, а відносно слабими європейськими державами, себто т.зв.німецькими союзниками. Різниця у відношенні сил між поодинокими партнерами занадто велика, щоб можна було говорити про єдність. Це радше примусова ситуація менших держав, в якій вона знайшлася у своїйому відношенні до Німеччини. В перших роках війни вони були змушені йти з Німеччиною, себто дати себе добровільно німцям окупувати та прийняти німецьку контролю. Бо яка була б їхня співучасть у добичі, якщо б німці виграли війну. Є ясним, що гітлерівська Німеччина з ніким була б не ділилася добиччю, не виключаючи Італії.

Сьогодні примусова ситуація союзних держав, зокрема Балканів, опирається крім того на спільній небезпеці перед большевизмом. Це без сумніву здоровіша основа союзу. Нічого дивного, що цю карту намагається Німеччина зараз для себе виграти. Це остання німецька політична шанса й нею будуть німці пробувати шахувати своїх ворогів, зокрема альянтів і поневолені європейські народи. При тому вони будуть старатися використати для себе примусові ситуації, в яких знайшлися зарівно альянти, як і всі європейські народи, загрожені большевизмом.

З другого боку також Німеччина знайшлася в сучасний період війни в певному примусовому положенні, що заключається в сліпому куті, в який зайшли німці, що є зараз змушені з одного боку нести на собі тягар боротьби з большевизмом, з другого діставати дошкульні удари нарівно від альянтів, як і від поневолених народів, що чейже не менше Німеччини загрожені московським імперіалізмом.

Примусові ситуації, що в них найшлися воюючі сторони є одною з найбільш характерних рис сучасної війни. В основі цього лежить дотогочасне невикристалізування воюючих партнерів, сперте на ідейних і політичних розбіжностях між ними. Треба сподіватись, що ідейно-політичне викристалізування й розподіл політичних фронтів, принесе також нові військові fronti. Щойно тоді прийдуть *вирішальні* мілітарні удари, що принесуть кінець сучасній війні.

Но перегляньмо позиції поодиноких воюючих сторін.

Німеччина.

Не приходиться багато говорити про імперіялістичні цілі націонал-соціалістичної Німеччини в сучасній війні. Вони надто добре знані й сьогодні надто вже нереальні, щоб про них говорити.

Німці зробили характерну для пруської ментальності спробу перебудувати цілу Європу на касарняний лад, з тим, що самотніми повноправними жителями тієї казарми мали б бути вони, як представники т.зв. вищої раси. Можливо, що діяв тут також приклад англійської колоніальної системи. Тоді однак факт, що колоніальні експерименти з Африки чи Індії хотіли німці перенести в Європу, свідчатиме про їх політичну примітивність та про брак знання європейських народів.

Для нас, однак, сьогодні з кількарічної перспективи важне одне твердження: сучасна імперіялістична війна, а зокрема німецька колоніальна система поневолення, показали *величезну життєздатність і живучі сили народу всіх європейських народів заходу і сходу*. Жоден з них не погодився з поневоленням і зразу підняв боротьбу проти окупанта. Оця живучість національної ідеї і всіх поневолених народів – це один з дуже серйозних політичних факторів, що його треба враховувати при розгляді можливого дальшого розвитку подій в Європі. Це не двозначна пригадка для всіх, хто схоче стати наслідником німецьких імперіялістичних планів.

Які зараз позиції Німеччини. Чи Німеччина стоїть напередодні мілітарного і політичного розвалу.

Завдяки величезним мілітарним ударам протягом минулого року, німці були змушені зрезигнувати з широких східноєвропейських просторів, себто з невичерпаних сирівцевих баз, так дуже потрібних для ведення війни. Сьогодні існує вже безпосередня загроза втрати найвартніших хіба для воюючої Німеччини румунських нафтових піль. Нічого дивного, що з великою завзятістю німці бороняться перед вимаршем большевиків у глибину Румунії. Тим однак не менше, як подають альянти, вони, завдяки своїм налетам, обнизили вже видатність Плоешті на 25%. Коли ж до того додати еспанські зменшені доставки вольфраму, що було накинене Еспанії в останньому договорі з альянтами, та турецькі обмеження експорту хрому до Німеччини, то ясно, що з господарського боку, зокрема коли йде про воєнну продукцію, Німеччина може стояти перед дуже грізною ситуацією.

Ми, однак, не знаємо, наскільки великі є ще запаси Німеччини та наскільки існуючі недостачі може заповнити німецький винахідний промисл. Но можна прийняти, що з втратою сирівцевих баз мусіли німці давно рахуватись.

Ми вмисно наголошуємо *економічні* питання, бо вважаємо, що попри нищення воєнного промислу й німецьких комунікаційних шляхів альянтськими повітряними налетами, господарські недостачі можуть стати серйозною причиною німецького заломання.

Очевидно, мілітарні удари на сухопутних фронтах це також показники послаблення німецької воєнної машини, зокрема, коли йде про людський матеріал. Його Німеччині нестаток.

Але звування зовнішніх фронтів на Сході дало змогу німцям згрупувати свої сили на менших теренах та поменшило непористі розсіпування на великих просторах. Це видно на твердшому німецькому опорі в м. квітні 1944 р. на лінії Серету та Прута, ніж це було напр. на Дніпрі чи Волзі. Звичайно, що грають тут ролю також політичні моменти. З другого боку недовідності розтягнення сил на великих просторах відчули також большевики, не зважаючи на те, що їх людські резерви багато більші, як у німців.

В половині червня 1944 р. большевики приступили до нового наступу. Почали його на півночі, на фінляндському відтинку. Політично це зовсім оправдане. Йдеться про вилучення Фінляндії з війни та створення випадової бази на Скандинавію, бази, скерованої не тільки проти Німеччини, але також проти альянтських союзників.

На цьому, однак, місці нам іде про іншу справу, іменно про те, наскільки новий большевицький наступ на сході може довести до мілітарного заломання Німеччини. (Яким, що він буде поширяться, та зійде з півночі також на південь). Большевики будуть пробувати щастя остаточно розвалити німецькі східні армії, послабленні відтягненнями на захід контингентами. Чи можна тут сподіватись початку мілітарного кінця Німеччини.

Всупереч воєнно-стратегічній німецькій тезі з минулих трьох років про те, що війна вирішиться на східному фронті, наступила зараз в німецькому проводі повна переставка та визнання, що остаточно про результат війни рішить таки західний фронт. Тому там будуть німці старатись вдержати свої позиції за всяку ціну. Тим однак не менше це не означає, що німці можуть допустити до повного ослаблення східного фронту коштом заходу. Треба сказати, що – якщо німцям не вдасться зговоритись з большевиками – вони будуть старатись вдержати свої позиції далеко поза власними етнографічними кордонами й то в першу чергу з господарських та воєнно-стратегічних оглядів. Решта українських західних земель і польські землі – це серйозний господарський фактор, зокрема, якщо йде про прохарчування Німеччини. Воєнностратегічно простір між болотами Прип'яті а Карпатами – це брама в Європу і випадна база через Карпати до балканських союзників, що лучило б зі собою серйозні небезпеки також політичного характеру. Ці останні, себо політичні моменти рекомпензуються однак на користь Німеччини з моментом большевицької окупації решти України й частини Польщі фактом перехоплення знову в німецькі руки української й частинно польської проблеми. Бо що українці й поляки будуть воювати проти большевиків – про це німці знають і схочуть це для себе використати. Знають також про це англійці й тому для них большевики навіть на Вислі не є ще серйозною загрозою. Тому, якщо вилучити господарські моменти, то треба

сказати, що самі політичні огляди не будуть здержувати німців перед тим, щоб вони – змушені до того натиском Червоної Армії, – не відступили поза Вислу. Навіть однак це не означатиме повного мілітарного краху німецьких армій на східньому фронті.

Бо ключ ситуації пересунувся зараз на захід.

Як же там треба оцінити мілітарне положення Німеччини.

Передтим декілька слів про південний італійський фронт.

Як воно не дивно, але власне Гітлеру, який гостро засуджував цісарський провід за ведення двофронтової війни, а сам почав в 1939 р. війну з наче б то безпечними плечима, приходиться зараз воювати на три фронти. Німецька політика і дипломатія останніх років показала найбільш нездарною в світі. Вона, замість полегшувати німецькому воякові його боротьбу, приспороє йому нові фронти. Бо ось власне у висліді туполобої німецької політики наростає в Європі ще один дуже небезпечний підпільний фронт, що значить четвертий фронт боротьби проти Німеччини.

Вже самі ці факти пересуджують майбутню німецьку катастрофу. Вони однак нічого не говорять про можливі реченці. Німці будуть боротись завзято аж до повної безвиглядності їхньої боротьби.

Італійський фронт – це в першу чергу величезний *політичний* удар в Німеччину та випадова база альянтів для їх дальших операцій на півдні Франції й на Балканах. Кессельрінг держить фронт на півдні невеликою кількістю дивізій і треба приймати, що в остаточності він буде зіпхнений на півночі на давні позиції з першої світової війни. Така війна може ще довго затягнутися і не принести вирішальних мілітарних ударів Німеччині. Але *політично*, кожний відступлений німцями квадратний кілометр італійської землі – це повільна загибель італійської імперії, не так давно ще гомінкого партнера осі. Так безгомно сходить в забуття Мусоліні й його велике діло. Для німців це дальший крок в їх політичному усамітненні.

Італійський фронт служитиме без сумніву альянтам для випадів на південь Європи, себто на Францію й Балкани. В цей спосіб німців будуть брати на заході й сході Європи в два кліщі. Більш небезпечними будуть без сумніву кліщі французькі. Там армії Монтгомері з півночі – Александра з півдня будуть змагати до того, щоб подати собі руку та злучити оба рамена наступу.

Кориснішою може бути для німців ситуація на Балканах, навіть у випадку альянтської інвазії. Бо там перетинаються вже сьогодні англо-советські інтереси й там вдалося німцям кинути проти Тіто не тільки Нодіча і Паволіча, але також Михайловіча. Це без сумніву буде послаблювати безпеку інвазії для німців. Бо насправді всі тамошні групи стануть на стороні Англії проти німців, але наступ большевиків з півночі від Румунії дозволитиме німцям грати.

Врешті західний фронт.

Хоч як обіщували собі німці великої поразки альянтів на т.зв. атлантийському валі, практика показала, що оцей вал був в певній мірі також пропагандою, мабуть такою самою, як і т.зв. нова відплата зброя ч: І. Аліянтам вдалося вал проломити та станути твердою ногою на континенті, звідки їх німці не зможуть вже викинути. На одну шансу німці ще правдоподібно числять: на велику континентальну битву на внутрішніх полях Франції, в стилі 1940 р., в якій вони мали б зламати хребта інвазійним арміям. Але як досі показала практика Африки й Італії, німці такої континентальної битви не зуміли б виграти. Вправді тут вони ближчі свого материка, але ближче його також і англійці. Тому треба прийняти, що альянтські акції на заході будуть мати радше характер повільного оточування Німеччини й звужування її фронтів аж до етнографічних німецьких кордонів. Є ясным, що такий перебіг мілітарних дій займе ще не мало часу.

Зробім висновок, що до мілітарного положення Німеччини. Отже не зважаючи на великі теренові втрати, що їх понесла Німеччина в минулому році й ще їх несе зараз, не можна прийняти, щоб німецькі армії були вже дуже близькі повного мілітарного краху. Серйозною загрозою для німецької воєнної машини треба визнати витрати з альянтських налетів та господарські нестачі, що стануть одною з поважних причин німецької програної. Сучасні наступальні дії альянтів і большевиків принесуть даліше звужування територій окупованих німцями, рівночасно однак будуть доповіджувати до розпорощення німецьких сил (Балкани, Норвегія). Тим, однак, не менше вони будуть мати характер затяжних боїв.

Дальшою серйозною загрозою мілітарних спроможностей Німеччини буде зростаючий на силі четвертий підпільний фронт поневолених народів.

Цей момент разом з політичною безперспективністю для Німеччини, що поволи доходить до свідомости німецького солдата, впливатиме негативно на його мораль. Це дальша дуже важена основа німецького заламу. Тяжко прийняти, щоб непрактикована досі здача кількох укріплень більшого стилю (Вітебськ, Орша, Могилів, Шербург) не мала в основі побіч моментів звичайної фізичної переваги, також елементи послабленої моралі німецького жовніра. Так, однак, зразу треба зазначити, що німецький жовнір навіть з послабленою мораллю – це дисциплінований боєць і напевно нездібний до відмови послуху та револьти.

У звязку з тим стоїть справа німецького морального заломання в запілллю, себто в самій Німеччині. Причин до того є доволі. В першу чергу альянтські налети, в другу – величезні втрати на фронтах Сходу й Заходу.

Але вирішальним для революції є не зовнішні причини, але духовість даного народу. Німці, революції ширших розмірів, в стилі впр. Французької, ніколи не зробили. Вони надто великі легалісти, щоб іти проти пануючого режиму. Крім того вони дуже дисципліновані й думають стадом. Проти пануючої системи їм тяжко піднятиись навіть психічно. До чого здібні вони на

практиці, про це вчить оперетновий характер т.зв. німецької революції 1918 року. Це зрозуміли мабуть також англійці, які сьогодні зовсім закинули пропаганду внутрішньої революції в Німеччині, на яку ставили вони на початку війни. – Крім цього серйозною перепоною революції є внутрішній німецький політичний режим, перед яким дрожить кожний обиватель Німеччини. Тому заломання внутрішньої німецької моралі треба враховувати як наслідок повної мілітарної катастрофи, що вже сама собою стане основою упадку Німеччини.

А тепер *політично*.

Політично Німеччина програла найдалі в 1941 р., себто тоді, коли остаточно відкрився імперіялістично-колоніальний характер її воєнних цілей. Історія знає мало випадків, щоб так скоро компрометувалась якась політична система. Її нежиттєздатність яскрава тимбільше, що була вона підперта силою найбільшої мілітарної потуги світа. Тим не менше муіла валитись. Стара талейранівська правда про те, що на багнетах сидіти не можна, справдилася не перший зрештою раз в історії.

Тим не менше робили і тепер це робить німецька гітлерівська система розпучливі спроби ще в останньому моменті політично себе реабілітувати. Ці німецькі спроби звязані не так з якимсь хитрим німецьким маневром, бо на таке німецькі політики замало інтелігентні, але вони впливають із самого розвитку об'єктивних подій.

Тут йдеться про дві справи:

1) про відступ німців зі Сходу й загрозу большевицького заливу Європи і про

2) інвазію та західний фронт.

Ми вже сказали, що підчас коли в 1941 р. примусова ситуація німецьких менших союзників заклочалася в самому факті німецької сили й тому вони були змушені йти з німцями, то сьогодні, попри цей елемент, доходить ще загроза большевизму, яка в 1944 р. стала зовсім реальною. В цей спосіб Німеччина, в силу розвитку умов, стративши на фронтах, – політично зискала. Чи це означає відбудову довіри Німеччини серед її менших союзників та поневолених нею народів. В ніякому разі. Абстрагуючи навіть від того, що така відбудова довіри мабуть вже неможлива, німецька система дослівно нічого не зробила в тому напрямі. Німецька політика така сама зараз, як була два роки тому. Бо годів впр. серйозно трактувати німецькі залицяння до українських повстанців по той бік фронту, в цей час коли по цей бік фронту цих же повстанців прилюдно розстрілюють.

Тому треба також прийняти, що ніяких ілюзій в тому напрямі немає ані в балканських чи балтійських народів, ані серед поневоленого Сходу чи Заходу. Тим, однак, не менше існує один факт, – а це що так як досі, німецька армія є одинокою мілітарною силою, що здержує большевиків. Це створює основу для німецької гри.

Цей фактор обіцували собі німці скріпити ще одним моментом, а це *інвазією*. Можна прийняти, що з політичних моментів німці навіть прагнули інвазії. Вони іменно числили на те, що інвазія буде невдалою, або принаймні не дійде до більших розмірів, так що виду того, Німеччина стане в очах всіх європейських народів, зокрема поневолених Німеччиною, одинокою реальною силою, яка може протиставитись Росії та що в виду того всі надії на Англію, як на захисника народів перед большевизмом підуть в нівець.

Та прийшла інвазія й німецькі надії частинно вже завели. Німці інвазійних армій не розбили. Вправді це не значить те, що альянти будуть охочі й спроможні рятувати європейські народи перед большевизмом, бо альянтам до Висли чи Пруту не дуже далеко, але це також не скріплює позицій Німеччини та не доведе до вичікуваного німцями перевороту в політичному обличчі Європи на їх користь, бо: німецької моралі треба враховувати як наслідок повної мілітарної катастрофи, що вже сама собою стане основою упадку Німеччини.

А тепер *політично*.

Політично Німеччина програла найдалі в 1941 р., себто тоді, коли остаточно відкрився імперіялістично-колоніальний характер її воєнних цілей. Історія знає мало випадків, щоб так скоро компрометувалась якась політична система. Її нежиттєздатність яскрава тимбільше, що була вона підперта силою найбільшої мілітарної потуги світа. Тим не менше мусіла валитись. Стара талейранівська правда про те, що на багнетах сидіти не можна, справдилася не перший зрештою раз в історії.

Тим не менше робили і тепер це робить німецька гітлерівська система розпучливі спроби ще в останньому моменті політично себе регабілізувати. Ці німецькі спроби зв'язані не так з якимсь хитрим німецьким маневром, бо на таке німецькі політики замало інтелігентні, але вони випливають із самого розвитку об'єктивних подій.

1) німецька гітлерівська система надто вже скомпрометована в очах всіх народів і вони, не довіряючи їй, не підуть добровільно битись за Німеччину навіть проти большевиків, бо до того спільного походу проти Росії вони могли б стати тільки з таким партнером, який у випадку перемоги, гарантував би їм свободу. А то не можна ждати від німців;

2) бо всім європейським народам відомо, що розміри й напрям майбутніх наступів альянтів зумовлені оглядами на советського союзника, себто бажанням з одного боку вдержати його якнайдовше при собі, а з другого не допустити до його за далекого просування на захід.

Чи в такій ситуації можна вважати положення Німеччини політично безвихідним. Чи Німеччина засуджена вже на повільне звузування її фронтів та назріваючу катастрофу. А зокрема, чи буде майже 90-мільйоновий нарід бездільно приглядатись її зближенню.

Без сумніву, перед усього німці, згідно з їх ментальністю, що покланяється єдино фізичній силі та негує моральні й політичні моменти, будуть ставити скажений опір ворожому наступові. Такий вихід найбільш підходящий німцям. Тут присвічує ім Сталінград, Корсунь, Туніс, Кассіно, Тарнопіль. Але й тому можуть бути виломи, бо, як сказано, ось нпр. Чербург, Вітебськ, Орша і др.. відносно скоро піддались.

Це одне. А друге – це можливі німецькі маневри. Вони [не відчитане слово. – Ред.] із непорозумінь в аліянтському таборі.

То коли б єдиною ціллю аліянтів (разом зі Советами) було розбиття Німеччини, то без сумніву доля Німеччини була б вже припечатана. А так не є. Звичайно, що не значить, що німці не програють, навпаки, але попри це є для них можливість рятувати себе від катастрофи, себто від цілковитого знищення.

Ці дві можливості це:

а) порозуміння з Англією,

б) порозуміння чи капітуляція перед Советами.

Якщо б в німецькій пропагандивній метушні про т.зв. оборону європейської культури перед варварством большевизму була хоч крихта правди, то не було б для німців простішого виходу, як порозумітися з Англо-Америкою для спільної боротьби з большевиками.

Але так не є. Бо тоді німці мусіли б зрезигнувати від своїх імперіалістично-розбійницьких планів поневолення європейських народів, а того вони не хочуть. Трудність такої розв'язки лежить крім того в сучасному гітлерівському режимі. Є ясним. Що порозуміння з Англією могло б прийти найлегше при зміні політичного режиму, або при військовій диктатурі. Для сучасного німецького режиму – це означає революцію. А до революції, як сказано, німці здібні найменше. Зрештою тут діють прямо утилітарно-еґотичні інтереси кількох мільйонів партійців, для яких революція означає кінець їхньої зворотної кар'єри та дуже сумні особисті перспективи. Тут і показується вся безглуздість в стилі гітлерівського, що в найкритичнішій для народу ситуації не дають йому з неї вийти. Це, очевидно, ні чому не поменшує користей з авторитарного режиму для народу в час війни.

Що дає німцям європейський ССРСР (бо власне до збільшевичення Європи тоді дійшло б). Є очевидним, що німці з їх колосальним третім станом, з їх промисловістю, з їх інтелігентською та робітничою верствою, а зокрема з пруською мілітарною традицією стали б дуже скоро одною з провідних націй в такому європейському творі. Зрештою німці Росією вже раз володіли. Навіть деяка частина зненавидженого ґештапівського апарату врятувала б себе, як нові службовці НКВД. Це саме партійні головорізи, якими Сталін не погордив би. Він напевно не вів би проти німецької інтелігенції такої боротьби, як проти української. Зрештою німці стали б дуже скоро наскрізь державницьким елементом, бо їхня позиція зовсім інша, як наша.

Такі є можливості сучасної Німеччини й сучасний режим напевно буде старатися для себе її виграти. Вони заключаються в тому, що ми на початку називали ідейно-політичною повиклярованістю сучасних фронтів. Коли Німеччина втратила вже позицію самостійного імперіального чинника, то у висліді неоднородности цілей і альянтів і советів, за німцями забезпечується позиція серйозного язичка при вазі, що може перерішувати сторону одної або іншої сторони. Німеччина перестала бути вже самостійним субектом, що вирішає про дальший розвиток подій, але її сучасна позиція між двома ворожими її імперіялізмами дозволяє їй на досить широку гру. Тому з цього боку розглянувши ситуацію, не можна назвати положення Німеччини катастрофічним. Це впливає з факту, що зараз і положення альянтів і совітів і поневоленних народів, гноблених німцями, але загрожених також більшовиками є дуже складне. В цей спосіб всі, так сказати ідуть на одному возі. Про це німці добре знають. Вони зокрема знають, яку оточуючу таємну гру грають совети і альянти, і тому будуть старатися в відповідний час це для себе скапіталізувати.

Тут треба з'ясувати найважливіші позиції советів в сучасній війні. Совети вступили до сучасної війни в ім'я здійснення цілей більшовицької революції в Європі й світі взагалі. Ославлену декларацію Пат'омкіна з 1785 р. в Парижі про те, що з майбутньої війни вийде советська Європа, так, як з попередньої виїшла советська Росія, не можна приймати тільки як недискретну, тактичну, заяву дипломата, але як принципіально кредо Кремля. Зрештою але в часі війни, бо в 1940 р., назвав Сталін Червону Армію збройним раменом всесвітньої революції.

Тактично план більшовиків був простий: дати змогу капіталістичним країнам достаточо скривавитися у взаємній різні, а самому зібрати сили та у відповідний час вдарити. Зібранню сил і підготові війни служили всі три сталінські п'ятилітки, бо ціла промислова й аграрна політика Кремля йшла від багатьох років під кутом підготовки війни.

Але сталося інакше, як планував Сталін. Більшовики були змушені вдатися у війну скорше, як того вони бажали. Противники не були не те що послаблені, але навіть сильні. Тільки безприкладна глупота німецької політики врятувала Сталіна від катастрофи. Вона створила також основи для сталінських протиударів, отже для широкої партизанської акції на тилах Німеччини й мобілізуванню настроїв мас проти німців, зокрема на Сході, та для створення в більшовицькому запіллї атмосфери оборони батьківщини перед страшним гітлерівським загарбником. Від матеріальної катастрофи рятували більшовиків альянтські доставки. Сьогодні тяжко сказати наскільки Сталін грав, коли протягом 1942 р. [**не відчитані слова.** – Ред.] про горязчу катастрофу та домагався нових поставчань. Можливо, що була це гра така, як в 1939 р. з Фінляндією, обчислена на обман капіталістичного світа. Певним однак є, що в той час положення Кремля було дуже тяжке.

Але скоро прийшла поправа. Можна сказати, вона прийшла за скоро, так, що в запамороччені від успіхів большевики не збереглися перед тим, щоб не поповнити декілька кардинальних політичних промахів. Всі вони сходяться до одного факту, а саме до того, большевики надто вже скоро відкрили свої імперіялістичні заміри перед світом, зокрема перед своїми аліянськими союзниками й перед “визволеними” ними народами та почали їх безоглядно реалізувати. Це мусіло насторожити зарівно приятелів, як і ворогів.

Бо навіть, якщо прийняти, що в ім'я своїх воєнних цілей аліанти відступають большевикам Фінляндію, Балтійські Держави, ЗУЗ і половину Польщі та Румунії, коли навіть вони годяться на якісь російські концепції на Балканах, то за ні яку ціну вони не схочуть пустити Сталіна на Суез, до Каїра, в Північну Африку й у Італію. А власне туди прямують большевицькі імперіялісти, там вони думають усадовитись і звідтам організувати даліші випадки. Коли б большевики пішли далі по цілій лінії, то справді треба б спитати, за що властиве аліанти, а зокрема Англія, воює, бо ж винищуючи Німеччину, вона тягне собі на плечі, не менше грізного противника. Напевно не з доброї волі пускає Англія Вишинського й Богомолова на свої найважливіші позиції, а тому – що, як виходить – ще сьогодні намагається вдержати якнайдовше при собі большевицького союзника, як одинокого гаранта мілітарного положення Німеччини на лопатки. Що цей експеримент може дорого коштувати англійців, зокрема коли йде про соціально-економічну структуру їх материка й колоній та що аліанти в своїй грі з большевиками також можуть перерахуватись – це ясне. Але яким є, що безпардонна політика московського імперіялізму на півдні Європи – його демаскує та підточує його впливи й серед народів, в яких є симпатії до Росії (нпр. Сербі) і серед тих, що орієнтуються на большевизм. Найважливіше при тому, що греблю большевицьким зазіханням ставлять у власному вже інтересі аліанти на кожному можливому терені. Класичним того прикладом є історія Тіто, до якої аліанти зразу злучились, висилаючи туди своїх т.зв. інструкторів, себто розвідників, коли тільки зорієнтувались, що її ліквідувати не можливо.

Передчасне відкриття большевицьких карт зв'язане з їхнім недооцінюванням німецького противника. Не можна забувати, що інакше, як це було в 1941 р. з німцями, большевикам не вдалося досі ніде ліквідувати більших німецьких армій. З німецького боку це був передовсім відворот, зумовлений не тільки натиском большевиків, але також політичними моментами. Кореня німецьких армій большевики не знищили і з ними вони ще будуть мусіти зустрічатися. Перецінивши свої сили й недоцінивши сили противника, большевики відкрили передчасно свої карти перед аліантами й поневоленими народами.

Вкінці гра Кремля в отверті карти буде мати свої наслідки також на внутрішньому ринку. Як відомо, большевики, поза романовсько-вітчизняною фразеологією, поза суворовськими орденами й блахвалом про релігійну

толеранцію нічого нового масам не принесли. А нам відомо, що всі ці царські аксесорії зовсім обоягні советській масі. Їй важко було дізнатись чогось нового про колгоспи, про позицію робітника, тощо. Але тут власне кажучи, вона нічого нового не почула. В перших днях “визволення”, коли маси відітхнули від гітлерівського гніту, коли зокрема чекали побачити свої братів і чоловіків з Червоної Армії – ця справа відійшла на другий план. Кожний, однак, новий день більшовицької дійсності, з її усіма старими практиками мобілізуватиме населення *проти режиму*. Це кріпчатиме в міру продовження імперіялістичної війни, в міру того, як маса побачить, що Сталін кінця війни не знає та що в нього необмежені імперіялістичні цілі.

Оце наростання ворожих режимові настроїв мас, в парі з його компрометацією назовні – це серйозні елементи слабости большевицького імперіялізму. На тлі майбутніх політичних ускладнень в Європі, вони гра- тимуть вирішальну роллю при розвалі сталінської імперії.

В своїй політиці передчасно відкритих карт Сталін знайшовся зараз також у своєрідній примусовій ситуації. Він здає собі справу, що німецька армія ще доволі сильна та що завдати їй вирішального удару не так легко. Тому так дуже натискав він на другий фронт. Але не тільки тому Сталіну треба було другого фронту не тільки на те, щоб заломали з двох сторін силу Німеччини, але також щоб послабити небезпечного аліянтського союзника. Бо, як сказано вище, большевики планували колись так що капіталістичні держави повинні скривавитись в довгій війні так, щоб внутрішньо були готові для розкладової большевицької агітації, а тоді повинен прийти ССРСР зі свіжими, ненарушеними ще силами й добити всіх воюючих капіталістів та дати основи до світової революції.

А тим часом прийшло якраз навпаки. Знекровлені є Німеччина й ССРСР, а аліянти поза летунськими втратами й втрати кількох тижнів інвазії, стоять ще зі своїми могутніми арміями. Мати такого союзника – не дуже приємно. Тому Сталін нічого собі так дуже не прагнув, як власне, щоб аліянти порозбивали собі трохи голови на Атлантийському валі. Бо це означало б: 1) послаблення аліянтів, 2) відтягнення німецьких резерв на Захід. Одне і друге дало б большевикам свобідну руку в Північній, Середній та Південній Європі.

В такій ситуації накладався погляд, що аліянти не повинні були робити інвазії, бо 1) вона крила в собі дуже серйозні небезпеки бути розбитим на побережжі німецькою обороною, 2) аліянтську невдачу могли б використати для себе большевики.

А однак аліянти на інвазію пішли. Так само як пішли большевики на літню офензиву, хоч здавалося, що повинні були ждати, заки аліянти скривавляться на заході. Так само, як в супереч дотогочасним відмовам дали большевики американцям легунські бази в ССРСР. Що все це означає. Ідеальна згода між союзниками. Чи може, за далеко посунені суперечності й обоцільне намагання за всяку ціну рятувати потрібний ще для обох сторін союз.

Заки відповісти на ці питання, розгляньмо позиції Англії й Америки.

Англо-американський союз.

Не улягає ніякому сумнівові, що однородних цілей немає також і в англо-американських союзників. Коли б навіть не вірити німецькій пропаганді, що Америка змагає до того, щоб переняти британську спадщину, то фактом є, що існує ряд точок зудару між англо-американським капіталом, та що поділ світа уявляє собі кожний з партнерів на свій лад.

Якщо йде про заінтересування Америки в сучасній війні, то їх можна схопити в трьох головних групах:

1. [не відчитане слово. – Ред.] Японія, Китай,
2. Північна Африка й Близький Схід,
3. Росія як далекосхідний партнер і Росія як європейський чинник.

Довгий час обстоювала Америка становище, що перш усього треба ліквідувати Японію, а тоді цойно вдарити на Німеччину. Але цю американську тезу вдалося англійській дипломатії перемогти. Америка вправді воює на Далекому Сході також, але рівночасно післала свої величезні контингенти в Європу, підчас коли участь Англії в далеко-східній війні, зокрема в морській, відносно невелика.

Часова переставка Америки на англійську тезу, зумовлена американськими інтересами на Близькому Сході та в Північній Африці, де йдеться в першу чергу про французькі колоніяльні посілости. Є зрозумілою справою, що Франція буде змушена платити ними за своє визволення альянтам. Але тут при розподілі оцих колоній зарисовується серйозні різниці між англійськими а американськими поглядами. Англія боронить суверенности французької колоніяльної імперії. Очевидно не з гуманітарних оглядів чи з любови до французького народу, але з власних інтересів. Бо, де лежать французькі колоніяльні посілости[?]. В першу чергу в Північній Африці та на Близькому Сході. А туди саме проходять життєві артерії британської імперії. Мати в таких посіlostях слабу Францію краще, як небезпечного американського конкурента. Тому англійці вже посередньо влізли до Ірану, а на Північну Африку боронять суверенних прав де Голя. Коли сьогодні на всіх тих теренах не доходить до отвертого англо-американського конфлікту, то це треба завдячувати советам, які туди також влізли й супроти яких англо-сакси тримають разом. В деяких теренах, як нпр. в Ірані устійнено вже розмежування впливів трьох імперіялістів.

Що до європейського военного театру, то головним предметом заінтересування є Росія. Перш усього Росія, як можливий союзник в боротьбі проти Японії, а відтак, як терен господарської експанзії.

На війну з Японією Росія досі не дала себе намовити. А вистачить подивитись на далекосхідну карту, щоб зрозуміти, як дуже Америці на тому залежить. Бо нпр. Сахалін і Владивосток – це ідеальні бази для американського летунства в боротьбі проти Японії. Де того не хоче допустити Росія. Чому. Бо вона резервує Японію як силу, що біля неї будуть ще довгий

час проливати свою кров аліанти, а друге, як майбутнього союзника на випадок, коли б аліанти захотіли одного дня піти походом на ССРСР.

Про це дуже добре знають аліанти, зокрема Америка. Зараз їм дуже залежить на Росії, як на протинімецькому чинникові й тому не мають вони даних намовляти Росію на війну з Японією. Але в руках американців є такий атут, як достави до ССРСР. Їх можна кожночасно здержати й тому ними можна витискати свої вимоги до ССРСР. В цей спосіб тільки можна пояснити американські бази в Полтаві, бо ж зрозуміло, що проти якогонебудь встрявання чужих сил большевики дуже завзято бороняться. Коли вони пішли на американські бази – значить мусіли. Звичайно, за те заплатили американці не тільки доставами, але напевно ще іншими концесіями. Правдоподібно у висліді того мусів фінський посол опустити Вашингтон. Рівночасно, однак, бази на Україні проти Німеччини є прецеденсом для баз на Далекому Сході проти Японії. А це є головне завдання американської дипломатії, щоб втягнути большевиків до війни з Японією. Крім того є ще один момент в отих летунських базах. Це делікатна політика підсуватись ближче до небезпечного союзника та його окружувати. Такій самій цілі служать мілітарно-політичні позиції аліантів в Югославії й Греції. Все це випадні пункти на всякий случай проти Росії.

Підчас коли на тому далеко-східно-російському відтинку немає основних розбіжностей між англійцями а американцями, то щодо Росії, як європейської потуги, погляди в англо-сакському світі поділені. Це й взагалі відноситься до їхніх поглядів на майбутнє цілої Європи.

Америка радо бачила б на європейському континенті якісь сполучені штати на свій лад. Діє тут не так політична амбіція, як господарські інтереси американського капіталу. Америка хоче Європи без митних, а може й політичних кордонів, щоб не створювали жодних бар'єр для своєї економічної експансії. Тому й Америка буде радше проти самостійних держав, а за федераціями. Коли, однак, це буде неможливе – і тут доходимо до суті справи – Америка не вважала б недопускасним віддати європейські народи під опіку Росії. Чи большевицький європейський ССРСР – це питання друге, але навіть тоді обіцяє собі Америка свободної економічної пелетрації на європейських теренах.

І в цьому власне питанні англо-американські погляди основно розбігаються. Під час коли Америка переслідує в Європі в першу чергу інтереси економічні, Англія наскрізь політичні. Для Англії європейський ССРСР чи хоч-би тільки гегемонія Росії в Європі – це безпосередня загроза англійських островів, це загроза Середземного моря, Близького Сходу і т.д. Тому проти цього буде Англія боротись та намагатись перефорсовувати свою тезу також у відношенні до Росії й усієї Європи.

Безсумніву також Америка заінтересована в тому, щоб не допустити до 100 %-ової перемоги Росії, бо це також загроза нового імперіялістичного

конкурента, до того з інтернаціональним ідейно-політичним підложжям, що не резигнує також з Америки, але головним промотором в можливій боротьбі проти закріплення всеєвропейської советської імперії остає таки Англія.

Пригляньмося її позиціям.

Якщо йдеться про позицію Англії, то треба сказати, що Англія вступила в війну в ім'я вирішального для життя й розвитку Бритійської імперії принципу т.зв. рівноваги сил на європейському континенті. Політика Англії в Європі йде від кількох століть по лінії ліквідації тієї держави, що, сягаючи на гегемонію в Європі, могла б позбавити англійців всяких впливів на європейському суходолі, а в дальшу чергу заатакувати також англійські острови. В ім'я цієї політики Англія монтувала завжди союз менших європейських держав, кидаючи їх до боротьби проти найнебезпечнішої європейської потуги. Це давало англійцям дуже вигідну ідейну позицію захисника слабших перед сильнішими. Так по черзі вела Англія свої переможні війни проти Іспанії, Голандії, Франції й Німеччини. При тому, маючи до діла з кількома європейськими потугами, Англія виступала завжди проти найсильнішої, стараючись недопустити до надмірного розросту одної держави. Тим можна пояснити резерву Англії до Французьких планів винищення Німеччини в 1918 р. в обаві перед надмірним розростом Франції. Також англійську політику, що довела до Мінхену в 1938 р., себто дозволила німцям розростатись, треба пояснити не тільки невідповідністю Англії до війни, але також оглядами на большевицьку Росію, якої мілітарна потуга й воєнні імперіялістичні плани ставали в той час для всіх очевидним фактом. Тоді ставало для кожного ясным, що тих двох потуг Англії не розбити. Крім того перед Англією ставало марево найбільшої небезпеки, а це віднова давнього Рапалля, себто російсько-німецького порозуміння, а як сказав Льюїс Джордж, він ніколи нічого так дуже не боявся, як німецької голови на плечах російського мужика. Но такий російсько-німецький альянс був би непереможний. Тому зрозумілим є зусильні намагання Англії в рр. 1939-41 довести до зірвання російсько-німецького порозуміння. Треба признати, що спровокування передчасної для Сталіна війни з Німеччиною, як зрештою і сам факт доведення до зудару обох оцих двох по зуби озброєних і по суті Англії ворожих потуг, є одним з майстерних потягнень англійської дипломатії.

Нам умисно треба було спинитися над принципами англійської політики, зокрема в сучасній війні, щоб дати собі відповідь на ряд питань сучасної дійсності, від яких залежить також постановка нашої визвольної боротьби.

А питання ці такі:

- 1) Чи в своїй співпраці з большевиками англійці – як твердить німецька пропаганда – продали Європу большевизмові, чи будуть вони змушені щораз дальше уступати перед советськими вимогами, чи врешті решт скапітулюють перед Сталіном не тільки в Європі, але також на своїх власних землях та в своїй посілости.

2) а. Чи, всупереч своїй дотогочасній політиці уступок супроти советів, Англія й альянти взагалі поставлять одного дня спротив большевикам, бо такий опір будуть *мусіти* поставити та чи

б. рішившись на це, будуть вони до такої постави політично й мілітарно спроможні.

Щодо альянтських уступок большевикам, то треба сказати, що вони визначаються:

- 1) альянтською розцінюкою спроможностей німецької мілітарної сили в даний момент, яку ламали альянти, а зокрема англійці, тільки власними руками найменше спішаться й тому стараються вдержати при собі Советський Союз з його колосальними людськими резервами, або інакше з його гарматним мясом для альянтських зброєвих заводів,
- 2) ступенем політичної й мілітарної підготованости альянтів одного дня протиставитись збройно російському імперіялізмові з позитивним успіхом,
- 3) революційними силами поневоленних народів Заходу й Сходу і їхньою спроможністю ставити опір німецькому й большевицькому імперіялізмові та завдавати їм удари з нутра й у цей спосіб робити зрілими до упадку при одному більшому альянтському ударі.

Такими елементами керуються альянти, зокрема англійці, уступаючи советам на їхні все нові домагання. Чи це є зрада Європи. В такій площині взагалі не можна знайти відповіді на розвиток сучасних відносин між СССР з Англією. Бо поняття зради в міжнародних відносинах має інший характер, як в приватних або внутрішньо-національних умовах. З другого боку, якщо Англія Європи “не зраджує”, то цього напевно не робить ради своїх симпатій до європейських народів. Тут рішають основні вимоги й реальні інтереси англійської імперії. А ці кажуть, що через Суез і Середземне Море проходять життєві інтереси британської державної будівлі і проти чужих зазіхань на тих теренах Англія завжди дуже завзято боронилась. Зрештою сьогодні вже йде боротьба між Англією й Америкою за позиції на Близькому Сході та в Північній Африці, – чи можна отже допустити, щоб англійці спокійно приймали там безпардонну большевицьку penetрацію, яка грозить не тільки якимось викупном акцій Суезу чи концесіями на нафтових полях Ірану в американському стилю, але підбуренням арабського світа й інших колоніальних народів проти англійської системи правління.

А однак – скаже дехто – пускають альянти большевиків і в Каїрс і в Альжир і в Неаполь і в Рим. Пускають, бо мусять – треба відповісти. Так само як в 1940 р. німці мусіли пустити большевиків в балтійські держави та на Буковину й Бессарабію, до того ще робили добру міну до злої гри та в своїй пресі виправдовували “оборонний”, начеб то, характер большевицького просування на захід і південь. Щойно пізніше в 1941 р., з німецьких білих книг

ми дізнались, що більшість цих большевицьких походів були шантажем Німеччини, заангажованої в війну на західному фронті.

Сьогодні говориться, що все і все, отже і сталінська політика в відношенні до польського еміграційного уряду, договори з Бенешом, договори з норвежськими делегатами й безчисленні затії Богомолова в терені Середземного моря, що очевидно бють в інтереси Великої Британії, – що все це згори устійнено в Тегерані та що все це йде за згодою всіх партнерів. Краще, однак, може, для остаточної оцінки московських імперіялістичних затій в періоду порозуміння з альянтами, почекаймо на альянтські білі книги. Тоді сьогоднішні договори й доконані факти наберуть напевно іншого обличчя.

А може Англія відвернеться взагалі від Європи та займеться своєю морсько-імперіяльною політикою. Добровільно Англія на це не піде. Чейже такий вихід пропонував Англії Гітлер ще в 1938 р., він навіть обіцяв гарантувати англійську імперію та заключити з нею вічний союз. Але цього Англія не прийняла. Бо вона знає, що той, хто володіє Європою, може легко простягнути свої руки над англійськими островами.

Коли Англія не пішла на таку розв'язку в порозумінні з Німеччиною, то напевно добровільно не піде вона на це з більш небезпечним російсько-большевицьким імперіялізмом. Ця проблема була в останніх місяцях дискутована в англійській палаті громад. Преса, яка відтак обширно реферувала ті справи, висловила про існування т.зв. двох шкіл в англійській закордонній політиці – проєвропейської й проти – європейської. Як вийшло зі заяв Черчіля й Ідена, побідила в цілості школа проєвропейська. Англійські керівні політики висловилися не тільки проти того, щоб відвертатися від Європи й підчеркали вагу інтересів чи т.зв. місії Англії на європейському континенті, але також проти того, щоб переводити поділ сфери впливів англійських і російських в Європі. Так і видно, що англійці за фразами про співпрацю з Росією хочуть задержати гегемонію в Європі в своїх руках, значить будуть боронитись не тільки перед європейським ССРСР, але також перед поширенням впливів большевиків на середущу, південну й західну Європу. Питання *Сходу* Європи зміщається в проблемі можливого розвалу ССРСР взагалі, а про це сьогодні в Англії не говориться.

А не можна про це говорити з двох причин: 1) з огляду на Японію, до війни з якою альянти хочуть, – як сказано, – втягнути Росію, 2) чого найбільше Англія боїться – з огляду на завжди існуючу небезпеку німецько-советського порозуміння.

В цьому останньому моменті залишається причина, чому англійці, так дуже уступають большевикам і чому, як досі, не протиставляються большевицьким аж надто видним імперіялістичним апетитам. Тому так довго, як довго німці будуть ставити завзятий опір альянтам, як довго не буде виглядів на англо-німецьке порозуміння й як довго німці будуть

представляти собою поважну мілітарну силу – аліанти будуть большевиків піддержувати й большевики будуть іти вперед.

Крім того, у цій піддержці й уступках большевикам криється з аліантського становища не тільки протинімецький але також протибольшевицький елемент. Йдеться, іменно, про винищування також большевицького возиноного* потенціалу та про послаблення большевицького імперіялізму на випадок можливого зудару з ним. Бо, якщо б аліанти навіть не вважали б вже німців за серйозну мілітарну силу (до того ще не має даних), то допускаючи конечність зудару з большевиками, краще їм зараз підпомагати большевиків, щоб тільки вони винищувались на німецько-большевицькому фронті, чим мали б вони винищуватись на большевицько-аліантському фронті коштом вже аліантської крові. Бо Англія від 1933 р. спекулювала на зудар ворожих їй двох авторитарних режимів і на їх взаємне знищення в війні та від цього принципу вона не відступила й досі. Йому вона підпорядковує все друге.

Отже не зрада Європи, але конечність вдержати советів якнайдовше при собі в ім'я найгрубших власних імперіяльних інтересів диктують Англії сучасну ігру з большевиками. Так само, однак, не поворот симпатій серед Англіїців для поневолених народів Європи, але тверда конечність оборони власних інтересів перед большевицьким імперіялізмом *змусять* Англію поставити загороду Кремлеві. Бо Англія змагає до знищення не Сталіна чи Росії, як певної системи, чи народу, так само, як не має вона таких замірів у відношенні до Німеччини. Попри всю відразу до касарнянсько-гітлерівської системи, йдеться тут про знищення німецького імперіялізму, що загрожує Англії. Тій цілі має служити все, зокрема союз з большевиками. Сказав те ж знову згаданий Льюїс Джордж, що англійці можуть торгувати навіть з людоїдами. Тому й давали й дають англійці велику допомогу советам, зокрема тоді, коли советська воєнна машина грозила розвалом і була серйозна небезпека німецької перемоги. Ще сьогодні помагають аліанти большевикам, правдоподібно вважаючи, що німецька воєнна машина ще потребує здорових ударів. В моменті, однак, коли головний ворог, яким для Англії є німці, послабне, коли перед англійцями стане загроза нового большевицького противника – тоді становище Англії до дотеперішнього союзника рішально зміниться.

Є тільки питання – чи вдало буде цей момент Англією вибраний, бо Сталін показався вже не раз дуже вирахованим грачем і тому всі плани його союзників також добре відомі. Рівночасно є питання, чи будуть для такої зміни фронту достаточні сили в аліантів.

Пущо йдеться про ідейні позиції – то уважаємо, що так. Коли по противній стороні большевицького фронту буде не страшний гітлерівський вбивник полонених і гнобитель окупованих народів, але якийсь партнер, що

* Так у тексті.

перед червоноармійцем поставить перспективу рятунку зі страшною імперіялістичною різни, а перед поневоленими народами Сходу й Заходу перспективу самостійного існування, тоді позиції такого партнера будуть достаточо сильні, щоб відобрати Сталінові атут оборони перед інтентвентським насиллям. Говоримо виразно, *якщо*, себто беремо до уваги інший підхід аліянтів до окупованих народів, як у німців. Крім того, ситуація може бути такою, що на таку політику аліянтів буде запізно, що більшовики стоятимуть задалеко в глибині європейського континенту й аліянти, зокрема англійці, будуть змушені прийняти стан, накинений большевиками, хай тільки на короткий час.

А тепер справа *матеріальних* спроможностей аліянтів.

Перші роки війни показали велику матеріальну невідготованість аліянтів, зокрема Англії до війни. Але поволи показалося, що водночас з матеріальним виснажуванням Німеччини зростали сили аліянтів. Завдяки багатим сирівцевим базам, аліянти мали й мають довший віддих. А це у війні має велике значення. Сьогодні воєнний потенціал аліянтів стало зростає. В них сьогодні вправна перевага в летунстві над Німеччиною, не говорячи вже про флоту, в якій Німеччина ніколи не могла з ними конкурувати. Також продукція сухопутної змеханізхованої зброї не може видержати аліянтської конкуренції. Одна цифра, а це американський випуск 127.000 літаків річно (беручи за основу, продукцію за місяць лютий 1944) сама за себе говорить.

Звичайно, цієї гігантської переваги в матеріалі треба аліянтам для остаточної перемоги над Німеччиною. Але *чи тільки?* Німецька пропаганда твердить, що Америка своєю колосальною повітряною флотією хоче опанувати весь світ, викинути Англію з її головних летунських баз. Не можна виключати, що є такі американські плани. Але чи тоді не готовляться англо-сакси, головно англійці, до війни з більш небезпечним советським конкурентом. Чей же сталінський імперіялізм не знає взагалі меж. Крім того, він небезпечніший, бо має ще т.зв. “ідейні основи”.

Приймаючи згадані факти, треба узнати, що в аліянтів вже тепер йде матеріальна підготовка до того, щоб розбивши німецького противника, не дозволить також Сталіну здобути вирішальну перемогу та для тієї мети є в аліянтів матеріальні дані.

Тут варта ще згадати такі факти, як нпр. позиції англійсько-збройних сил в Ірані й на цілому Близькому Сході. Проти кого вони там стоять. Колись післали її туди, щоб не пускали німців через Кавказ. Зараз з німців на Кавказі й слід загинув, а англійські акрії* там далі стоять. Проти кого.

До того ще позиція Туреччини. Є нам ясным, що Туреччина заінтересована не в перемозі, але в повному розвалі большевицької імперії, хоч би з огляду на большевицькі намагання дістати Дарданелі. Треба

* Так у тексті. Має бути “армії”.

приняти, що при зміні політичних фронтів Туреччина прийняла б активну участь у війні.

Вкінці справа інвазії, чи західного фронту. Представляючи політику плани большевиків, ми сказали, що нічого так дуже Сталін не прагне, як того, щоб Гітлер відтягнув свої основні сили на захід, а альянти, щоб порозбивали собі голови на західному фронті.

В такій ситуації здавалося, що альянти не повинні були йти на інвазію, бо це для них не корисне. З другого боку, коли вже альянти створили другий фронт, видавалось, що тепер ждати повинні були большевики, заки альянти трохи скривавляться і будуть їх самих просити про відтяження на Сході.

Але ані одне ані друге не наступило. Чому. Що означає сучасний західний альянтський фронт і рівночасний большевицький наступ на Сході.

Перш усього треба ствердити, що ані альянти ані совети добровільно на ці нові наступи не пішли. Альянтам було дуже вигідно стояти з боку й приглядатись, як взаємно винищуються німці й большевики. Це було тим більше вигідно, що альянти знали, яке ризико криє у собі інвазія та що правдоподібно її вони уявляли труднішою, як вона в дійсності показалася. Не було отже альянтам на руку давати себе добровільно винищувати німецьким скорострілам, поскільки це ще до того улегшувало большевикам марш на захід.

Але така позиція альянтів не була на довшу мету можлива, бо:

- 1) большевики дуже тиснули на інвазію, сподіваючись відтягнення німецьких військ зі Сходу й ще більше вичікуючи кривавої купелі альянтів, в чому – як показується, – вони також завелись. Відмова від інвазії чи дальше проволікання отворало небезпеку німецько-большевицького порозуміння.
- 2) большевики показалися досить сильні й грозила та грозить небезпека, що вони можуть зайти за далеко вперед та зайняти позиції (на півночі, півдні й Середущій Європі), що послужать їм базами для випаду на захід, себто в безпосередню близькість Англії, в виду чого альянти, практично беручи, програли б в Європі війну.

Коли, отже, альянти побачили, що не можна далі приглядатися війні на сході без обави, що німці й большевики порозуміються, або що большевики знайдуть задалеко на захід, вони рішилися на ризиковане підприємство інвазії. Інакше вони діяли б, коли б німці стояли не над Прутом і Прип'яттю, але над долішнім Донцем чи Дніпром. Сьогодні оця альянтська практика показалася тим більше прихильною, що т.зв. альянтський вал відносно легко сфорсовано, а большевики йдуть наразі на середущому відтинку дуже сильно вперед, а німецька оборона, чи радше здача Шербурга, Вітебська, Орші й Могилева – це вже не оборона Сталінграду, Тунісу, Тернополя чи Ковля. Перший раз в цій війні більші німецькі воєнні з'єднання віддають по коротких боях твердині ворогові. Коли такі речі мали б повторитись на півдні Європи, тоді альянтам таки дуже треба спішитись, щоб станути на Балкані

раніше за большевиків. Те саме відноситься до німецької території та до Скандинавії.

Є очевидним, що оцю аліянтську тактику зрозумів Сталін. Як довго він не знав, чи висадка вдасться, міг ждати. Коли, однак, висадка вдалась, він вдарив і то дуже великими силами. Напр.

Перше на те, щоб далі “валяти дурка” та за ціну, мовляв, ідеальної співпраці з аліянтами діставати дальші доставки. За те також він відступив летунські бази американцям. За те він також дістав правдоподібно свобіднішу руку в Фінляндії.

Друге – це є мабуть основне – німці не поставивши [не відчитане слово. – Ред.] сподіваного опору аліянтам, мораль німецького жовніра дещо послабла (Шербург), отже є небезпека, що аліянти можуть зайти задалеко на заході, що можуть захотіти висадитись в Норвегії й на Балканах. Тому не можна ждати й Сталіну. Хто з союзників займе – це він і матиме.

В цей спосіб наступ аліянтів на заході й півдні та большевиків на сході, що проходить серед безсумнівного послаблення німецьких сил, набирає характеру наступу навипередки англо-американських і большевицьких партнерів на те, щоб

- 1) не допустити задалеко свого союзника,
- 2) здобути для себе найважливіші позиції для евентуального випадку проти нього.

Оцей наступ навипередки, що має в основі німецьку слабкість, причиниться без сумніву до старого виклярування єдності між англо-советськими союзниками та може в певному відношенні або скоротити війну в Європі, або причинитися до утворення нових фронтів під гаслом їх ідейно-політичного викристалізування. В другому випадку вирішальні мілітарні удари були б попереджені отим викляруванням ідейних фронтів, себто однорідною поставою європейських народів проти большевицького імперіялізму.

Три можливі варіанти накидаються в міру просування аліянтського наступу на заході та півдні й большевицького на сході та в міру звужування німецьких фронтів та зближування ворожих армій до німецького материка.

Перше – це капітуляція Німеччини в висліді безвиглядності опору її армії вже на теренах Німеччини при зустрічі зі Сходу й Заходу аліянтських і советських сил. Це є та можливість, яку зараз офіційно пропагується з Москви, Лондону й Вашингтону. Коли б союзникам йшло тільки про розвал Німеччини, то правдоподібно це означало б кінець війни в Європі. Але зарівно для Лондону, як і для Москви розвал Німеччини – це тільки засіб до цілі, себто до здобуття гегемонної позиції в Європі. Крім того, якщо йде про Америку, то тут дуже атутною буде справа дальшої війни з Японією й тому вона буде натискати навіть на хвиливу передишку в Європі за ціну втягнення большевиків до війни з Японією. Є, однак, питанням – наскільки навіть така

передидшка буде можливою, а головне реальною. Чи не буде для аліантів в той момент очевидним, що така передидшка, при якій большевики мусіли б дістати на європейській мировій конференції дуже широкі концесії не тільки в Скандинавії, в Балтійських Краях, в Польщі, на Балканах і в Німеччині, але також на Дарданелях, Близькому Сході та на Середземному Морі – не означала б нової війни через 2 роки, в яких большевики переорганізували б своє заплілля, ведучи рівночасно підмінуючу для аліантів гру в Німеччині, Франції й других краях в час, коли б самі аліанти були заняті далекосхідною війною. Чи чому, в повній свідомості небезпек, що грозять від тимчасового мира, не підуть аліанти радше на якісь далекойдучі кроки, що остаточно принесли б стабілізацію відносин в Європі й довговижиданий мир. Бо ж кожному ясно, що гегемонія Росії навіть в частині Європи нічого доброго не ворожить та що це тільки вступ до нової війни. Тяжко прийняти, щоб свідомості того не було в англійських політиків, зокрема в Черчіля, що чейже через цілий час аж до 1941 р. дуже серйозно оціняв большевицьку небезпеку.

Та проти війни з советами, а власне за навіть тимчасовим миром промовляли б такі два чинники:

а) виснаження советів і надії аліантів, що вони будуть здібні до нових воєн,

б) змучення аліантських мас, непопулярність війни з Росією, як це вже раз було в 1919 р.,

в) бажання втягнути большевиків до війни з Японією.

Якщо б перемогла далекозора політика й бажання таки довести до стабілізації відносин у Європі, тоді можуть мати місце два дальші варіанти.

Отже друге – це англо-німецьке порозуміння. Ми вказували вже на те, які труднощі стоять тому на перешкоді. Це, в першу чергу, внутрішній режим Німеччини. Але тут можуть вирішальну ролю відіграти моменти зовнішнього порядку, а саме зближення аліантських військ до кордонів Німеччини.

Наслідком цього може бути:

1) склонність Німеччини, зокрема війська, зговоритись з англійцями, при чому німці можуть шантажувати аліантів дальшим відступом на Сході, себто вирішально зробити те, що вони досі роблять, але без успіху, бо большевики ще далеко,

2) склонність аліантів говорити з німцями, йдучи їм навіть на уступки в обличчі большевицької безпеки та за ціну спільного походу проти большевиків. Прямо, умовою перемиря, без повної капітуляції для німців, може бути вимога аліантів вдержати східний фронт. Тоді німці держали б фронт і воювали б далі на показ Англії та під її політичною командою. Така розв'язка лежала б дуже понутру англійській ментальності, бо самі англійці з большевиками не несли б головних втрат, та старались би в тій війні не тільки на слабих силах поневолених народів, але на реальній ще силі німецьких багнетів.

Цієї розв'язки можна б вижидати при дуже сильному марші большевицьких армій на захід. Тоді зарівно німці, як і англійці були б склонні до балакання. В тій можливості залишається м. ін., чи не остання шанса Німеччини не бути остаточно знищеною та напів можливо щасливо вийти з сучасної воєнної авантюри.

В кінці третій варіант – це німецько-большевицьке порозуміння. Чого обіцували б собі від такого порозуміння оба партнери.

Перед тим треба ствердити, що порозуміння можливе або:

- 1) при очевидній неспроможності німців вести дальшу війну на Сході та готовності до капітуляції,
- 2) при обопільному порозумінні на основі т.зв. обмеження советських воєнних цілей в імя, мовляв – миролюбности Москви.

Перша можливість – це евентуальна півбольшевицька чи т.зв. демократична Німеччина, навіть при величезній участі при владі людей з теперішнього режиму. Бо без сумніву вступ до советизації Європи. Вона не мусить бути очевидна та не мусить проходити зразу.

В тому місці ця можливість збігається частинно з другою, себто т.зв. обмеженням советських цілей, при більш або менш отвертому порозумінні з німцями на поділї сфери впливів. Така розв'язка дуже підходила б під ідейно-політичну фразеологію сучасного сталінського режиму, мовляв, ми продовжування війни не хочемо, підчас коли алянти воюють далі. Це був би момент, в якому алянти на мир з німцями йти не могли б і далі були б змушені кривавитись з ними на Заході. І це іменно було б також по лінії московських інтересів. На такі хвилеві маневри Сталін ішов вже не раз. Не забуваймо, що він скорше за алянтів визнав Бадолію й де Голя, у висліді чого большевицькі позиції і в бадоліянській Італії й у Франції дуже сильні.

Така розв'язка німецько-советського збройного конфлікту була б, без сумніву, дуже хитрим большевицьким маневром, якому алянти могли б не багато протиставити так довго, як довго не були б спроможні зговоритися з німцями чи змусити їх до капітуляції.

При тому большевики не обмежились би до самої Німеччини. Порозуміння з німцями йшло б в акомпаніяменті порозумінь з другими меншими народами – союзниками Німеччини. Бо большевики будуть наступати не тільки на середущому, але також південному й північному відтинках. Можна тоді уявити картину східної, середущої, північної та південної Європи. Отже СССР, хоч би тільки на Сянї з Холмщиною, але довкруги нього ряд т.зв. самостійних державок Фінляндії, Балтику, Польщі, Румунії, Болгарії, Мадярщини і т.д. плюс “союзна” Німеччина. Нічого більше, тільки того, як першого етапу до окупації всієї Європи вимагає від алянтів Сталін. Користаючи однак з того, що німці завзято бороняться, він реалізує цей перший етап без алянтів та проти їх волі. Тоді він льояльний перед алянтами

й чистий, бо миролюбивий перед своїми масами та перед сальоновими большевиками Балькану, Німеччини, а може й Америки.

І тому реасумуючи цей уступ про англійські позиції й плани в сучасній війні ми, кажемо:

- 1) сучасні наступи на Сході й Заході мають і в альянтів і в большевиків всі позначки наступів наввипередки, обчислених на те, щоб шляхом чи то змушення німців до капітуляції, чи то порозуміння з нею – зайняти найдогідніші позиції (опанувати найбільші терени в Європі) на те, щоб забезпечитись перед власним союзником, а в разі конечности організувати проти нього війну.
- 2) Затягну війну альянтів на Заході буде намагатися Сталін використати для себе на те, щоб шляхом такого або іншого зговорення з німцями здобути перемир'я для себе й організувати довкруги себе ряд держав, призначених на пізнішу советизацію та війну з Англією. Наразі війну з Англією Сталін буде намагатися за всяку ціну оминати. Створений ним вал т.зв. демократичних держав буде протиставленням до можливого альянтського санітарного кордону та політики оточувати ССРСР, а рівночасно випадовою базою для майбутньої советизації Європи та війни з Англією.

Правдоподібність такої розв'язки тим більш небезпечна, що на неї можуть також давати себе набирати англійські маси, яким від кількох років проповідується т.зв. миролюбність советів. Але з другої сторони напевне немає жодних сумнівів в англійському уряді щодо того, *що* саме означають такі “миролюбні” советські плани. Тому треба сподіватись англійського протидіяння. Англії буде легше у відповідний момент виступити захисником нпр. балканських народів “визволених” советами. Рівночасно їй не тяжко буде довести тим народам імперіялізм Москви. Не дурно в одній з останніх промов впевняв Черчіль, що Москва агресивних планів абсолютно не має. Коли ж такі плани вилізуть на верх, буде англійцям дуже вигідно змінити свою позицію до здемаскованого агресора.

В такій ситуації двосторонньої “вербовки” (що сторони англійців і большевиків) росте значення Німеччини, що вирішально може причинитися до розв'язки в одну або другу сторону. В цей спосіб ми доходимо до ствердження, яке ми зробили вище про позицію німецького язичка при вазі. Треба прийняти, що в свідомості великої небезпеки від ССРСР, англійці не занедбають нічого, щоб доброю волею або силою здобути його для себе. Бо Англія почала в 1939 році війну проти найсильнішої держави в Європі – Німеччини. Сьогодні цією найсильнішою державою є ССРСР. Треба прийняти, що англійці зроблять все, щоб і з цього факту витягнути всі висновки.

Окремим чином, на який числить Англія, є поневолені європейські народи та їхня боротьба проти імперіялістичної, європейської потуги.

Заки з'ясуємо наскільки реальним є ці англійські розрахунки, треба на хвилю спинитись над позиціями поневолених європейських народів в сучасній війні взагалі.

Характеризуючи нижче суперечності, що стало наростають між поодинокими імперіялізмами, сьогодні ще союзними, ми ствердили, що в парі із зростом імперіялістичних тенденцій, планів і практик в сучасній війні відроджується та видержує пробу життя національна ідея. У зустрічі з т.зв. великопростірними концепціями імперіялізмів вона показується тривалішою. Названі концепції повстали власне під замаскованим, зрештою гаслом її знищення, себто знищення інших народів. За ширмою ідеї т.зв. упорядкування широких просторів, чи віддання їх під команду найсильнішого, що на іншій мові означає імперіялістично-колоніальне поневолення народів, підняли сучасні імперіялізми боротьбу за знищення цілого ряду народів. Тому й характер їхньої війни наскрізь антинародний.

Але тут ще виринула на верх вся слабкість оцих спекулятивних і насильницьких творів. Вона впливає:

- 1) із суперечностей між імперіялізмами, як між кандидатами на великопростірних [**не відчитане слово.** – Ред.] верховодів,
- 2) вона є наслідком внутрішньої сили поневолених народів та органічності національної ідеї в порівнянні зі штучністю великопростірних концепцій.

Бо, якщо говорити прикладами, ще не встїла Німеччина побудувати своєї імперіялістичної великопростірної казарми, як вже між її ворогами виринає взаємний спір за спадщину по ній. Хто має верховодити в Європі: Росія чи Англія. Або ще не закріпилися японці на своїх останньо здобутих теренах, як вже ясним є, що там схрецьються англо-американські претензії. Або пригадаймо: в 1942 році, коли Німеччина стояла на вершинах, говорилося серіозно про те, що слідуючим небезпечним партнером, якого треба знищити, буде Японія, так само, як сьогодні червоноармійці отверто говорять про похід на Англію, а американські газети говорять про претензії Америки до Канади і Австралії. Одним словом апетит приходить з їдженням, або: імперіялізми не знають меж в своїх зазіханнях. Є ясним, що наслідком того були б безконечні війни аж до повної перемоги одного імперіялізму.

Вже цей один факт доказує всю абсурдальність т.зв. великопростірних імперіялістичних концепцій.

Коли тепер оці імперіялістичні плани й концепції розглянути на тлі національно-визвольної боротьби поневолених народів, то проблема ця набирає нового наświetлення. Національна ідея й боротьба поневолених народів видержали, як сказано, пробу життя у цій війні в боротьбі проти німецьких загарбників. Але чи на те ведуть зараз поневолені народи боротьбу проти одного окупанта, щоб відтак добровільно віддати себе другому. Чи можна нпр. допустити, що поневолені німецьким імперіялізмом західні народи

не піднімуть зразу визвольної боротьби також проти большевицької окупації, якщо тільки до неї дійде.

Відповідь на це питання дещо складна. Без сумніву, большевизм — це повільне нищення національних аспірацій поневолених народів та підпорядкування їх, під ширмою інтернаціоналістичної фразеології — цілям московського імперіялізму. Але так ясно розуміють цю справу тільки ті народи що безпосередньо зустрілись з большевизмом. А його на власній спині не відчули ще ані народи заходу, ані Балкану. І тому ми маємо сьогодні діло з фактом, що майже всі західні й балканські народи поздоровляють похід Червоної Армії на Захід.

Але не тільки тому. Тут доходить ще один вповні оправданий психологічний момент ненависти до німецького окупаційного режиму. Чей же навіть на ОСУЗ, де надто добре пізнали большевиків, маси раділи, коли німців били червоноармійці. Що ж тоді дивуватись західноєвропейським сальоновим снобам, що большевизмів ніколи не бачили, підчас коли німці вписалися всюди на заході й півдні, як найбільш жорстокі гнобителі народів.

Зовсім іншою буде ситуація, себто основно зміняться ті настрої, коли

а) названі народи запізнаються з большевицькою практикою, або коли тільки вона стане до них достаточо близькою,

б) коли б проти большевизмів виступили не німці, а аліанти й народи мали б до вибору між англійською європейською системою або большевицьким СРСР. Є ясим, що тоді настрої відмінилися би. Бо в сучасний момент орден Леніна за пробольшевицькі настрої на Заході і в Півдні Європи належить таки нікому іншому, як Гітлеру і його безвідповідальним політикам та поліцаям.

Стільки про ідейні позиції поневолених народів та про їх готовність боротися також проти большевицької окупації.

Чи були б в них однак, також *матеріальні* спроможності до того, щоб вести вирішальну боротьбу з кожною окупацією. На це дає відповідь дотогочасна практика з піднімецької дійсності. Майже всі народи без виїмку підняли революційну боротьбу проти гітлерівського загарбника й те зарівно в формах самооборонних для схоронення власного народу перед окупантським терором і його грабунком, як також у формах офензивних, скерованих на безпосереднє нищення його воєнного потенціалу. Західні й південні народи одержували в **[не відчитане слово. – Ред.]** цій **[не відчитане слово. – Ред.]** боротьбі допомогу від аліантів, але нпр. український нарід і другі східні народи вели й ведуть її незалежно й без будьякої помочі ззовні.

За останніх кілька років національно-визвольна боротьба поневолених народів переродилася в могутній організований революційний рух. Він проходить під гаслом боротьби проти імперіялістичного поневолення та за відбудову національних держав. Сьогодні землі всіх поневолених народів насичені повстанськими відділами. Чи можна допустити, що евентуальна

зміна окупації їх зліквідує. Ні, вона може тільки вплинути на часове поменшення або скріплення натуги боротьби, не зможе, однак, вплинути на її ліквідацію.

Таке становище поневолених народів до німецької й большевицької окупації. Тепер треба спитати: яке їхнє становище до альянтів, зокрема Англії та поскільки ці справи мають вплив на остаточне сформування політичних і мілітарних фронтів в Європі.

Якщо йдеться про першу справу, себто про відношення поневолених народів до Англії, то тут треба зробити одне принципове ствердження. Поневолені народи борються за власні національні держави й шукають співзвучних сил, що заінтересовані в розвалі німецько-московського імперіялізму. Отже відношення поневолених народів до альянтів міряється відношенням альянтів до визвольних змагань поневолених народів та до московсько-німецького імперіялізму. Інших площин порозуміння й співпраці бути не може.

В сучасний момент справи ці є ясніші у відношенні до західної Європи. Там альянти користуються вигідною для них позицією захисників поневолених народів. Що до *Сходу*, то ця справа досі не в'ячена. Щойно евентуальний протибольшевицький фронт поставить альянтів перед konieczністю дати відповідь на це питання. Тому пересуджувати ці справи було б передчасно. Тут треба, однак, ствердити, що так само як до 1941 року Німеччина була одинокою силою, що могла успішно видвинути справу розвалу большевицької імперії, так само зараз Англія є тією зовнішньою силою, що заінтересована в розвалі німецького й московського імперіялізмів та при правильній постановці питання має шанси завдати їм вирішальних ударів.

Натомість тією силою *не є* вже сьогодні Німеччина. Тут не допоможуть ніякі пропагандивні вихватки німецьких банкрутів. Тому сумно, що на ці вихватки дають себе набирати деякі українські круги.

Двох своїх ворогів, себто альянтів і большевиків німці вже не розвалють. Большевиків вони можуть розвалити тільки в порозумінні з Англією. Тоді цей розвал доконуватиме під англійським політичним керівництвом, а німці будуть тільки допоміжною мілітарною силою. А не дійде до порозуміння з Англією й німці будуть перед большевиками капітулювати, чи в союзі з ними воювати проти Англії, тоді також німці є другорядною силою й то просоветською.

Але навіть тоді, коли б німцям вдалося часово не допустити альянтів в марші на Німеччину, а самим німцям вдалося піти знову до Волги, то й тоді німці шукали б порозуміння з советами чи білою Росією, єдиною невідливою для боротьби з Англією й Америкою, на що єдина Росія пішла б, не пішла б Самостійна Україна, Грузія й другі. Тому нічого вже шукати поневоленим народам Сходу в німців, бо вони щиро на відбудову національних справді незалежних держав поневолених народів Сходу не поставлять.

З цього ствердження випливає ряд наслідків, що мусять мати вплив на визвольну боротьбу поневолених народів Сходу та на їхні плани. Що, однак, в ніякому разі не пересуджує проблеми відношення Англії до народів Сходу. Навчені досвідом Німеччини, вони мусять проблеми ці розціняти дуже тверезо. Вони мусять зокрема тямити, що в випадку війни альянтів з советами:

- 1) легка перемога альянтів над советами принесла б збільшені альянтські претензії до здобутих теренів,
- 2) у випадку, натомість, затяжної війни з советами, головний її тягар спаде на поневолені народи, бо альянти будуть спекулювати на підсилюваний ними ззовні внутрішній розпад большевицької імперії. Це становище мало б місце також у випадку німецько-большевицького порозуміння.

В обидвох можливостях пробивається передова роль поневолених народів, що виявиться в *національно-визвольному характері сучасної війни у її кінцевій стадії*. Бо сучасна війна почалася під наскрізь імперіялістичними гаслами. Рівночасно вона довела до зросту суперечностей між імперіялізмами, чого наслідком мусіла б бути війна в перманенції взагалі. Така війна означає знищення всіх народів за винятком т.зв. найбільших потуг. Але протиприродність такого розвитку подій вже тепер для всіх очевидна. Бо в парі з загострюванням імперіялістичних суперечностей поодинокі імперіялізми взаєлеженні щораз більше від постави поневолених народів та їх революційної боротьби. Бо сьогодні нпр. ясним є, що на довгу мету Європи ніколи не поневоляти та що Англія, яка прагне до знищення німецького й большевицького імперіялізмів мусить дбати про опертя з поневолених народів. Знову на час перемоги Англії не можна також піддаватись сугестіям про мнине наставання доби імперіялізмів і відсунення на дальший план національних питань. Бо:

- 1) в Англії не буде стільки сили, щоб опанувати всі європейські держави,
- 2) будуть між нею й Зєдиненими Штатами власні конфлікти,
- 3) існує війна з Японією.

В цей спосіб на тлі з одного боку суперечностей між імперіялізмами, з другого в виду зросту значення поневолених народів, перед нами зарисовуються обриси вже національно-визвольних воєн поневолених народів, що принесуть у своїй кінцевій стадії перемогу національної ідеї й національних принципів в сучасній імперіялістичній війні

Ми переглянули позиції поодиноких воюючих сторін та старалися вказати на тенденції розвитку сучасної міжнародної ситуації.

Тепер спробуємо зробити висновки:

1. Дотогочасний перебіг війни характерний повною ідейно-політичною невиклярованістю фронтів. В її основі лежить:

а) примусовість ситуації, в якій знайшлися поодинокі воюючі сторони,
б) суперечності між воюючими імперіялізмами, що мусять довести до нових збройних конфліктів.

Щойно ідейно-політичне виклярування фронтів, себто згрупування по одній стороні барикади держав і народів об'єднаних спільними інтересами та спільними ворогами доведе до вирішальних мілітарних ударів та до остаточного закінчення війни.

2. Ідейно-політичне виклярування фронтів та побудоване на тій основі об'єднання народів і держав можливе єдино на площині спільної боротьби проти німецьких і московських імперіялістів та побудови вільних національних держав. В цей спосіб сучасна імперіялістична війна, що ведеться за імперіялістичні інтереси потуг, може бути закінчена єдино після цього, коли вона набере характеру з одного боку війни прогресивних ті* свободолюбних народів проти сталінсько-гітлерівської тиранії, з другого боку визвольної боротьби поневолених європейських народів. Єдино на тій площині можлива остаточна і тривка розв'язка взаємовідносин між аліянтами а всіма поневоленими народами Європи.

3. Сучасні наступальні воєнні дії на східному, західному та південному фронтах мають характер вирішальних наступів наввипередки большевицьких і аліянтських імперіялістів, ведених в ім'я того, щоб

а) ліквідувати якнайскорше збройною або мирною дорогою свій фронт з Німеччиною,

б) не допустити до надмірного посунення вперед власного суперника та здобуття ним випадових баз до нової війни,

в) здобути для себе такі позиції на заході, в центрі та півночі Європи, що дозволяли б забезпечитися перед наступом власного советського, взгл. аліянтського союзника, а в разі потреби організувати проти нього збройний удар.

4. Аліянтсько-советська співпраця зумовлена для аліянтів бажанням остаточного ліквідувати німецький мілітарний фронт, не допустити до німецько-советського порозуміння та втягнути советів у війну з Японією. Ціллю аліянтів, а зокрема Англії являється не тільки розбиття німецького імперіялізму, але також знищення большевицького імперіялізму або принайменше недопущення до його перемоги над Європою.

5. Большевицька Москва змагає консенквентно до здійснення цілей большевицької революції в світі, а зокрема в Європі. В тій цілі вона використовує в сучасний момент німецько-аліянтську війну й стараючись не допустити до німецько-аліянтського порозуміння та до советсько-аліянтської війни, буде змагати здобути для себе вирішну позицію в середущій, південній та північній Європі, як вступного етапу до здійснення цілей всесвітньої революції.

* Так у тексті. Має бути "та".

6. Імперіялістична Німеччина втратила в сучасній стадії війни позицію вирішального чинника. Знайшовшись між двома ворожими собі альянтсько-советськими імперіялізмами, грає вона в сучасний момент роллю язичка при вазі, що буде мати вплив на часове перерішення відношення сил між Англо-Америкою а Советами, а своїм політичним розвалом, як імперія, причиниться до ідейно-політичного виклярування фронтів в Європі.
7. Незалежно від наскрізь імперіялістичного характеру сучасної війни, в п'ятому році її тривання, щораз більшого значення набирає національна ідея й боротьба поневоленних народів, що стають щораз більш вирішальним чинником у дальшому розвитку війни та стануть ним при її закінченні та при формуванні майбутнього мира.

II. ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ НАЦІЇ.

Україна не є сьогодні підметом в міжнародному житті й її боротьба не є сьогодні визнана всіми народами іншими як визвольна боротьба поневоленого народу за власну державу. Так є незалежно від того, що український народ дав вже протягом сучасної війни численні докази своєї живучости, а його визвольна боротьба знайшла вже неофіційне признание неодного закордонного обсерватора.

Оце парадоксальне явище можна пояснити тим, що ми назвали вище невиклярованістю ідейно-політичних фронтів в сучасній війні, або конкретніше фактом, що ряд народів, що неофіційно визнає боротьбу українського народу й його право на власну державу, та що навіть у цій боротьбі сам заінтересований, не дає нам офіційного визнання тому, бо він зв'язаний союзом з якимсь з двох наших головних ворогів, себто Москвою або Німеччиною. Зокрема, якщо йде про Москву, то ради своїх союзницьких зобов'язань супроти неї, дотеперішня визвольна боротьба українського народу проти німецького окупанта не знайшла офіційного признання серед поневоленних тим же німецьким імперіялізмом народів західної Європи. Подібно також, хоч входить тут можуть рівно ж моменти іншої, але однак похідної, а не принципової натури, також на перешкоді визнання сучасної самостійницької боротьби українського народу альянтами, стоїть Москва, чи союз з нею. Є ясным, що цей стан триватиме так довго, як довго існуватиме співпраця й союз заходу з советами.

Іншою однак є справа офіційного визнання якогось народу, а іншою справа фактичного заінтересування, оснований на спільних з ним інтересах і коли в цій площині розглядати відношення зовнішнього світа до України, то треба ствердити існування твердих основ дуже далекоїдучого заінтересування зовнішнього світа Україною й її визвольною боротьбою. Вже

побіжний перегляд сучасного міжнародного положення та тенденцій його розвитку вказує на це. Тому наші завваження до цієї проблеми будемо ж робити на тлі зробленої перед тим аналізи зовнішньо-політичної ситуації та позицій поодиноких важких сторін.

Тут розрізняємо п'ять груп народів, згл. держав, якщо йде про їхнє відношення до української проблеми. Перша група – це Москва й Берлін. Оба імперіалістичні конкуренти заінтересовані як найбільше в тому, щоб на закордонному ринку не випустити української справи зі своїх рук. Оба вони стараються монополізувати в себе право заступати за кордоном волю українського народу та його інтереси та промовляти в його імені.

Москва, як уряд хитріший, дає таким агентурним представникам України титули міністрів чи послів та висилає їх закордон [**не відчитане слово.** – *Ред.*] репрезентувати українські інтереси. Сьогоднішні Корнійчуки на альянтському ґрунті, це ніщо іншого, як пам'ятні шахраї з днів берестейського договору. Менш спритним німцям вистачають якісь Семененки, чи другі бургомістри з Харкова, чи іншої Вінниці, що в німецькому радіо, чи на сторінках німецької преси заявляли зв'язаність української проблеми, з імперіалістичною політикою Німеччини на Сході.

Не виключено, що опинившись за Сяном, німці покличуть до життя також якихось “міністрів”, щоб навіть відступивши українських земель, могли задержати українську карту в своїх руках. Ясним, що всі ті московсько-німецькі вихватки мають одне завдання: до основ скомпрометувати українські визвольні змагання, в очах світа представити їх як дочепку до свого імперіалістичного воза. Не треба казати, скільки втрат терплять з цього приводу наші позиції за кордоном, та що ввиду того, першим завданням закордонно-політичного керівництва української визвольної боротьби мусять бути за всяку ціну опрокинути темну гру імперіалізмів та шляхом інформації про фактичний стан речей на українських землях та про нашу боротьбу, здобути для українського народу належну йому позицію незалежного чинника на ринку міжнародних зносин.

Другу групу творять ті поневолені народи сходу й заходу, з якими не маємо жадних спірних справ й які більше, або менше заінтересовані у відбудові Української Держави. Якщо йде про поневолені народи сходу, то їх інтерес є тим більший, що Україна серед них є найсильнішим політичним чинником та що в руках України є ключ до розв'язки проблеми цілої Росії, себто її розвалу, отже й до їхнього визволення. Сьогодні немає зовнішньо-політичних перепон, що перешкоджали б нашій співпраці з тими народами, а суть проблеми лежить радше в справі організаційних і технічних спроможностей налагодити таку співпрацю. Не треба додавати, що єдино в спільному революційному фронті всіх поневолених народів сходу може бити розвалений СРСР, та що єдино тоді, коли на його руїнах буде повставати ряд більше або менше зі собою пов'язаних самостійних творів, що стоятимуть у

співпраці з Україною, будуть запевнені тривалі основи для існування Української Держави та будуть створені передумови спільних акцій відроджених держав на сході проти західних північного імперіалізму.

З поневоленими західно-європейськими поневоленими* народами лучить нас зараз спільна протинімецька, а в майбутньому, якщо до того дійде, лучитиме також протибольшевицька боротьба. На жаль, якщо говорити про нашу співпрацю з поневоленими народами на протинімецькому відтинку, то тут ми маємо ряд серйозних перешкод.

Перше, це непоінформованість західно-європейських народів про нашу боротьбу. Тут не мала вина таки в нас самих.

Друге, це вперта робота ворожої нам пропаганди, головно московської й польської, а також німецької, завдяки якій захід уважає нас ще досі в великій мірі вірними німецькими прислужниками.

Третє, що стоїть на перешкоді офіційному визнанню нас західними народами й співпраці, це їхнє посереднє зв'язання через альянтів з советами, які, як відомо застерігаються в своїх союзників перед перед якими небудь контактами з українськими самостійниками.

Всі ці перепони існують, як сказано в висліді співпраці поневолених народів заходу з Москвою. Коли б ця співпраця відпала, коли б навпаки був створений на заході протибольшевицький фронт, тоді прийде для української справи період закордонної актуалізації й кон'юнктури й визнання нас як протибольшевицької сили другими народами, що стануть до боротьби з більшевизмом, буде дуже простим питанням, бо впливаючим з їхніх національних інтересів.

Якщо говорити натомість про наші завдання ще в сучасну пору на відтинку тих народів, то треба назвати якнайрішучіше протидіяння ворожій пропаганді здобуття визнання нашої боротьби вже в теперішній момент. Дальшим завданням мусить бути нав'язання неофіційних зв'язків і співпраці, почерез ті народи з альянтами.

До цієї групи треба зачислити також сучасних сателітів Німеччини з Балкану, поскільки в них, зокрема в Мадяриціні й Румунії, є респект для українських визвольних змагань. До того часу наша практика на цьому відтинку доказує, що ці народи дуже далеко заінтересовані в українських визвольних змаганнях та в повстанні Української Держави. Вже факт існування нашої організованої, політичної, а головно Збройної Сили змушує їх визнавати український нарід, як самостійного політичного партнера. Для нас ці краї мають особливе значення. Політично, як майбутні співборці в одному протибольшевицькому фронті, стратегічно, як одна з дуже поважних брам в Європу, транзитних ліній для контакту й помочі з заходу. Крім того політично ці краї можуть стати небезпечними бастионами для большевицької

* Так у тексті.

диверсії й то зарівно з огляду на їх неупорядковані соціальні проблеми, як також з огляду на сентимент деяких з них до православної Росії. Вкорінення большевизму на Балканах – це серйозна загроза запліччя Української Держави, а в час революції, серйозний удар в неї. При нашій політиці в відношенні до Мадярщини й Румунії треба підкреслити вимогу строгого придержування постановки ОУН про ліквідацію т.зв. другорядних фронтів, що на названих відтинках дала нам конкретні успіхи.

Третю групу творить Польща.

Тут йдеться про поневолений нарід, що в повній мірі, як і Україна загрожений німецьким і московським імперіалізмом. Ліквідація цього питання по лінії ліквідації інших другорядних фронтів досі не вдалася. Якщо йдеться про закордонно-політичний відтинок, то тут поляки розвивають дуже широку протиукраїнську акцію. Рівночасно всю свою боротьбу на ЗУЗ скеровують не проти окупантів, але проти українського народу. Надії на те, що за ціну т.зв. порозуміння з поляками, вони перестали б нам шкодити закордоном є неоправдані. Причин польської протиукраїнської акції треба шукати не в інтересах польської державної нації, але в польській ментальності. А її лікувати й змінити ми не можемо. На це немає в нас часу й охоти. І тому так довго, як довго поляки є ворогами української державности й як довго підносять претенсії на наші землі, ми мусимо поборювати їх, як імперіалістів і демаскувати їх як ломителів одного революційного фронту поневолених народів та як союзників Сталіна й Гітлера.

Це на теперішній час. Знову на час евентуального всеєвропейського протибольшевицького фронту поляки будуть змушені визнати нас, як самостійну протибольшевицьку силу. Про міжнародне визнання ЗУЗ буде рішати те, хто в даний момент міжнароднього вирішування буде політично й мілітарно володіти тими землями.

Четверту групу народів творять неутральні, зокрема ті, що сильно заінтересовані в повстанні Української Держави. Сюди зачислити треба в першу чергу Туреччину, а також воюючу Фінляндію. З Фінляндією лучить нас спільний інтерес в розвалі російської імперії та дружні традиції недавнього минулого. З Туреччиною, крім цих моментів, маємо конкретні спільні заінтересування в поодиноких проблемах, зокрема в проблемі північного й східного побережжя Чорного моря та виключення з нього небезпечного імперіалістичного російського партнера. Туреччина буде бачити в поімперіалістичній українській державі гаранта проти російської експансії на Кавказі та на Дарданелях. Щодо теперішньої політичної ситуації в п'ятому році війни, то неутральна Туреччина не є з ніким зв'язана настільки, щоб не могла визнати Україну, як самостійницького* партнера. Тут варто б згадати, що подібно, як Фінляндія, Туреччина досі не анулювала ніяким офіційним актом визнаного в 1918 рр., становища до Української Держави, та до її легального політичного представництва.

А тепер аліанти, а зокрема Англія, як п'ята група держав. Ми ствердили вже, що в основі декон'юнктури на міжнародному ринку для української проблеми лежить до того часу виклярування фронтів, а зокрема відношення західних великодержав і поневолених народів до большевицького союзника. Під час коли для поневолених народів ця проблема – це в першу чергу справа їх зобов'язань супроти аліантського протектора, для самих аліантів – це проблема їхніх реально-державних інтересів. Хто має змогу поставити собі на службу величезну парову валку російської імперії, той напевно не буде встрявати в якісь українські справи, навіть тоді, коли б це лежало також в сфері аліантських інтересів. Тут грає роллю співмірність користей.

Так одначе є так довго, як довго аліанти мають змогу цією російською валкою послуговуватися для своїх інтересів. Справа основно зміниться, коли цієї змоги в аліантів вже не буде, себто коли Сталін не схоче вже громити Гітлера на те, щоб вигортати англійцям каштани з вогню та ще й сам забажає загрознити аліантські позиції. Тоді зрозуміло, мусів би прийти зворот в політиці аліантів у відношенні до української справи. Не ради, очевидно, симпатій до неї. Це ясне. Але ради конкретних політичних інтересів аліантів, заінтересованих у розвалі большевицької імперії. Тоді аліанти змагали б до того, щоб притягнути до себе всі можливі проти-большевицькі сили, так само, як від кількох десятиріч англійська дипломатія об'єднує довкруги себе всі проницькі сили. Бо, як досі аліанти, а зокрема англійці не виказували багато охоти воювати власними руками. Те саме було б також у випадку війни з Росією.

Такі є логічні й об'єктивні дані про можливість закордонно-політичної кон'юнктури української визвольної справи й її визнання аліантським світом. Очевидно, ми через цілий час говоримо про заінтересування, а не про якусь опіку чи симпатію. А саме заінтересування нічого, дослівно, не говорить про характер відношення аліантів до України та до проблеми Сходу взагалі. Всім народам сходу, які поробили свої сумні досвіди з німцями, наказана дуже далека обережність. Зокрема нам, українцям, треба тямити, що хоч в основі розвалу СРСР буде лежати зовнішній конфлікт і зудари в зовнішніми силами, то тим не менше внутрішній розвал імперії буде доконуватися передовсім під революційними ударами поневолених народів сходу. Тільки шляхом внутрішніх революцій можуть повстати державні твори на сході, зокрема українська держава. Її ніяка інтервенційщина не створить. “Інтервенційна” Українська Держава була б всім домініоном, колонією чи протектораторським, а ніколи суверенним твором українського народу. На те українська земля за багата.

А тепер питання, чи аліанти, головно Англія, заінтересовані в повстанні Української Держави. Нашу протибольшевицьку боротьбу вони на випадок війни з большевиками напевно витатимуть.

Можуть чейже вони поставити на відбудову неділимій Росії.

Проти такої ставки Англії промовляли б два головні моменти: а) ліквідація Росії, як великодержави створила б для Англії небувалу для неї досі нагоду ліквідувати всі великодержави Європи. Досі було так, що англійська дипломатія змагала до того, щоб як конче, вдержати принаймні дві потуги на континенті й тоді монтувати фронт проти сильнішої в союзі зі слабшою (нпр. англо-французький альянс з 1907 року проти Німеччини). Тепер остається дві потуги й вони проти себе воюють, себто Німеччина й Росія. По лініях альянтських інтересів є розвал зарівно большевизму, як і гітлеризму. При тому йде не тільки про певні устроєві феномени, але про імперіялістичні системи двох народів. Тим системам раді б альянти вломити хребта. Упадок німецької імперіялістичної потуги є очевидний. В тій ситуації відбудова Росії, хай білої, але єдиної неділимої означала б якраз захитання рівноваги сил на континенті, до якої англійці змагають. Бо шляхи експансії кожної Росії однакові.

а) з однорідним імперіяльним кольором на сході має Бритійська Імперія завжди ряд суперечних інтересів. Тут в першу чергу треба зачислити Дарданелі й експанзія на Середземне море, Близький Схід, Балкани, Індію, Китай. Вся ця проблематика є ліквідована з моментом розложення Сходу на поодинокі національно-державні твори.

Чи значить тоді пульверизація Сходу й власна держава для кожного навіть півміліонного племені. Ні, бо це не дало б також стабілізації відносин. Тут місце мали б федеративні чи конфедеративні об'єднання в залежності від спільних моментів, що лучать заінтересовані народи та від степеня їхнього культурно-політичного розвитку.

Названі огляди пересуджували б ставку Англії радше на **[не відчитане слово. – Ред.] Сходу**. А тепер коли йде про саму Українську Державу. Чи заінтересовані англійці в її повстанні. Відповідаючи на те, треба сказати, що ще залежить від англійського підходу взагалі. Треба припустити, що він не буде такий, як в німців, себто отверто колоніяльно, бо це не лежить в стилі англійської політики. Тим не менше він може бути дуже небезпечний. Вже для нас ясне мусить бути одне, чого не вільно ніколи українському народові забувати, а саме: жодна зовнішня сила не буде заінтересована в тому, щоб на таких багатих землях, як українські, повстав суверенний політичний твір народу, який є їх власником. Бо тоді в випадку повної політичної незалежності й суверенності зовнішня пенетрація має обмежені можливості. Тому треба собі сказати ясно: справді незалежна Українська Держава може повстати тільки в висліді всенародньої революції на українських землях, яка дасть владу на Україні в руки українського народа.

Треба однак ствердити, що навіть на тій основі Англія була б заінтересована в повстанні Української Держави також з економічних оглядів.

* Так у тексті.

Англійський капітал міг би туди продістатися легше, як до імперіялістичної всеросійської потуги. Знов те, що до нас, то не можна забувати, що зруйнована економічно повоенна Українська Держава буде вимагати помочі ззовні.

Якщо прийняти, що Англія йде на розклад Сходу, то українська держава мала б для неї серйозне значення, як гребля проти відгороджування російського імперіялізму в відношенні до менших народів півдня, а тим самим гарантом стабілізації відносин в цьому районі.

Для нас однак є найважливішим один фактор, а це протибольшевицький і на цьому ми, в випадку наближення конфлікту зі советами можна будувати наше визнання аліянтськими силами. Бо жодна держава, яка заінтересована в розвалі СРСР не може поминути України. Не тільки з огляду на наш політичний потенціал, як сорок-мільйонного народу, що від трьох майже десятиріч веде революційну боротьбу проти большевизму, а сьогодні одинокий на сході розпоряджає серйозним організаційним рев. збройним осередком (УПА), але також з огляду на стратегічне значення українських земель. Господарське відібрання України – це для Росії великий удар, військово-стратегічно українські землі це найдогідніша сторона, з якої можна зачепити й завдати вирішальний удар большевицькій імперії. Бо Україна це південь Росії й це одна з її важливих, зрештою нечисленних виходів в інший світ і зв'язок з ним. Це також терени, з яких Росію найкраще атакувати. Цього не дає ані Фінляндія, ані сухопутні шляхи з Польщі, на яких можна зустрінути небезпечну ворожу російську збройну валку. Звідси зрештою атакував вже Наполеон. Північне побережжя Чорного моря це для держави, яка стоїть в союзі з Туреччиною й яка може числити на співпрацю з Україною – найкращий терен для вдарення на російську імперію. Туди себто на Одесу й Кавказ вже пробували раз аліянти дістатися. Ще тоді не було успіху, на це склалося ряд причин в першу чергу політичної натури. Зрештою аліянти тоді взагалі не мали охоти встрявати в ці справи, а на проблематиці Сходу взагалі не визнавались.

Ці факти переконують нас в тому, що не тільки політично, але й стратегічно буде мусіти зустрітися з Україною кожнтя зовнішня сила вже з перших днів свого походу проти большевиків. Тоді вона буде мусіти зайняти також політичне становище для нашої проблеми, яке, не можна себе обманувати: це буде залежати в першу чергу від нашої сили та від доконаних фактів на наших землях, завдяки яким український народ перейме владу на своїй землі в свої руки.

Це стоїть у стилісому зв'язку з питанням розвалу СРСР. Від чого почне тим самим разом валитися російська імперія. Історія вчить, що найбільш глибокі перемини й революції доконуються завжди в висліді внутрішніх процесів і внутрішніх відосередних сил. Рівночасно однак вона вчить, що безпосередньою спонукуюю розвалу держав стають зовнішні удари.

Як справи ці виглядають у відношенні до ССРСР. Які елементи, зовнішні чи внутрішні будуть мати там перевагу при розвалі.

Як відомо, в царській Росії вибухла революція на третьому році війни. Без сумніву, мілітарні невдачі лягли також в її основі. Але першою спонукою для неї був внутрішній фермент. Над підготовкою революції проти царату працювали цілі покоління. Вони поволі підточували з нутра державну будівлю, так що в хвилині вибуху війни попри позірний ентузіазм і єдність, проходили дуже сильні відосередні течії. Навіть факт воєнного змучення грав тут не першорядну роль, бо ж не забуваймо, що вже по першій революції проходила офензива Керенського. Вона власне дала більшовикам безпосередню спонуку видвигати антивоєнні настрої. При тому однак вони вказували на внутрішні недостачі режиму й проти нього мобілізували масу.

Сьогодні в ССРСР є без сумніву велике воєнне змучення. Червона Армія понесла кольосальні людські втрати. Її вивінування, якщо йде про харчі й одяг – дуже погане. В запіллло невдоволення й голод. Крім того кожний з бійців свідомий, що немає властиво за що воювати, бо по війні ждуть його ті самі колгоспи, той самий робітничий визиск, той самий політичний блахман терор. Вправді зараз йде Червона Армія вперед, але німці ще не розбиті. Крім того вже говорять про війну з Англією.

На основі того можемо сказати: в ССРСР є без сумніву внутрішні об'єктивні умови для внутрішньої революції. Чому тоді немає революції?

На це треба відповісти: до революції ССРСР бракує зараз двох конечних елементів:

1. віри маси в одну революційну позитивну ідею, що об'єднала б всі народи й за яку вони готові стати в один ряд й об'єднано битися проти режиму. Вправді такою ідеєю могла б стати ідея свободи народам і людині, бо вона приємлива для всіх, але вона ще не персяякла маси й вони не готові ще за неї йти на барикади.

2. спільного всесоюзного революційного керівництва. Також для цього є основи, бо поневолені народи мають спільні інтереси й уже зі собою співпрацюють, але в них ще не повстав один керуючий всесоюзний центр. Чому так є?

Так є тому, що:

1. Революційні організації поневолених народів сходу показали досі заслабими, щоби виступити об'єднано та змобілізувати маси цілого ССРСР для революції.

2. Страх перед режимом викликаний терором НКВД є так великий, що маси бояться йти на організовану боротьбу проти режиму.

Тут доходимо до центрального питання революції в ССРСР. Це є терор режиму й його чуйність на всі можливі відосередні революційні рухи. Не забуваймо, що теперішні керівники ССРСР самі вийшли з революції й вони в нюансах знають всі революційні хвати та знають, як з ними боротися.

Чи це пересуджує долю революції в СРСР взагалі? Ні. Ключ ситуації лежить в щораз більшому послабленні режиму, а тим самим апарату терору, а тим самим поменшуванні страху мас перед ним. Чейже й гестапо не має причини що до метод терору встидатися перед НКВД. А ми ж бачимо, що сьогодні воно вже ситуації не опановує.

Подібно буде ставати позиція НКВД, а зокрема в міру продовжування війни, в міру кристалізації революційних сил всередині та в міру зовнішніх невдач. І тому, хоч в основу революції в СРСР ми кладемо внутрішні сили, то однак в сучасний момент уважаємо, що ключ ситуації лежить не часово в зовнішніх моментах, у довгій війні, а зокрема в новому фронті проти альянтів. Як ми вже вказували нижче, тоді й ідейні позиції большевиків дуже послабили б, бо відпав би зненавиджений на сході гітлерівський противник. В тому власне, як сказано, закликається сила позиції Англії на випадок її війни з большевиками. Для нас є ясным, що фактичні спроможності українського народу, себто його організовані революційні сили перерішили б в час альянтсько-советського конфлікту про долю України.

Але евентуальна війна зі советами мала б для альянтів ще такі три наслідки, що в свою чергу мали б для нас і для відношення до нас альянтів дуже далекойдуче значення, а це співпраця Англії з:

1. білогвардійцями,
2. поляками,
3. німецькою мілітарною силою.

Що до білогвардійців, то які не були б великі їхні впливи в Англії, – їхня позиція була б послаблена моментами, що ми їх вже назвали, а це бажанням Англії ліквідувати всіх своїх імперіялістичних конкурентів в Європі та йти радше на декомпозицію, чим на консолідацію сходу.

Але справа ця набирає окремого наświetлення в зв'язку з поляками. Ясне, що в випадку війни з большевиками, позиція Польщі в альянтському таборі дуже зросла б. Знаючи ментальність польської верхівки, що керується не так добре зрозумілим інтересом своєї держави, як сліпою ненавистю до українського народу, треба допускати, що поляки будуть форсувати в той час концепцію Польщі й Росії, як порядкуючих сил на сході, коштом України, себто Андрусів в новому виданні. Тоді українська проблема мала б стати знову внутрішнім питанням обох наших історичних ворогів. Беручи до уваги слабе знання географії в англійців і американців, треба таку концепцію вважати дуже небезпечною.

Що могли б ми таким ворожим намаганням протиставити. Перш усього треба сказати, що позиція наша була б трудна головно з огляду на сильніші заявки поляків і москалів закордоном, як у нас. Друге – це наше ославлене “германофільство”, яким всі наші вороги будуть нам завжди дуже шкодити. Перебороти ці дві справи, себто: 1. поставити порядні заявки

2. дати світові добру інформацію про революційно-визвольну боротьбу українського народу проти німецьких окупантів – треба вже тепер, себто заки така концепція й зв’язані з нею небезпеки виринуть.

Ми всі свідомі труднощів того завдання, бо в сьогоднішній момент, власне з огляду на совітів, закордон офіційно з нами говорити не може.

Російсько-польським намаганням представити нас, як їхню внутрішню справу, чи може як якийсь буферний твір при котромусь з них, ми можемо в аліянтському світі протиставити:

1. Що до Росії – її ненаситний імперіялізм, змагання до Дарданелів і друге та всі небезпеки, які з того для європейського мира виривають. (Тому значить, треба незалежної Української Держави).
2. Що до Польщі – історична нездібність поляків керувати власною державою, а не то що мати під опікою других, багато більших від себе народів. Це викликало б відразу українську ірриденту, так, що Україна стала б осередком нової воєнної загрози.

Крім того ми не можемо забувати, що всі ці польсько-російські намагання й концепції будуть однак тільки теорією, підчас коли в практиці, себто на випадок конфлікту на сході, аліянтам треба буде українського рекрута й української революційної боротьби проти большевиків і тому вони будуть змушені шукати тих, які цю боротьбу на Україні зможуть зорганізувати. Тут запорака того, що в період війни українське революційне керівництво буде мати дані ставити також вимоги перед аліянтським світом та перефорсовувати свою концепцію. Більші труднощі виринули б у випадку швидкої перемоги аліянтів, так як було в 1941 році з німцями, бо тоді ми не мали б часу дійти до голосу та творити згадані нами доконані факти, себто перебрати владу в власні руки, що одинаке буде означувати ступінь нашої майбутньої суверенності. Тоді було б отверте поле для російсько-польських інтриг. Для нас знову створили б ся можливості гри між трьома імперіялізмами. Найважливіше при тому завдання буде для української дипломатії видістатися спід польсько-російської “опіки”, та самому репрезентувати волю українського народу. Щоб нпр. нашу майбутню ситуацію закордоном можна було злегшити співпрацю з поляками й уступками для них сьогодні – є дуже мало правдоподібним.

Окрему позицію в випадку аліянтсько-советської війни займали б німці. Якщо до цієї війни дійшло б за обопільною згодою аліянтів і німців, то знову могли б віджити німецькі претенсії до сходу, як ціна за спільний похід. Тоді однак на Україні схрещувалися б інтереси Англії, Росії, Німеччини та Польщі, а також Америки. В такій ситуації не могли б легше грати чим тоді, коли ми мали до діла тільки з одним чи двома імперіялізмами.

Вкінці справа сталінсько-гітлерівського порозуміння й конвенції їх того для українських визвольних змагань.

Два крайні наслідки для нас з цього випливали б. Певним негативом такої ситуації була загроза фізичного винищування українського народу, зокрема його самостійників поліцій ними апаратами НКВД й гестапо. В цей спосіб наростає для нас величезна загроза. З другого боку позитивом такої ситуації було б для нас ідейно-політичне викристалізування фронтів. Наше опредлення було б тоді ясне. Це була б ситуація, в якій українська проблема одразу стала б міжнародною на рівні з проблемами других поневоленних народів заходу чи півдня. Тоді також була б в позитивному порозумінні перерішена для нас проблема орієнтації. Бо кожний поневолений нарід мусить на когось орієнтуватись, себто зв'язувати свої визвольні плани з якоюсь великодержавою чи комплексом держав, що можуть розвалити існуючу політичну систему. Нпр. зараз тільки український нарід є в такій ситуації, бо немає на кого орієнтуватись, бо жодна з держав не заявила ще отверто за українською державністю.

Тому треба прийняти, що не зважаючи на величезні спустошення, що нам на наших землях приніс би большевицько-німецький альянс, чи тільки що порозуміння, цей період був би для нас тим позитивний, що він став би періодом боротьби всього народу, бо іншого виходу не було б і то боротьби, веденої при певних реальних міжнародних перспективах, бо в союзі з цілим рядом європейських народів заходу й півдня.

Ми з'ясували відношення поодиноких народів і держав до проблеми української визвольної боротьби та розглянули наші позиції в декількох варіантах можливого розвитку сучасної війни.

Робимо висновки:

1. За виїмком імперіялізмів Берліна й Москви та їхніх польських імперіялістичних підголосків всі поневолені зараз європейські народи й великодержави заходу заінтересовані в національно-визвольній революційній боротьбі українського народу проти німецького та большевицького імперіялізму. Для деяких з них також повстання незалежної Української Держави лежить по лінії її прямих національно-визвольних інтересів.
2. Головною перешкодою для визнання другими народами національно-визвольної боротьби українського народу й його права на власну державу є їх зв'язаність з німецькими, а головню московськими імперіялістами. З хвилиною, коли це відпадає, не існуватимуть перешкоди для визнання нашої боротьби, а в дальшу чергу й державності.
3. Не залежно від ряду внутрішніх основ для революції в СРСР, її вибух гальмується в сучасний момент браком віри мас в одну об'єднуючу ідею й їх готовости йти за неї на отверту боротьбу з режимом та недомогам існуючого вже тепер та охоплюючого собою СРСР спільного політичного керівництва. Стале послаблення режиму в безпереривній війні та назриваючі нові конфлікти назовні і внутрі скріплять революційні сили

поневолених народів, які в час найбільшого послаблення СРСР та вирішального зовнішнього удару, доведуть до революції. В підготові і проведенні революції, як також у закріпленні нового ладу на сході, припадає Україні вирішальна роля, зарівно з огляду на її революційний потенціал та організовані збройно-політичні кадри та позиції серед других поневолених народів, як також з огляду на її стратегічне значення, як вихідної бази для завдання вирішального удару московській імперії.

4. Дальший розвиток сучасних воєнно-політичних подій доведе до актуалізації українського питання на міжнародному ринку. У всіх можливих варіантах укладу політичних сил, революційні організовані, зокрема збройні, сили українського народу будуть вирішальним чинником для здобуття незалежних позицій українства та відбудови української державности.

III. ВНУТРІШНЬО-УКРАЇНЬКА СИТУАЦІЯ

Ми з'ясували зовнішньо-політичні умови в сучасній стадії війни та зовнішньо-політичне положення української нації. Які в такій ситуації завдання та напрямні боротьби українського народу в сучасний момент.

Перш за все наше внутрішнє положення.

Якщо говорити про сучасне внутрішнє положення українського народу, то треба розрізнити два головні комплекси України, а це Осередні й Східні Українські Землі та Західні Українські Землі.

Всупереч сподіванням багатьох українців, що три роки однородної німецької окупації України та широко проведена самостійницька боротьба на всіх землях України принесе ідейне й політичне злиття обох головних займанщин чи принаймні в достаточній мірі вирівняє різниці – сьогодні, в 1944 р., треба знову говорити про два різні комплекси. Тим ствердженням ми ні трохи не хочемо поменшувати тих глибоких ідейних перемін, що пройшли на ОСУЗ протягом останніх трьох років завдяки впертій та веденій з великою посвятою та відданістю і з великими втратами, українській самостійницько-революційній боротьбі. Це був без сумніву величезний вклад роботи, для створення всеукраїнської єдності та до втягнення мільонів у визвольну боротьбу. Тим не менше не можна сьогодні говори про цілу Україну, як про однородний комплекс, що живе в цілості тими самими ідеями, що в нього однакова політична активність і натуга боротьби за Українську Державу. Це й нічого дивного, коли згадати хоча б факт 23-річної большевицької окупації з усіма її наслідками для психіки, для національно-політичної структури мас. Зміна зовнішньо-політичних умов в час німецької окупації та активна самостійницька боротьба тривали закоротко, а поворот большевиків наступив заскоро, щоб можна було говорити про повний на 180 ступенів

зворот в обличчі мас. Сьогодні у висліді нової большевицької окупації є хвилеве послаблення натуги національно-визвольної боротьби, можна навіть прийняти, хвилевий імпас в самостійницьких настроях, однак тим не менше, ми уважаємо себе не в праві твердити, що ОСУЗ стоять зараз на передодні великого відродження самостійницько-визвольних настроїв та поступенного скріплення революційної боротьби.

Що уповажнює нас до такого твердження. – Щоб дати відповідь на це питання, треба пригадати деякі факти минулого.

Якими шляхами йшов розвиток національної ідеї, та в яких формах проходила самостійницька боротьба від хвилі остаточного заломання українських армій в період останніх визвольних змагань 1917-21 років.

Якщо б хотіти схопити одну з основних причин нашої невдачі в період 1917-21 років, треба б назвати невизначність тодішньої нашої ідейно-політичної плятформи. Те, що мало в час революції виходити як справді революційна, себто передовсім яскраво виразна й притягаюча масу ідея, виходило часто в устах тодішніх політичних керівників як невизначні, замрячені, піддані вічним хитанням програми поодиноких політичних угруповань. Політично не було зразу поставлено на самостійність, а йшли до неї кризь автономії і федерації, так що маса не могла остаточно знати, що правильне, а що ні. Тоді, коли остаточно був визнаний принцип самостійності, большевики проголосили його реакційним, даючи ширшу і наче б то більш прогресивну розв'язку. Серед мас мусіла наступити дезорієнтація.

Соціально – намагання конкурувати з большевиками – й вічний хвостизм мусіли дати також перемогу більш крайнім і безкомпромісовим большевикам.

Українська ідея протягом цілих визвольних змагань виступила радше у формі часових застриків для мас і тому народні настрої раз припливали, раз відпливали від самостійництва. Виразна ідея кристалізувалася в ударі з большевиками, коли здоровий національний інстинкт підказував, що це ворожа сила. Але й тоді хитання проводу доводило до хитання маси. Вистарчить згадати, якого спустошення в головах тодішніх українських політичних угруповань внесла напр. т.зв. груднева заява большевицького уряду в 1919 р. про самостійність України і др. А було це в час, коли большевики винищили вже сотки тисяч українців, це ж було по могутній епопеї спільного походу на Київ. Як же ж тоді стояло з виразністю і чистотою ідеї, коли після цього всього одна большевицька декларація принесла хвилю радянофільства серед українських партій, а навіть еміграції, яка чейже втекла перед большевиками? Тому, в огні й крові не тільки відроджувалась українська державність, але також в огні й крові серед партійних питань кристалізувалась ідея. Ясно, що у такій обстановці, в зустрічі з большевизмом не могла вона перемогти. Щойно, після остаточного здемаскування большевицьких плянів на Україні, а це в час Зимового Походу

в 1920 р. прийшло повне ідейно-політичне відродження. Тому Зимовий Похід треба уважати одним з нечисленних політично-збройних актів періоду визвольних змагань, щодо якого не було жодних сумнівів у народніх масах, за що боролися його учасники й проти кого. Фактом є, що цей похід зробив величезний пролом у настроях мас і їх остаточно оприділив в сторону самостійництва. Але зовнішньо-політично це вже було запізно.

Якщо розглядати форми й зміст української визвольної боротьби, на ОСУЗ в період повоєнний, то треба сказати, що ця боротьба пішла трьома головними шляхами. Перший – це було продовжування збройної боротьби у партизанських формах. Боротьба ця ведена рядом повстанських комітетів і очолювана т.зв. ЦУПКомом проходила декілька років по закінченні визвольних змагань. В большевицькій термінології вона znana під назвою бандитизму, петлюрівщини тощо. Якщо йдеться про місце української самостійницької ідеї в цій боротьбі, то ясне, що вона велась власне в ім'я чистого самостійництва. Для вдержання самостійницьких настроїв та віри мас в перемогу нашої ідеї – боротьба ця мала величезне значення. Зогляду на розвиток міжнародної ситуації не могла вона в цій формі на довшу мету вдержатись.

Невдача визвольних змагань, а далі партизанських акцій, принесла зворот до політичної чи радше культурницької конспірації у виданні Братства Українських Державників (БУД), а відтак Спілки Визволення України (СВУ). Це була друга форма самостійницької боротьби. Вправді, як пізніше стверджено на процесі СВУ, її учасники часто говорили про повстання, отже ідейно-політична виразність в програмі там була, але на практиці СВУ не стала для народу могутньою революційно-визвольною організацією. Перше, з огляду на свій склад. Кадри СВУ склались в першу чергу з інтелігентів і організація мала опертя в місті. При тому йшло передовсім про певну категорію інтелігентів, бувших учасників визвольних змагань, професорів української мови, історії, літератури. Села СВУ опану-вала дуже слабо, робітництво майже ні. Склад СВУ пересуджував також про зміст роботи. За весь час свого існування СВУ мала характер давнього передреволюційного жовтоблакитництва, без сумніву переповненого глибоким патріотизмом, але все ж далеким від життя та тих перемін, що заіснували на Україні під большевицьким режимом. До того долучувалась невиясненість соціально-економічних питань. Тому й СВУ не могла відограти рішальної ролі на Україні, а її слабкі сторони використали відтак більшовики, щоб компрометувати українську самостійницьку ідею і боротьбу. Очевидно – це ні трохи не поменшує щирого патріотизму і відданости справі учасників СВУ, якої ім'я ще до сьогодні є певним прапором для України.

СВУ представляли більшовики як реакційну організацію, як залишки старого, ліквідованого вже світу. А тому, що по при всі свої недостачі, СВУ не зуміла ще опанувати нової української підсоветської молоді, якій

большевики, як-не-як, поставили далекі перспективи, тому й те, що окреслюємо як самостійницьку ідею, себто як ідею народу, що хоче жити вільним життям і визволитися від окупантського насилля, – мусіло виявитися в інших формах боротьби. Тут йдеться про третю форму боротьби, що її ведено властиво на культурному полі, але її зміст наскрізь політичний. Йдеться про могутній процес культурно-політичного відродження 20-их років знаний під назвою хвильовізму. Це була без сумніву нова форма боротьби й вияву української самостійницької ідеї. Вона починалася від культурного відродження, але завершилась виразним гаслом: “Геть від Москви”, що мало вже очевидний наскрізь політичний характер. Нічого дивного, що цей процес приніс також наскрізь політичні консеквенції для його учасників, себто страшний большевицький терор. Тут однак прийшлося большевикам вдаряти не в якесь реакційне кубло, бо так хвильовізму в очах мас компроментувати не могли, – це була смілива спроба дати українського змісту комуністичній формі УРСР. Йшло про справжню українську по змісті культуру, в комуністичних рамках, а большевики хотіли якраз чогось протилежного. Вони лиш по формі допускали українську культуру. Зміст мав бути большевицький. Хвильовізм – це був політично-культурно і соціально прогрес. Це був доказ живучости українського генія, що навіть в трудних большевицьких умовах умів себе виявити. Зі становища самостійницької ідеї й боротьби українського народу, – це була оригінальна, але органічна й по змісту українська програма самостійництва й продовження визвольних змагань Українського Народу за власну державу.

Дальший період українського самостійництва здавлений часто по собі слідуючими чистками на Україні, з яких найбільш голосними були розстріли і ссилки з 1934-37 р. Треба признати, що большевики за той час завдали вирішальних ударів українському самостійницькому рухові. Перш за все, вони фізично вдарили по тих, яких окреслювали як бандитів. Це були не тільки колишні партизанські борці, це були всі ті, які ясно й відверто ставили вимогу боротьби проти Москви й то революційними прийомами. До них мали большевики ненависть, але мали також респект. Це були серйозні й безкомпромісові вороги режиму. Цей тип, який так вдало схопив у своїх творах Антоненко-Давидович, вдалося большевикам у великих розмірах ліквідувати. Його ліквідація йшла в парі з ліквідацією спадкоємців хвильовізму.

Натомість, щодо останніх жовтоблакитників аполітичних культурників, то їх попри фізичний терор большевики вдарили ідейно, представляючи їх, як суспільну реакцію. Тому й позиції так понятого жовто-блакитного самостійництва були слабкі. Зокрема серед молоді, бо молодь жила новим і захоплювалася деякими здобутками та розмахом большевицького режиму. Жовтоблакитні традиції збереглися натомість серед невеликих, зрештою, решток колишніх революційних діячів, що так чи інакше зуміли себе приховати.

Так виглядали позиції українського самостійництва на ОСУЗ у днях вибуху на сході війни. Деяку зміну внесли вже роки 1939-41 рр., себто зустріч ОСУЗ із ЗУЗ, що виявилось у невеликих організованих кадрах ОУН в тому періоді. Серйозна зміна зайшла щойно в 1941 р.

Вліті 1941 проходив на ОСУЗ – в силу змінених зовнішніх умов – процес відродження української самостійницької ідеї. Українське самостійництво стало в перших тижнях війни легальним явищем в очах мас. Яка була участь тих мас у легальних виявах самостійницького руху?

Щоб на це відповісти, не можна підходити до цієї маси, як однородної цілості. Перший, хто піднявся до широкої самостійницької роботи в містах і селах, були залишки старшої інтелігенції з-під стягу названих жовтоблукитників. Але не всі. Були такі, які скептично оцінювали німецький похід на схід і в роботу, яка на зовні мала печатку німецької згоди, не встрявали.

Друга і найбільша група – це були широкі маси, що до справи поставились пасивно, в ролі глядача. Хотіли побачити, що з того вийде.

Врешті, треті, з яких багато було й серед пасивних глядачів – це було виховане в большевизмі покоління, себто люде віку приблизно 18-40, що не знало передреволюційної доби, а на українське самостійництво дивилися через призму советської пропаганди.

Але скоро фронти клярувалися. До того причинився скорий німецький удар по самостійницькому русі та по всіх його виявах. Які були наслідки того?

Найширші маси остали пасивними, як і досі. Вони тільки піддалися давньому страху перед новим режимом.

Самостійницька інтелігенція – поскільки йде про ідейних з-поміж неї, вицофалася з активного політичного життя й старалася приміститись на аполітичних посадах. Найкращі з-поміж неї почали організовувати підпільну боротьбу. Знову ж вислужницький елемент заповнив німецькі редакції, комісаріяти й другі агентурні установи.

Вкінці, третя група – оці вихованці большевицького режиму і, коли брати під увагу вік, елемент найбільш придатний до революційної боротьби, мусів у висліді німецьких репресій по самостійницькому русі насторожитися та почати піддавати в сумнів більшовицьку агітку про агентурність українських націоналістів.

Методи німецького імперіялізму на Україні, зокрема щораз кріпшаючий терор по відношенні до самостійницького табору, скріплював ідейні позиції українського самостійництва. Виразне й до подробиць скрісталізоване та подане до публичного відома становище ОУН до німецької окупації й безкомпромісова боротьба проти неї скріпила позиції українських самостійників зарівно на протинімецькому, як і протибольшевицькому фронті. Народні маси побачили, що це рішуче третя сила та відчули в ній відродження традиції давньої ідеї й боротьби за українську державність. Коли відтак, завдяки широко проведеної пропаганді, стали також відомими

позиції українського самостійницького табору в соціально-економічних питаннях, значення ОУН на ОСУЗ сильно зросло, так що – якщо йдеться про людські кадри, в ряди організованих борців революції стали припливати учасники третьої, отже це комуністично-большевицькі вихованої групи. Тут же була також молодь і то не тільки наймолодші, але також колишні свідомі комсомольці, що тепер побачили забріханість большевицької агітки. Очевидно, що найбільш переконливим аргументом були тут німецькі репресії, а з другого боку видержливість і твердий хребет самостійників, що навіть в найтрудніший східно-українській підпільній дійсності не здавали поля бою.

Найважливішою однак причиною успіхів самостійницького руху на ОСУЗ була його зв'язаність з життям, давання відповіді на питання дня, на найбільші болячки народу та вказування методів боротьби з окупантським режимом, з його формами визиску й гніту й керування цією боротьбою. Із численних акцій треба згадати дві головні.

Перше – це акція проти вивозу населення до Німеччини, друге – це акція проти виголоджування населення України, отже проти економічного грабунку. Ці два питання, поруч зі справою непошанування людської гідності та масових розстрілів і биття, були найбільш болячими для українського народу в час німецької окупації. Хто хотів в той час здобути впливи для якоїсь ідеї та вдержати себе на поверхні політичного життя, мусів заняти виразне становище до всіх тих окупантських практик, як і до німецького режиму взагалі. Це найкраще видно по інших політичних угрупованнях, що старалися лявірувати з німцями. Вони на поверхні життя не вдержалися.

Таким чином одним українським самостійницьким табором була дана відповідь на німецькі намагання послаблювати людський і господарський потенціал України. Рівночасно були ним організовані практичні самооборонні прийоми для збереження народу перед окупантським насильством.

Тут переходимо до кардинального для кожної революційної боротьби, а зокрема на ОСУЗ також з морально-політичних моментів важливого питання організованих кадрів руху, зокрема збройних кадрів, себто питання фізичних спроможностей руху реалізувати силою свої ідеї й свою програму.

Це питання було завжди найважчим до розв'язки. З ним однак зустрінувся український самостійницький рух з першого дня своїх масових політичних виявів. Після того, як остаточно відродилась в народніх масах давня віра в українську самостійницьку ідею й у цей спосіб почала наростати третьа політична сила на Україні, народні маси почали міряти її спроможності в порівнянні з двома існуючими ворожими силами, а це німецькою й большевицькою. Застрашені німецьким і большевицьким терором, народні маси жили під гіпнозою гігантських сил Москви й Берліна, яких армії вони мали нагоду бачити на власні очі. Тому одним з найважчих запитів, з яким зустрічалися українські самостійники на ОСУЗ був запит про наші фізичні спроможності, про наші мілітарні сили, які ми могли б з успіхом протиставити

німецькій і большевицькій арміям. Без сумніву, кожному було ясне, що йде тут про сили дуже неспівмірні, та що тільки люди справді великої віри могли повірити в перспективи революційно-визвольної боротьби українського народу.

Але з часом погляди народних мас в тому питанні почали мінятися. З одного боку діяло тут заломання німецької армії, тієї гордовитої й позірно непереможної сили. Захитання віри в непереможність німецького імперіялізму мусіло будити також надію на можливість розвалу большевиків, хоч з цєю справою було гірше, бо незалежно від того, що, напр., в 1942 р. большевики видавалися зовсім розгромлені, на ОСУЗ діяв ще страх перед НКВД і його можливим поворотом.

З другого боку, на зміну настроїв мас в користь самостійницького табору також в питанні збройної сили вплинув факт, що ОУН перейшла весною 1943 року до т.зв. збройно-політичної мобілізації народу та безпосереднього організування збройних відділів. В той спосіб наша ідея, наші гасла й наша програма дістала в очах мас конкретної збройно-фізичної підтримки й тому стала реальнішою. Окреме місце заняли тут пропагандивні рейди УПА, що поширюючи самостійницьку літературу та кличі, демонстрували рівночасно збройну силу українського народу. Це без сумніву більше переконувало.

В парі з тим прийшли бої УПА з німецькою поліцією та більше-вицькими партизанами. Тут йшло про охорону населення перед найбільш яскравими формами грабунку та терору. Збройний відділ міг не тільки здержати німецький грабунок села, він міг перевести також відплатну акцію, відбираючи награване добро, він міг також влаштовувати відбивання транспортів робітників, насильно вивожуваних до Німеччини, і ліквідувати сексотів, тощо. В парі з тим, в збройних відділах бачив нарід своє збройне рамія та можливий зав'язок своєї майбутньої збройної сили. В кінці, для соток українських молодих людей збройний відділ був місцем збереження перед окупантським терором.

Проведені у всіх майже областях Правобережжя, не говорячи вже про ЗУЗ, акції організації збройних відділів вповні себе виправдали та стали одною з найсильніших форм всенародної боротьби. Зрештою, як показав дальший розвиток подій у всій Європі, до таких форм боротьби вдалися відтак майже всі поневолені європейські народи, як форм одиноко відповідних на п'ятому році війни, в час зближування остаточного заломання імперіялізмів. Сьогодні підпільні збройні відділи по всій Європі – це буденне явище.

Чи збройні відділи українського народу могли бути так розбудовані, щоб завдати вирішального удару большевицьким і німецьким окупантам, а заразом, щоб охоронити Україну перед маршем большевиків? Ясно, що ні. Такого завдання не могли б здійснити жодні підпільні збройні сили будь-якого з європейських народів, хоч більшість з них одержує збройну поміч від альянтів. Але українські збройні сили:

1. Стали одною з найважливіших форм визвольної боротьби українського народу й такою формою є зараз та – як будемо це старатися нижче доклати – будуть нею і в майбутній большевицькій дійсності.

2. Піднесли позиції українського народу й його визвольної боротьби зарівно в очах наших мас, як і в очах чужинців, з яких деякі, що досі Україну взагалі негували, наввипередки спішилися нас визнати за серйозного політичного партнера.

В такій ситуації застала й застає нас нова більшовицька окупація. Які її наслідки на українських землях, зокрема якщо йде про поставу мас до визвольної боротьби та який буде її вплив на нашу дальшу боротьбу, зокрема на її зовнішні вияви?

Говоримо дальше про ОСУЗ.

Не треба бути пророком, щоб прийти до переконання, що наступ Червоної Армії, з її сифілістичними сибірськими частинами, з нещадним терором НКВД, з грабуванням і насилуванням жінок, вплине придавляюче, принайменно часово, на напругу революційної боротьби українського народу й то не тільки на ОСУЗ, але й на ЗУЗ. Це фізичне правило стихії, що безперервно вдаряє, і треба щойно часу на те, щоб хвилево застрашену й розгромлену спільноту сформувати в нові організовані кадри та кинути до боротьби.

Але не тільки це. Незалежно від можливого хвилевого імпапу ми поставили вище твердження про близьке відродження й усе нове скріплення та зріст революційно-визвольної боротьби в дальшому майбутньому.

На чому спираємо це твердження...

Отже, перш усього, якщо йде про СУЗ, то відступлення німецької армії – це для багатьох все ж таки звільнення від страшного німецького терору, якого ЗУЗ, зокрема Галичина, хоч може й у таких розмірах місцями також відчула, але так боляче не пережила. Для СУЗ гітлеризм – це не тільки важкий окупаційний гніт, але це також варварство, це насилля над людиною, це найбільш реакційна расова людодська теорія і практика. На СУЗ маса вважала большевиків також гнобителями, але все ж своїми. А своїх, звичайно, приймаємо краще.

Друге – це надія жителів України з приходом Червоної Армії побачити своїх родичів мобілізованих в армію, або принайменше дістати про них вістку. В парі з тим тліла, хоч невелика надія на те, що може однак большевики змінилися.

А тим часом, большевики не те, що не змінилися на краще, але хіба на гірше. Тому треба прийняти, що період відітхнення мас по гітлерівському терорі буде дуже короткий, якщо взагалі буде, бо йому вслід йде нове большевицьке насилля. Тому по першому моменті вижидання й тихої надії на т.зв. “наших” прийде відворот. Відворот настроїв від большевиків буде мати ряд ще інших причин, як, – першу, безконечне продовжування імперіялістичної війни. Це буде відбиватися не тільки на фронті, серед бійців,

але також на заплілі. Червоноармійці, які вже “визволили” свою батьківщину від німецького ярма, будуть не дуже радо йти поза свої кордони визволяти других, тим більше, що Сталін не знає жодних означених воєнних цілей. Тільки невеличку частину бійців буде притягати бажання грабунку заходу, маса вояцтва прагне й прагнутиме мира. З тим зв’язані розклад і деморалізація, так дуже питомі для п’ятого року війни.

Ці настрої будуть передаватися також большевицькому запліллю, тим більше, що в зв’язку з вимогами війни господарська ситуація заплілля буде щораз гіршати.

Від кого буде чекати советський громадянин в такій ситуації рятунку...

Думаємо, що залежно від всієї непопулярності інтервенції в Росії, будуть советські громадяне розчисляти на неї. Того не омине також Україна. Але, завдяки позиціям самостійництва на українських землях, внутрі України не буде порожнечі, себто буде також внутрішня сила, на яку будуть маси орієнтуватись і до якої будуть включатися в міру послаблення советів. Бо на очах мас розвалюється могутча німецька імперія. Маси бачать також слабі сторони ССРСР. Тільки страх перед терором НКВД не дозволяє їм піднятись проти режиму. Але це діється тільки так довго, як довго режим справді сильний. Однак і його сили будуть щораз вичерпуватися, а в міру просування на захід буде рости спротив поневолених народів проти большевиків. Це будуть маси бачити й відчувати. А що це значить, як маса бачить слабість могутнього досі режиму, то це ми знаємо сьогодні на прикладі Німеччини. Політичні акції, які рік тому були не до подумання, є сьогодні звичайним явищем, а німецька окупантська влада не має вже сили, щоб з ними боротися (Нпр., т.зв. “республіки” УПА). Тут діють фізичні закони і навіть терор гестапо, ні НКВД ніщо вже не вдіє, коли режим слабне та коли це дійде до свідомости мас.

Все це буде створювати атмосферу, пригожу для скріплення самостійницьких настроїв серед народу, та буде поширювати його боротьбу. В цьому відношенні більшовицька окупація, попри все спустошення, яке вона посіє на українських землях, буде мати ще інші позитивні наслідки для дальшої самостійницької боротьби українського народу.

Перш усього, вона доведе знов до однородности політичного режиму на всіх українських землях та, хоч механічного, їх об’єднання. Навіть при вдержуванні кордону на Збручі буде проходити взаємне відділювання на себе обох частей України. Це доведе до вирівнування внутрі краю та до скріплення й рівного розподілення революційного потенціалу на всіх землях України та причиниться до затирання різниць між Сходом і Заходом. Не забуваймо, що це буде доконуватись в напруженій воєнній обстановці, а тоді такі процеси проходять швидше й глибше.

В парі з цим, в міру просування большевиків на захід, Україна дістане ближчий і тоді дуже актуальний для обох партнерів зв’язок з заходом.

Україна опиниться в центрі визвольної-політичної проблематики Європи і здобуде між поневоленими народами заходу кращих партнерів, як це мало місце на сході.

Ми представили розвиток самостійницької ідеї і руху на СУЗ, зокрема протягом останніх трьох років, та старалися вказати на ті наслідки, які матиме на СУЗ нова большевицька окупація.

А тепер про Західньо-Українські Землі.

Про розвиток українського самостійництва на ЗУЗ та про визвольну боротьбу українського народу не приходиться тут говорити. Ми можемо тільки обмежитися до ствердження. Отже:

Завдяки двадцятирічній визвольній боротьбі українського народу, від хвилі невдачі останніх визвольних змагань, українська самостійницька ідея, як ідея Української Самостійної Соборної Держави є єдиною ідеєю, що всеціло опановує українські народні маси ЗУЗ, а самостійницький табір є єдиним заступником народних інтересів та уповноваженим керівником визвольних змагань українського народу. Це відноситься зарівно до Галичини, як і до Північно-Західніх Земель. Будь-яких ілюзій, чи надій на большевицький режим на ЗУЗ немає. Тут може бути тільки проблема в більшому терорі, який без сумніву застосовують большевики на ЗУЗ, що їх вони вважають центром українського самостійництва. Та справа ця належить вже до питання нашої боротьби чи оборони й тактики взагалі під новою большевицькою займанщиною в зв'язку, з одного боку, з сучасним положенням на українських землях, з планами большевицького режиму, з нашими завданнями в період перевороту й війни та в зв'язку з зовнішньо-політичними умовами.

Огляд про ситуацію на українських землях треба ще доповнити деякими даними про *еміграцію* та про існуючі там українські сили. При тому нам не йде про докладну аналіз цієї проблеми, але про ствердження деяких моментів, що є факторами певної української сили. На цьому місці йде про еміграцію примусову, себто про насильні вивози дорогою репресій чи на працю. Таке явище виступає по обох сторонах фронту, себто зарівно під німецькою, як і під большевицькою займанщинами. Не улягає жодному сумнівові, що при догідних політичних умовах, в яких усім нашим емігрантам та поневоленим був би вможливлений поворот на Україну, вони стануть дуже серйозним чинником зарівно при здобуванні української державності, так і при ділі її мирної відбудови.

Якщо йде тут про большевицьку еміграцію, то, в першу чергу, ми повинні ще знайти давних національних провідників, репресованих за їхню самостійницьку роботу, а також більшу скількість фахової інтелігенції, що не маючи змоги вдержатись на Україні, поселювалась в дуже віддалених

областях Уралу, Азії, чи просто на Московщині. Очевидно, для нас питання є: коли ці люди можуть до нас прийти, себто чи щойно в час державного будівництва, чи вже в періоді революції. Є ясным, що справа ця лежить поза межами нашого відділюваня та в цілості залежить від зовнішних умов.

Більшого значення, як політичний і мілітарний чинник, набере еміграція в Німеччині, бо тут існує зв'язок зі світом, зокрема з заходом, і звідси мають прийти потрібні нам політичні переміни. Зарівно політично, як і мілітарно, тут йде ще про дуже великий український потенціал. З одного боку – це маса української інтелігенції, також фахової, а з другого – мільйони робітників і полонених як мілітарний фактор на випадок нової війни з советами.

Вкінці одне ствердження: зарівно большевицька, як і німецька еміграція – це в більшості елемент національно-політично освідомлений та придатний й готовий до боротьби за українську державу. В догідний момент він стане серйозним чинником нашої визвольної політики.

Ми переглянули внутрішньо-українську ситуацію. Тепер робимо висновки:

1. Незалежно від хвилевого послаблення національно-визвольної боротьби у висліді воєнних дій на Україні, а головню повороту большевицької окупації, Українська національна ідея і революційна боротьба стоять напередодні відродження і широкого поширення. В основі цього лежатиме з одного боку свідомість мас, що большевики в нічому не змінилися та що єдиного виходу треба шукати в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу в парі зі зростом в новій большевицькій дійсності та фактичних збройно-політичних виявів самостійницької боротьби, з другого – в послаблюванні большевицького режиму та назрівання моменту міжнародньої актуалізації українського питання.

2. Ідея УССД, як ідея вільного життя, політичного і соціального розвитку народу й одиниці є єдиною ідеєю, присмисловою для цілої України. На ЗУЗ вона в цілому опановує маси та є рушієм їхньої революційної боротьби.

3. Українська підбольшевицька й піднімецька еміграція стоїть в більшості за ідеєю УССД та у відповідний момент стане важливим політичним мілітарним фактором визвольної боротьби українського народу.

IV. НАШЕ ЗАВДАННЯ І ПИТАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ВЕРХОВНОГО ПОЛІТИЧНОГО КЕРІВНИЦТВА

Для ведення політичної боротьби в якомусь середовищі потрібні три головні чинники: 1) *ідея*, 2) організовані політичні кадри, 3) *провід*.

Ідея окреслює зміст боротьби, нею також визначається мета політичної боротьби. Організовані кадри – це конкретна сила середовища, це організована сила мас, при помочі якої має бути здобута мета боротьби. Без

виразного керівництва, як третього чинника, не має організованої боротьби середовища, є тільки стихія.

Якщо на основі цього розглядати сучасну внутрішню українську ситуацію та напрямні нашої боротьби, то треба сказати, що ідея Української Самостійної Соборної Держави, понята як ідея вільного політичного, культурного й економічного розвитку Українського Народу, як ідея свободи одиниці й громади – є без сумніву ідеєю, що зараз опановує народні маси України. Вони прагнуть волі, особистої й збірної, вони прагнуть культурного життя й свободного розвитку, вони однаково ненавидять системи гітлерівського й більшовицького насилля, як системи поневолення народу й людини. В них тільки, в цілій народній українській масі немає може певного викристалізування думки щодо того, що єдино боротьба за Українську Державу є правильним виходом з теперішнього положення. Бо саму ідею вони сприймають, вони також уважають своєю програму українського самостійництва, політичного й соціального. Від теперішнього режиму вони нічого вже не дожидають. По останньому повороті більшовиків у них немає вже жодних ілюзій. Також якоїсь старорежимної царсько-власовської відміни вони не ждуть, бо царат й його систему уважають наскрізь архіваально-реакційним явищем.

Але сприймання ідеї, а готовість за неї боротися – це дві окремі речі. Якщо б ішло тільки про сприймання ідеї, то – не зважаючи на сильний всесоюзницький комплекс громадянина ОСУЗ і його тяготу до великих просторів та наставлення проти т.зв. національних камер, – позиції українського самостійництва були б дуже сильні. Бо народні маси вже доволі натерпілись, вони були протягом майже трьох десятиріч дослідним кріликом для найбільш диковинних експериментів, – щоб ідея прогресивного порядку на сході, ідея вільних національних держав та індивідуальної свободи не була для них приємлива.

Але тут ідеться про готовість боротися за цей новий порядок – і в цьому місці починаються серйозні труднощі. Ми вказували на те, з чого вони випливають, ми, зокрема, звернули увагу на викликаний терором окупанта параліж волі й активності, що недопускає людині навіть психічно переставитися на отверту боротьбу з режимом. В цьому відношенні наше покоління має до діла з оригінальним явищем такого духового розположення мас, з якого щойно більші зовнішні потрясення можуть їх випровадити. Так буде й тут. Але тим не менше, на цей зовнішній удар не можна ждати. Бо наша тогочасна боротьба під німецькою окупацією показала, що хоч генеральний пролом в психіці мас хвиливе неможливий, то все ж ми сьогодні маємо нагоду стверджувати великі виломи в психіці ОСУЗ, якщо йде про їхню оцінку більшовицького режиму, як начебто ніколи непобідимої системи. Виломи ці поробила самостійницька революційна боротьба Українського Народу.

Тому, коли формулювати наше завдання на тому відтинку на майбутнє, то треба назвати дальшу революційно-визвольну боротьбу за скріплення і розбудову ідейних позицій самостійницького руху на ОСУЗ.

Ідея УССД мусить бути визнаною не тільки єдиною правильною ідеєю, і якою має визначуватися для цілого народу його мета, але також вона мусить мобілізувати маси до активної боротьби за неї. Це важко, зокрема, коли узгляднити намагання большевицького режиму компрометувати самостійницький рух, представляючи його, як агентурне явище, щоби в цей спосіб поставити маси перед ідейною й програмовою пусткою в свідомості безвихідности ситуації – бо, мовляв, українська держава – це також не вихід, це є західні капіталісти, – намагання прив'язати їх до свого власного ідейного й політичного воза та зробити знаряддям для своїх божевільних імперіялістичних планів. Большевики здають собі дуже добре справу з того, що у висліді проведеної самостійницької роботи та під впливом виснажуючої війни і компрометації режиму, прийде на Україні могутній процес відродження української національної ідеї, й тому вони будуть старатися всіма способами в неї вдаряти. Це буде не тільки намагання компрометувати, але також терор. В виду цього українська визвольна ідея мусить виступати на українських землях як боева ідея, як ідея революції, ідея нового прогресивного порядку, що вимагає повного знищення пануючої системи насилля. З другого боку методи боротьби мусять також відповідати ідеї. Вони також мусять бути достатньо сильні й рішучі, щоби могли видержати пробу життя в жакливій большевицькій дійсності. Тут доходимо до другого питання політичної боротьби, а це до організованих кадрів. Без них немає практичної боротьби. Розглядаючи питання організованих кадрів, ми мусимо рівночасно розглянути питання методів нашої боротьби, себто тактики.

В політиці немає абсолютно правильних рецепт. Їх немає, зокрема, в тактиці. Її характер сам собою зовсім не рішає ще про успіх. Неважно, чи вона наступальна, чи оборонна, важко, щоби вона в даних умовах служила здійсненню поставленої мети.

А які умови створювали й створюють зараз на українських землях окупанти, зокрема Москва? Ми сказали вже, якщо йдеться про саму ідею та самостійницький рух, то московський імперіалізм намагається його за всяку ціну компрометувати. Знову ж, як іде про кадри самостійного руху, то ціллю Москви є їх знищити.

Але не тільки кадри руху. В сучасний момент ціллю сталінсько-гітлерівських імперіялістів, зокрема Москви, являється знищення українського народу шляхом не тільки винищування провідних кадрів, нещадного грабунку українських земель, компрометування українських визвольних змагань, але також винищування української національної субстанції, шляхом винищування українських народних мас.

Ціль Москви є ясна: не тільки духово розложити український нарід, але також його фізично знищити в найбільш догідному розумінні того слова. Цю московську мету ми пізнали здавна. Але те, чого не зуміли доконати масові вбивства української інтелігенції, та чого не доконали масові вивози і колективізація, це має бути доконане в сучасній війні. До цієї цілі служить зараз насильна мобілізація всього українського мужеського елементу в першу лінію Червоної Армії на очевидну загибель під німецькими кулеметами, цьому служать масові арешти й розстріли НКВД в т.зв. визволених областях, тому служить масове заражування українських жінок сибірським сифілісом, цьому служать нові вивози з України українського населення й поселювання на Україні руських азятів. Коли додати, що все це діється після того, як Україна була десятикратно десяткована більшовицьким і німецьким терором, коли додати масове вигублювання українців на роботах в Німеччині, то ясним стає, куди прямують окупанти та, що тут йде про масове винищування українського народу.

А коли йде про цілий нарід, то не можемо, обговорюючи наші завдання на майбутнє, обмежитися до питання кадрів, але мусимо говорити про цілий нарід, якому грозить знищення. Отже про цілий нарід і про його оборону. Тут і криється суть наших завдань на найближче майбутнє.

Кардинальним питанням української визвольної політики на найближчий час являється питання, як з одного боку вдержати ідейні позиції українського самостійництва в краю й закордоном і як розбудувати революційно-визвольні кадри, створюючи в цей спосіб передумови для нашої революції, а з другого, як рівночасно зберегти ці кадри й цілий нарід перед окупантським знищенням. Московські методи винищування українського народу йдуть по лінії намагання Москви положити Україну настільки на лопатки, що самим фактом знищення її воєнно-здібного елементу зробити її нездібною до будь-яких акцій в днях заломання московського імперіялізму, чи його слабості, отже до революції. У відповідь на це, – наші намагання мусять іти в тому напрямі, щоб власне воєнно й революційно здібний елемент зберегти й задержати в організованих кадрах, щоб у цей спосіб з одного боку задержати моральні і фізичні сили (кадри) революції, з другого, щоб зберегти саму біологічну субстанцію народу.

В цьому заключається велика ідея народньої оборони й самооборони та підготовки українського народу до революції.

А тепер спитаємо: в яких формах ця ідея самооборони українського народу й його підготовки до революції може бути здійснена?

Віповідаємо: в таких формах, які в даний час окупантської дійсности покажуться як найбільш реальними до переведення в життя й успішними.

В цьому місці треба відповісти на питання, де є отсі середовища, отсі людські резервуари, зокрема воєнно-здібного елементу у відношенні до якого

ми могли б стосувати тактику самооборони й збереження для майбутніх завдань української революції.

Відповідаючи на це питання треба розрізнити три головні середовища, в яких зараз змасований і в дальшому розвитку подій буде масуватися наш воєнно-здібний елемент, а це:

1) Червона Армія і всі її допоміжні частини. Сюди вчисляємо також згаданих вже політично репресованих,

2) Німецька Армія і всі її допоміжні частини [не відчитане слово. – Ред.] робітничий і інтелігентський елемент, розкинений зараз по цілій Німеччині й Європі,

3) Національно-визвольні збройні відділи УПА.

Тут треба зазначити, що з огляду на воєнну й окупаційну дійсність, наш безпосередній вплив на поодинокі середовища, зокрема на дві перші групи, обмежений. Однак, також, *дії* власних збройних відділів узалежнені від нашої окупаційної дійсності.

Це одне, а друге – наша політика у відношенню до всіх груп нашої збройної сили мусить визначуватися двома напрямками. Перше – вимогою зберегти якнайбільше вартісного елемента з усіх трьох груп, значить, не дати йому передчасно скривавитись і резервувати на вирішальний момент революції, друге – зробити з нього активно політичний чинник нашої революційної боротьби, себто збройне рам'я української національної революції. Ми не хочемо і не можемо допустити до передчасного винищення, але ми не хочемо також Іванів без роду, московських чи німецьких ляндскнехтів, воюючих за чужу справу!

Вкінці, третє: Обговорюючи питання організованих кадрів і їх вирощення для революції, ми виходимо з фактичного стану. І тому для нас як реальний чинник існує зарівно український червоноармієць і вояк т.зв. Українського Визвольного Війська, і шудманншафтів і Дивізії СС – бо все це є кадри майбутньої революції, оскільки ми їх до цієї революції підготуємо і не дозволимо знищити їх у службі за чужу справу.

Перш усього, питання Червоної Армії. Хоч це й зрозуміла і незаперечна правда, але власне треба нам сьогодні її пригадувати: ключ до революції в СРСР, а з тим і до відбудови української держави лежить в руках Червоної Армії. Про це треба тямити, зокрема тим, які проблему самостійної України розглядають крізь призму тільки західних земель, чи навіть тільки одної Галичини, – мовляв, східняк нічого не дав і не дасть, – а визволення українського народу ждуть від одної чи другої галицько-німецької дивізії. Не має нічого небезпечнішого, як такий підхід до справи!

В поглядах, що хочуть негувати схід, чи тільки відсувати його на другий плян, вчинені дві кардинальні помилки:

1) Звуження всеукраїнської визвольної проблематики до одної української провінції, що в чисто силовому відношенні є вповні нереальне, бо сама Галичина всієї України не визволить, байдуже, скількома дивізіями;

2) Змеханізування проблеми українського визволення, себто зведення її до питання тільки збройної сили під час, коли проблема української державности – це проблема “пар екселянс” політичної революції на Україні.

В той спосіб доходимо до кардинальних проблем української політики, зв’язаної з Червоною Армією. Характеризуючи сучасні відносини по той бік фронту, ми вказували на ряд об’єктивних моментів майбутнього заломання сталінського режиму. Вправді ми поставили вимогу потрясення ззовні, однак тим не менше ми вповні свідомі, що оце зовнішнє потрясення приспішить внутрішні процеси розкладу ССРСР, розкладу, що як першу захопить змучену війною Червону Армію.

Але нам іде не тільки про розклад Червоної Армії. Нам іде про рівночасне залучення всього вартісного й політичноактивного українського елемента до революційно-визвольної боротьби. Бо, як би не виглядали фронти, й які зовнішні сили не воювали б з большевиками, українські червоноармійці будуть першими, що стоятимуть на наших землях і в першу чергу на їх багнетах може спертися українська революція. Всі імпортовані частини, в тому й кадри полонених з Німеччини й другі, прийдуть пізніше, хоч вони можуть відограти також вирішальну роль.

В цьому заключається суть проблеми і звідси випливають напрямні нашої політики по відношенні до Червоної Армії. Начальним гаслом дня мусить для нас стати гасло: Лицем до Червоної Армії! За нашу активну політику по відношенні до червоноармійця! Йде про боротьбу за душу кожного бійця Червоної Армії, за переставлення українського червоноармійського елемента на українські революційні тори.

Щоб сповнити це завдання треба:

1) бути у тій Червоній Армії, себто мати в ній своїх людей і з нею тісно співпрацювати,

2) мати таку політичну платформу і програму, що була б приємлива для пересічного бійця.

Тут вже йде про практичні напрямні нашої боротьби й політики по відношенні до Червоної Армії. Якщо йде про нашу участь в ній, то ми мусимо виходити з фактичного стану насильного втягнення мільйонів українців в армію. В масі ми тому перешкодити не можемо. Ми можемо тільки частину воєнно-здібного елемента зберегти та відставити до власних збройних відділів. Але коли фактом є, що зараз в Червоній Армії мільйони українців та, що нові тисячі до неї мобілізуються, то, очевидно є дати до неї також такий елемент, що зможе проводити там певну політичну роботу. Яку? Чи в широкий розмірах? Не можна мати ілюзій. Робота ця буде невелика, бо надто ще сильний терор НКВД, але вона зростатиме на силі в міру послаблення режиму. В цей спосіб будуть створені передумови для того, щоб у відповідний час творити згадані вище доконані факти на українських землях, що, знову в свою чергу, із закордонно-політичних оглядів, є

передумовою наших позицій по відношенні до зовнішнього світу та визнання нас за самостійний державний чинник.

Справи відповідної політичної платформи й програми та гасел у підході до Червоної Армії – це справа нашої революції на Сході взагалі. Характеризуючи позиції українського самостійницького руху на ОСУЗ в рр. 1941-43, ми вказували наскільки правильність програми й тактики, зокрема виразне визначення себе проти обох окупантів, рішало про міцні позиції самостійництва. Це саме входить у гру в відношенні до Червоної Армії. Бійця треба не тільки наставляти проти війни, але йому треба сказати ще проти кого і за що він має піднести свої багнети. І тут зразу стає ясно, що український червоноармієць не піде на жодну розв'язку і не дасть себе потягнути на ніяку акцію, що матиме що-небудь спільного з Німеччиною, з отим зненавидженим вбивником полонених, гнобителем народніх мас, бруталним варваром, що його Схід до сходу пізнав за три роки окупації. І тут також яким є наскільки наївними є сподівання, що напр.. якісь пронімецькі військові формації, як от дивізія, можуть відограти якусь роллю, як політичний чинник, себто як політично мобілізуючий чинник у відношенні до червоноармієця. Хто цього сподівається, доказує повне незнання Сходу та робить прикру помилку, намагаючись дивізії, як певному мілітарному факторові, надати ще й значення вирішального політичного чинника

А тепер питання українських збройних частин у німецькій армії та українських робітників і полонених у Німеччині. Одною з більших трагедій українського народу в сучасній війні є знов боротьба брата проти брата. Але на це ми виходу не маємо. Так довго, як довго ми є об'єктом політики імперіялізмів на українських землях, так довго вони будуть змушувати нас кривавитись за їхні інтереси. І так само, як не вдалося і не вдається спинити большевицької мобілізації, так само не спинили ми й не спинимо мобілізації німецької. Ми можемо тільки в деяких відношеннях на неї впливати і відтягати від неї певну кількість елементу, призначеного до інших форм боротьби. І тому так само, як активно є наша постава до Червоної Армії, так само активно ми мусимо поставитись до всіх українських формацій у Німеччині, від Визвольного Війська і Дивізії почавши, а скінчивши на одиночному солдатіві чи робітникові в Німеччині. Все це є, наразі, організовані кадри чужих армій, які, однак, у відповідний момент мають стати активними революційними кадрами на Україні. І суть нашого завдання заключається в тому, щоб їх в такі кадри перетворити. Значить, не заломлювати рук над тим, що Україна оголочується з її вартісного елементу, бо на це ми можемо лиш порівняно мало впливати, але вийти із існуючого стану і відповідно до того використати існуючі формації та підготувати їх до боротьби за Українську Державу.

Під час, коли українські формації в Червоній Армії ми розглядали під кутом майбутнього розвалу в ССРСР, то українські формації в Німеччині

набирають окремого значення в зв'язку з можливістю виклярування ідейно-політичних фронтів та нової війни проти ССРСР.

Це сталосьби, зокрема у випадку добровільного чи не добро-вільного порозуміння Німеччини з Англією і спільної війни проти большевиків. Тоді нового політичного змислу набрали б усі, зараз насильно змобілізовані німцями, українські формації. Тоді також були б основи для того, щоб українських полонених втілювати до українських збройних частин. Всі формації стали б для української політики дуже важливим атутом в руках, подібно, питома вага українського політичного керівництва буде мірятися закордоном його спроможностями проводити свої визвольні акції в краю, а зокрема в рядах Червоної Армії.

В тому аспекті треба розцінити також позицію Галицької Дивізії і всіх зараз насильно мобілізованих галичан. В новій зовнішньо-політичній обстановці, при тому під всеукраїнським самостійницьким політичним керівництвом, може ця мілітарна формація подібно, як і другі, набрати також певного політичного значення, як отут, у руках політичного проводу. Але до того потрібні названі два елементи, себто зовнішня ситуація і самостійницьке політичне керівництво. Натомість, зовсім нереальними і для визвольної справи шкідливими треба визнати намагання СС – Дивізії і подібним піднімецьким формаціям у теперішній дійсності надати характеру політичного чинника, що мав би начебто довести до ревізії українсько-німецьких відносин, себто до визнання України Німеччиною. Така постановка, що є нічим іншим як дальшим намаганням вдержати українську визвольну справу на послугах німецького імперіялізму, компромітує самостійницьку ідею:

1) перед українськими народніми масами, бо створює серед них ілюзію наче б німці, “однак”, надумалися і готові дати Україну;

2) зарізує нашу визвольну справу в очах ОСУЗ, які ніколи не повірять німцям, бо їхні насильства вже раз пережили;

3) лле воду на млин большевицко-польської, а також німецької пропаганди, що завжди представляли українську справу, як дочіпку до німецького імперіялізму;

4) компромітує нас в очах Заходу, як дальших вірних слуг зненавидженої всією Європою Німеччини.

І тому всім українським формаціям у Німеччині ми мусимо надавати такої позиції, якою вони в дійсності є, себто позиції мілітарного чинника, приймаючи їх як конечний наслідок окупантської насильної політики на наших землях. В цей спосіб наші люде заставлені кривавитися за чужі імперіялістичні інтереси. Але не добровільно! Ми не є нічийми лядскнехтами. Наших батьків і синів тягнуть насилу і ми лиш частинно можемо перед тим оборонитися. Бо ніхто, ані ОСУЗ, ані Захід не може мати до нас претензій за наші формації у німецькому війську, бо ж такі формації існують також у

большевицькому війську і нас ніхто не спитав, чи хотіли ми туди йти, чи ні. Ні, ми не давали своєї крові для того, щоб загравати якусь політичну гру з імперіялізмами, щоб обіцувати собі що-небудь від них. Ми йшли прямою лінією самостійництва, ми боролися проти насильної мобілізації, а коли вона наступила, то ми, очевидно, числимося з тим фактом, як з певним фактором нашої сили, нашої сили зарівно в німецькій, як і большевицькій арміях, сили, яку ми кожночасно будемо намагатися використати для нашої визвольної справи.

В цей спосіб ні вчому не потерпіла чистота нашої ідеї, ми ніколи не зв'язалися з німецьким або большевицьким імперіялізмом на те, щоб до спілки з ними будувати Україну.

І тому нашу, чисто революційну і вповні самостійницьку концепцію боротьби, ми поставили у формі наших власних збройних відділів, що творяться зовсім незалежно від волі окупантів і проти неї.

Ми створили ті відділи в таких розмірах, в яких то було можливе в трудній окупантській дійсності, але ми їх створили, вони існують і борються і про них змусили ми заговорити зарівно німецьких, як і московських імперялістів.

Це й є оце третє середовище для вирощування і збереження наших воєннотдатних елементів, себто повстанські відділи УПА.

Довкруги УПА нагромадилося в українському політичному світі, а головню в української інтелігенції ряд дуже крайніх понять. Від найбільш позитивних до найбільш негативних, від найрожевішого ентузіазму й оптимізму, до найчорнішого песимізму й осуджування. Це так зрештою типове для української душі й для політично невиробленої інтелігенції, в якій солом'яний вогонь запалу чергується з чорною меланхолією та безпорадним опущенням рук.

Коли весною 1943 р. почались більші дії УПА на Волині і Правобережжі, себто коли український самостійницький рух мав відвагу, сказавши “а”, сказати “б”, себто, заявивши перед тим своє негативне відношення до обох імперіялізмів, зумів його піддержати зброєю і боронити нарід перед надмірним вже терором німців і большевицьких партизан, – не було слів остороги, а то й розпуки з приводу мнених “передчасних страт”, чи прямого ляментування м'якотілої української інтелігенції під адресою УПА. Міра доповнилась, коли УПА, zagrożена ще й поляками, мусіла перед ними боронитися. Тоді не було такої брехні, хитрої польської агітки про виколені очі і відрізані язики, в яку не повірив би український інтелігент. (Хоч, як відомо, немає на світі поляка, який признав би, що винні в тому є поляки, або який признав би, що мордувати вміють також поляки).

Крім цього діяла ще й німецька пропаганда, якій деякі українські круги також наставляли вуха, хитро філософуючи, що “однак” в УПА – здається – вкралися большевицькі агенти.

Але час ішов, а УПА жила і не хотіла дати себе знищити, ані німецьким та большевицьким терором, ані похитуванням головою скептиків. Прийшов большевицький зимовий і весняний наступ. В українській інтелігенції, зокрема галицької, зродився страх за долю УПА. Критика віджила знову, про передчасність і дїтвацтво. Рівночасно, однак – що найбільш характеристичне – ці самі люди ентузіазмували себе і своє оточення вістками про те, що УПА відбила Київ, що заняла Житомир і т. д. Та найбільше пролому в настроях для УПА зробили вістки німецької преси і надія про те, що УПА бореться по той бік фронту. У вісті з такого джерела мусів повірити навіть найбільший скептик з-поміж українських інтелігентських скептиків і легалістів. Те, чоґо була б не доконала ніколи ніяка самостійницька пропаганда тисячами листівок, цього доконала одна заява німецької агенції. Бо так мало довір'я має українство, зокрема його скептична інтелігенція, до власного проводу, а так багато вірить вона чужим джерелам, тільки тому, що вони чужі. Безсумнівний продукт неволі.

Оця “госса” для УПА скріпилась тим, що весною цього року проявились ширші акції УПА також в Галичині. А Галичина, а зокрема її інтелігенція витали УПА з двох причин. Перше тому, що вона сподівалася, що УПА не пустить большевиків, друге тому, що появлялися чутки, наче УПА співпрацює з німцями, а чей же нічоґо так дуже не прагнув пересічний галицький інтелігент, як порозуміння УПА з німцями. В тому він вповні сходився з німецькими бажаннями.

Коли, однак, на таке політичне самоґубство УПА не пішла, коли до того ще й показалось, що УПА не оборонить народу перед Червоною Армією – настрої відвернулись, мовляв, концепція УПА скрахувала. Одиноке, що нам осталося – думають сьогодні деякі галицькі політики – це Дивізія СС і в ній треба шукати рятунку.

Оцей спосіб думання, такий характеристичний для української інтелігенції, себто кидання себе від крайности до крайности, від ентузіазму до зневіри, від одної концепції до другої. Нічоґо дивного, що в такій ситуації деякі давно збанкрутовані політичні ґешефтьярі намагаються зробити інтерес. (Паліїв).

Бо, подумати лиш: що значить концепція Дивізії, як політична концепція нашої боротьби? Це ж дальше прив'язання української справи до німецького воза, який війну програє, і який нас на кожному кроці компромітує.

А що значить, що концепція УПА скрахувала? Концепція УПА – це незалежна українська політична думка і боротьба за УССД. Коли вона скрахувала, тоді ідея української державности взагалі нереальна. Тоді ми своєї держави мати не можемо, тому треба йти завжди з котримсь з історичних ворогів та ждати від них протекторатів, чи комісаріятів.

Так і видно, куди таке розумування веде.

Тому не туди вихід! Треба собі сказати ясно: всі, накинені нам окупантами форми (збройні відділи в німецькій і большевицькій арміях) ми будемо старатися використати для нашої ідеї, намагаючись їх переставити на революційні рейки та у відповідний час поставити на службу української революції. Незалежно однак від того, ми організуємо власні, незалежні від волі окупанта, збройні частини, що:

1) ідейно-політично засвідчують в краю і закордоном нашу наскрізь незалежницьку політичну платформу боротьби;

2) є виразником тієї платформи і вповні диспонуються українським народом, згідно його політичним керівництвом, та є незалежні від окупантів, а тільки стоять у сталій боротьбі з ними.

Значить, тут йде про розумну народну політику, яка вміє використати всі можливі форми і ті накинені окупантами, і ті створені власною волею, та кожній з них вміє призначити відповідне місце у великому плані визвольної боротьби народу.

Є ще питання співвідношення поодиноких форм до себе, і тут зразу виринає на всю ширину вага УПА в передреволюційному періоді.

Українські частини в Німеччині є ідейно, силою умов, впахані в німецьку політичну концепцію, а українські червоноармійці – у московську імперіалістичну концепцію. Для цілого світа, завдяки ворожій пропаганді, вони німецько-большевицькі наємники. Прийде момент, коли ці українські бійці з обох армій мусять переставитися на ідейні українські самостійницькі позиції, не так у себе всередині, бо вони в частині вже є тепер, але для світа. Куди вони тоді звернуться?

Очевидно, що туди, де вже така самостійницька концепція існує і де вже існують самостійницькі організовані кадри, себто до УПА. І зовнішньо-політично і внутрішньо-політично така переставка буде мати величезне значення. Зрештою, вже сьогодні для українського бійця з німецької і большевицької армії УПА є остаточним прибіжищем. І це добре. В днях заломлювання окупантських апаратів це набере величезного значення. Бо тоді ті бійці будуть мусити десь подітися. Є ясним, що вони причалять до самостійницько-революційних частин. Не йде тут про силове відношення чи про перевагу УПА взагалі, бо це другорядне. Йде передовсім про те, що від певного моменту всі ті люди, які досі були змушені служити чужим, починають відтепер служити тільки українській визвольній справі.

В тому є значення УПА.

Тепер розгляньмо позицію УПА під кутом збереження народу, себто тих людей, що не підуть в чужі мобілізації. Є ясним, що воєнноздібний елемент не буде могли вдержатись індивідуально в большевицькій дійсності. Це видно вже сьогодні під німцями. Що доперва під большевиками? Пригадаймо цю дійсність: масова мобілізація, вивози, насилування жінок, грабунок. Певна кількість людей піде в мобілізацію. Але частина остане. В тому найкращі та

майже всі революційні кадри. Бо ті, які підуть в мобілізацію, це наша майбутня і похідна сила, а нам треба вже тепер власної, незалежної від окупанта збройної сили, її треба зберегти і виростити.

Відповідаючи на це, треба сказати, що людей, які не підуть в мобілізацію, можна зберегти в сучасний момент більшовицької окупації і під нею можливо єдино в організованих і збройних військових кадрах. При тому в ті кадри підуть найкращі, бо саме в найкращих посипались би удари большевиків. Іншої форми їх збереження немає.

Та не тільки про збереження йде, але про активну боротьбу. Бо ж ми поставили вимогу вдержання ідейно-політичних позицій і боротьби серед народу. Це також передумови наших закордонних політичних акцій. Треба, отже, з цього витягнути висновки і боротьбу вести. Про яку національно-визвольну боротьбу можна думати в умовах большевицької дійсності? Легально, себто у згоді з режимом її вести не можливо. Большевики дозволяють тільки на агентуру в стилі т.зв. уряду УРСР. Навіть на комітети там немає місця. Не можна також робити собі будь-яких ілюзій, щодо можливості повороту часів з доби українізації навіть в хвилині послаблення СССР. Ті речі належать безповоротно до історії.

Отже, боротьба нелегальна. В яких формах? Досвід останньої під-більшевицької дійсності вчить, що в першому періоді нормальна конспірація у формі т.зв. організаційної сітки буде дуже тяжка. Можна говорити радше про зв'язкові і зацепні пункти, а не про нормально розбудовані підпільні клітини.

Тому властива революційна боротьба мусить проходити, передовсім, у формі збройних відділів, що є для нас рівночасно формою збереження найвартіснішого народного елементу.

Вдержання і розбудова збройних відділів є, як показала практика, в сучасний момент реальним ділом. Тут перед нами ще майже півроку догідної для партизанських дій пори. Цей час дасть українським збройним частинам змогу відповідно забезпечитися і вивінуватися на майбутнє. Крім того, в тому часі можливі політичні ускладнення, що можуть принести для українського народу бажану кон'юнктуру.

Якщо йде про значення повстанських відділів для мобілізації настроїв народних мас для ідеї державности України і революційної боротьби, то воно дуже велике. В час, коли в тяжкій фронтівій полосі і жорстокій большевицькій дійсності крахують всі інші незбройні методи політичної боротьби, в час, коли большевизм проголошує ідею українського самостійництва погребаною, в той час очі мас можуть спиратися єдино на конкретних збройних виявах, бо в них вони бачать не тільки ідею, але і силу. А що це значить, про це повчають нас наслідки збройних рейдів УПА на Правобережжі 1943 р. В такий час ні сама пропаганда, хоч найгарнішої ідеї,

ні невидима підпільна сітка не вистарчають. Змучені війною люди прагнуть знайти для себе якусь остою в конкретній, видній назовні силі. Психологічно це зовсім оправдано.

Друге завдання збройних відділів – це створити зав'язок майбутньої української армії. До архіву треба відложити теорію і концепцію, які голосили, що саме революційне кипіння мас, викликане гнітом окупанта та революційною пропагандою, доводить до революції та знищення окупантського режиму. Окупантський режим – це хоч і послаблення, але все ж таки фізична адміністративно-поліційна і мілітарна сила, його отже тільки такою самою власною збройною силою можна зламати. Без цього не буде революції.

А тепер питання, як ця збройна сила має повстати? І тут знову треба відкинути одне виплекане в нас переконання, начеб така сила могла повставати з дня на день. “Деус екс махіна”, збройні відділи не повстають, що доперва говорити про армію. Все це вимагає довгої і важкої підготовки. Хто знає, що це значить в окупантських умовах зібрати, вишколити, узброїти, нагодувати та вдягнути одну чоту, той зрозуміє, що навіть революційні армії складаються звичайно з соток тисяч зреволюціонізованих людей, то однак ця маса, бо це тільки маса, мусить кудись приеднатися, себто мусить вже існувати якийсь хребетний стовп майбутньої армії, мусять бути кадри нижчих і вищих командирів, щоб могли зразу охопити тисячі ново-зобілізованих. Все це мусить бути зроблене в передреволюційному періоді, якщо сама революційна хвиля не має переродитись в анархію. Тут зразу є відповідь на голосні в наш час зауваження про т.зв. передчасність організації збройних відділів, про втрати і т.д.

Можна однак спитати, чи створення навіть такого зав'язку майбутньої армії можливе в окупантській дійсності? Отже досвід УПА доказує, що можливе. Але чи тільки досвід УПА? Не забуваймо, що вже в грудні 1919 р. армія УНР вирішила прийняти партизанські форми боротьби, раз тому, що тодішній стан війська не давав змоги вдержати регулярної армії, та що зовнішньо не було ще конюнктури, два, тому, що в цей спосіб мав бути збережений зав'язок майбутньої армії, що мала організуватися при кращій міжнародній обстановці, В партизанських формах вдержала армія УНР повних п'ять місяців, промандрувавши за той час все Правобережжя. Тоді було питання передержати, так само, як таке питання існує сьогодні. При тому політично армія Зимового Походу мала кольосальний вплив на маси, чого не мав, напр., спільний похід з поляками на Схід.

Говорячи про політичне значення повстанських акцій, переходимо до третього завдання, яке мають виконати збройні відділи, а це до вдержання наших визвольних позицій закордоном у теперішній момент і в час евентуального конфлікту з советами.

Що варта який-небудь емігрантський уряд, чи тільки його делегатура, якщо він не може покликатися на боротьбу краю? Акції такого закордонного представництва будуть рівні зеріві.

А друге: ми ствердили, що з огляду на багатства України та на її стратегічне значення при розвалі Росії, кожна зовнішня сила буде намагатися здобувати і розбудувати якнайсильніше свою позицію на Україні. Ми розуміємо, що це значить: це перший ступінь до поневолення. Тому перешкодити може тільки наша організована збройна і політична сила, яка створить певні факти доконані, перед якими кожна зовнішня сила мусить вгнутиися, чи, принаймні, з ними рахуватися.

Яку ж революційно-визвольну боротьбу в краю ми будемо могли вести і які у виду того будуть наші позиції закордоном, а з другого боку, які доконані факти ми могли б творити, коли не було б в нас уже тепер ствердної певної збройної і політичної сили? Не забуваймо, що на закордонному ринку тільки сила ділає, бо, напр., славні аліантські місії з 1919 р., які як передумову розмов взагалі ставили їхнє втручання в українські справи, домагаючись усунення Винниченка й Петлюри з Директорії, дали себе невеликим повстанським відділам зіпхнути в Чорне море. Тоді напевно їхня думка про Україну була інша.

Вкінці ще справа характеру збройних відділів та їхньої тактики. Збройні відділи повстають, м.ін., під гаслом збереження народу, його живої організованої сили й перетривання. Зрозуміло, що вони не можуть бути кидані в масові акції, зокрема такі, що були б політично недоцільні, напр., зудар з першою лінією Червоної Армії. Але проти насильств здичавілих елементів з ЧА, що грабують наші села, а в першу чергу проти терору НКВД, збройні відділи мусять боронити народ і себе.

Ресумуємо:

1) Питання організованих кадрів – це, в сучасній окупантській дійсності, питання цілого народу, його збереження, себто збереження його духової і фізичної сили. Зарівно з внутрішньо-політичних, як і зовнішньо-політичних зоглядів, наші організовані кадри – це передумова сильних позицій української самостійницької ідеї в краю і за кордоном.

2) Для створення і вдержання наших організованих кадрів ми:

а) використовуємо всі насильно створені формації, зарівно в німецькій як і большевицькій окупантських дійсностях;

б) творимо власні, незалежні від волі окупантів і перебуваючі вже сьогодні в боротьбі з ними наші, збройні політичні відділи.

Успіх нашої визвольної справи залежить від співпраці обох названих груп, себто тих, які творяться під натиском окупанта і тих, які творяться незалежно від нього, а зокрема від того, наскільки у відповідний момент зуміють українські частини в чужих арміях переставити себе не тільки ідейно, але й організаційно на самостійницькі рейки та разом з існуючими вже

революційними збройними кадрами УПА дати основу для повстання політично незалежної Української Народної Армії.

3) Поруч характеру самооборонного засобу народу мають збройні відділи УПА

а) стати одною з провідних форм, в яких проходитиме революційно-визвольна боротьба народу за власну державу;

б) стати зав'язком майбутньої Української Армії;

в) стати гарантом для видержання наших позицій, зарівно в краю, як і закордоном, та рішальним чинником для того, щоб у відповідний момент український нарід здобув владу на Україні в свої руки.

Ми обговорили одну з основних форм самооборони народу в большевицькій дійсності і творення його організованої сили. Похідних форм самозбереження є ще більше. Сюди належить зміна місця побуту на землях, а також еміграція. Цієї останньої тут не розглядаємо як форму збереження народу, бо, перше, для мас немає куди емігрувати, а німецькі фабрики – це не є жодне збереження; два, на еміграцію тих, що емігрувати хочуть і мають на це засоби, – не можна мати впливу.

Окремою справою є справа наших закордонних політичних акцій. Говорячи про внутрішньоорганізовану силу, ми поставили її як передумову успішної закордонної політики. Завдання на тому відтинку ми не будемо детально обговорювати. Їх вимогу, пекучість і доцільність ніхто квестіонувати не буде. Проблема ця лежить сьогодні радше в площині практичної роботи. Справу цю заторкнемо, обговорюючи третю з черги проблему нашої внутрішньої політики, а це – проблему Проводу.

До цієї справи тепер переходимо. Ми сказали вище, що без проводу немає організованої політичної боротьби народу, є тільки стихія. Провід, якого треба даному середовищу в його суспільній боротьбі, мусить бути такий, щоб він:

1) доріс до даної хвилі чи доби,

2) щоб доріс до висоти завдань, які треба сповнити.

Скільки невдач і трагедій було в нашій історії в висліді того, що – як відтак стверджувала історіографія – провід не розумів доби, не опанував маси і став на висоті завдань. Без сумніву, маса в нас не була також ніколи ідеальна, але її вважають знаряддям в руках проводу, тому його вважають відповідальним за невдачі.

Момент чи доба, в якій живемо, насправду жорстока. Не тому, що колись порівнювали її поети до вовчиці, бо вони, деколи, мабуть у своїй простодушності, не уявляли, яке лихо викликають, але тому, що в сучасній добі маємо до діла з жорстокими касарняними режимами большевизму і гітлеризму, собі які надають тону всьому світові. Тому, що методи сучасної доби нещадні, нераз варварські, що національні пристрасті розпалені до білого, що хижацькі імперіялізми не знають ніяких стримів у реалізації своїх

цілей, а ідеї гуманності й правопорядку пішли зовсім в забуття, а з мораллю й етикою також не числяться.

В такій добі керувати політичною боротьбою поневоленого народу нелегко. До цього покликані тільки сильні люди.

Їх треба в сучасний момент, зокрема на Україні. Здається немає в світі такої другої країни, де схрещувалось би стільки суперечних впливів, куди витягалось би стільки загарбницьких рук. Тому, здається, такою трагічною, хоч і притягаючою, для кожного є ця країна. Яких тільки ударів зазнала вона протягом трьох останніх десятиріч, а зокрема у военний час!

Це одне. А тепер наші завдання, що їх ми поставили перед собою. Вони скромні, бо йде лиш про вдержання і розбудову ідейних позицій самостійництва під кутом майбутньої революції та про збереження народу, згідно його життєвої фізичної організованої сили, – але в яких умовах ці завдання мають бути виконані! Наші завдання мають бути серед і всупереч всім окупантським намаганням стерти Україну з лиця землі! Це говорить про якість керівництва, які ми для тої цілі мусимо мати.

Отже: в обличчі трудних умов, що в них нам, як народів, приходиться діяти, та в висліді завдань, що їх ми поставили перед собою, керівництво українською визвольною боротьбою та її очолювання внутрі й закордоном мусить бути в руках справді сильного і наскрізь революційного та політично зрілого до висоти завдань Проводу. Оце принципове ствердження не може бути зрозуміле як фраза, але як глибокий зміст проблеми Проводу.

Що складається на силу Проводу? Побіч вимоги особистих індивідуальностей у Проводі, треба назвати його нерозлучну зв'язаність з боротьбою та безпосередня участь в ній. Тому ми зразу мусимо виключити можливість і претензії т.зв. емігрантських комітетів виступати в ролі керівництва народу. Це може бути тільки закордонно-політичне заступництво його інтересів, але ніколи провід боротьби, яка проходить на землях і якої керівництво мусить бути на землях. В цьому заключається не тільки сильна моральна позиція Проводу супроти власного народу, що він ставить йому навіть дуже тяжкі завдання, але й супроти закордону, якого респект спирається завжди на позиціях даного проводу в краю. Очевидно, що в цей спосіб ми не пересуджуємо ані персонально, ані чисельно розподілу людей, що до їх побуту в краю, чи закордоном, ми тільки принципіально стверджуємо, що центр, себто Провід визвольної боротьби, мусить бути з нею безпосередньо зв'язаний, себто бути на землях.

З другого боку, ми також не пересуджуємо в той спосіб тих можливих змін в такій постановці, що їх може принести зміна закордонно-політичних умов та їх вимоги для нашої боротьби, зокрема для керівництва.

Другою, поза зв'язаністю з безпосередньою боротьбою, передумовою внутрішньої сили Проводу ми б назвали внутрішню гармонійність в праці. Це тим легше досягнути, що ми находимося в дуже важких умовах боротьби, а це

завжди позитивно впливає на внутрішню спаяність, а з другого боку тому, що немає серед сучасного українства принципових різниць, щодо мети, за яку треба українському народові змагатися. Питання програмно-устроєві, при всій своїй важливості, не повинні стати також основою суперечності. Врешті, большевицька окупація України розв'язе, правдоподібно, до основ питання методів, себто практики, бо тактика під більшовиками, як ми показували, – одна і дуже проста.

В тій ситуації ключевим було б питання визнання однієї платформи боротьби, себто революційно-визвольної боротьби за УССД проти більшовицького і німецького імперіялізмів. Ця платформа творила б дуже широкі рамки, хто отворяли б доступ для кожного, що в сучасний момент рішений до активної боротьби за Українську Державу. Це було б також рамове визначення політичних напрямних Проводу, а їх визнання створило б добру основу для гармонійної праці в керівництві. Є яким, що той, в якого були б сумніви навіть в такій постановці, себто хто в'язав би ще якісь надії з большевицьким або німецьким імперіялізмами, тут не міг би на такій платформі стати до співпраці, не то вже керівництва.

Третьою передумовою сили Проводу є сам факт його спроможности виконувати свої функції, себто керувати політичною боротьбою народу. На це складається два моменти:

а) зв'язок з краєм і опертя в ньому, себто дислокування кадрами і другими засобами модерної політично-визнаної боротьби (зв'язки, організаційні клітини, фінанси тощо);

б) виконність органів керівництва – індивідуальна і збірна. Тут входять в гру такі вимоги як індивідуальні дані, чи то ставити концепцію боротьби, чи її організувати в краю або в інших умовах. Так само зрозумілий є фаховий принцип в керівництві, як наприклад військовики, пропагандисти, зовн. репрезентація і т.д.

Такі є в загальному передумови сили Проводу визвольної боротьби в наших умовах. Окремою справою, яку при обговорюванні питання Проводу треба піднести, є його всеукраїнськість. Це питання зв'язане з проблемою характеру Проводу та принципами його добору.

Українська визвольна боротьба йде на всіх українських землях, є отже зрозуміла вимога також всеукраїнськості Проводу. Тут безпосередньо входимо в проблему всеукраїнського об'єднання. Не треба й казати, що в сучасній добі українських визвольних змагань український нарід не може дозволити собі на люксус будь-якого партикуляризму – територіального чи партійного. Сумної пам'яті історії двох урядів і двох українських республік не можуть цим разом повторитися. Це означало б знову програму українську справу.

Якщо говорити про центральні і східні українські землі, то там проблема всенародного об'єднання не є надто складною. В міру закріплення позицій

самостійницького табору в час німецької окупації, орієнтація мас зверталася в його сторону. Німецька окупація дуже скоро показала, що на іншу як революційно-самостійницьку роботу на ОСУЗ місця немає. Півслів і півпрограм маси не прийняли, зрештою на такі компроміси також німці дуже скоро не схотіли йти. В большевицькій дійсності ця проблема є, зрозуміло, ще простішою. Побіч офіційного режиму, може існувати самостійницький табір з його ясною ідеєю і програмою, як нелегальний стопроцентовий противник режиму. Знову, щодо минулого, як показала німецька окупація, на ОСУЗ не остали ніякі серйозні сліди колишніх партій. Це також рятує нас від дрібних партійних суперечок за букви та закріплює всенародний фронт боротьби.

В такій ситуації одинокою передумовою всенародного об'єднання, чи конкретніше, участі всіх земель, а зокрема ОСУЗ, у всенародному керівництві буде визнання спільної платформи боротьби за Суверенну Українську Державу проти большевицьких і німецьких загарбників.

Але також на ЗУЗ проблема об'єднання не є тим, чим була вже, напр., за часів Польщі. Всі ми пригадуємо оці непроходимі перешкоди між поодинокими партіями. Але доба війни внесла в основі зміни. Це зробив головню большевицький режим. Він ліквідував легальний український світ. Однак характерне є, що також в німецькій дійсності цей світ не віджив. Очевидно, на його легальне існування німці не дозволили б. Але ж бо і в легальних формах давні західно-українські партії не розвинули діяльності, себто не підняли боротьби серед мас за здобуття своїх позицій. А це ж рішає у житті і діяльності політичних партій, що змагають до здобуття впливів у народів. В виду цього, як протинімецький і активний у терені політичний фактор, реєстрував себе в німецькій дійсності тільки самостійницький табір, а бувші члени партійних організацій або ввійшли в співпрацю з ним, або індивідуально проводили самостійницьку боротьбу, або були неактивними. Про німецьких ставлеників тут не говоримо.

Це були й є, без сумніву, позначки певної всенародної консолідації на принципі самостійницької ідеї. Вона проявилась, зокрема, виразно в моменті, коли виринула справа організації збройних відділів, а з другого боку справа закордонної політики, що вимагала й вимагає дуже широкої всенародної бази.

Тут треба застеретися, що нам рішуче не йде про будьяке ствердження зросту політичних впливів ОУН. Справа йде радше про далеку від групових принципів практику всенародної співпраці, що виконується зараз на площині самостійницької ідеї та в боротьбі проти обох окупантів.

Так було і є в німецькій окупації на ЗУЗ. Є зрозумілим, що большевицька окупація цей процес фактичного об'єднання народу, зокрема його провідного кадру, в боротьбі за українську державу буде тільки посилювати.

Чи було б отже доцільним в такій ситуації і при такій тенденції розвитку подій говорити про партійні ключі всенародного об'єднання? Чи не було

б це відгребуванням ряду дуже прикрих перепон власне при цьому об'єднанні? Чейже практично беручи, міжпартійної боротьби на українських землях тепер зовсім немає, а всенациональний Провід має віддзеркалювати боротьбу народу на землях, чого ж тоді в наше всенародне керівництво вносити криве дзеркало красовї дійсности? Чейже на Україні існують зараз дві сили, а це большевицька ідея і система, та українська самостійницька ідея й український самостійницький рух, як ідея боротьби народу за існування і власну державу, отже так само, як з одного боку існує большевицько-український щильд УРСР з його Гречухами і Корнійчуками, повинно існувати одне українське самостійницьке політичне керівництво. В часі, коли уряд УРСР віддзеркалює московську колоніяльну систему на Україні, наш всенациональний Провід повинен віддзеркалювати самостійницько-визвольну боротьбу проти обох окупантів за УССД. При чому тут були б поодинокі партійні непорозуміння в керівництві, коли їх в краю? Чейже Україні зараз не йде про устроєво-партійні принципи, але про саму голу боротьбу за життя, а в цій платформі може зміститися кожний, незалежно від своїх дотогочасних партійних принципів, хто визнає одну річ, а це потребу боротися за українську державу проти большевицьких і німецьких загарбників.

Зрештою, ми мусимо вийти зі становища існуючого вже в практиці на землях всенародного об'єднання у визвольній боротьбі і йому власне дати вислід у верховних властях народу, себто Проводі. В цей спосіб на дуже далекий план сходять справи партійно-групові, бо є ширша плятформа, на якій всі можуть об'єднатися. При такому всенациональному тілі, обоятно з яких середовищ знайдуться в ньому люди, – буде запевнена спроможність фактичного керівництва, бо воно буде мати опертя в краю, себто кадри, зв'язки, фінанси і т.д. Тоді член такого органу буде мати змогу безпосередню співкерувати визвольною боротьбою, незалежно від того з якого середовища він би не вийшов. А яку – спитаймо, для відміни, – мав би ексекутиву на землях цей самий чоловік, оскільки б таких керівників зорганізувати на партійному ключі еміграційних партій, – коли бо дане політичне середовище, яке він репрезентує, від довгих літ перебуває тільки на еміграції і на землях ніяких ексекутивних органів не має?

Тому, у висновку ми за індивідуальним принципом добору провідних одиниць до верховного керівництва з усіх земель і байдуже з яких політичних середовищ, під умовою визнання спільної платформи боротьби за УССД проти большевицьких і німецьких окупантів. Гарантією життєздатности такого керівництва буде індивідуальна вартість людини та її фахові спроможності керувати поодинокими ділянками революційно-визвольної боротьби.

А тепер до завдань українського всенародного керівництва. Тут зразу треба зробити принципіальні ствердження: ми проти будь-яких фікцій, а за справжнім всенациональним керівництвом визвольної боротьби українського народу.

Завдання укараїнського верховного керівництва розуміємо так, як це з'ясовано в проєкті Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Отже:

Цілі й завдання Української Головної Визвольної Ради (УГВР) є:

1) Об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил укр. народу на укр. землях і поза ними для боротьби за УССД, проти всіх ворогів укр. народу, а зокрема проти московсько-большевицького та німецько-гітлерівського імперіалізму.

2) Визначати ідейно-політичну платформу та напрямні боротьби укр. народу в сучасний момент.

3) Керувати цілою національно-визвольною боротьбою укр. народу аж до хвилини здобуття державної незалежності і уконституювання правних органів державної влади України.

4) Репрезентувати, як верховний всеукраїнський центр, сучасну боротьбу українського народу в краю і закордоном.

5) Покликати до життя перший український державний уряд та скликати перше всенародне українське представництво.

Із названих завдань видно, наскільки оправдані подані вище зауваження і вимоги до організаційно-устросєвих принципів і персонального складу верховного керівництва. Бо якщо воно має справді керувати визвольною боротьбою, то воно мусить бути побудоване на дуже здорових основах та мати відповідних людей.

Якщо йде про завдання верховного керівництва, то треба розрізнити дві головні групи, а це: 1) внутрішню й 2) зовнішню боротьбу. Справу керівництва внутрішньою боротьбою на землях треба розглядати в світлі сучасної політичної дійсності на Україні і тих завдань, що ми їх собі поставили.

Під час, коли внутрішньо-політична дійсність українства в період безпосередньо перед революцією та в час визвольних змагань 1917 р. проходила в великій мірі під знаком боротьби за програми і принципи, політична дійсність сучасного українства проходить під знаком революційно-визвольної боротьби народу за власну державу, часто за пряме таки фізичне існування. Тоді мета не була ясна, часто не були з'ясовані засоби її реалізації. Не було також виразно з'ясоване поняття ворога. Сьогодні в усіх цих питаннях немає в нас жодних сумнівів. Сьогодні є радше питання організації засобів боротьби народу, питання участі всього народу у ній, питання керівництва. На наших очах, в виду нечуваного гніту окупантів та прямої загрози знищення, докопуються об'єднання народу в низах. Сьогодні ми є свідками безпосередньої, нераз самочинної охорони і самооборони народу перед окупантами. Протягом останнього року ми були свідками, як система політики наїзників довела до масової збройної організації народу, відомої сьогодні під назвою УПА. Без сумніву, не називаємо того стихією, бо нею воно не було! Але були це засоби політичної боротьби, яких чіплявся сам таки народ, його низи, завдяки їх здоровому інстинктові самозбереження.

Подібно є сьогодні. Сьогодні на всю ширину станула перед укр. народом небезпека наслідків німецько-більшевицьких практик, що ведуть до винищення. Тому й широкі розміри самооборонних акцій. Звідси також зріст збройних кадрів УПА.

Всі оці явища – це недвозначні вияви широкого всенародного самооборонно-збройного руху укр. народу, що в цей спосіб дає вислів своїй волі жити вільним життям та його здобувати. Оці вияви не були ніколи і не є зараз, як хтось міг би думати, власністю одного політичного середовища. Без сумніву, політичний зміст, себто ідея, програма, а то й практика укр. самостійництва, лежать в основі збройних виявів боротьби українського народу. Але не можна забувати, що тут іде про органічні, наказані самим інстинктом самозбереження народу вияви і тому в тому виді вони не є власністю одного середовища, але всього народу. Тому весь нарід, чи радше його всенаціональне верховне представництво повинно їх очолити. *Сучасна збройна боротьба українського народу у формі його повстанських відділів вимагає політичного завершення та очолення керівними всенародними політичними властями. Оце очолення і завершення надасть українським збройним відділам характеру збройного рамени, чи збройної сили верховних українських політичних чинників, отже всього народу, а верховному українському керівництву дасть тверду базу всякої політичної діяльності в краю чи закордоном, а це оперття на конкретну фізичну збройну силу.* Також для українських збройних частин, що зараз загнані насилу в окупантські армії, буде створений певний осередок політичної орієнтації і верховного політичного керівництва. В цей спосіб, завдяки самостійницьким збройним відділам, буде створено на Україні сурогат укр. армії і сурогат української легальної влади, що в час кон'юнктури будуть могли вимагати від зовнішніх чинників їхньої легалізації також на зовні. Повставший в цей спосіб український верховний орган – це рівнорядний внутрі і закордонний чинник, що його можна протиставити з успіхом т. зв. урядові УРСР, як наскрізь агентурному творові, чи евентуальним подібним німецьким установам. В цей спосіб українське самостійництво, як ідея і політична програма Самостійної України та боротьба за неї, ведеться й очолюється не одною групою, чи партією, але тоді вона ведеться цілим народом і в його ім'я а репрезентується верховним всенаціональним органом.

В цьому заключається одне з центрально-внутрішньо-політичних завдань УГВР.

А тепер декілька зауважень до закордонно-політичних завдань УГВР. Ми вже сказали вище, що основою закордонно-політичної акції є наші внутрішні акції і то зарівно тепер, як і в час можливої кон'юнктури.

Головними завданнями верховного керівництва було б у сучасну пору:

1) поінформувати закордон про справжній стан на землях та революційно-визвольну боротьбу українського народу.

2) здобути на закордонному відтинку визнання нашої визвольної боротьби та нашого права на власну державу.

3) репрезентувати революційно-визвольну боротьбу українського народу перед закордонними чинниками, як його легальне представництво.

Справа інформації закордоном про сучасний стан на землях та про визвольну боротьбу українського народу – це одне із дуже пекучих питань сучасної дійсності. На цьому відтинку ми маємо дуже багато відробити. Тут передовсім треба розправитися із цілою повинню брехонь і клевет, що їх в нашу сторону кидали і кидають наші вороги, зокрема москалі й поляки.

Від ступеня поінформованости закордону про нашу боротьбу залежить також і визнання нас як самостійно-політичного чинника. Український нарід є мабуть єдиний, що протягом цієї війни веде безперервну боротьбу проти двох найбільших імперіялізмів світу без якої-небудь помочі ззовні та здані виключно на свої власні сили. Вправді, якщо йде про визнання нас зовнішнім світом, тут діє ще згадуваний момент зв'язання поодиноких держав з советами або німцями. Все ж, вже тепер ми повинні змагати до визнання нас, як певного чинника, що бореться за власну державність, у тих держав, що зараз не зв'язані з жодним з імперіялізмів. Наша ціль на тому відтинку: здобуту знану міжнародньому праві позицію воюючої сторони, як перший етап до визнання нашого представництва, а відтак уряду та акредитування його представників.

Найбільш однак пекучим питанням являється координація українських політичних акцій за кордоном. Україна, з огляду на її характер, буде завжди предметом зазіхань різних імперіялізмів. Що може бути в такій ситуації більш небезпечного, як декілька дезавуюючих себе взаємно закордонних представництв? Тоді, чей же, отворасться ідеальна нагода гри для зовнішньої сили, отже й небезпека підбивання ціни різнородними, т.зв. закордонними, по суті агентурними представництвами.

Оце встрявання зовнішніх сил в наші справи і агентурне вислужництво земячків треба унеможливити акцією одного всенационального Проводу. За ним будуть великі атути. На нього вправді не дуже радо глядітимуть, бо він обстоюватиме суверенні права українського народу на його землі, але його мусітимуть визнати, якщо схочуть дістатися до краю, в якому він єдиний буде мати опертя. Тоді агентурні вихватки безвідповідальних одиниць не знайдуть своїх протекторів. Позиція всенационального Проводу буде й тим сильна, що закордоном будуть тільки його делегати, які самі не могтимуть приймати жодних умов, перед тим не відкликавшись до централі в краю.

Робимо висновки з останньої частини докладу:

1) Завдяки свому характерові, зокрема як форма збереження народу перед знищенням та як одна з головних форм продовжування визвольної

боротьби українського народу, стали українські збройні відділи власністю цілого народу, а їх боротьба, як визвольна боротьба народних мас за власну державу, вимагає в сучасний момент політичного завершення та очолення одним всенародним керівництвом. Рівночасно ідейно-політичного спрямування на самостійницькі рейки та політичного завершення, після відірвання їх від дотеперішніх окупантських форм, вимагають всі українські збройні формації в рядах німецької і большевицької армій.

2) Приймаючи в основі названу під 1) вимогу та dokonane вже на українських землях фактичне об'єднання українських народніх мас довкруги ідеї УССД на платформі боротьби проти большевицьких і німецьких загарбників, покликуємо до життя всеукраїнське політичне керівництво, що очолить всю революційно-визвольну, зокрема збройну боротьбу українського народу та довершить dokonanu в народніх масах консолідацію.

3) Верховне народне керівництво організується на принцип індивідуального добору із активних учасників сучасної революційно-визвольної боротьби українського народу та з провідних постатей поодиноких політичних середовищ усіх земель України на платформі боротьби за УССД проти большевицьких і німецьких імперіялістів з завданням керувати національно-визвольними змаганнями в краю і закордоном та стати чоловім репрезентантом українського народу та його визвольної боротьби.

Знаходимося на території переломового періоду нашої історії. На закруті. Значить, або сучасне українське покоління здобуде українську державу, або доля українського народу буде пересуджена знов на десятиріччя, а може й сторіччя. Бо нагоди такі, як та, яка зараз наближується, приходять дуже рідко. Це виїмкове в нашій історії явище, що два підряд українські покоління є ставлені перед такі проби, як ми і наші попередники з 1917 р. Світові війни часто не повторюються.

Минуле нашого народу і других поневолених народів вчить, що держави не постають в мирний час, в періоди міжнародної стабілізації, завдяки самій тільки революційній боротьбі поневоленого народу. До того треба міжнародньої обстановки. Повстання держав у стилі балканських чи польської з 19 ст. належать до історії. Завдяки розвитку цивілізації, методи окупантського правління такі сильні, що з технічними засобами поневоленого народу в час загального мира не можна пориватися на повстання. Тому не слід робити собі ніяких ілюзій, щодо можливості визволення українського народу, на випадок теперішньої програної!

Також не розглядаємо тих можливостей розвитку, які мав би український нарід в якійсь новій окупантській дійсності. Без сумніву, український нарід настільки здоровий, що він не згине. Але не йдім далеко. Ми не знаємо, що було б з українським народом на ОСУЗ, би большевицька окупація тривала не одне, але два покоління. Окупантські методи в сучасну добу надто страшні та винищуючі, щоб можна було їх легковажити.

Тому ми знаходимося в ситуації тих, для яких відвороту немає. Є тільки одна можливість: виграти і то за всяку ціну виграти. Чи є в нас для того об'єктивні шанси? Уважаю, що є.

Український нарід знаходиться від століть в позиції хворого, в якого в організмі ведуть безперервну боротьбу елементи життя й смерті. Раз одні, раз другі здобувають перевагу. Тільки завдяки своєму, з природи небувало здоровому організмові, міг український нарід досі не згинути. Є ясним, що подібно як ми моральних і фізичних експериментів ледви чи якийсь нарід зумів би видержати.

Сьогодні, без сумніву, ми не сильні. Ми не сильні в першу чергу внутрішньо-ідейною несконсолідованістю українських народних мас, оскільки йде про реальні вияви такого морального об'єднання, себто про активну боротьбу цілого народу. Ми слабі у висліді великого фізичного винищування провідних кадрів і воєнно-здібного елемента. Ми слабі великою ще силою окупантських апаратів та їхнім терором.

Але зате ми сильні атракційною силою нашої ідеї, яка власне на грузах і звалищах обманливих ідей, програм і концепцій, що ними годували окупанти десятки років український народ, – дізнає великого ренесану. Ми сильні нашою прогресивною концепцією політичного і соціального ладу. Ми сильні зростаючою серед народу національною чуйністю, відпорністю на чужі та ворожі підшепти та примани. Ми сильні внутрішньою біологічною здоровістю народу. Ми сильні організованими на українських землях політичними і збройними кадрами. Ми, врешті, сильні рядом зовнішніх моментів, а в першу чергу нашими спільними інтересами з другими поневоленими народами, а з другого боку перманентним послабленням сил ворожих нам імперіялістичних чинників.

В сучасний момент світ не йде до стабілізації, але радше до хаотизації. В тому наш шанс. Суперечності між керівними імперіялістичними силами є такі великі, що дуже тяжко, щоб дійшло до відмежування поодиноких імперіялістичних інтересів. Також не видно цієї найбільшої сили, яка б усіх могла зловити за поводи і собі підпорядкувати. Абсурдність і протиприродність великопростірних концепцій, що означають поневолення народів, починають метатися. Бо не на це пролляло людство моря крові у безчисленних визвольних війнах і революціях, не на це мали ми 19-ий вік, щоб остаточно дати себе поневолити горстці тиранів. Байдуже, чи їхні принципи соціальні, економічні, капіталістичні чи большевицькі, чи знов націоналістично-людодідські чи чорносотенні.

Є певний змісл в історії і правопорядок, що не допускають до надмірного зросту гіганта коштом мільонів оточення. Ніцшеансько-штїрнерівські, т.зв. надлюди є запереченням основного сенсу історії, що заключається не в творенні системи безконтрольної тиранії одиниці, чи кліки, т.зв. вищої раси, чи кляси, але в здоровому розвитку національних спільнот, в їх вільному

змаганні за здійснення ідеалів розвитку народів і правопорядку так дуже опльованих ідеологами модерного людодства. Тому такий короткий вік всіх, побудованих на насиллі одиниці чи кліки, імперій. Тому також, всупереч імперіялістичному характерові сучасної війни, вона буде кінчатися національно-визвольними війнами.

В цьому також наш шанс. Сьогодні ми, так би мовити, сидимо на одному возі, з усіма поневоленими народами. Всім їм грозить небезпека від імперіялізмів і тому всі вони змушені боротися за власне життя. Безперечно, Схід – це не Захід. Але сучасна війна має такі гігантські розміри, що треба сумніватися, чи може запасти якесь епохальне вирішення на Заході, без того, щоб не змінити ситуації на Сході. Зрештою, ми можемо бути вдоволені, що претенсії большевизму сягають також на Захід чи, радше, на цілий світ. Це ще одна причина, чому Україна увійде в гру світової політики. Завдяки витвореній міжнародній обстановці українська проблема не буде вирішуватися тільки на площині Україна – Москва або Україна – Польща. Без сумніву, в остаточній стадії нашої визвольної боротьби з тими двома історичними ворогами ми будемо мусіти вирішально зударитися. До того вже сьогодні йде підготовка. Але в остаточній кампанії між нами не буде виступати, з одного боку, поневолений український нарід, політично ізольований від зовнішнього світу, а з другого – організовані ворожі державні твори. При кінці цієї війни будуть наші історичні вороги також лежати на лопатках, значить наші шанси вирівнюються.

В такій ситуації мусить бути організована і керована сучасна наша визвольна боротьба. Вона мусить бути ведена під гаслом підготовки до вирішального бою за українську державу в догідній обстановці, що її нам знову, вдруге протягом не цілих трьох десятиріч, дасть правдоподібно в руки історія.

Олександра СТАСЮК

НЕВІДОМА БРОШУРА МАРКА БОЄСЛАВА (1950 Р.)

Для широкого загалу Марко Боєслав (справжні ім'я та прізвище – Михайло Дяченко) – це відомий повстанський поет, автор полум'яних віршів про боротьбу українського національно-визвольного підпілля “Борцям за волю”, “Марш Чорного лісу”, “Клекоче гнівно час”, а також колядки “Сумний Святий вечір в 46-м році”. Проте далеко не кожен знайомий із прозою Михайла Дяченка, яка становить значну частину доробку талановитого письменника. Виконуючи обов'язки головного редактора газети “Шлях перемоги” (1945–1947) та журналу “Чорний ліс” (1947–1950), М. Дяченко опублікував на сторінках цих видань під псевдонімом М. Гомін багато цікавих оповідань, есе та художньо-публіцистичних розвідок, у яких із притаманною йому емоційністю оспівував героїзм українських повстанців та торкався важливих проблем боротьби ОУН та УПА.

Марко Боєслав.
1 вересня 1931 р.

В останні роки, перебуваючи на посту Крайового референта пропаганди Карпатського краю, М. Дяченко виявив себе як ідеолог організації та досвідчений політик, чого доказом є його статті ідейно-політичного спрямування “В чому наша сила” (1948), “За здорову душу української дитини” (1948), “За соборний моноліт” (1950), “Чому почуття меншевартості” (1950), присвячені проблемі протистояння українського визвольного підпілля радянській окупаційній владі. Загальний тон цих робіт значно стриманіший та виваженіший, хоча авторові не вдалося до кінця подолати рамок улюбленого художньо-публіцистичного жанру. Однак це не можна вважати огрихом публіциста, адже дещо емоційний виклад проблеми не заважав М. Дяченкові глибоко вникнути в її суть, а окрім того, робив її доступнішою та зрозумілішою для широких народних мас.

Пропонуємо увазі читачів останню роботу Марка Боєслава брошуру “Чому почуття меншевартості”¹, у якій автор таврує рабську психологію українських радянських чиновників, письменників, журналістів, науковців та діячів культури,

Марко Боєслав.
Травень 1950

¹ *ДА СБ України. – Ф.13. – Спр. 376. – Т. 33. – Арк.37-57.*

які, виявляючи ознаки рабської психології, всупереч історичній правді, підтримували накинену московськими засобами пропаганди ідею культурно-цивілізаційної вищості російської нації. Звертаючись до героїчних сторінок української історії, демонструючи внесок видатних українців у загальносвітову культурну спадщину, цитуючи захоплені вислови чужинців про українську мову і культуру, Михайло Дяченко наголошував на самобутності та самодостатності української нації та закликав українців викоринити зі своєї душі почуття національної меншовартості, адже “ми – не народ-безбатченко, але народ зі своєю славною традицією та могутньою культурою”. Ці слова і сьогодні звучать надзвичайно актуально.

Документ публікується вперше.

Марко Босслав

ЧОМУ ПОЧУТТЯ МЕНШЕВАРТОСТІ

Основною силою кожного народу є його національна свідомість і честь, людська й національна гідність, національна гордість та почуття правдивої своєї вартості. Найбільшою трагедією народу є та дійсність, коли він втратить ці цінності. Затративши ці скарби, цю свою моральну силу, можемо з усією певністю сказати, що той народ знаходиться над пропастью. Життя його, як окремої національної спільноти, є розчислене на дуже короткий час. Народ без національної свідомості, честі, гідності, гордості та без почуття правдивої своєї вартості мусить зникнути з лиця землі. Це є незаперечне правило історії.

Тому-то кожний окупант у першу чергу старається знищити цю основну силу поневоленого народу. А що ж говорити про такого окупанта, як московсько-большевицькі варвари! Вони цілою **[не відчитане слово. – Ред.]** всіма можливими й неможливими способами нищать вищезгадані духові скарби – моральну силу кожного поневоленого народу, а в першу чергу українського народу.

Вже сьогодні ми бачимо сумні наслідки цієї злочинної роботи Кремля. Між українцями можна сьогодні стрінати таких українців, що в них немає вже української душі. В них немає ані трохи національної честі й гідності. А про національну гордість нема що й згадувати. Для них важніша могутність Кремля, як воля рідного Києва.

Аж гидко робиться, як читати українську советську пресу. Називаю її тільки тому українською, що друкована по-українськи. Бо зміст її не то що не український, а ворожий Україні.

Читаю цю пресу й питаю сам себе: чи може людина скотитися аж до такого рабства та підлоти?

Хочу бути виrozumілий для тих людей, що пишуть. Знаю, що большевицький нагай змушує їх виписувати таке хамство та упідлювати славне минуле України. Але мусить бути границя, поза яку правдива людина, правдивий член своєї нації не сміє посунутися в своїй нікчемності, хоч би за це грозила смерть. Пам'ятайте, що своїми писаннями ви деправуєте душу рідного народу.

У кого, товаришу Левадо, позичили ви лиця, коли писали про “Полтавський бій” (1709 р.)? Чи не в самого Сталіна? Будьте певні, що навіть російський історик, коли б писав про цю українську трагічну подію, то не оплював би так нікчемно ідейних замірів гетьмана Мазепи, як ви це зробили. А ви ж, мабуть, українець! Правда?

Чому ж то російські історики не ллють помий на таких катів, як московські царі – Іван Грізний, Петро I, Катерина II? А вони ж катували не тільки чужі народи, але й свій рідний московський народ. Противно, большевицькі історики вихваляють їхні заслуги для Росії. Постаті цих деспотів стали темами московських виховних фільмів та літератури. На цих кровожадних катах виховується сьогодні в советській Росії московська молодь. Та й українську молодь годується цим сміттям.

Скажіть ви, українські історики, чи хоч один український володар або державний діяч знущався так над народом, як ці московські короновані душогуби?

І що ж ви, нікчемні раби, виписуєте на таких благородних наших діячів, як: Мазепа, Дорошенко, Полуботок, Петлюра та інші? Чому називаєте їх зрадниками? Кого вони зрадили? Чи боротися за волю України – це по-вашому значить зраджувати. В ім'я чого деморалізуєте ви українську молодь – майбутнє і надію Української Нації? Нащо ви ідолопоклонною писаниною обезвартіснюєте український народ? Ви самі не вірите в те, що пишете. То чому немає в вас відваги плюнути Сталіну в вічі й сказати – доволі кривити душею!

Чому ж ви – українські слуги Сталіна, називаєте московський народ “старшим братом”? В якій то історії чи старій хроніці вичитали ви це? Скажіть і нам, хай знаємо! Чи, може, тому він старший, що цілих 400 років пізніше як український народ виступив на історичну арену? Чому ж ви так щиросердечно ділитися з Москвою нашим славним княжим періодом – нашими національними городищами, називаючи княжу добу спільною державою трьох народів – українців, росіян і білорусів? Це правда, що московські й білоруські землі входили в склад Київської Княжої Держави. Але чи мають право кремлівські можновладці безлично цей княжий період вчисляти до своєї історії? А ви, українські вчені та письменники, закривши очі й вуха на голос правди, допомагаєте московсько-большевицьким тиранам брехати та баламутити український народ.

Я поставлю вам питання: чи надибали ви, хоч би в одній російській історії, що російська держава за Петра I, Катерини II та інших російських царів була теж українською державою? А ми чейже знаємо, що українці входили також в склад цієї держави.

Тут у гру входить лиш та різниця, що московському народові жилося краще в українській княжій державі, як українцям у царській Росії. Московський народ в українській княжій державі мав такі самі права, як український. Тому-то він чувся, як у своїй рідній державі. В московського народу не було такої ненависті до української київської княжої держави, як в українців до московської держави. Українці в московській державі були і є сьогодні тільки невольниками.

Та як би не крутили, не брехали кремлівські брехуни, навіть покликавши на допомогу самого Маркса та Леніна, то правда все лишиться правдою. Київська Княжа Держава була твором тільки українського народу.

Навіть найбільший неук, коли має трохи честі, не скаже, що висока українська культура княжої доби йшла із Москви (її ще тоді навіть не було) до Києва, але з Києва до Володимира над Клязмою, Суздаля, а відтак до Москви.

Яке ж право має Москва до “Слово о полку Ігореві”, “Галицько-волинського літопису” та до інших літературних творів княжої доби, що повстали на українських землях?

Чому ви, українські працівники пера, в Радянській Україні не бороните правди, лиш як цуцики помагаєте підбріхувати кремлівським грабіжникам? Чи ж не бачите, що Москва обкрадає нас зі всіх наших духовних надбань? Не сором вам називатися українцями? Не випирайтеся хоч того, що самі російські вчені признають нашими духовними скарбами.

Російські історик Прижов Іван (ур. 1929 р.) у своїй науковій праці “Малороссия в истории ея литературы с XI до XVIII в.” поставив українське письменство на зовсім інший ґрунт. Він не обмосковцує української літератури київської княжої доби, як це робите ви, “сини сердешноі України”.

Якщо Росія є “старшою та розумнішою сестрою” України, то чому ж вона не послала своїх учених на Україну, щоб вчили цю “молодшу та дурнішу сестру” культури, але протівно, коли тільки занюхали в Україні якогось вченого, композитора чи співака, то тягли його до себе і то під примусом. От наведемо, як приклад, лише кількох із них: великий український вчений – Теофан Прокопович, геніяльний композитор – Дмитро Бортнянський, один з найкращих світових тенорів – Іванов Микола. (Останній так зненавидів Росію, що втік із неї й виїхав за кордон).

Чи їм і багатьом іншим визначним українцям не наказували російські царі працювати для російської культури?

У XVII ст., як Росія мала вже довгу державну традицію московський просвітянський діяч, Ртищев Хведір спроваджував до Москви українських вчених із Києва, а московських юнаків посилав учитися до Київської Академії.

Якже ж зрозуміти це все? Хто, кого вчив? Москва Україну, чи Україна Москву? Виясніть, “мудрі наслідники” Маркса. Знаємо, що ви і тут, як і всюди, знайдете викрут. Та для нас важну ролью грають факти, а не марксо-сталінська крутня. Отже є на це дуже багато фактів, що Україна, а не Москва була першим політичним і культурним огнищем на сході Європи. Ніхто теж не годен заперечити факту, що українці самі творили свою культуру без допомоги Москви. Зате Москва цілими пригорщами черпала свою культуру з України.

Чому ж у такому разі ви, українські інтелігенти, б’єте поклони перед Москвою? Чого понижуете себе? Чому не ціните своєї національної вартості?

Ви збезцінюєте таких наших геніїв, – Богдан Хмельницький і Тарас Шевченко. З великого будівничого Української Козацької Держави ви робите московського раба, що добровільно віддав Україну в руки Москви. З Переяславського договору (1654 р.) ви зробили рабську чолобитню Великому українському Гетьману московському цареві. А як це було в дійсності? Ось тут я пригадую точки Переяславського договору й кожному стане ясно, чи це було підданство України Москві, чи це була угода, як рівний з рівним.

Ось ці точки Переяславського договору:

1. “Цілість України по обох боках Дніпра, де жили козаки, по межу умолену Зборівським договором, то є вся Україна Лівобережна, а на правому березі Дніпра сучасна Київщина, частина Поділля й Волині.
2. Право власної управи, незалежної від урядників царських; право власного законодавства й судівництва; право вибирати вільним голосуванням гетьмана й урядників, право приймати послів від заграничних монархів і зсилатися з заграничними монархами, право міст до власного заряду щоб були задержані, а особисті права станів: шляхетського, духовного, міщанського козачого й посполитого, щоб лишилися ненарушені. Так само ненарушеність маєтностей; побільшення реєстрового війська до 60 тис.; платня козакам із доходів українських, але тоді, коли доходи будуть зведені до відомости.

Україна брала на себе обов’язок платити володареві данину, але щоб до цієї справи московські збірщики не втручалися. Під час війни Україна мала власним військом допомагати цареві, а цар повинен був обороняти її й зовсім визволити від поляків”.

Думаю, що всякі пояснення тут не потрібні. Коли ж Москва, як звичайно, не додержала умов Переяславського договору й почала пхати своє

імперіялістичне рило глибоко в Україну, а навіть заглядати в душу українському народові, тоді Хмельницький почав організувати збройний виступ, в союзі з іншими заграничними володарями проти Москви. Нажаль, передчасна смерть Великого Гетьмана знівечила всі його плани. Але замір Хмельницького – відірвати знову Україну від Москви, почав реалізувати гетьман Іван Виговський. Виговський розгромив московські війська під Конотопом 1659 р., але Україна не вміла використати своєї перемоги.

Чи стратегічна й політична діяльність Богдана Хмельницького та його великий патріотизм заслужили собі на те, щоб робити з Хмельницького московського раба? Скажіть!

Подібна мається справа з найбільшим нашим генієм Тарасом Шевченком. Із нього – з національного Пророка ви зробили комуністичного агітаційного поета. Це найкраще далось заявити тоді, як в цілому Советському Союзі обходилося 150-ліття Пушкіна. Коли читати всю українську советську пресу, то як же ж у ній блідна постать Великого Поета й Борця за волю України – Шевченка в порівнянні до російського поета Пушкіна. А це ж писали не росіяни, а українські письменники. Читаєш ці ювілейні статті й там і воняє від них нікчемним рабством. До Пушкіна додається самі суперлативи – найбільший поет, полум'яний борець? Найкращий лірик (ну, “найгеніальніший” ви боялися писати, бо на цю прикрасу має сам Сталін і ніхто більше між помершими й живучими) і т.д. Коли згадується коло Пушкіна Шевченка, то пишеться “теж великий український поет”. Я рішуче не хочу бути шовіністом супроти російського народу. Високо ціну вартість найбільшого російського поета Пушкіна.

Але як може правдивий українець ставити Пушкіна вище Шевченка? Чи навіть критик-шовініст супроти всього, що українське, може сказати, що значення Пушкіна для російського народу є таке саме, чим Шевченко для українського народу? Ні. Чи Пушкін є тим для російського народу, чим Шевченко для українського? В самій тільки літературі – так. Але як борець за національне визволення українського народу, як оборонець всіх покривджених, переслідуваних, експлуатованих і мучених, як національний мученик і пророк, як відродитель і натхненник української душі, як великий маляр, а ще до того як додати обставини, в яких Шевченко творив і боровся, то безперечно тим усім Шевченко перевищує Пушкіна. Значення Шевченка для України більше, як Пушкіна для Росії.

Коли б ці статті писали російські письменники, то ми не дивувалися б. Росіянин, засліплений у своєму шовінізмі, не годен відчути величі Шевченка. Але ж ви українці! Чому принижуйте найбільшого сина України?

Ось послухайте, що писав російський критик Аполлон Грігорієв у журналі братів Достоевських “Время”: “З огляду на красу і силу своєї поезії можна поставити Шевченка нарівні з Пушкіном і Міцкевичем. Ми

йдемо ще даліше: у Шевченка була чиста краса народної поезії, з чого в Пушкіна і Міцкевича заблиснули лише поодинокі іскри. Вдача Шевченка була чистіша, простіша, щиріша як Гоголя, великого поета України, який станув на хибнім становиську, ставши поетом великоруського народу, чужого для його вдачі. Він був послідним кобзарем і першим великим поетом нової великої літератури”.

А ось як цінить Тараса Шевченка славний шведський учений др. Альфред Єнзен: “Тарас Шевченко став багатшим, як він міг собі коли цього бажати... Любов народа буде для нього найгарнішою нагородою, а в історії всесвітньої літератури здвигнув собі пам’ятник... тривкіший від криці”.

Так цінили Тараса Шевченка чужинці. А яка – убога характеристика Найбільшого Українця в ваших писаннях, українські письменники! Чи це не почуття меншовартості? Ви не тільки не маєте відваги стати в оборотні великих Синів України, але ще й самі принижуйте їх, а ще й обкидаєте московським болотом. Вас не гризе сумління за це? Чи ваша душа, серце, кров і кість аж так пересякли гнилим рабством?

Чому апотеозуете всьому, що лиш московське? Коли знайшлася відвага у Хвильового потрясти самим Сталіном, то чому, українські інтелігенти, не має цієї відваги у вас? Чому ваше відважне слово не потрясе московсько-большевицькою тиранією? Боїтеся смерті? А чи ж життя в такій тиранії має якусь вартість? Чи можна жити тоді, коли знасилувані – ваша українська душа, ваша національна совість, ваша людська гідність?

Чому таким рабством надихані ваші душі? Чому слово – Москва – не вилазить вам із уст? Чому всю славу й гордість України з так легким серцем віддаєте Москві?

Хіба ж не бачите, що московсько-большевицька кліка всі наші культурні здобутки капіталізує для Москви?

Трапиться в Україні славний учений – зараз Кремль дає йому медалю чи орден і він уже числиться видатним ученим ССРСР (читай – російським ученим). Чи не так само мається справа з кращими українськими артистами, співаками, спортсменами, військовиками та іншими? Про всіх значних українців пишеться в советській пресі, як про знатних людей ССРСР. А весь світ уважає ССРСР тільки большевицькою Росією. Всі інші країни трактує большевицька кліка по-колоніальному. Та нащо ж колоніям славних людей? Вистачить, як колонія матиме стахановців, колгоспників та покірних інтелігентів, що ніколи нічого не домагаються, тільки працюють, як чорні осли.

Чому ви українці, так легковажите собі українську мову? Українське село, вірне своїм батьківським традиціям, шанує свою рідну мову. Уже і на селі трапляються деякі люди, що соромляться своєї рідної української мови. Але це ще не такі масові випадки. Зате в українських містах майже

не чується української мови. Російська мова стала розговірною мовою української інтелігенції та міського робітництва. Чому це так? Чому найкраща мова світа вважається сьогодні в Україні тільки колгоспною мовою? Мова, якою український народ створив таку чарівну народну українську пісню, що чарує цілий культурний світ, знаходиться в такій погорді на своїй рідній землі!

Красу української народної мови, народної пісні та поезії вміли та вмюють цінити чужинці, а українська інтелігенція в Україні соромиться їх та перекичує язик московською мовою – мовою найжорстокішого поневолювача українського народу.

Німецький поет Беденштадт Фридрих у своєму збірнику перекладених українських пісень на німецьку мову “Поетична Україна” не знаходить слів похвали для української народної мови, пісні й поезії. Він ентузіазмується ними. Ставить їх на першому місці в світі.

Вмів відчутти чар української мови, пісні й поезії чужинець, а ви, нікчемні раби, соромитеся їх.

Та не тільки він один умів оцінити красу української мови, народної пісні та поезії. От згадаймо хоч би таких славних чужинців, як: бельгійський етнолог – Гінс Єжен, славний польський філолог – Бедуен де Куртена, відомий французький антрополог Гевольк Алесандр Абель (приятель Хведора Вовка), французький учений і письменник – Дюрен-Гревіль Еміль, чеський письменник – Єслінек Едвард, шведський славіст – Єнзен Альфред, російський лінгвіст – Льїнський Григорій, німецький філолог – Келлер Георг Зигмонд, видатний російський філолог – Корш Хведір, визначний французький філолог – Леже Люї Поль, англійський письменник і фольклорист – Ральстен Віліям, французький історик і політичний діяч Рамбо Альфред, чеський етнограф – Робер Сівріян та багато-багато інших.

Ці люди клонили голови перед архитворами українського народного духа, а в тебе, українська інтелігенціє в т.зв. “Радянській Україні” – покутує рабське почуття меншеартості. Вас усіх, що погорджуєте рідною українською мовою, більше переконає московський шовініст – літературний критик Белінський, що висмівав українську мову, намовляв Шевченка писати по-російськи та інші московські шовіністи, як сотки визначних вчених та письменників цілого світа, які вміли належно оцінити красу української мови.

Великий український Пророк – Тарас Шевченко дав гідну відправу Белінському і тим усім московським шовіністам, що погорджували українською мовою та називали її “хахляцькою мовою”:

“Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А лукаве ваше слово
Брехню підбите!”

Чому ж то не наш рідний Геній, а російський шовініст став для вас взором? Чому ви, так як Шевченко, не дасте гідно відправи усім тим московським шовіністам, що намовляють вас, а то й наказують говорити московською мовою? Для кого ж то в Україні більше як 50 % газет та книжок видається російською мовою? Скажете, може, що для росіян, котрі перебувають в Україні? То скажіть, будь ласка – скільки газет та книжок у Росії видається українською мовою? А в Росії також є багато українців.

“От так то ви навчаєтесь...”

Знаєте й говорите мовою найзапеклішого ворога України, “а своє дасть Бог!”

Багато українців сьогодні затратило свою національну гордість, а тим самим їхнє ество пересякнуто почуттям меншевартості. Тим усім, що тільки через незнання рідної історії в правдивому світлі попали в такий стан, я хочу бодай найзагальнішими фактами доказати, що нам, українцям, немає найменшої причини чути меншвартісним народом від других народів, а тим більше від московського народу. Про деякі факти я вже вище згадував, а тепер до тих додаю ще кілька нових доказів нашої національної вартості.

Щоб доказати вартість якогось народу, треба в першу чергу представити його духові та фізичні здібності. Як же ж маєтєся справа з духовими й фізичними здібностями українського народу? Киньмо оком на них.

Український народ, завдяки своїм духовим та фізичним здібностям, живе на найкращій та найбагатшій землі у світі. Геополітичне положення України та її великі багатства були й є причиною завзятої боротьби українського народу з усякого рода наїзниками в обороні рідної землі. Всі наші вороги гострили і гострять зуби на нашу багату землю. Можемо з гордістю сказати, що тільки духові й фізичні здібності українського народу вдержали його в суцільній масі на рідній багатій українській землі.

Коли українському народові грозила велика небезпека зі сторони диких азійських орд, його творчий геній створив могутню Київську державу. Український народ своєю хоробрістю зумів не тільки оборонити себе перед загладою, але оборонив перед цілковитим знищенням майже цілу Європу. Україна в IX-XIII ст. була залізним муром Європи перед дикими азійськими ордами. В цій же завзятій безустанній боротьбі з дикими азійськими ордами український народ зумів піднятися на вершини дугової творчості. Його творчий дух створив вірцеву адміністрацію тодішньої могутньої української держави, якої простір виносив понад 3 млн. км кв. Могутнішої та краще організованої держави, як українська держава за часів Володимира Великого й Ярослава Мудрого не було тоді в цілому світі. Жодний народ не мав у тих часах так добре упорядкованих законів (“Руська Правда”), як український народ. Українська столиця – Золотоверхий Київ пишався геніяльною архи-

текстурою та мистецтвом. Українська література княжих часів стояла дуже високо. Ані один народ тодішнього світу не мав такого геніяльного поетичного архитвору, як “Слово о полку Ігореві”.

Висока українська культура княжих часів полонила пізніше литовських князів, що займили були українські землі. Ці князі так пересякнули нашою культурою, що деякі з них були більше українськими князями, як литовськими.

Коли українська княжа держава, виснажена беззустанніми війнами з кочовиками, впала, тоді творчий дух українського народу створив нову мілітарну й політичну силу – козачину. Яку ролью відіграло українське козацтво у нашій історії, мабуть кожному відомо. Слава, завзяття, бойовий ризик, посвята українських козаків такі живі в українському народові, що сьогодні, мабуть, немає дорослого українця й українки на світі, що не знали б бодай трохи про українських козаків.

У часи, коли всі українські землі були у ворожих руках, коли українська шляхта в більшості зрадила Україну й перейшла в ворожі табори, коли українське селянство – основна сила українського народу – попало в тяжке кріпацтво та панщину, коли на українській землі безустанно шаліли татарські та турецькі орди, коли татарські та турецькі ринки були переповнені українськими бранцями, коли здавалося, що український народ навіки зникне з лиця землі, український народ не заломив бездарно рук. Його життєтворчі здібності, його незломний дух зумів викресати із себе нову силу, що своєю хоробрістю та бойовою вартістю здивувала цілий світ. Цією силою українського народу було українське козацтво. Козацька Україна стала заборолом Європи перед турками й татарами. Козацька Україна знову стала авангардом Європи у боротьбі з азійськими ордами.

Щоб уміти на правду оцінити бойову вартість і значення українського козацтва, треба заглянути не до брехливої московсько-більшевицької історії, а до своєї рідної української історії та до творів письменників, істориків, мемуаристів та подорожників інших народів, як: молдавський господар – Кантемір Дмитро (1673-1703), німецький історик – Кампеназзен Бальтазар (1746-1808, “Коротка історія козащини”), славний чеський педагог і філософ – Коменський Ян Амос, польський історик – Кубаля Людвик (дав найкращу характеристику Богдана Хмельницького), французький історик – Леклерк Ніколя Габріель, французький письменник і офіційний публіцист цісаря Наполеона Бонапарта – Лесюр Шарль Люї (у 1843 р. написав “Історію козащини”), французький публіцист – Лімієр Де (1664-1725), французький дипломат – Лінаж де Восьєн (1674 р. написав “Правдива причина повстання козаків проти Польщі”), єпископ у Молдавії, папський нунцій у Польщі – Ляврес Вінцент (1523-1592, в його писаннях багато відомостей про козаків, особливо про Підкову), французький

дипломат – Лякруа Франсуа-Пті (1653–1713, автор споминів про Юрія Хмельницького), швейцарський дипломат – Ламберті Гійом (1660–1742, пише про Мазепу), німецький мемуарист, посол цесаря Рудольфа II в 1594 р. до запорізьких козаків на Січ – Лясота Еріх (у своєму щоденнику, пише про тогочасну Україну), шведський дипломат – Маєр Йоган (1651 р. пише про козаччину), французький історик – Маргель Рене (“Життєпис Мазепи” спільно з Борщакком), французький історик – Мартен Анрі (1810–1883, у своєму творі “Росія й Європа” пише про Хмельниччину, Мазепу та пророкує міжнародне значення українського питання), російський інженер-підпоручник – Мишецький Семен (перебував на Січі 1736–1740, написав цікаву “Историю о козаках запорожских”), польський комісар для переговорів із Хмельницьким в 1949 р. в Переяславі Мясковський Войцех (у своєму щоденнику дуже цікаво пише про запорізьських козаків), німецький історик – Нуоффер Франц (автор твору про Хмельниччину), старшина і військовий письменник – Пльото Карл (автор праці “Ді Козакон”), німецький історик – Пуффендорф Самуель (1632–1694, пише про Хмельниччину й часи “Руїни”), французький дипломат – Рулієр Кльод Шарльмань (1735–1791, пише про зносини мазепинців із Францією), французький поет і дипломат – Сент-Амант Марк Антуан (1594–1661, у своїх віршах оспівує козаків), французький інженер Боплян Гійом (у 1649 р. видав книжку у Руані “Опис України”, в якій дуже вихваляє героїство українських козаків. Ця книга була дуже скоро переложена на мови: латинську, англійську, німецьку, польську та російську), один із найбільших і найвсесторонніших письменників Франції та світової літератури – Вольтер (Аруе) Франсуа Марі (ширий приятель славного мазепинця, генерал-поручника французького короля Людовика XV – Григора Орлика. Вольтер у своєму творі “Історія Карла XII” дав характеристику гетьмана Мазепи, висловивши погляд, що “Україна завсіди змагала до волі”), шведський повістяр та історик – Гайденштам Вернер (лауреат Нобеля – у своєму творі “Карло XII та його лицарі” пише про Мазепу), польський історик посол Карла X до Хмельницького – Грондський Самуель (у 1676 р. написав історію Хмельниччини. Цю книжку дуже нищили поляки), італійський гуманіст і мандрівник – Делля Валле Петро (1582–1652, у своєму творі докладно оповідає про козаків), французький поет і історик – Д’Обіне Теодор Агріппа (1550–1630, у своєму творі “Загальна історія” описує Козаччину), ірландський учений – Коннер Бернер (1660–1698) та багато інших .

Усі ці чужі історики, письменники, дипломати та мандрівники правдиво, без жодного шовінізму , пишуть про Козацьку Україну та вихваляють героїзм та військове мистецтво козацьких лицарів.

Коли я в оцій скупонькій брошурці згадую про оцих чужих вчених, істориків, письменників та дипломатів, що писали про Україну, то тільки

на те, щоб підтвердити правдивість української історії та доказати брехню большевицьких істориків. Українські історики, коли писали історію України то покористувалися всіми своїми й чужими історичними джерелами. Зате большевицькі історики пишуть історію України так, як їм диктує інтерес політики Москви та їхнє леніно-сталінське крутіство. Коли б большевицькі історики на правду користали з правдивих історичних джерел, то напевно не писали б такі безглуздя та не знеславлювали б такою хамською брехнею української історії.

Коли гетьман Іван Мазепа та його боротьба за волю України стала темою світової літератури та історіографії, то в большевицькій історії, без огляду якою мовою вона не написана б, цей великий український патріот, гетьман Іван Мазепа – це нікчемний зрадник, а боротьба за волю України – це зрада.

Але хай як хочуть брешуть московсько-большевицькі собаки, то українське козацтво, Українська Козацька Держава, козацький героїзм та слава козацьких лицарів, що гомоніла й ще сьогодні гомонить по цілому світі – це наші національні гордощі. Хай слава запорозьких героїв розбудить у нас почуття нашої національної вартості.

Коли царська Росія при кінці XVIII ст. зовсім закувала у кайдани Україну, український творчий дух проявив себе в літературному відродженні. Хоч Москва робила все, що лиш можливе, щоб не допустити до відродження українського народу, то життєтворчий український народ зумів перебороти всякі перешкоди й гордо загомонів на весь світ могутнім українським словом своїх великих синів: Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського та багатьох інших. Українське письменство підготовило ґрунт під українські визвольні змагання 1917-1921 рр.

Треба подивляти та бути гордими нам, що український народ по довгих роках тяжкої неволі зумів віднайти своє політичне – я – й серед світової завірюхи збудувати свою Українську Народну Республіку. Правда, українська держава довго не проіснувала, але скільки в наших визвольних змаганнях 1917-1921 рр. світлих героїчних моментів. Згадаймо тільки Крути, обидва Зимові Походи, Базар. Скільки в них героїзму та патріотизму, скільки посвяти в ім'я волі України! Чи багато народів у світі може похвалитися таким могутнім героїзмом?

Або перейдімо до останніх років боротьби українського народу за волю. В часи, може, найтяжчі в нашій історії, коли український народ знайшовся між паццями двох диких гидр – гітлерівської і сталінської, він і тоді потрапив вийти на вершини людського героїзму, вилонивши із себе українське революційне підпілля ОУН та УПА. Писати ось тут про героїзм членів ОУН-УПА, мені здається, непотрібно. Чи можна змалювати простими словами те, що українські революціонери-повстанці кожного дня на очах українського народу й цілого світа пишуть власною кров'ю та своїм

безприкладним героїзмом? Ні. Вірю, що геніяльний дух українського народу краще передасть цю славу, гарячий патріотизм та подиву гідний героїзм героїв наших днів майбутнім поколінням у своїх лебединих піснях.

Чи оці тільки слабенькі натяки на лицарські здібності українського народу не кажуть нам підвести чоло вгору? Чи й надалі маємо толерувати у своїй національній душі рабське почуття меншевартості?

Але це ще не все, що дає нам право бути національно гордими. Додаймо ще до цього. Чи творчий геній українського народу не вложив у скарбницю духових творів народів усього світу своїх княжих билин, козацьких дум, історичних та побутових пісень? Чи український народ не чарував і не чарує сьогодні своєю народною піснею цілого світу? Чи не з ентузіазмом вітають у світі українські хори, бандуристів, українських танцюристів? Чи не любується цілий світ, Український Народ, Твоїми вишивками, писанками, гуцульськими різьбами, українськими килимами і т.д.? А це ж Твори Твого геніяльного Духа! Багато з цих вічних архитворів Ти створив у дні найтяжчого свого лихоліття. У звірські часи, в яких інші народи зникали з лиця землі, а Ти напружував свої духові сили і створив, дерся на вершини людського духа!

Чи ви всі, заблукані українські душі, маєте причину до зневіри, до почуття, своєї меншевартості?

Та це ще не все. Український Народ видав із себе безсмертного Генія Тараса Шевченка, одного з найбільших поетів світа, європейської слави письменників та поетів – Івана Франка, Лесю Українку, Марка Вовчка, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника та європейської міри, хоч мало відомих в Європі через «залізну заслону» Миколу Хвильового, Миколу Куліша, Валеріяна Підмогильного й багато інших.

Чи – не приносять нам честі такі вчені європейської слави, як – математик Острогоський, історик Михайло Грушевський, фізик Іван Полуй, антрополог Хведір Вовк, хімік Михайло Горбачевський та інші?

Чи не маєте гордитися такими нашими талановитими композиторами, як: Дмитро Бортнянський, Ведель, Микола Лисенко, Н. Леонтович, К. Стеценко, Степовий, С. Людкевич, О. Кошиць, М. Вербівський, Л. Ревуцький, Б. Лотринський, М. Колесса та інші.

Чи не рознесли славу України по цілому світу такі талановиті українці, як: славна театральна акторка – Марія Заньковецька, світової слави різьбар – О. Архипенко та визначні різьбярі: Литвиненко, Севера, Мухін, Лятуринська, [не відчитане слово. – Ред.] та інші, геніяльний графік – Юрій Нарбут та знаний в цілому світі – Павло Ковжун, один із найкращих у світі диригентів – Олександр Кошиць, славні малярі – Антін Лисенко, Кирило Головачевський, Дмитро Левицький, В. Боровиковський, Буневський, Благородний, Тарас Шевченко, Микола Глущенко, Олекса Грищенко, Олекса Новаківський, Петро Холодний, Микола

Самокиша, Микола Ге, Кричевський та інші, найбільший змагун світа – Олександр Гаркавенко та інші?

А скільки ж то сьогодні в т.зв. “Радянській Україні” талановитих – європейської міри українських поетів, письменників, учених, акторів, композиторів, малярів, співаків, спортсменів та інших! Наша душа гордиться ними, бо їх видав український народ. Але рівночасно тяжкий біль і гнів огортають наше серце, коли подумаємо – кому ці всі визначні українці в Радянській Україні служать – рідній Україні, чи ворожій Москві? З жалем мусимо ствердити, що всі вони, з малими тільки виїмками гордих українських душ, свій талант віддають кремлівському молохові.

Тяжко в такі вузькі рамки нашої брошурки вмістити той величезний скарб, який український народ зложив у скарбницю світової культури. Але вже й на підставі цих скупих відомостей кожний вдумливий українець і щира українка повинні набрати твердого переконання, що ми – не народ-безбатченко, але народ зі своєю славною традицією та могутньою культурою.

Тож хай зникне з нашої душі рабське почуття нашої національної меншевартості! Не будьмо засліплені московською пропагандою, але солідно пізнаймо своє минуле і щироукраїнське теперішнє та вміймо їх любити, шанувати, гордитися ними та боротися за них!

У січні 1950 р.

Олександр ДАРОВАНЕЦЬ

ПРОТИМОНОПОЛЬНА АКЦІЯ ОУН НА ВОЛИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

З давніх-давен людство стикалося з проблемою пияцтва, тобто споживання алкогольних напоїв з метою сп'яніння. Позаяк алкоголь є отрутою для людського організму, масове споживання спиртних напоїв мусило серйозно підривати здоров'я людей. Окрім того, алкоголь є наркотиком, який може усувати різного роду бар'єри в поведінці людей і спричиняти помітний розклад суспільної моралі. У плані економічному споживання алкоголю супроводжується значними фінансовими витратами на його купівлю, що часто-густо значно погіршувало матеріальне становище сімей, до складу яких входили пияки. Шкідливість спиртного не викликає сумнівів, але значна частина людства не може відмовитися від пияцтва. Це пояснюється перш за все можливістю мати великі прибутки від продажу спиртних напоїв, а також віковими традиціями та стереотипами, які міцно вкоренились у свідомості населення.

Тому проблема боротьби з пияцтвом як суспільним лихом була актуальною майже на всіх етапах розвитку людства від першого випадку вживання спиртного аж дотепер. Хронологічно ця розвідка охоплює період 1929–1939 років, тобто від заснування ОУН до краху Польщі в результаті вересневої кампанії 1939 року.

Джерельною базою цього дослідження є переважно документи та матеріали польських органів безпеки, інструктивні матеріали ОУН, які зберігаються у фондах Державних архівів Волинської, Рівненської та Львівської областей, а також матеріали із офіційних збірників законів та розпоряджень польської влади¹. Доповнюють джерельну базу видання ОУН

¹ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 1 (Волинська воєводська команда державної поліції). – Оп. 2. – Спр. 5307, 7229, 7662, 7781, 7837; Ф. 45 (Луцьке повітове староство). – Оп. 1. – Спр. 2010; Ф. 46 (Волинське воєводське управління). – Оп. 9а. – Спр. 665, 670, 990, 1007; Ф. 216 (Прокурор Луцького окружного суду). – Оп. 3. – Спр. 1362, 1813, 1934, 1964, 1970; Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 33 (Прокурор Рівненського окружного суду). – Оп. 4. – Спр. 70, 78, 90; Фонд бібліотеки. – Інв. № 877 (Монографія ОУН на Волині. – Луск, 1935); Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 121 (Львівська воєводська команда державної поліції). – Оп. 1. – Спр. 413; *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (далі – DURP). – Warszawa, 1922. – № 47. – Poz. 409; 1927. – № 78. – Poz. 443; *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu* (далі – DUMS). – Warszawa, 1927. – № 3. – Poz. 39; № 4. – Poz. 54; № 12. – Poz. 148.

“Твори себе сам”, матеріали із журналу “Відродження”, який був пресовим органом одноіменного протиалкогольного товариства, а також спогади Федора Бортника, Лева Ребета й Інни Шабали (Тищук)². Окремі факти, які дають змогу повніше дослідити вказане питання, почерпнуті із преси та довідкової літератури, а також з науково-довідкового апарату 27 тому “Літопису УПА”³.

Питання протимонопольної акції ОУН частково розроблене в українській історіографії. Найґрунтовніше його розроблено у праці Б. Савчука “Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст.”, в якій один із параграфів присвячено саме протиалкогольній боротьбі українського націоналістичного підпілля. Протимонопольній акції ОУН присвячений і фрагмент монографії Петра Мірчука “Нарис історії ОУН”. Матеріал, який допомагає ґрунтовніше висвітлити проблему участі ОУН в протиалкогольній боротьбі на теренах Західної України, міститься в праці О. Багана “Націоналізм і націоналістичний рух”, а також у низці праць автора цієї статті. У зарубіжній історіографії цьому питанню не надавалося важливого значення, і його в працях закордонних істориків спеціально не розроблено. Тому навіть у найдокладнішому на сьогодні закордонному дослідженні з історії ОУН міжвоєнного періоду польського дослідника РОКУ Висоцького “Організація Українських Націоналістів у Польщі в 1929–1939 роках. Генеза, структура, програма, ідеологія” є лише кілька побіжних згадок про протимонопольну акцію ОУН⁴.

² Я. Л. Твори себе сам. – Б. м. в., 1953. – 22 с.; Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен: Український самостійник, 1964; Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918-1939. – Луцьк, 1998. – 219 с.; Відродження (Львів). – 1930. – Ч. 2, 4; 1931. – Ч. 1, 3; 1933. – Ч. 4-5; 1938. – Ч. 4-5.

³ Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога (пам'яті Івана Гавдици). – Львів, 2003. – 120 с.; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів: Видавництво Літопис УПА, 1997. – Т. 27 – 279 с.; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник II. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 294 с.; Якубюк А. Комбатанти Волинського краю // Волинь. Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. – Луцьк, 2002. – Ч. 4. – С. 133-158; Неділя (Львів). 1930. – 16 березня.

⁴ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. (Історія та ідеї). – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с.; Дарованець О. Боротьба ОУН проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939) // Український визвольний рух. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни / Відп. ред. В. В'ятрович. – Львів: “Мс”, 2003. – З. 2. – С. 53-73; Дарованець О. Організаційний стан та діяльність Луцького повіту ОУН в 1937-1938 роках // Український визвольний рух. – Львів: “Мс”, 2003. – З. 1. – С. 45-56; Дарованець О. Репресії польської влади проти членів Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1929-1934) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – № 5-6. – С. 271-285; Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен-

Панівні кола Польської держави, під владою якої в 1920–1939 роках перебували західноукраїнські землі, зокрема і Волинь, розглядали пияцтво та тютюнопаління передовсім як явища, котрі можуть дати чималий зиск і допомогти заткнути “дірки” в державному бюджеті. Саме тому було ухвалено закони, які встановлювали державну монополію на виробництво та реалізацію спиртних напоїв та тютюну: закон від 1 червня 1922 року про тютюнову монополію, закон про спиртову монополію від 31 липня 1924 року і розпорядження Президента Польщі* про спиртову монополію від 26 травня 1927 року.⁵ Протягом перших семи років у горілчано-спиртовий фонд надійшло близько 7,7 млн. польських злотих. У 1930 році надходження до державного бюджету від продажу спиртного становили 670 млн. злотих, а в 1931 – 723 млн. злотих. Навіть у найнесприятливішому для польської спиртової індустрії 1937 році, коли бюджет Польщі становив 2221 млн. злотих, кошти від продажу спиртного становили 10 відсотків, а від продажу тютюну – 13 відсотків. Окрім того, пияцтво було однією з форм визиску села, яка давала змогу викачувати кошти із сільського господарства з подальшим їх перерозподілом у вигідних для влади напрямках. Так, наприклад, 1934 року 1 кг тютюну коштував стільки, скільки 572 кг жита, а 1 л горілки – як 39 кг жита⁶. Тому влада не збиралася відмовлятися від такого способу вирішувати деякі свої проблеми, хоча чітко уявляла негативні соціально-економічні та морально-психологічні наслідки поширення пияцтва. Через це боротьба з таким суспільним злом як пияцтво не знаходила дієвої підтримки польської влади. Так, наприклад, закон “Про обмеження продажу і споживання алкогольних напоїв” від 23 квітня 1920 року був досить прогресивним, але відверто нехтуваним на місцях з боку органів адміністрації та комерційних структур. Причиною знову ж таки були великі прибутки від продажу спиртних напоїв. А новий закон “Про обмеження продажу і споживання алкогольних напоїв” від 21 березня 1931 року сенаторка Олена Кисілевська взагалі назвала “алкогольним” і таким, що кладе край боротьбі з пияцтвом⁷. Фактичним підтвердженням

Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т. 1. – 639 с.; Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.

* Мало силу закону.

⁵ БШР. 1922. № 47. Рог. 409; 1927. № 78. Рог. 443; ОПМ8. 1927. № 3. Рог. 39; № 4. Рог. 54; № 12. Рог. 148.

⁶ Відродження. – 1930. – Ч. 4. – С. 1; Савчук Б. Корчма... – С. 143, 150.

⁷ Відродження. – 1931. – Ч. 4. – С. 1; Савчук Б. Корчма... – С. 141-142.

цієї думки О. Кисілевської був стан, який витворився на початку 1930 року на теренах Галичини та Волині, де існували 4925 корчем⁸.

Дуже загрозливим виявилось становище на теренах Волинського воєводства: хоч там було порівняно мало спиртових підприємств (на 1926 рік – 11 гуралень проти 144 у Станиславівському воєводстві) і пивоварень (на середину 1920-х років – 15), але це компенсувалося таким розмахом місцевого самогонваріння, що за рівнем споживання алкоголю Волинське воєводство займало одне з перших місць у Польщі⁹. Разом з тим, досить великими були обсяги продажу монопольних спиртних напоїв. Лише в січні 1930 року в Луцьку було продано 14 вагонів горілки й вина, не рахуючи коньяку¹⁰. На думку Б. Савчука, рівень споживання горілки на Волині був на 20–30 відсотків вищим, ніж у Галичині¹¹.

Чимало свідомих українців Галичини і Волині з жахом спостерігали за руйнівними наслідками поширення пияцтва. Так, наприклад, у сім'ях, де хоча б один із батьків зловживав горілкою, народжувався 21 відсоток мертвих дітей, а 33 відсотки дітей народжувались із серйозними порушеннями здоров'я¹². Зростало усвідомлення того, що алкоголь і тютюн є дієвими засобами нищення і закабалення української нації. Стурбованість таким станом речей чітко виявилася на шпальтах місячника "Відродження": "Чи не бачиш, якого страшного національного злочину допускаються всі верстви нашого громадянства без різниці стану і полу, кидаючи річно пів мільярда золотих на алкогольні напитки та тютюн, тоді, як в цілому краї панує безробіття й недостаток, а наші культурні, освітні, економічні та гуманітарні установи нидіють в недостатчі матеріальних засобів?"¹³.

Саме тому на теренах Західної України почала розвиватися і набирати сили протиалкогольна і протинікотинова боротьба. На думку Б. Савчука, "коли у 1920–1939 рр. Польська держава проводила відверто дискримінаційну асиміляторську політику, антиалкогольна боротьба в Західній Україні стає впливовим фактором внутрішньої консолідації та солідарності українського населення, а також важливим аспектом польсько-українських відносин". Протиалкогольні та протинікотинові резолюції ухвалювалися в 1931–1933 роках на з'їздах "Просвіти", "Союзу Українок", "Рідної школи", а також на VII з'їзді українських кооперативних установ. На установчих зборах 27 лютого 1929 року було відновлено діяльність протиалкогольного і протитютюнового Товариства

⁸ *Відродження*. – 1931. – Ч. 1. – С. 2-4.

⁹ Савчук Б. *Корчма...* – С. 143-144, 147-148.

¹⁰ *Неділя*. – 1930. – 16 березня.

¹¹ Савчук Б. *Корчма...* – С. 148.

¹² *Там само*. – С. 153.

¹³ *Відродження*. – 1930. – Ч. 2. – С. 1.

“Відродження” (утворилося 14 лютого 1909 року, але припинило свою діяльність під час Першої світової війни), якому за статутом, надавалося право діяти на всіх українських землях. 29 вересня 1929 року відбулися чергові збори, які сформувавши керівний орган “Відродження” і перенесли його центральною із Рогатина до Львова¹⁴. Центральною тезою ідеології “Відродження” було таке твердження: “Українці повинні вірити, що тверезість промостить шлях до найкращих днів та дозволить досягнути повну незалежність, а згодом і власну державність”¹⁵.

У 1929–1933 роках, за активної підтримки багатьох українських громадських і політичних організацій, а також націоналістичного підпілля, було створено 27 філій і 135 гуртків “Відродження” із 6,4 тис. членів¹⁶. Пізніше, в 1934–1935 роках, товариство “Відродження” опинилося в глибокій кризі, але 1936 року розпочалася реорганізація його низових осередків, спрямована на посилення їхньої дієвості та самостійності, а за підтримки “Просвіти” та низки інших українських громадських організацій розгорнуто масову пропаганду, покликану згуртувати всі здорові сили під стягом боротьби за добробут і здоров’я нації¹⁷.

На Волині протиалкогольну плебісцитову кампанію очолила “Просвіта”, яка, наприклад, лише 1931 року на Горохівщині організувала голосування за знесення корчем у 23 громадах. У цьому їй допомагало українське націоналістичне підпілля, яке провадило масову організаційну роботу. Протиалкогольний рух помалу поширювався і в інших повітах Волинського воєводства. Перше на Волині “весілля без горілки” відбулося в травні 1931 року в с. Білка (пов. Кременець). Таке становище польська влада вважала загрозливим для себе і в 1929–1931 роках заборонила на Волині всі організації “Просвіти”¹⁸.

За посередництвом львівської Головної ради “Відродження” та волинських комітетів УНДО у квітні 1933 року виникла перша на Волині філія товариства в Луцьку, а до кінця року такі філії були створені у Володимирі-Волинському, Берестечку, Вишгородку і Рівному. З Галичини для них постачали антиалкогольну літературу та інструктивні матеріали¹⁹. Свій вплив “Відродження” намагалися поширити не лише на теренах Південної Волині, але і на Поліссі. Так, наприклад, у м. Бережниці Дубровицької гміни Сарненського повіту був організований осередок “Відродження”, яким керував Трохим Сикідин. Цей осередок утримував сталий зв’язок зі Львовом та Степанню і поширював 1933 року

¹⁴ Савчук Б. Корчма... – С. 120, 154, 156, 178.

¹⁵ Відродження (Львів). – 1933. – Ч. 4-5. – С. 50-51.

¹⁶ Відродження. – 1931. – Ч. 3. – С. 4-5; Савчук Б. Корчма... – С. 158.

¹⁷ Савчук Б. Корчма... – С. 166.

¹⁸ Там само. – С. 161, 214, 221.

¹⁹ Там само. – С. 162.

отримувани в централі “Відродження” у Львові календарики²⁰. Проводилися і масові протиалкогольні акції. 15–16 червня 1933 року Товариство “Відродження” у Львові організувало свято “Козацьких Могил” під селом Пляшова (гм. Теслугів). У тій урочистості взяли участь близько 7 тис. осіб. Під час свята було розкидано кілька листівок ОУН²¹.

Проте польська влада в зародку придушила діяльність “Відродження” на Волині. Офіційно не було зареєстровано жодної його філії, а з 13 вже фактично наявних гуртків товариства вдалося легалізувати лише один, причому завдяки безпосередньому зверненню до Міністерства внутрішніх справ. Ця фактична заборона протиалкогольного товариства була протизаконною і мотивувалася лише тим, що воно несе “загрозу публічному спокою” та має “політичне підґрунтя”. Спроби узаконити діяльність осередків “Відродження” на території Волинського воєводства, в тому числі і через Українську парламентську репрезентацію у польському сеймі в 1937–1938 роках не мали успіху²². Перешкоди протиалкогольному рухові логічно впливали з переліку заходів, які пропонувала польська влада у справі боротьби з ОУН на Волині. У другій частині цього переліку (“Превенція суспільна”) був і такий: “5) ліквідування тих українських господарчих, суспільних та релігійних установ, які є, по суті, осередками політичної акції, ворожої Польській державі”²³. До таких установ польська влада зараховувала і Товариство “Відродження”. Однією з ілюстрацій цього є повідомлення конфідента “Плотніка” (грудень 1935), в якій говориться, що Данило Ткачук із с. Ільпибоки Дубенського повіту привозив із Луцька великі транспорти протидержавної літератури, зокрема і календарі “Відродження”, які Ткачук продавав у селі²⁴.

Інколи активістів “Відродження” притягали до кримінальної відповідальності за їхню протиалкогольну та протитютюнову пропаганду. В повідомленні агента “Одважного” згадується, що в Рівненському окружному суді відбувся судовий процес проти мешканців с. Спасів Здолбунівського повіту Іларіона Семенюка та Кирила Карп'юка, яких звинувачували в нелегальному організуванні осередку Товариства “Відродження”²⁵. У березні 1938 року в Рівному відбувся судовий процес проти Павла Семенюка, звинувачено у зберіганні “нелегальної” “відродженської” літератури та проведенні “антидержавної” (протиалко-

²⁰ *Monografia ...* – S. 73zw.

²¹ *Ibid.* – S. 11.

²² *Савчук Б. Корчма...* – С. 162.

²³ *ДАВО.* – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 70.

²⁴ *ДАРО.* – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 1-13в.

²⁵ *Там само.* – Арк. 74.

гольної) діяльності. Уникнути суворого покарання йому вдалося лише завдяки тиску громадськості²⁶.

Побоювання польської влади часто були небезпідставними. Виходячи з основного постулату визвольної концепції “опори на власні сили”, УВО й ОУН прагнули опанувати все суспільне життя українства. Одне з центральних місць у націоналістичній доктрині антиалкогольного руху займала боротьба проти державної горілчаної монополії як “важливої матеріальної опори” польської окупаційної влади. При цьому ідеологи ОУН виходили з того, що купівля спирту і тютюну приносить для українського населення значні витрати, а для державного бюджету – великі прибутки. Боротьба проти монопольної горілки була складником загальнонаціональної кампанії за відмову сплачувати всі види податків. У своїх виступах націоналісти доводили, що вживання алкоголю та тютюну принижує національні почуття й позбавляє національний організм сили, стремління та енергії, які необхідні для боротьби за визволення з-під чужого ярма. Будь-які компроміси в цій справі категорично відкидали, а осіб, що не підтримували протиалкогольної боротьби, називали зрадниками і “хрунями”²⁷.

Для досягнення мети ОУН допускала застосування усіх можливих (легальних і нелегальних) форм і засобів боротьби, зокрема й таких радикальних, як підпал корчем, вигнання та покарання шинкарів, а також засудження пияків як зрадників української нації тощо²⁸.

В інструкції для станичних ОУН (“Правильник мужа довір’я”, 1936) вказано, що вони мають проводити протимонопольну акцію. Окрім того, “Правильник” застерігав, що за контакти з пияками членам Організації загрошують кари²⁹. Негативне ставлення ОУН до алкоголю впливає з інструкції ОУН, виявленої у вилученому поліцією в Семена Поліщука архіві повітового проводу ОУН Луччини: “Усунути силою з весіль горілку [...] де того не зроблять добровільно. Провадити бойкот (ніхто не хоче бути сватом, дружкою або кумами). Весілля розігнати, винних бойкотувати і висміювати.

[...] Провести протиалкогольну і протитютюнову акцію (усно, при допомозі листівок та лекцій). Організувати (скласти) присягу для дівчат: «Не будемо пити ані приставати, любити, дружити з хлопцями, которі п’ють, курять, є злодіями і зрадниками України».

Курців, пияків і злодіїв – бойкотувати і бити. Вибивати вікна в корчмах”³⁰.

²⁶ *Відродження (Львів)*. – 1938. – Ч. 4-5. – С. 55-56.

²⁷ *Савчук Б. Корчма...* – С. 202.

²⁸ *Там само.* – С. 188, 195.

²⁹ *Wysocki R. Organizacja...* – S. 176.

³⁰ *ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 29-30.*

Ідеологи ОУН теж намагалися виховувати негативне ставлення до алкоголю та тютюну серед членів і симпатиків Організації. Про це свідчить витяг із “12 прикмет українського націоналіста”:

“11. Здоровий, це значить, що він хоче бути здоровим. Він хоче, щоб ціле молоде українське покоління було здорове. Україна потребує сильних і здорових тілом і духом синів. Тому він в міру можливості вправляє та поширює руханку і спорт, не нищить свого здоров'я вживанням отрут – не п'є і не курить, – ні гулящим життям.

12. Обережний, це значить, що він завжди суворо придержується усіх засад конспірації”³¹.

Друкований орган УВО “Сурма” помістив в одному зі своїх номерів статтю “Геть з ляхськими монополіями!”, в якій зазначалося: “Алькоголь це засіб на те, щоб нарід сам себе добровільно й непомітно закріпоцував, щоб давав добровільно гроші на ворожих поліцаїв, агентів, чекістів, військо, суди. [...]

Вживаючи ворожих монополів, скріплюємо ворожі держави, скріплюємо свою тюрму! А нам не вільно скріплювати держав займанців! Якраз оцей політичний момент є найважливішим товчком для протимонопольної акції, в якій може і повинен взяти участь кожен українець. Протимонопольна акція це бойкот ворожих держав, підломлювання їх матеріального існування це боротьба проти наїзників засобами, доступними для кожного, це підривання влади займанців на наших землях!

Протимонопольна акція це zarazом посилення нас самих. Абстрагуючи від того, що гроші, які б ми могли дати займанцеві, можемо ужити куди корисніше, зокрема передати їх на наші народні цілі, – всеж треба сказати, що повздержливість від монополів зменшує можливість нищення характерів; відомо ж, що алкоголь сприяє робити з людей зрадників, донощиків та злодіїв народного добра, тощо. Міжтим наша визвольна праця вимагає чистих і непохитних характерів!

Тому геть з ворожими монополіями!”³².

Визначаючи головні форми висизку українського села, українське націоналістичне підпілля на перший план висувало польську колонізацію, плату за користування лісами і пасовищами та шинки, котрі вважали формою добровільного податку, який платить українське населення державі³³. Тому один із чільних діячів Організації П. Мірчук у своїй праці “Нарис історії ОУН” твердив, що антиалкогольна акція ОУН була скерована проти польських державних фінансів передовсім з політичних мотивів. “На доручення КЕ ОУН [Крайової Екзекутиви ОУН. – О. Д.]

³¹ Баган О. *Націоналізм...* – С. 178; Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 128.

³² Савчук Б. *Корчма...* – С. 189.

³³ Там само. – С. 190.

протимонопольній акції було надано виразно політичного характеру і кожний український патріот повинен був відмовитися від пиття горілки і від палення тютюну не лише з уваги на здоров'я, а насамперед тому, щоб купуючи ці продукти, не збагачувати своїми грішми окупанта". Мільйони золотих лишалися тепер у кишенях українських селян. Окрім того, переставши пити, ці селяни проводили вечори або в колі своєї сім'ї, або в читальні "Просвіти". Особливого розмаху протимонопольна акція набрала після страти Біласа і Данилишина, коли теренами Західної України прокотилася хвиля маніфестаційних заходів проти польської влади. У таких умовах гасло бойкоту польської монополії впало у сприятливий ґрунт. У перші тижні й місяці бойкот набув масового характеру, потім потроху став меншати³⁴.

Крайова Екзекутива ОУН на Західноукраїнських землях у листопаді 1931 року звернулася через студентські організації до місцевих осередків "Відродження" та "Просвіти" з пропозицією створити і вислати під час зимових канікул студентські групи для пропаганди гасел антиалкогольної боротьби серед селянства. Однак польська влада, яка побачила в цьому загрозу посилення впливів українських націоналістів серед населення, в зародку придушила цю акцію. Повітові старости заборонили осередкам "Відродження" і "Просвіти" висилати будь-які студентські групи на село, пригрозивши, що такі групи будуть затримувати й арештовувати³⁵.

Після заборони "Просвіти" та "Відродження" на Волині саме націоналістичне підпілля виступило тут провідною силою подальшого антиалкогольного руху. Він став важливою складовою загальної стратегічної лінії на активізацію всієї підпільно-революційної боротьби на ПЗУЗ*. У лютому 1933 року КЕ ОУН на ЗУЗ видала спеціальний наказ про початок енергійного масового виступу проти державної горілчаної та тютюнової монополії на терені Волині. Польська поліція зареєструвала в березні–квітні 1933 року десятки висланих з Галичини до Волині агітаторів, які під виглядом різних громадських заходів проводили організаційні зібрання з метою поширити "антимонопольну" акцію. Наслідком цього, на думку польських органів безпеки, стало масове вербування українців Волині в антиалкогольні гуртки, які діяли на засадах суворої конспірації. Зокрема, вони зафіксували існування 43 таких осередків, що мали "виразно політичний" характер і гуртували по 20–40 осіб, переважно молоді. До 1934 року ОУН зуміла охопити значну кількість осередків "Просвіти", "Союзу Українок", "Відродження". За даними польських органів безпеки, впливи ОУН поширювалися на багато українських легальних організацій, які діяли на Волині 1934 року, але

³⁴ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 335-336.

³⁵ Савчук Б. *Корчма...* – С. 191-192.

* ПЗУЗ – Північно-Західні Українські Землі; ЗУЗ – Західні Українські Землі.

найбільшим був вплив ОУН серед членів “Українського протиалкогольного Товариства “Відродження”³⁶. На думку українського дослідника Бориса Савчука, “націоналістичне підпілля стало важливим фактором піднесення українського протиалкогольного руху, надавши йому динамізму і войовничості, а також виразної політичної та антидержавної спрямованості. Коли після першої хвилі піднесення у 1929-1933 рр. намітилася тенденція до спаду антиалкогольної боротьби, ОУН виступила однією з головних рушійних сил її подальшого розгортання. У цій царині вона діяла як деструктивний елемент щодо польської влади і як творчий чинник щодо українського руху тверезості, сприяючи розбудові його організаційної мережі. [...] Незаперечне значення мав особистий ідейний та моральний приклад націоналістів, які утримувалися від вживання спиртного”³⁷.

Це було яскравим виявом діяльності референтур “органічного сектору” на різних щаблях організаційної структури (на Волині вони інколи об’єднувалися з кількома іншими в одну культурно-освітню референтуру). Завдання “органічного сектору” чітко визначені в коментарях О. Багнюка* до вилучених поліцією інструкцій ОУН. “Націоналізм обіймає всі сфери життя (т. зв. всеобіймаючість укроку націон.). ОУН, твердять вони, то не тільки револьвери і гранати, а револьвери, гранати і вся цілість українського життя. Органічний сектор обіймає життя духовне, соціальне, культурно-освітнє – т. зв. КОР, тобто культурно-освітня і господарча робота”. Цікавим моментом є те, що ці коментарі оперті на викладах одного з провідних діячів ОУН на теренах Сокальщини та Волині Івана Клімова (проваджено в Луцькій тюрмі, де І. Клімів організував вишкільну групу з числа найбільш довірених членів ОУН)³⁸.

“Органічний сектор” (“синю лінію”) представляли спеціальні уповноважені, які керували роботою т. зв. “легальників” – людей, які формально не перебували в ОУН, але були її “агентами впливу” в легальних організаціях³⁹. Такі “агенти впливу” були і в Товаристві “Відродження”, зокрема референтами Головної Ради “Відродження” були відомі діячі ОУН

³⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 665. – Арк. 15зв; Дарованець О. Репресії польської влади... – С. 278; Савчук Б. Корчма... – С. 195-196.

³⁷ Савчук Б. Корчма... – С. 197.

* Провідник Юнацтва ОУН в Острозькій вчительській семінарії (1933), пізніше районний та надрайоновий провідник ОУН у Берестечку, повітовий провідник Горохівщини; став провокатором і поважно “всплав” у 1938–1939 рр. організаційну сітку на теренах Луччини, Горохівщини та Остріжчини (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 211; Спр. 7662. – Арк. 75-76; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 34; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 78-79, 84-86, 89зв).

³⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 670. – Арк. 5зв-6.

³⁹ Дарованець О. Боротьба ОУН... – С. 69.

М. Коржан та М. Никифорчин, а Валентина Мостович, сестра обласного провідника ОУН Миколи Мостовича, стала одним із штатних співробітників канцелярії цього товариства⁴⁰. У березні–квітні 1933 року націоналістичне студентство навіть спробувало перехопити провід в товаристві “Відродження”, але поміркованіша “старша генерація” зуміла втримати свої позиції. Це спричинило певну кризу чисельності “Відродження”, бо була проведена “чистка” “неспокійного елементу” на місцях⁴¹. Крайовий провідник ОУН 1935–1939 роках Лев Ребет зазначав, що “за ширмою «Відродження» порівняно легко було ховати політичне вістря діяльності ОУН” у напрямі розгортання бойкоту горілчаної монополії. Така метода спротиву була пасивною, але поза тим досить дієвою, не вимагала великої організованості й передбачала найменше ризику⁴². У зведенні ВВУ, зробленому на базі інформацій повітових староств, зазначається, що 1934 року впливами ОУН стовідсотково були охоплені осередки “Відродження” в Дубенському, Кременецькому та Луцькому повітах. За даними звіту ВВУ до МВС від 18 лютого 1936 року про організаційний стан ОУН на Волині, впливам ОУН підлягали осередки “Відродження” в Дубенському та Кременецькому повітах⁴³. Одним із найбільших антиалкогольних виступів ОУН стала загана вище акція протесту в червні 1933 року під час церковно-релігійного походу на “Козацькі Могили” під Берестечком. Польська влада розцінила цю акцію як промовистий доказ поширення впливів ОУН на “Відродження” і розпочала ліквідацію легальних осередків цього товариства на Волині, з яких найактивніші діяли в Якимівцях (Кременецький повіт), Луцьку тощо. Однак важко погодитись із твердженням Б. Савчука, що внаслідок розгрому 1934 року організаційної мережі ОУН, антиалкогольна робота на Волині практично занепадала⁴⁴. Річ у тому, що ідея протимонопольної боротьби зайняла поважне місце в ідеології та практиці ОУН, а боротьба з “вживанням отруй” була важливим складником виховання кадрів Організації. Цьому сприяла ще й та обставина, що ОУН була підпільною кадровою організацією і люди, які прагнули лише якихось вигод для себе, боялися ризикувати або не вміли добре володіти собою (загальне окреслення – невідповідні люди), в умовах репресивної політики польської влади з часом мусили відсіватися.

Терени Західної Волині (Володимирщина, Любомельщина, Ковельщина, Південна та Західна Горохівщина) були організаційно зв’язані з Сокальською областю (округою) ОУН. Сокальщина була одним

⁴⁰ Савчук Б. Корчма... – С. 157.

⁴¹ Відродження. – 1933. – Ч. 8. – С. 117-118; Савчук Б. Корчма... – С. 194-195.

⁴² Ребет Л. Світла і тіні... – С. 191.

⁴³ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 12; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 41-41зв.

⁴⁴ Савчук Б. Корчма... – С. 196.

із найактивніших теренів у справі проведення протимонопольної акції, під час якої ОУН вдалась до жорстких засобів побороювання пияцтва. Улітку 1933 року на Сокальщині, в розпал протиалкогольної боротьби, побито закоренілих п'яниць у корчмах і при тому також зруйновано корчми⁴⁵. Члени ОУН самі подавали приклад абстиненції, а окремі з них брали участь в праці “Відродження”. Так, наприклад, зі звітів про “ліквідацію” ОУН на Сокальщині від 8 березня та 19 червня 1938 року випливає, що 2 із 69 членів ОУН, згаданих у в цих звітах, були членами “Відродження”⁴⁶.

Відгосл протиалкогольної боротьби в Галичині долинав і до Волині. Так, наприклад, 1935 року Іван Борщук зі Львова провадив агітацію в душі “Відродження”, а Іван Олійник із с. Торки Сокальського повіту виступив організатором та ініціатором створення нелегального осередку “Відродження” в с. Княже Підберезівської гміни Горохівського повіту⁴⁷. Згідно з інформацією конфідента “Верба”*, осередок Т-ва “Відродження” в с. Княже мав у своєму складі 10 осіб (голова осередку – Пантелеймон Братунь; Дем’ян Чех**, Степан Чех***, Корній Фотян, Касян Сушко, Григорій Матвійчук, Яків Ліщук, Василь Жолнер****, Яким Олійник, Іван Сушко)⁴⁸. З денного рапорту слідчого управління Волинської Воеводської Команди Державної Поліції від 5 серпня 1938 року випливає, що у с. Княже було створено осередок протиалкогольного Товариства “Відродження” (голова П. Братунь, скарбник В. Жолнер, секретар С. Чех)⁴⁹.

Серед конфіденційних повідомлень СПВ ВВУ № 1 від 2 квітня 1935 року є повідомлення про те, що колишній член правління “Відродження” у Володимирі Ілля Матулко підозрюваний у належності до ОУН і зв’язках із Арсеном Річинським, Василем Савичем, Іваном Коханським⁵⁰.

До Луцької області ОУН належали Луцький повіт, західні частини Дубенського та Сарненського повітів, а також східна Горохівщина. На терені цієї області поліція виявила 5 потужних протиалкогольних осередків (до заборони “Відродження” – легальних, а потім – нелегальних).

⁴⁵ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 336; Савчук Б. Корчма... – С. 220.

⁴⁶ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 413. – Арк. 20-24, 65-66.

⁴⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7781. – Арк. 11; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 73зв.

* Іван Ліщук із с. Княже, завербований поліцією 10 травня 1938 р. Згодом зізнався, що подавав вудумані повідомлення (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7662. – Арк. 21-21 зв).

** Дем’ян Чех до листопада 1938 р. був провідником надрайону ОУН у Княжому (ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1362. – Арк. 1, 4, 13).

*** З кінця 1938 р. Степан Чех став керівником (сільським провідником) ОУН в Княжому (ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1362. – Арк. 1, 4, 13).

**** Завербований В. Войцеховським із Горохівської повітової команди державної поліції як конфідент (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7662. – Арк. 21зв).

⁴⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7662. – Арк. 3.

⁴⁹ Там само. – Спр. 7781. – Арк. 11.

⁵⁰ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 73зв.

Попервах найпотужнішим осередком протимонопольної пропаганди був Луцьк, у чому немала заслуга братів Івана та Миколи Скоп'юків*. У квітні 1933 року Іван Скоп'юк отримав від керівництва ОУН настанову щодо посилення організаційної акції “Відродження”, чию низку осередків він мав організувати на терені Луччини. Саме тоді й було організовано в Луцьку, за підтримки націоналістичного підпілля, а також українських легальних партій та організацій, першу філію “Відродження” на теренах Волині. 7 квітня 1933 року М. Скоп'юк, секретар “Відродження” в Луцьку, в товаристві 6 членів тієї ж організації вирушив човном по річці Стир на “Козацькі Могили”, забираючи з собою літературу “Відродження” в кількості близько 60 кг. Проте екскурсію 15 квітня 1933 року під селом Пляшова (гм Теслуґів Дубенського повіту) затримала разом з літературою польська поліція⁵¹. Тому інформація про те, що характеристичним виявом діяльності ОУН є втягувала в орбіту своїх впливів відділу “Відродження” в Луцьку, яка містилася в звіті Луцького повітового старства про організаційний стан ОУН на кінець червня 1933 року, мала під собою серйозне підґрунтя⁵².

Впливи цієї філії “Відродження” досягали і поблизьких до Луцька сіл. Яків Шевчук із Заборолля ще 1930 року, перебуваючи в Луцькій гімназії, познайомився з І. Скоп'юком, який залучив його до “Пласту”, а по розпусковій тієї організації на пропозицію Скоп'юка він записався до “Відродження”.

Згодом Шевчук став районним провідником ОУН у Заборолі⁵³.

Дуже активним був осередок “Відродження” в с. Піддубцях. Головою цього осередку в 1933 році був Антон Вовчик**. Цікава характеристика діяльності А. Вовчика міститься в протоколі переслухання свідка старшого пшодовніка слідчої служби (далі – СС) Александра Матушевича від 8 лютого 1938 року: “[...] мешканець села Піддубці Антон Вовчик в 1933 році був членом протиалкогольного та протинікотинowego Товариства «Відродження», організованого з наказу Крайової Екзекутиви Орг. Укроку Націон. через діяльних тоді членів ОУН Миколу та Івана Скоп'юків з Луцька (обидва в тюрмі). З часу зорганізування гуртка того товариства в Піддубцях в 1933 року Антон Вовчик був назначений головою, виконуючи ті функції під керівництвом вищезгаданих Скоп'юків

* М. Скоп'юк у 1930-х р. обіймав пости повітового і обласного провідників Луччини, а І. Скоп'юк – повітового провідника, організаційного та ідеологічного референта обласного проводу ОУН Луччини (до листопада 1933) (ДАВО. – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 1907. – Арк. 19зв, 20зв; Дарованець О. Організаційний стан... – С. 47).

⁵¹ *Monografia ...* – S. 37zw, 45.

⁵² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 19.

⁵³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1964. – Арк. 30.

** Надрайоновий провідник ОУН Піддубеччини в 1938 р. (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 10; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 16).

до часу визнання через органи загальної адміністрації того товариства за шкідливе і вороже Польській державі, що мало місце в тому ж 1933 року на терені Луцького повіту. Незважаючи на заборону провадження діяльності «Відродження», Антон Вовчик, залишаючись в контакті зі Скоп'юками, які нелегально забезпечували його літературою «Відродження», поширював ту літературу з метою її усвідомлення в напрямку: 1/ про згубний вплив алкоголю і нікотину і 2/ про посилення скарбниці «ворога українського народу» (Польщі) шляхом витрати грошей на алкоголь і тютюн. Після повороту з військової служби у вересні 1935 року, Вовчик вступив до ОУН [...]»⁵⁴.

Активістами “Відродження” були Микола Якимчук*, Сергій Качинський** та Анатоль Козяр*** із с. Піддубці⁵⁵. У виданні ОУН “Твори себе сам” про А. Козяра сказано так: “Старався плекаги здорову духом і тілом молодь, бо така більш здібна бути вірними синами України і стати до боротьби за її визволення. Тому ширив фізкультуру, крім того завзято поборював забави, нищення здоров'я через вживання алькогольних напйтків та куріння. Для цього використав т-во «Відродження», що було й створив в тій цілі, в яке в першу чергу і сам вступив. Розповсюджував протиалькогольні і протидеморалізаційні листівки, роздавав значки, які носились в знак що є відродженцем. Коли поляки побачили що дозволене ними т-во використовується на оздоровлювання, гуртування, національного освідомлювання та організування молоді, то почали переслідувати і обривати значки. В наслідку – молодь обурювалась за насильство, не хотіла скоритись ворогові й гордо засвідчувала свою непохитність ношення значка під кляпою маринерки, хоч поліція й туди заглядала і обривала його”⁵⁶.

Таким чином, протиалькогольна боротьба ставала ще й засобом гуртування і залучення до роботи ОУН національно свідомих елементів, і коли в січні 1934 року в Піддубцях був вивішений синьо-жовтий транспарант із написом “Хай живе Україна”, то поліція запідозрила в

⁵⁴ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1813. – Арк. 183в-19, 21.

* Районовий провідник ОУН у Піддубцях (1938–1939) (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 10; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4341. – Арк. 11; Спр. 4342. – Арк. 16, 34).

** Активний член ОУН за часів польської окупації, пізніше військовий референт Крайового проводу ОУН ПЗУЗ і організатор перших відділів УПА (Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 27... – С. 78; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник П... – С. 39).

*** Районовий провідник ОУН у Піддубцях (1937) (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 10; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4341. – Арк. 11; Спр. 4342. – Арк. 16, 34).

⁵⁵ Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога... – С. 48, 53, 114; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник П... – С. 117; Якубюк А. Комбатанти Волинського краю... – С. 133, 135, 137, 141.

⁵⁶ Я. Л. Твори... – С. 10-11.

цьому саме двох членкинь осередку “Відродження” – Марію Вовчик і Ольгу Демчинську⁵⁷.

Вплив Піддубецького осередку поширювалися і на сусіднє село Ботинь. До найактивніших діячів ОУН у цьому селі поліція зараховувала Володимира Гаврилюка та Остапа Крижановського, колишніх членів тамтешньої філії “Відродження”⁵⁸.

Протиалкогольний рух у с. Лаврів нерозривно пов’язаний із постаттю відомого діяча ОУН Ананія Закоштуя*. Він, навчаючись у Луцькій Українській Гімназії, вступив до лав “Відродження”, “але не лише сам постановив не пити алкогольних напків та не курити, а й активно виступав проти вживання цих отруй як шкільною так і позашкільною молоддю, роз’яснюючи їх шкідливість та зазначуючи, що Україні потрібно здорових духом і тілом синів”. Там же він став і членом УВО⁵⁹. Як згадує Інна Шабала (Тищук), Ананій Закоштуй спиртного не пив і належав до проводу ОУН, а лаврівські хлопці “носили на грудях значки з протиалкогольним символом: келих, обвитий змією”⁶⁰.

Згідно з повідомленням Горохівської повітової команди державної поліції, 4 червня 1933 року відбулося організаційне зібрання Товариства “Відродження” в Берестечку. Створення протиалкогольного осередку в Берестечку пов’язане з організаційною діяльністю філії “Відродження” в Луцьку. О. Багнюк під час одного з допитів у грудні 1938 року свідчив, що саме М. Скоп’юк розповсюджував у Берестечку літературу “Відродження”⁶¹. За твердженням конфідента “Запорозця”, до складу нелегального осередку “Відродження” в Берестечку, числом роботою керували Олекса Багнюк та Іван Філіпович**, входили в січні 1935 року 10 осіб. Вони організували членів “Відродження” за “трійково-четвірковою” системою: 1) І. Філіпович, Опанас Надашкевич***, О. Багнюк, Яків Горбачинський; 2) Афоній Черняхівський, Лукасевич, Панкрацький; 3) Данило Савчук, Степан Савчук, Пантелеймон

⁵⁷ *Monografja ...* – S. 48.

⁵⁸ *Ibid.* – S. 40zw.

* Районовий провідник ОУН у Лаврові (1932–1933, 1936–1937), надрайоновий провідник ОУН у Лаврові (1937–1938) (ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 34; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79зв; Спр. 1922. – Арк. 26-30; Спр. 1954. – Арк. 89-89зв; *Monografja...* – S. 37).

⁵⁹ Я. Л. Твори... – С. 5.

⁶⁰ Українська гімназія в Луцьку... – С. 115.

⁶¹ ДАВО. – Ф. 1. – Спр. 7662. – Арк. 13, 45.

** Районовий та надрайоновий провідник ОУН у Берестечку після О. Багнюка (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 211; Спр. 7662. – Арк. 75-76; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 34; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 78-79, 84-86, 89зв).

*** Член районного проводу ОУН у Берестечку (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 211; Спр. 7662. – Арк. 75-76; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 34; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 78-79, 84-86, 89зв).

Тарнавський”. Згідно з повідомленням того ж “Запорожця”, Іван Філіпович у квітні 1935 року поширював у Берестечку календарики “Відродження”⁶².

Ще одним значним осередком протиалкогольної пропаганди став гурток “Відродження” в с. Храськ Новочарторийської гміни Луцького повіту. У 1936 році, перебуваючи на шевських курсах у Львові, член ОУН і колишній член УНДО Тарас Красьоха* із с. Храськ вступив до “Відродження”. По повероті додому завербував до цього товариства Трохима Шишка, Якова Красьоху-Рудика**, Юхима Красьоху, Калістрата Клока***, Ольгу Красьоху, Онуфрія Костючука, Петра Мельника, Йосипа Довгаля, а також “багато інших тамтешніх мешканців, прізвища яких не вдалося встановити”. Окрім того, Т. Красьоха завербував до “Відродження” ще 8 осіб із сіл Старий Чарторийськ, Цміни та Новосілки. Всі вони, за даними слідчого управління ВВК ДП, були членами або симпатиками ОУН. У 1937 році за збірки на справу Товариства “Відродження” 16 членів цього товариства із Храська, Цмін, Новосілок і Старого Чарторийська були оштрафовані Луцьким повітовим староством³. Робота цього осередку “Відродження” була припинена лише в другій половині березня 1939 року, коли польські органи безпеки розпочали “ліквідацію” осередків ОУН на терені Чарторийського надрайону ОУН. А 20 червня 1939 року відбувся процес у Луцькому окружному суді проти 5 членів ОУН із с. Храськ. Я. Красьоха отримав 4 роки тюрми, Т. Красьоха та К. Клок – по 3 роки, а Т. Шишко та Ю. Красьоха – по 2 роки тюрми (Ю. Красьосі кара завішена на 5 років). Усім залічено слідчий арешт від 20 березня до 20 червня 1939 року і всіх звільнено від судових оплат, але кара обтяжена 5-річним поліційним наглядом та позбавленням прав терміном на 6 років⁴.

Рівненській області ОУН підпорядковувалася організаційна сітка на теренах Кременецького, Рівненського, Здолбунівського, більшої частини Дубенського та Сарненського повітів Волинського воєводства. Радивилів і околиця організаційно були зв’язані з Бродівським повітом ОУН.

Про зв’язки українського націоналістичного підпілля на Рівненщині з товариством “Відродження” поліція стала інформувати владу ще на

⁶² ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 79; Спр. 78. – Арк. 69зв.

* Т. Красьоха – член ОУН від 1934 р., згодом сільський провідник ОУН в Храську (ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 13-14).

** Провідник “п’ятки” ОУН у Храську, потім культосвітній референт сільського проводу ОУН у Храську (ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 13-14).

*** Військовий референт сільського проводу ОУН у Храську (ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 13-14).

⁶³ ДАВО. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 2010. – Арк. 2, 3-3зв.

⁶⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7873. – Арк. 55; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 25-26.

початку 1930-х роках, після першої “ліквідації” УВО*, проведеної 1930 року на теренах Рівненського повіту: “Потрібно зазначити, що видатні члени як УНДО й УСРП, яких підозрюють у діяльності на користь ОУН, зараз намагаються легалізувати Т-во «Відродження», аби під прикриттям легального товариства провондирити роботу ОУН. У ході слідчих заходів незаперечно доведено, що члени «Відродження» проводять діяльність в напрямку ОУН. “Під час ліквідації УВО на терені повіту доведено під час слідства, що всі члени УВО належали до «Відродження», як зізнався Петро Мельничук із села Свяття. У тому часі спостережено жвавішу організаційну діяльність на користь Т-ва «Відродження» на терені повіту”⁶⁵. Нині спостережено жвавішу організаційну діяльність на користь Т-ва «Відродження» на тутешньому терені”⁶⁶.

Потужним центром протиалкогольної пропаганди став Остріг. Тут був створений осередок “Відродження”, активну участь у роботі якого брали члени Юнацтва ОУН. У службовому виданні Волинського воєводського управління “Монографія ОУН на Волині” зазначається: “З огляду на те, що робота ОУН в Острозі концентрувалася також в посталому осередку укр. Т-ва «Відродження», керованого там Борисом Петровським, Григорієм Степанюком**, Петром Степанюком, Юрієм Шукерявим, Миколою Ткаченком, Олексою Багнюком та іншими, розпорядився про посилене спостереження за діяльністю самої філії, як і осіб належних до неї, а зокрема недопущення до неї всякої літератури, ці заходи вважаю наразі за результативний спосіб поборювати діяльність ОУН, яка розвивалася під тим знаком. Зрештою, здійснені останнім часом арешти членів ОУН в Острозі, через арештування Багнюка та інших керівників «Відродження» мусять пригамувати діяльність і на тому відтинку, тобто на терені тамтешньої філії «Відродження»⁶⁷.

У тій же “Монографії” повідомляється, що з початком грудня 1933 року Євген Церкевич*** з Острога отримав з централі “Відродження” у Львові членський квиток для вручення колишньому сенатору від “Сельробу” Сергію Козицькому, який мешкав у Михай-

* УВО на теренах Волині остаточно була перетворена на зламі 1931/32 рр. (ДАВО. – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 1907. – Арк. 193в).

⁶⁵ *Monografia ...* – S. 59zw.

⁶⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 243в.

** Г. Степанюк, П. Степанюк, Ю. Шукерявий – в 1930-х рр. члени повітового проводу ОУН в Острозі; Шукерявий одночасно був районним провідником в Завидові (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 11-12, 45; 2523в-253, 255-2553в; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1077. – Арк. 133в).

⁷ *Monografia ...* – S. 81zw-82.

*** С. Церкевич – член повітового проводу ОУН в Острогу і одночасно районний провідник в Лідаві (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 11-12, 45; 2523в-253, 255-2553в; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1077. – Арк. 133в).

лівцях, а також заклик до створення в Острозі філії “Відродження”; одночасно надіслано йому кільканадцять календариків на 1934 рік на продаж. Поліції також стало відомо, що Лонгин Полянський, Петро Грабарчук і Олександр Довмачук, що замешкали на Зацерков’ї в Острозі, були членами “Відродження”, а разом і ОУН⁶⁸.

Є. Церкевичем звербував Ю. Шукерявого до лав ОУН 1932 року і займався переважно культосвітньою роботою на терені Острога, зокрема поширенням різних легальних часописів, а також створенням в Острозі легального українського товариства “Відродження”, під прикриттям якого діяла ОУН⁶⁹.

Протиалкогольна і протитютюнова пропаганда, яку органи безпеки пов’язували з українським націоналістичним підпіллям, проваджено на терені Острога і пізніше. Так, наприклад, агент “Червоний” повідомляв, що в другій половині 1935 року до м. Острога і довколишніх сіл цілими пачками надсилали українські часописи націоналістичного забарвлення, зокрема і “Відродження”⁷⁰.

З поширенням впливів ОУН польські органи безпеки пов’язували “перші ластівки” протиалкогольної боротьби на Костопільщині. У звіті Костопільського повітового староства про організаційний стан ОУН на кінець червня 1933 року зазначалося, що відбувається підготовка ґрунту для розширення діяльності ОУН через легальні організації, зокрема і “Відродження”⁷¹. Так само вважали і укладачі “Монографії ОУН на Волині”, які зазначали: “Діяльність ОУН не обійняла наразі ширших мас українського суспільства, обмежуючись наразі до заангажування окремих одиниць, які розпочали приготування ґрунту для прихилення до гасел ОУН симпатиків шляхом конспіративної пропаганди, обираючи тереном своєї діяльності чинні легальні українські організації: «Відродження», «Сільський Господар», «Союз Українок» і т. п.

Існування ОУН у повіті доведено з часу арешту органами ДП [державної поліції. – О. Д.] мешканця села Труди гм. Степань Будька [Василь Будько – О. Д.], який у своєму зізнанні зізнався в належності до ОУН. Будько був кольпортером «Відродження» на терені повіту”.

До активних учасників протиалкогольної боротьби належали Гордій Бас* та Микола Спик із кол. Олександрівка (гміна Деражне, повіт Костопіль). Г. Бас, за даними поліції, з 1932 року став членом ОУН. Проводив роботу в напрямі створення осередку “Відродження”, яке названо “легальною

⁶⁸ *Monografia ...* – S. 89zw-90.

⁶⁹ *Ibid.* – S. 91.

⁷⁰ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 74.

⁷¹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 11.

* Один із перших в’язнів Берези Картузької.

експозитурою ОУН”. В належності до ОУН підозрювали і М. Єпіка-“Скопа”, який брав участь у діяльності “Відродження”⁷².

Цікава інформація про початки протиалкогольного руху на теренах Дубенщини є у “Монографії ОУН на Волині”: “В ході провадженого спостереження встановлено, що в 1931 року з ініціативи Районового Товариства українських кооператив у Бродях, на терені Дубенського повіту спробувано закласти Українське Протиалкогольне товариство «Відродження», метою якого, поза пропагандою тютюнової та алкогольної абстиненції, є ширення серед членів агітації у великій мірі націоналістичної. Член «Товариства Українських Кооператив» у Бродях Юрій Говорун, підозрюваний в належності до УВО, спробував в 1931 року злегалізувати в Дубенському старостві згадане протиалкогольне товариство. Таке ж товариство спробував організувати Юстин Омельчук*, студ. Львівського університету, м-ць села Вичулки [Вичавки. – О. Д.] гм. Боремель, діяльний член УСРП, сильно підозрюваний в належності до ОУН, але подання про легалізацію тієї організації Дубенське староство не задовольнило.

Українське Протиалкогольне Товариство «Відродження», хоча формально на тут. терені не існує, однак багато прихильників серед націоналістичних кіл, назовні діяльності не виявляли, обмежуючись до отримання літератури зі Львова.

В міжчасі діяльність «Відродження» на терені повіту посилилася, переважно на терені гмін, які безпосередньо межують із Східною Малополицею [Галичиною – О. Д.]. Ту роботу провадили давніші члени «Пласту» і особи, прихильні до ОУН. Найдіяльнішими членами на терені гм. Радивилів є: Володимир Лучкань** з Радивилова, кол. член «Пласту», який прагне до закладання легальних українських суспільних осередків з метою використовувати їх для провадження крайньо шовіністичних акцій, Микола Чуй і Володимир Чуй з Радивилова, Михайло Морозюк з Бугаївки, а також Володимир Беднарський із с. Опарипси, підозрювані в роботі ОУН. Вони прагнуть до створення українських спортивних клубів у Радивилові, Бугаївці й Опарипсах.

У Теслугівській гміні впливами «Відродження» опановані села Теслугів, Хотинь і Добривода. Найвидатнішими діячами в селі Теслугові, де “Відродження” налічує близько 30 членів, є члени ОУН Дмитро Ващук і Семен Іванюк.

⁷² *Monografia ... – S. 18, 21.*

* *Поліція його трактувала як члена ОУН, але Омельчук на той час був членом УСРП, а згодом став публіцистом на службі в більшовиків.*

** *В. Лучкань та М. Морозюк – в'язні концтабору Береза Картузька в 1939 р. (Бортник Ф. Не зломли нас в'язниці // Нова Волинь (Рівне). – 2002. – 17 січня).*

У Радивиліві кілька років існує неофіційна філія Т-ва «Відродження», до якої належать Володимир Лучкань, Григорій Плашевський, Іван Гричишин і Володимир Гричишин* із Радивилова. Філією того Товариства особито керує Володимир Лучкань, який приймає нових членів, видає посвідчення і значки Т-ва. [...]

Лучкань залишається в контакті з інж. Бабієм з гм. Крупець, членом «Відродження», спільно з яким займається діяльністю на руку того ж Товариства. У тій же «Монографії» зазначається, що на терені Дубенського повіту члени Т-ва «Відродження» стовідсотково підлягали впливам ОУН⁷³.

Такий стан зберігався і надалі. Зі звітів Дубенського повітового староства про організаційний стан ОУН на 1 липня та 31 грудня 1935 року випливає, що чинні осередки «Відродження» підлягали в той час впливам ОУН на 100 відсотків⁷⁴. Так, наприклад, конфідент «Бондарень» 1935 року повідомляє: «Націоналістичну роботу в Теслугові і Жабокриках проводять місцеві осередки Т-ва «Відродження». В Теслугові найактивнішим є Степан Крисюк, який на таємних зібраннях виголошує промови, спрямовані проти Польщі. Зібрання відбуваються влітку у церковній пасіці б. Теслугова, а взимку – у мешканні Полікарпа Гаврилюка»⁷⁵.

4 грудня 1933 року в с. Спасові Мізоцької гм. Здолбунівського повіту в помешканні Михтода Грибка відбулося зібрання членів Товариства «Відродження», яке скликав Кирило Карп'юк за участі Василя Зиглевича, Никона Сащука, Василя Охвіюка, Сака Охвіюка, Степана Радюка, Андрія Гордіюка, Іларіона Семенюка, Степана Карп'юка, Степана Овсіюка, Петра Овсіюка, Івана Бародюка, Степана Лук'янчука та Андрія Карп'юка, на котрому постановлено зібрати кілька десятків підписів членів «Відродження» і переслати їх до централі у Львові для створення в Спасові філії «Відродження». Друге зібрання членів того ж Товариства відбулося 6 грудня 1933 року в помешканні Іларіона (Ілляра, Гіляра) Семенюка за участі близько 25 осіб, на якому вибрано правління філії «Відродження» в Спасові, до якого ввійшли Кирило Карп'юк (голова), Сак Корнійчук (заступник голови), Пилип Парфенюк (секретар). Протокол цього зібрання К. Карп'юк переслав до централі «Відродження» у Львові. Цей нелегально осередок «Відродження», за даними поліції, перебував під впливом ОУН, а згодом його головою став член ОУН І. Семенюк⁷⁶.

* Володимир Гричишин (Гричишин) – від 1934 р. член осередку ОУН в Радивиліві, який організаційно підлягав повітовому проводу ОУН Бродівщини (Бортник Ф. Не зломли нас в'язниці // Нова Волинь (Рівне). – 2002. – 17 січня).

⁷³ *Monografja ...* – S. 10, 13.

⁷⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 75; Спр. 1007. – Арк. 32.

⁷⁵ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 69зв.

⁷⁶ *Monografja ...* – S. 85, 89zw.

Одним із найстаріших і найдієвіших на Волині протиалкогольних гуртків був осередок “Відродження” в с. Якимівцях Дедеркальської гміни Кременецького повіту. Зі звіту Волинського Воеводського Управління до Міністерства Внутрішніх Справ від 29 жовтня 1935 року про організаційний стан ОУН на Волині випливає, що цей осередок підлягав впливам ОУН. Існував він нелегально, бо діяльність “Відродження” на теренах Волині вже була заборонена⁷⁷. Протиалкогольна агітація відбувалась і в інших місцевостях Кременецького повіту. Так, наприклад, у зіставленні конфіденційних повідомлень СПВ ВВУ № 1 від 2 квітня 1935 року є повідомлення про те, що на основі власних оперативно-слідчих дій функціонери поліції встановили, що Опанас Ковальчук із с. Лопушно Кременецького повіту, якого підозрювали в діяльності на користь ОУН, поширював календарики “Відродження”⁷⁸. Поряд з опануванням осередків “Відродження”, як зручного плацдарму для ведення протимонопольної акції, та поширенням відповідної літератури, ОУН займалася вихованням своїх членів у протиалкогольному дусі, зокрема організаційні зверхники карали членів ОУН за вживання спиртних напоїв. Так, наприклад, Василь Скакальський з Кременця зізнався під час допиту в поліції, що в листопаді 1938 року був караний Андрієм Хлоупком* штрафом на суму 2 злотих 50 грошів за те, що випив келишок горілки і дав сторонньому польську книжку “Слідча служба і криміналістика”⁷⁹.

Протимонопольна акція ОУН була однією з форм боротьби за збереження і зміцнення соціальної бази українського націоналістичного руху – українського народу. Вона сприяла фізичному, моральному та економічному оздоровленню української нації, зберігала їй сили, необхідні для опору іноземним загарбникам – полякам, росіянам, німцям тощо. Одним із регіонів, де в міжвоєнний період протимонопольна акція проводилася найактивніше і мала великі здобутки, стала Волинь, насамперед ті території, які межували з Галичиною.

⁷⁷ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 43; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 225зв.

⁷⁸ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 71.

* А. Хлоупок був оргреферентом ОУН Кременеччини (1937–1939) (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 26).

⁷⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 19-20.

Микола ПОСІВНИЧ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ.

Проблематика діяльності ОУН за кордоном залишається в українській історичній науці майже зовсім не дослідженою. Саме вивчення зовнішньої політичної діяльності українського визвольного руху дасть можливість краще проілюструвати розмах боротьби за встановлення незалежної української держави. Діяльність ОУН на Далекому Сході в історіографії майже не вивчали, й тому автор постановив розкрити окремі її аспекти. Матеріалами для написання статті стали спогади відомих діячів ОУН – Григорія Купецького¹, Володимира Стахова², Миколи Капустянського³, Дмитра Андрієвського⁴, Романа Малащука⁵, Євгена Ляховича⁶ та Юрія Бойка⁷. В історіографії вказане питання розкрито лише короткими замітками в монографіях Петра Мірчука⁸ та Романа Висоцького⁹.

На нарадах Проводу Українських Націоналістів (далі – ПУН) та в листуванні з провідними членами ОУН Євген Коновалець обстоював концепцію розвитку зовнішньополітичної діяльності, орієнтуючись на чотири супердержави – Англію, Італію, Німеччину та Японію й,

¹ Купецький Г. Там де сонце сходить. Спогади бойовика ОУН на Далекому Сході. – Торонто, 1988. – 498 с.; Ще один цікавий спогад Купецький опублікував в “Гомоні України” під псевдом “Борис Семенович Марків” за 31 травня і 7 червня 1958 р. Його надруковано як примітку до книги П. Мірчука (див.: Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968 – С. 590).

² Стахів В. Сім років україно-японських взаємин, 1934-41 // До зброї. – 1995. – № 26. – С. 19-22; Його ж. До зовнішньої політики ОУН в роках 1931-1938 / Архів Євгена Стахіва у Валдвіку, Нью Йорк. (Копія зберігається в домашньому архіві автора у м. Львові).

³ Капустянський М. Військова підготовка ОУН / ОУН 1929 – 1954. – Париж, 1955. – С. 115–140; Його ж. Нариси споминів 1929 – 1939 років // Український історик. – 1987. – С. 99–106.

⁴ Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН / ОУН 1929 – 1954. – Париж, 1955. – С. 141-165.

⁵ Малащук Р. З книги мого життя. Спомини. – Торонто, 1987. – Т. 1; 1988. – Т. 2.

⁶ Ляхович С. Діяльність ОУН в Лондоні в 1933–1935 роках // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 907-925.

⁷ Бойко Ю. Націоналізм на східноукраїнських землях у добу Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 577-617.

⁸ Мірчук П. Вказана праця – С. 483; 510–512.

⁹ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia. – Lublin – Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – S. 377.

балансуючи між їхніми інтересами, здобувати найвигідніші позиції для України. У листі до Євгена Ляховича – “Окея” Коновалець зазначав: “Виходячи з заложення, що теперішній стан в Європі й узагалі теперішній розвиток подій не є чимось стабільним, ми в нашій міжнародній діяльності не повинні допустити до того, щоб нас використовували як знаряддя однієї великодержави проти другої. Справа втому, що фронти в міжнародній політиці ще не визначилися так, щоб ми вже сьогодні могли прийняти вирішення, що мовляв, стаємо й в’яжемо долю нашої Організації з однією групою держав. Ми мусимо й надалі... рівнорядно вести нашу акцію на чотирьох теренах”¹⁰.

За дорученням Провідника ОУН Євгена Коновальця на початку 1930-х років сотник Ріко Ярій налагодив через підполковника німецької армії Курта Грабе контакти в Берліні з військовим аташе японського посольства полковником (згодом генералом) Гірошімі Ошіма. Для безпосередніх зв’язків з ОУН у 1933–1935 роках полковник Ошіма призначив майора (згодом підполковника) Томочіку¹¹. Пізніше генерала Ошіма став одним із найавторитетніших вищих офіцерів японського війська та керівників Квантунської армії. За його рекомендаціями японський уряд при своєму посольстві у Берліні призначав спеціальних офіцерів щодо українських справ. Ними

Григорій Кунецький

були підполковник Усуї (1935–1937), підполковник Манакі й майор Нагата (1937–1939), підполковник Ямамото (1940–1941)¹². Генерал Ошіма подав офіційну пропозицію ПУНу створити представництво ОУН в Токіо та організувати спільний антибільшовицький фронт на Далекому Сході. Цьому, на думку генерала, мали сприяти такі фактори: велика українська діаспора в Маньчжурії та значний відсоток українців в Сибіру й гарнізонах червоної армії. Окрім військових Коновалець доручив Є. Ляховичу – “Окею” 1933 року нав’язати контакт з одним із провідних японських дипломатів бароном Нобуто Іто, який в цей час був послом у Женеві. Згодом,

¹⁰ Цит. за: Ляхович Є. Діяльність ОУН... // Вказана праця. – С. 924-925.

¹¹ Стахів В. П. Сім років ... // До зброї. – 1955. – № 26. – С. 20.

¹² Там само. – С. 21; Його ж. До зовнішньої політики ... – С. 17.

коли Іто був послом у Парижі (1934) та Варшаві (1935), Ляхович двічі зустрічався з ним для полагодження організаційних справ¹³.

Від ОУН постійні офіційні зв'язки з японськими речниками підтримували Є. Коновалець – “Віра”, Р. Ярий – “Карпат” та Володимир Стахів – “Мек”. Також із боку ОУН у розмовах та переговорах активну участь брали: Ярослав Барановський, генерал-полковник Віктор Зелінський, генерал-хорунжий Микола Капустянський – “Низола”, генерал-четар Віктор Курманович – “Торк”, полковник Андрій Мельник, поручники Михайло Колодзінський – “Кум” та Олекса Гасин – “Лицар”, Орест Чемеринський – “Ярослав Оршан”, Іван Габрусевич – “Іртен” – “Джон”*, Микола Митлюк – “Кер”, Михайло Качмар – “Пік”¹⁴.

Тому особливу увагу Євген Коновалець приділяв у розв'язанні української проблематики подіям на Сході. Він зумів переконати японський генштаб у тому, що Україна має виняткове політично-стратегічне та економічне значення в аспекті розв'язання східної проблеми. Тому ПУН намагався впливати через Японію й Італію на політику Німеччини щодо українського питання у Східній Європі. У 1937 році від японського генштабу прибув офіцер, який запропонував координаційний план дій Японії і ОУН у разі початку війни з СРСР. До Японії мав відбути М. Капустянський для вироблення остаточної угоди. У січні 1938 року в японському посольстві в Берліні було влаштовано бенкет на честь полк. Євгена Коновальця, а також проведено політичні розмови про підписання рамкової угоди з амбасадором Ошімою та його військовими й політичними референтами. Але Є. Коновалець не підписував попередніх домовленостей, через те, що в цей час у японському генштабі існували дві концепції розвитку військової доктрини: 1) Суходільна, яка зводилася до ведення війни проти СРСР; 2) Военно-морська – прагнення подолати англосаксонське панування на Тихому океані. В ході дискусії перемогу здобула друга, за якою, виходячи з інтересів ОУН, співпраця була неможливою, бо у власній зовнішній політиці український визвольний рух також орієнтувався на США та Англію¹⁵. Один із учасників

¹³ Ляхович С. Діяльність ОУН в Лондоні в 1933-1935 роках // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 911-912; Зеленко К. Великобританія і Україна // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 988-889.

* Цікавий погляд на геополітичну співпрацю між Україною та Японією виклав у своїй праці Іван Габрусевич (див.: І. Габрусевич. Місце України в світі. – Б.д.і. м.в. – С/Г-12, НДБ ЦДА).

¹⁴ Стахів В.П. Сім років україно-японських взаємин, 1934-41 // До зброї. – № 26. Травень, 1955. – С. 21.

¹⁵ Капустянський М. Військова підготовка ОУН / ОУН 1929 – 1954. – Париж, 1955. – С. 130-131; Його ж. Нариси споминів 1929 – 1939 років // Український історик. – 1987. – С. 100; Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН / ОУН 1929 – 1954. – Париж, 1955. – С. 155; Стахів В.. До зовнішньої політики ОУН в роках 1931-1938... – С. 18.

переговорів, Володимир Стахів, відзначав: “Можна було подивлятися наскільки японці докладно, докладніше ніж будь-які європейські політики для східноєвропейських справ були поінформовані про становище в Україні, для прикладу про голодову катастрофу 32-33 рр. [...], або 37-38 рр. щодо чистки в Україні і [...] японці найбільше цікавилися слабкими пунктами, ахіллесовою п’ятою російського імперіалізму”¹⁶.

В вересні–грудні 1931 року японські війська окупували Китайську Маньчжурію. 1 березня 1932 року на захоплених територіях під протекторатом Японії була проголошена маріонеткова держава Маньчжоу-Го на чолі з імператором Пу І¹⁷. У Маньчжурії українська діаспора, за різними даними становила 20-30 тисяч осіб й була зосереджена в містах – Харбіні (проживало 15–20 тисяч осіб)¹⁸, Мукдені, Дайпені, Гіріні. Також великі громади українців були в Шанхаю (видавали часописи – “Шанхайська Громада”, “Український голос на Далекому Сході”), Ціндао (друкували часопис “На Далекому Сході”), Тяньцзіні, Ханчжоу¹⁹.

В кінці 1920-х на початку 1930-х років у Харбіні українці заснували Українську Національну Колонію (далі – УНК) на чолі з д-р Барченком, Український Національний Дім (далі – УНД), Українську Далекосхідну Січ (далі – УДС), Союз Укранської Молоді (далі – СУМ), діяло товариство Просвіта на чолі з Іваном Паславським та видавався “Український вісник” під редакцією Івана Світа²⁰. З 1934 року в Харбіні заходами української громади було налагоджено випуск україномовних радіопередач²¹.

СУМ у Харбіні

Полковник Є. Коновалець, нав’язавши співробітництво з японськими військовими колами в боротьбі проти комунізму, вислав через Токіо в

¹⁶ Стахів В. *До зовнішньої політики ОУН в роках 1931-1938 ...* – С. 17.

¹⁷ Козицький А. *Новітня історія країн Азії і Африки (1918-1999)*. Курс лекцій. – Львів: Афіша, 2000. – С. 15.

¹⁸ *Енциклопедія Українознавства*. – Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 2000. – Т. 9. – С. 3548.

¹⁹ *Енциклопедія Українознавства*. – Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – Т. 3. – С. 1035.

²⁰ Купецький Г. *Там де сонце сходить...* – С. 204-207.

²¹ *Енциклопедія Українознавства*. – Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – Т. 3. – С. 1035.

Маньчжурію членів ОУН з завданням налагодити зв'язки з українським населенням Зеленого Клину, з вояками-українцями, що служать у Червоній армії на Далекому Сході, із політичними в'язнями радянських концтаборів. Завданням груп ОУН, висланих на Далекий Схід, було назовні – провадити громадсько-політичну діяльність серед української діаспори Маньчжурії, а насправді – налагодити зв'язок ОУН з українцями Сибіру та намагатися організувати співпрацю на місцях із японцями. Заходами ПУНу було видано японською мовою книгу про Україну, а також здійснено деякі спроби з Японії через місто Владивосток встановити лінію зв'язку ОУН з Києвом²².

Свою діяльність ОУН мала поширювати, передусім, на Зелений Клин – південну частину Далекого Сходу (Краснодарський край, Приморська й Амурська області СРСР) площею понад 500 тисяч км² із населенням 2,5 мільйони. З них, згідно з переписом 1926 року, українці становили 47% (на 1 тисячу припадало – 477 українців, 160 – росіян, 32 – білоруси тощо). Українці компактно проживали в районах міста Благовіщенська та озера Ханка, а також українські поселення були розкидані на Зейсько-Буреїнській й Усурійсько-Ханківській рівнинах²³.

У зв'язку з цими планами діяльності ОУН на Далекому Сході Коновалець вислав 1934 року до Маньчжурії Омеляна* Хмельовського – “Бориса Куркчі”, а 1935 – Миколу Митлюка – “Богдана Лукавенка”²⁴ і Михайла Затайнака – “Романа Корду-Федоріва”. М. Митлюк загинув 1936 року, переходячи радянський кордон по р. Амурі в організаційних справах. Переходи через кордон влаштували й були відповідальними за них Юрій Олександрович Роя та М. Затайнако – “Роман Корда-Федорів”²⁵.

В 1937 році прибули на Далекий Схід Михайло Гнатів – “Чорний”²⁶, Григорій Купецький – “Джура” і Григорій Файда – “Бомба”²⁷, що

²² Спогади Євгена Стахів про діяльність ОУН / Записав Микола Посівнич 3 грудня 2003 р. у м. Львові.

²³ Енциклопедія Українознавства. – Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1993. – Т. 2. – С. 768, 773, 775.

* Петро Мірчук подає у своїй книзі ім'я Олександр (див.: Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 483).

²⁴ Уроженець м. Коломиї, учасник експропріаційного нападу на польську поштову карету 29 липня 1930 р. під Печенишином. Внаслідок репресій поліції змушений був виїхати в Німеччину і працювати в структурах ОУН (Малащук Р. З книги мого життя. Спомини. – Торонто, 1987. – Т. 1. – С. 39, 65-66).

²⁵ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 351. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia. – Lublin – Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – S. 377.

²⁶ Член дрогобицької бойової п'ятірки організованої Зеноном Коссаком, учасник багатьох ексів та атеатів виконаних за наказом КЕ ОУН (Книж З. На життя і смерть. – Торонто: Срібна Сурма, 1980. – С. 88-160).

²⁷ Члени ОУН, що брали участь у ексї на городоцьку пошту 30 грудня 1932 р. та під тиском поліції змушені були виїхати з України за кордон (Малащук Р. З книги мого життя. Спомини. – Торонто, 1988. – Т. 2. – С. 332).

належали до вишкільної групи М. Колодзінського – “Кума”²⁸. Після загибелі М. Митлюка представником ОУН на Далекому Сході став д-р Михайло Мілько²⁹.

Очолити станицю ОУН у Харбіні на нарадах ПУНу рекомендував Г. Купецького проф. Євген Онацький – “Домет”³⁰. За свідченнями Володимира Мартинця та Гр. Джури (Григорія Купецького – М. П.), які подає в своїй статті Юрій Бойко, “інструкції і код для зв’язку з Коновальцем вони отримують від Ярослава Барановського. Їм заборонено переходити через кордон СРСР, вони не сміють унезалежнювати своїх дій від бажань японців, але мають шукати контактів через кордон, випромінювати пропагандивною дією на українців Зеленого Клину, на прикордонні частини Червоної армії, підготувати можливості зв’язку з концентраційними таборами в Сибіру. ПУН наділяє їх дуже обмеженими матеріальними засобами, але обіцяє їм фонди з ресурсів ПУНу і вислати їм для керівництва політично і військово досвідчену людину, згодом має прибути значне поповнення сил”³¹. Пізніше загальне керівництво мав очолити підполковник Володимир Колосовський з Голландії, але з нез’ясованих причин він і поповнення членами ОУН не прибуло на терени Далекого Сходу³².

Група Купецького виїхала з порту Неаполя на пароплаві “Каторі Мару” маршрутом острів Крит – Касабланка – Сінгапур – Гонконг – Йогоама. Через шість тижнів група ОУН на чолі з Купецьким прибула на місце призначення, де їх зустріли офіцери зі штабу маньчжурського генерала Угея. В Токіо Купецький мав вручити шість рекомендаційних листів від японських військових аташе – Осіма-сана з Берліна та Шіраторі-сана з Риму – вищим представникам японського генштабу³³.

В Токіо Купецького, Михайла Гнатіва – “Чорного” і Григорія Файду – “Бомбу” поселили в готелі “Санно”. У ньому відбулася зустріч із генералом Угаєм, на якій було повідомлено про нову загальну стратегію діяльності

²⁸ З 1934 р. своє військове навчання проходили у м. Данцігу та в Італії – Г. Купецький, Г. Файда, М. Гнатів, М. Колодзінський – “Генерал”, Олекса Бандера – “Тарасик”, Михайло Мужинський, Лев Крисько – “Кріс”. З другої половини 1930-х рр. Колодзінський викладає за кордоном на військових вишколах спеціальні дисципліни, очолює як комендант вишкільні табори для членів ОУН. Військові вишколи проводили інструктори ОУН на чолі з М. Колодзінським – “Генералом” в Італії разом із хорватськими усташами (Мостепан Я. Михайло Колодзінський // *Визвольний шлях*. – 1993. – Кн. 5. – С. 557; Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 21–29; *Szcześniak A. W., Szota W. Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. – Warszawa, 1973. – S. 55–56).

²⁹ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 483, 510.

³⁰ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 476.

³¹ Бойко Ю. *Націоналізм на східноукраїнських землях у добу Коновальця // Євген Коновалець та його доба*. – Мюнхен: Видання фундації ім. С. Коновальця, 1974. – С. 616.

³² Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 24–25.

³³ Там само. – С. 15, 20–21.

станції ОУН на Далекому Сході. Зв'язковим з ОУН від Генерального штабу (Самбо-гонбу) Імператорської армії було призначено полковника Акікудзу. Він влаштував зустрічі представникам ОУН із трьома вищими офіцерами генштабу – ген. Ямагучі, полковником Йосшінама та майором, котрим було вручено рекомендаційні листи, через які мала бути налагоджена дальша співпраця³⁴.

В готель “Санно” полковник Акікудза подав членам ОУН загальні відомості про систему радянської влади на Далекому Сході. Також вони розпочали інтенсивне вивчення російської мови. В Токіо представники ОУН зустрілися з генералом Гасаїчі Терагуці*, який відповідав у японському генштабі за військово-політичні заходи стосовно СРСР. Основним лейтмотивом зустрічі стала тема розгортання українського фронту боротьби проти більшовицької Росії на Далекому Сході станицею ОУН³⁵.

Після згаданої зустрічі представників ОУН було переправлено через Цусімську протоку до корейського порту Пусан, а потім поїздом 17 листопада 1937 року вони прибули до столиці Маньчжоу-Го міста Мукдена. Тут вони зустрілися з генералом Угаєм та ще з трьома вищими офіцерами, членами штабу Квантунської армії у м. Сінкйю, зокрема, генералом Йошідю. Далі представники ОУН вирушили до міста Харбін, де вже діяла організаційна станиця. Першочерговим завданням для членів ОУН стало налагоджувати співпрацю з харбінською Военною місією японської Імператорської армії та не вступати з нею в конфліктні ситуації, за винятком принципових питань щодо ведення тактики визвольної боротьби³⁶.

У Харбіні члени ОУН зупинилися в готелі “Орієнт”. З ними постійно співпрацював Іноде-сан, який видав їм легальні японські документи й організував подальше навчання російської мови. Також вони прочитали та вивчили усі радянські й емігрантські газети на Далекому Сході за 1937–1938 роки. Для них також проводили советознавчі спецкурси за такими темами:

- 1) Організація військ прикордонної охорони, Червоної армії, ГПУ-НКВД;
- 2) Біографії відомих комуністичних діячів і генералів.
- 3) Відзнаки різних формацій (флот, армія, НКВД, авіація).
- 4) Соціалістичне будівництво (колгоспи, мережі концтаборів, економічне становище).
- 5) Советський шпіонаж та комуністичні організації поза межами СРСР;
- 6) Національне питання в СРСР.

³⁴ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 93-95, 98-99.

* Очоловав таємне товариство “Кунарю” (“Чорний дракон”) метою якого було завоювання в Росії Забайкалля та Далекого Сходу.

³⁵ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 112-113.

³⁶ Там само – С. 126-127; 134-136.

Для них вказані курси читали Такахасі-сан, Такасі-сан та третя невідома особа. Проїшовши курси члени ОУН взялися до опрацювання потрібних матеріалів на випадок початку війни з СРСР: різноманітних летючок, брошур, оголошень, закликів українською мовою.

Прикладом пропагандистської діяльності ОУН і УДК є летючки видані 1938 року Харбіні українською й російською мовою³⁷:

“ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ДАЛЕКОГО СХОДУ

Українська Нація пролитою кровю своїх найкращих синів у Великій Українській Національній Революції 20 років тому, то є 22 січня 1918 р. в Золотоверхій столиці України – Києві Четвертим Універсалом українського уряду – Центральною Радою і Універсалом Директорії Української Народньої Республіки 22 січня 1919 вписала знов у світову історію своє славне Імя, як Нація незалежна й державна. Ці Універсали голосили:

НАРОДЕ УКРАЇНИ!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю...

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу... (Українська Центральна Рада. У Києві 22 січня 1918 р.)

“Іменем Української Народньої Республіки Директорія оповіщає Народ Український про велику подію в історії Землі нашої Української.

Однині во єдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини Єдиної України Західньо-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.

Однині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Однині Народ Український, визволений, могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об’єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати неподільну самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її народу”.

(22 січня 1919 року, у м. Києві.)

УКРАЇНСЬКА МОЛОДЕ ДАЛЕКОГО СХОДУ!

20 років тому наша славна прабатьківщина Україна від століть поневолена й ворогами розділена стала знову Самостійною і Соборною Державою, а наша друга батьківщина – Далекосхідна Зелена Україна (Зелений Клин) стала теж на шлях активної збройної боротьби за своє визволення. Українські Далекосхідні Зізди, організування Української Далекосхідної Армії, проект Конституції Українства Далекого Сходу і т. д.

³⁷ Російський варіант див.: Бойко Ю. Націоналізм на східноукраїнських землях у добу Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – С. 615.

все це величні історичні факти Визвольної Боротьби Українців Далекého Сходу в недавньому минулому. До воскресення цих величнїх історичних днїв наближаємося і за молодю слово. За нами молодими черга зробити краще і довести наші визвольні змагання до побідного кінця. До цього мусимо бути готові своєю організованістю, працею та посвятою.

УКРАЇНСЬКА МОЛОДЕ ДАЛЕКОГО СХОДУ!

Хоч сьогодні наша Україна розшматована чотирма ворогами-окупантами: червоною Москвою, Польщею, Румунією, Чехословащиною, а наша Далекосхідна Кольонія – Зелений Клин під большевиками, то боротьба за проголошені і таки раз здійснені Ідеали Української Нації 20 років тому не тільки не припинилася, але посилюється з кожним днем. Цю героїчну боротьбу за здійснення повищих Ідеалів веде Український Націоналістичний Рух і його перший пробоевик – Організація Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Вождя Євгена Коновальця.

УКРАЇНСЬКА МОЛОДЕ ДАЛЕКОГО СХОДУ!

22 січня 1938 року в 20. річницю проголошення самостійности і 19 річницю Соборности Української Держави все українство Далекého Сходу, а в першу чергу українська Молодь, мусять заманіфестувати на цьому найбільшому святі Української Нації свою відданість і вірність тим святым Ідеалам, за здійснення яких гинули наші батьки, діди й прадіди. На цьому величньому святі мусимо заманіфестувати перед цілим світом, що й ми тут на Далекому Сході є проти окупації Українських Земель, проти комунізму, мусимо заманіфестувати, що ми за Самостійну Соборну Українську Державу та за освободження нашої другої батьківщини Зеленої України Далекého Сходу.

УКРАЇНЦІ. – В день свята Державности Української Нації скажім наш грімкий клич:

Хай живе український націоналістичний рух і його перший пробоевик за самостійність і соборність України Організація Українських Націоналістів.

Хай живе Українська Національна Революція від берегів Сяну й Тиси до берегів Тихого Океану під проводом вождя Євгена Коновальця.

Хай живе Український Визвольний Рух на Далекому Сході.

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава.

СЛАВА УКРАЇНІ!

Українська Далекосхідна Січ. м. Харбін, 1938 р.”³⁸.

Організаційний зв’язок далекосхідна станиця ОУН підтримувала з членом ПУНу Ярославом Барановським – “Борисом” – “Лімницьким”, й усі звіти щодо її діяльності Купецький писав до Відня³⁹.

³⁸ Цит. за: Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 511-512.

³⁹ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 152, 158-159, 182-185.

Ознайомившись із станом організаційних справ у Харбіні, Г. Купецький – “Борис Семенович Марков” ініціював заснування спеціального фонду коштів для Української Далекосхідної Січі, щоб пошити січовикам однострої. Також в УДС для січовиків були організовані курси водіїв, які проводили брати Заїки. Члени ОУН у Харбіні взяли під свій контроль Український Національний Дім, який заснували уенерівці. Завдяки активній діяльності та заходами Михайла Затинаяка – “Романа Корди-Федорова” став виходити з травня 1938 року тижневик “Далекий Схід” під редакцією д-ра Івана Шлендика – тричі на місяць аж до його закриття восени 1939 року⁴⁰.

Григорій Купецький розпочав навчання української мови для членів УДС, а пізніше проводив українознавчі курси – п’ять разів на тиждень. Щонеділі члени УДС проходили військовий вишкіл, який вели Г. Купецький й М. Затинаяко – “Роман Корда-Федорів”. Він відбувався за таким планом: стрільба, муштра, читання географічних і топографічних карт, тактика роя та чоти, історія українського війська⁴¹. Організацію й керівництво майбутніми збройними відділами УДС було доручено Г. Файді.

На початку 1938 року за рекомендацією станиці ОУН із міста Харбіна були направлені на навчання у Рим два члени УДС – О. Дзюгія та Шевченко, для яких стипендії розстарався проф. Євген Онацький – “Домет”⁴².

Велике пожвавлення серед українців Маньчжурії викликала звістка про створення Карпатської України. До УДС масово стали вступати українці, які до цього були інертними, та вимагати видачі паспортів і надання підданства Карпатської України. 22 січня 1939 року УДС святкувала День Соборності України і мала проводити святковий концерт, який заборонила російська поліція м. Харбіна. Але заборона вилилась у протиросійську демонстрацію із співом націоналістичних пісень – “Не пора, не пора...” тощо. У травні 1939 року заходами УДС було видано дві летючки з анти-більшовицькими гаслами, а на звороті поміщено портрети Євгена Коновальця та Симона Петлюри як лідерів українського національно-визвольного руху⁴³.

У червні 1939 року Г. Купецький і Г. Файда – “Бомба” стали писати та розповсюджувати летючки й відозви, які закінчувалися такими реченнями: “–Хай живе Українська Національна Революція!; – Смерть ворогам України!; –Смерть Сталіну та його запродавцям!; – Хай живе українська збройна сила!; –Хай живе протисоветська революція!; – Тільки в своїй хаті – своя правда”.

На ці заходи ОУН японська влада відповіла в особі майора Ямаока з Харбінської воєнної місії своїми вимоги: 1) вилучити націоналістичні

⁴⁰ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 511; Купецький Г. *Там де сонце сходить...* – С. 161, 171, 181.

⁴¹ Купецький Г. *Там де сонце сходить...* – С. 209.

⁴² Там само. – С. 225.

⁴³ Там само. – С. 231, 236-241, 254.

гасла; 2) перестати писати проти росіян; 3) почати співпрацю з білою російською еміграцією в Маньчжурії; 4) виконувати без застережень накази японської влади. На вимоги японців Г. Купецький відповів категорично відмовою. Дещо пізніше він дістав підтвердження правильності своїх дій від ПУНу листом від Я. Барановського⁴⁴.

У відповідь на такі заяви ОУН японська влада почала згортати й обмежувати організаційну діяльність українських установ. Так, у грудні 1939 року Г. Купецькому було заборонено очолювати УДС, а дещо пізніше її зовсім зліквідували як шкідливу організацію. На початку 1940 року М. Затинайко – “Роман Корда-Федорів” через переслідування з боку японської влади змушений був переїхати до Шанхаю, де організовував діяльність членів ОУН: також був перерваний зв'язок із ПУНом. Японська військова місія почала гальмувати діяльність УНК в Маньчжурії та УНД у Харбіні. У вересні 1940 року Г. Купецького арештувала японська поліція за ведення антиросійської пропаганди, але протримавши деякий час в тюрмі його, відпустили під заставу⁴⁵. При спробі нелегально перетнути маньчжурсько-радянський кордон був арештований М. Гнатів – “Чорний” – “Сергій Іванович Василів”, якого після довгих переговорів із місцевою поліцією відпустили. Він був відповідальним в ОУН та УДС за налагоджування зв'язків з українцями Сибіру та Далекого Сходу⁴⁶.

Щоб не надто дратувати японську владу, члени ОУН стали провадити свою діяльність методами конспірації. Усю свою активність вони зосередили в культурно-просвітницькій сфері, зокрема, було організовано хор та театр, які очолював д-р М. Я. Нестеренко. За короткий час було поставлено вісім п'єс та оперет на сценах місцевих театрів “Орієнт” та “Модерн”⁴⁷.

У листопаді 1941 року японська військова місія у Харбіні в особі Акагі-сана проводила зустрічі з Григорієм Купецьким щодо відновлення попередньої співпраці. Вже після переговорів із полковником японської армії були досягнуті домовленості про співпрацю ОУН і Японії. Перед Різдом 1942 року в Харбіні вийшла газета “Сурма” як офіційний орган ОУН на Далекому Сході. Штемпелі для газети виготовляв С. К. (ім'я та прізвище не встановлено). Центральною статтею газети стала “Природні союзники”, в якій вказувалося на спільність інтересів України і Японії в боротьбі проти Росії. Також 1943 року було зредаговано й підпільно видано декілька номерів “Сурми”, коли знову почалися тертя з японською адміністрацією через орієнтацію на російську білу еміграцію та включення українського руху в його склад⁴⁸.

⁴⁴ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 189-196, 226.

⁴⁵ Там само. – С. 259-260, 264.

⁴⁶ Там само. – С. 215-223, 475-478.

⁴⁷ Там само. – С. 246, 292.

⁴⁸ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 511; Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 312.

В цей самий час у структурах ОУН у Шанхаї активно працювали М. Затинайко – “Роман Корда-Федорів” та М. Гнатів – “Чорний” – “Сергій Іванович Василів”⁴⁹. З 1942 року українська громада зуміла налагодити в Шанхаї українські радіопередачі⁵⁰.

Японська адміністрація Маньчжурії організувала за 20 км від Харбіна табір для втікачів-українців з СРСР (Примор'я і Забайкалля). Його очолював член УДС О. М. (ім'я та прізвище не встановлено). Деяким членам ОУН, а саме: Г. Купецькому, Г. Файді – “Бомбі”, Омельяну Хмельовському – “Борис Куркчі”, дозволено в травні 1942 року проводити національно-виховну роботу, яка пізніше дала величезні результати серед українських втікачів, що перебували в таборі з росіянами. Майже всі члени цього табору стали завзятими українськими націоналістами і неодноразово між ними і росіянами виникали бійки через національні питання й взаємовідносини⁵¹. Також представники ОУН на Далекому Сході прагнули втілити ідею незалежної Далекосхідної Зеленої України. Для цього було підготовлено плани створення й затвердження персонального складу уряду й усіляко переконувано японців, щоб на зайнятих територіях організувати українську адміністрацію навіть там, де українці були у меншості. Були виготовлені пропагандистські листівки для розповсюдження в заплілі майбутнього фронту, а також курси радіодикторів у японській військовій місії у Харбіні пройшли два члени УДС Юрко Г. та його брат (імена та прізвища не встановлено)⁵².

У 1943 році члени ОУН проводили таємно від японської влади, яка стає орієнтуватися на білу російську еміграцію, націоналістичні свята в помешканні Ю. О. (ім'я та прізвище не встановлено) у Харбіні. Відчутним ударом по українському русі в Маньчжурії стало включення 1943 року УНК до складу Головного бюро російських емігрантів та призначення його головою В. А. Кулябка-Корецького, який не проводив жодної національно орієнтованої діяльності⁵³.

Навесні 1944 року японці пішли на поступки українцям, дозволивши обрати новий провід УНК. Його очолив інженер О. С. Вітовський, крім того, обрано Раду старійшин на чолі з Миколою Самарським, а її секретарем став Г. Купецький. Також для УНК було виділено недалеко Харбіна земельну ділянку під хутір, який отримав назву “Сангарійська Січ”⁵⁴.

⁴⁹ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 315.

⁵⁰ Енциклопедія Українознавства. – Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – Т. 3. – С. 1035.

⁵¹ Мірчук С. Нарис історії ОУН... – С. 590; Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 317-320.

⁵² Мірчук С. Нарис історії ОУН... – С. 590; Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 315.

⁵³ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 332-333.

⁵⁴ Там само. – С. 339.

Восени 1944 року японська адміністрація почала організовувати військові відділи з іноземців, більшість із яких складали росіяни. Туди ж японці намагалися включати й українців, але заходами ОУН більшість українців відмовилися туди вступати. 19 серпня 1945 року радянські війська зайняли Харбін, й одразу ж були арештовані і розстріляні провідні діячі УНК – О. С. Вітковський, М. Я. Нетребенко, І. П. Шевченко, М. І. Заїка та сотні інших⁵⁵.

У 1945 році Г. Купецький зумів нав'язати контакти з Миколою Лебедем та налагодив постійний організаційний зв'язок з ОУН (б). Більшість членів ОУН виїхали з Харбіна 15 серпня 1945 року до міста Тіенсіну, а далі до Шанхаю, де було створено Українську громаду. Її очолював член ОУН М. Гнатів – “Сергій Іванович Василів”. До неї входило понад 150 дійсних членів. На її базі було створено Український Допомоговий Комітет – чие основне завдання – вивозити українців до США, Австралії та Аргентини. До 1949 року більшість українців з Китаю УДК разом з американською організацією ІРО (International Refugee Organization – Міжнародна Організація Біженців) переправив з Шанхаю на Філіппіни. Основну роботу в УДК щодо переправлення втікачів виконував М. Гнатів з допомогою М. Лебедея⁵⁶.

У своїй діяльності Організація Українських Націоналістів на Далекому Сході проводила власну політичну лінію, передусім опираючись на власні сили, й намагалася бути її суб'єктом та незалежним чинником формування. У взаємовідносинах між ОУН та Японією на Далекому Сході виділяються п'ять періодів, які характеризувала й активна співпраця, й протидія, й нейтралітет. Перший припадає на 1930–1934 роки коли відбувалося налагодження офіційних зв'язків; другий період – 1934 – літо 1939: розгортання найактивнішої співпраці в боротьбі проти комунізму; третій – осінь 1939–січень 1942 протидія з боку японської адміністрації діяльності українським установам і організаціям, які перебували під контролем ОУН; четвертий – літо 1943 – весна 1944: намагання японської влади включити й підпорядкувати українські структури російській еміграційній організації та використати українців у власних інтересах; п'ятий – травень 1944 – серпень 1945: домовленість про ведення спільної боротьби проти комунізму та про не ведення ворожої діяльності щодо однієї із сторін.

Можемо ствердити: праця членів ОУН серед українців на Далекому Сході дала значні результати, зважаючи на те, що там діяла обмежена кількісно група без значної політичної й фінансової допомоги.

⁵⁵ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 417-418; Енциклопедія Українознавства. – Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – Т. 3. – С. 1035.

⁵⁶ Купецький Г. Там де сонце сходить... – С. 438-440; 458-466; 469-471; Енциклопедія Українознавства. – Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – Т. 3. – С. 1035; Спогади Євгена Стахівця про діяльність ОУН / Записав Микола Посівнич 03.12.2003 р. у м. Львові.

Олександр ВОВК

НАЗВА “ХОЛОДНИЙ ЯР” У КРИПТОНИМАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Назва черкаського лісового урочища Холодний Яр та пов’язані з ним події – це славна сторінка української історії, що періодично відкривалася впродовж останніх століть. Записані на ній події передають сутність збройної боротьби українців за свободу і незалежність. Яскравим розділом цієї боротьби, окрім героїчних періодів Гайдамаччини та Коліївщини були національно-визвольні змагання 20-х років ХХ століття. Пам’ять про них вилилася в різноманітні нариси та видання літератури мемуарного характеру. Одним із таких широковідомих видань, що побачило світ 1937 року, був автобіографічний роман Юрія Горліс-Горського (справжнє прізвище Городянин-Лісовський) “Холодний Яр”¹.

Після поразки українських визвольних змагань твори про збройну боротьбу проти загарбників мали значний вплив на формування національно-патріотичної свідомості населення Західної України, що перебувала під польським протекторатом. “Легендарний” твір Горліс-Горського після появи у Львові відразу завоював широке коло читачів. Його читали робітники і селяни, ним захоплювались інтелігенти і революційна українська молодь. Для більшої популяризації твору в читальнях товариства “Просвіта” навіть проводили колективні вечірні читання². Жорстка правда про повстанську боротьбу в легендарному козацько-гайдамацькому Холодному Яру захоплювала читачів, виховувала в них любов і пошану до великого змагу українського селянства за свою волю. Популяризація у творі новітньої гайдамаччини стала особливо актуальною за правління в Польщі Йозефа Пілсудського та його послідовників.

Плекання серед української громадськості військових традицій, розвиток у загальноєвропейському річищі нових націоналістичних ідей та постійне протистояння великодержавній шовіністичній польській політиці спричинились у період між Першою і Другою світовими війнами до створення в Західній Україні та на еміграції різних організацій патріотично-націоналістичного спрямування. Серед них слід передовсім

¹ Горліс-Горський Ю. *Холодний Яр*. – Львів: Т-во ім. Шевченка, 1937.

² Федорів Р. *Про документ часу й тасмного автора “Холодного Яру”* // Ю. Горліс-Горський. *Холодний Яр*. – Львів: Червона калина, 1992. – С. 6.

виділити Українську військову організацію (УВО) та її спадкоємницю Організацію українських націоналістів (ОУН).

Події Другої світової війни та її перебіг де в чому були аналогічні до подій попередньої світової війни та революції в Україні. Зокрема, простежуються найбільші у XX столітті зміни геополітичної карти Європи з дальшими змінами долі багатьох народів, а також невдалі спроби відродити українську державність з подальшою збройною боротьбою за неї. Втіленням українських державотворчих ідей під час та після світової війни стала діяльність організації національно-визвольного руху – Української Головної Визвольної Ради (УГВР), ОУН та Української Повстанської Армії (УПА), з яких дві останні несли тягар безпосередньої збройної боротьби за державність.

Учасники національно-визвольного руху 40-х років, незважаючи на сучасніше озброєння і нові методи ведення війни, багато перейняли від повстанців 20-х років. Зокрема це стосується і борців Холодного Яру разом з його історичною назвою. Не заглиблюючись у специфіку діяльності партизанки та підпілля, у цій розвідці звертаємо увагу на використання назви “Холодний Яр”, а також похідної від неї – “холоднярці”, в криптонімах (закоданих назвах) формувань та підрозділів визвольного руху.

У різних місцевостях Правобережної України і прилеглих територій за неоднорідністю створення партизанських підрозділів та підпільної мережі (збройного запілля) простежуються схожі моменти щодо надання назв. У випадку назви “Холодний Яр” цікавою є обставина її використання в основних регіонах діяльності національно-визвольного руху та всіх крайових командувань повстанської армії.

На території Північно-Західних українських земель (Волинь і Полісся), де діяла УПА-Північ, назва “Холодний Яр” трапляється у звітах 7-ї сотні 1-го куреня загону ім. Івана Богуна. Названа сотня під командуванням “Богуна” (“Батька”)* діяла у Володимир-Волинському районі Волинської області. В одному зі звітів зазначалося, що сотня була сформована у вересні 1943 року і переведена на терен свого базування під кодовою назвою “Холодний Яр”³. Згідно зі звітом від 22 вересня 1943 року, в цій місцевості було збудовано фортифікаційні (“бойові”) укріплення⁴. Підсумовуючи наведену інформацію і свідчення з різноманітних виявлених документів, можна твердо говорити про вживання назви “Холодний Яр” стосовно військового укріпленого табору сотні “Богуна”, яка протягом вересня–грудня 1943 року боролася з німецькими та польськими військово-поліційними формуваннями на Володимир-Волинщині.

* Надалі криптоніми та псевдоніми організації та членів національно-визвольного руху подано в лапках.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 6.

⁴ Там само.

На території Південно-Східних українських земель (південна Волинь, Поділля, Придніпров'я), де діяла УПА-Південь найбільше повстанське з'єднання називалося “Холодний Яр”. Створене навесні 1944 року на основі формувань діючого на Поділлі від осені 1943 року з'єднання “Кодак”, воно складалося з декількох куренів загальною чисельністю близько двох тисяч вояків. Командиром з'єднання був майор “Ясен” (М. Свистун), шефом військового штабу – поручник “Компанієць” (Є. Басюк). В оперативному плані з'єднання мало діяти в межах генеральної військової округи, між річками Збруч і Дніпро. Один з куренів з'єднання під командуванням “Панька” мав базуватися в районі Холодного Яру на Черкащині⁵.

У другій половині квітня 1944 року в наслідок масштабної акції військ НКВД та фронтових частин Червоної армії з'єднання “Холодний Яр” разом із формуваннями південної групи УПА-Північ “Богун” у крем'янецьких лісах південної Волині потрапило в оточення. 24 квітня 1944 року в районі села Гурби (Горби) відбулася найбільша за всю історію Української Повстанської Армії фронтова битва. У цій битві партизанські курені з'єднання “Холодний Яр” протягом дня стримували наступ регулярних частин військ НКВД за підтримки танків, артилерії та авіації. З обох боків у битві брало участь по декілька тисяч вояків. Завдяки винахідливості повстанського командування відділам УПА чисельністю понад 2 тис. осіб у ніч на 25 квітня 1944 року вдалося вирватися з кільця оточення і форсованим більш як 70-кілометровим маршем по відкритій місцевості запілля радянського 1-го Українського фронту вийти на оперативний простір Рівненського Полісся.

Загалом протягом 1944–1946 років різними відділами з'єднання “Холодний Яр” було здійснено велику кількість рейдів на території Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької та Київської областей. Рейди мали головно військово-пропагандивний характер, їх проводили з метою підняти національну самосвідомість місцевого населення та організувати збройний спротив сталінському тоталітарному режимові.

На західноукраїнських землях (Галичина та прилеглі регіони), де діяла УПА-Захід, розглядувана назва трапляється в криптонімах назв декількох сотень, куреня УПА та надрайону підпільної структури національно-визвольного руху.

5 липня 1944 року в Жовківському районі Львівської області (територія військової округи “Башта”) було сформовано сотню УПА під криптонімом “Холодноярці”. На її основі згодом формують сотні “Холодноярці-1”, “Холодноярці-2” і “Холодноярці-3”. У серпні 1944 року

⁵ Архів Управління Служби Безпеки України у Рівненській області. Судова справа Басюка Є. М. – Арк. 31.

з цих підрозділів формується курінь “Холодноярців”⁶ чисельністю 425 повстанців під командою “Града” (О. Маговського). Регіоном діяльності куреня стали райони військової округи “Буг”.

Серед документально зафіксованих військових операцій підрозділів куреня “Холодноярців” можна виділити вдало відбиту 7 жовтня 1944 року сотнею “Холодноярці-2” атаку на село Богданівку (Золочівська округа) кількісно більшого підрозділу військ НКВД. Ворог, використовуючи танкетку і військовий літак, не зміг збити повстанців з лінії оборони навколо села та прорватися в нього. У підсумку повстанці мали бойові втрати: двоє вбитих і один поранений, ворожі втрати склали понад 20 осіб убитими і пораненими⁷.

Окрім Львівщини, сотня з тотожною назвою “Холодноярці” також діяла від 1944 року у складі 17-го Бережанського тактичного відтинка на Тернопільщині (територія військової округи “Лисоня”). Відомо, що у 1945–1946 роках нею, зокрема, командував сотенний “Овоч” (П. Рак)⁸.

Як криптонім надрайону в структурі національно-визвольного руху розглядувана назва трапляється на етнічних українських землях, які за радянсько-польськими угодами відійшли до Польщі, на так званому Закерзонні. Навесні 1945 року на цих землях після реорганізації структур ОУН і УПА було створено Закерзонський край та військову округу УПА “Сян”. За організаційним поділом край складався з менших підпільно-територіальних одиниць, зокрема з округ та надрайонів. Один із надрайонів отримав назву “Холодний Яр”. Надрайон охоплював своєю діяльністю польський повіт із центром у місті Перемишлі. На території надрайону діяла підпільна мережа (сітка) з декількох сотень членів ОУН та воював Перемишльський курінь УПА в складі чотирьох бойових сотень. Зазначена підпільно-повстанча структура Перемишльського надрайону “Холодний Яр” діяла до середини 1947 року, поки не була ліквідована в ході військової операції Війська Польського під кодовою назвою “Вісла”⁹.

Підсумовуючи викладену інформацію, можна констатувати, що назва “Холодний Яр” та похідна від неї назва “холодноярці” були поширені в криптонімах формацій національно-визвольного руху в середині 40-х років ХХ століття. Діяльність перелічених структур документально зафіксована у трьох основних регіонах, охоплених національно-визвольним рухом та всіх крайових командувань повстанської армії. Тож, ці факти є чудовим прикладом тягlosti традицій національно-визвольної боротьби.

⁶ Содоль П. *Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник II*. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 163-164.

⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 22.

⁸ Содоль П. *Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник II*. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 177, 188.

⁹ Більш детально див.: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти (Документи) // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2002. – Т. 34.

Ковальчук ВОЛОДИМИР

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ (СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ) РЕФЕРЕНТУР МЕРЕЖІ ОУН (Б) І ЗАПІЛЛЯ УПА НА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1943 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1944 РОКАХ)

Як влучно зауважив генерал Роман Шухевич, “у партизанській боротьбі, крім амуніції, піддержки народу, вірні [...] пропагандивні кадри відіграють головну роль”². І справді, чи можемо ми похвалитися належною оцінкою заслуг борців ОУН (б) і запілля УПА “на ідеологічному фронті”? Чи все знаємо про організаційно-пропагандивну роботу, зокрема у найгарячіші роки Другої світової війни?

Логічним кроком на шляху до відповіді на сформульовані питання є всебічне вивчення інформаційного потенціалу збережених документів ОУН (б) і запілля УПА, – хоча, як відомо, тих із них, які осіли в загальнодоступних українських архівах, незначний.

Оскільки в архівах назагал збереглися документи з Волині, було вирішено здійснити аналіз структур, відповідальних за пропагандивну роботу, саме тамтешньої мережі ОУН (б) і запілля УПА.

Встановлено, що на північно-західних українських землях такими структурами були пропагандивні (політичні або суспільно-політичні) *референтури*, які супроводжували діяльність комендантів³. Об’єктами розгляду у цій статті будуть переважно документи з історії цих референтур на етапі запілля УПА, коли вони називалися *політичними* або *суспільно-політичними* (друга половина 1943 – липень 1944 років).

Встановимо, які різновиди документів репрезентують роботу цих референтур, прослідкуємо еволюцію назви референтур, з’ясуємо, чи була сталою їхня внутрішня структура (поділ на *підреферентури* чи *відділи*), які функції виконували працівники кожного з відділів типової референтури, узагальнимо дані про актив референтур виокремленого різновиду, виявимо інформаційні лакуни.

¹ Далі у статті – ПЗУЗ.

² Стех Я. В 100-ліття українського патріота др. Матвія Лотовича // *Визвольний шлях*. – 2003. – № 9. – С. 51.

³ Ковальчук В. *Джерела з історії мережі ОУН (б) і запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 – на початку 1945 рр.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.* – Київ, 2005. – С. 15-16.

В українській історіографії окреслена проблематика поки що не була належно висвітлена. І. Марчук встановив назви друкарень, деяких періодичних видань ОУН (б) і УПА, які видавали на ПЗУЗ у 1943–1945 років, дослідив відбиті у джерелах згадки про тиражування пропагандивних матеріалів, спробував погрупувати листівки (“летючки”). Водночас, дослідник не зовсім чітко виокремив різновиди друкованої пропаганди. Так, пишучи про “листівки”, він називає окремі з них “брошурами”. У своїй статті І. Марчук веде мову і про “комунікати”, “звернення”, “відозви”, хоча вони не проанонсовані у назві⁴. Вивчав особливості організації пропагандивної діяльності, форми і методи ведення пропаганди ОУН (б) О. Дмитерко⁵. О. Стасюк склала найповнішу анотацію періодичних видань ОУН (б), що з’являлися від 1941 року⁶. М. Руцький у своїй краєзнавчій розвідці згадав справжні імена та псевдоніми деяких політичних референтів Дубнівського надрайону ВО “Богун” ПЗУЗ⁷. Про чергову зміну назви політичних (суспільно-політичних) референтур на Волині 1945 року. йдеться у колективній праці за редакцією В. Литвина⁸. Переважно розрізнені та фрагментарні відомості про діяльність осередків політичних (суспільно-політичних) референтур на ПЗУЗ можна почерпнути і з численних публікацій документів⁹.

⁴ Марчук І. Пропагандивні видання ОУН та УПА на Волині в 1943–1945 рр. (газети, журнали, листівки) (початок) // *Визвольний шлях*. – 2004. – № 6. – С. 101-108; Його ж. Пропагандивні видання ОУН та УПА на Волині в 1943–1945 рр. (газети, журнали, листівки) (закінчення) // *Визвольний шлях*. – 2004. – № 7. – С. 107-112.

⁵ Дмитерко О. Організація усної пропаганди ОУН і УПА (1944–1950-і рр.) // *Збірник науково-методичних матеріалів і наукових статей Волинського Державного Університету*. – 2002. – Вип. 7. – С. 27-32.

⁶ Стасюк О. Пресові видання ОУН, УПА, УГВР // *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів*. – Львів, 2004. – (Серія “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, 11). – С. 242-259.

⁷ Руцький М. Голгофа. – *Нетішин*, 1994. – С. 47-48.

⁸ *Політичний терор і тероризм в Україні / За ред. В. М. Литвина*. – Київ, 2002. – С. 749.

⁹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – Кн. 2. – Київ, 1994. – С. 450, 461, 610; Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. – Київ, 1996. – С. 379; Сергійчук В. Десять буремних літ. – Київ, 1998. – С. 48; *Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича; За ред. Я. Ісаевича*. – Львів, 2003. – (Серія “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, 10). – С. 488–491; *Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946 / За ред. Ю. Майвського та Є. Штендери*. – Торонто–Львів: Літопис УПА – Т. 24, 2004. – С. 529; *Волинь і Полісся: УПА та Запілля, 1943–1944: Документи і матеріали / За ред. П. Соханя*. – Київ–Торонто: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2, 1999. – С. 264-281, 296-299; *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1943–1959 / За ред. П. Соханя та ін.* – Київ–Торонто: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4. – Кн. 1: 1943–1945, 2002. – С. 81, 136-137, 144, 153, 155, 159-160, 166-167, 206, 216, 222, 226, 257, 260, 312.

До того ж, представницьку низку повстанських і радянських документів ще не було введено до наукового обігу. Встановлено, що в архівах відклялися насамперед ті документи, які вилучала чи виявляла радянська сторона. Наприклад, документи архіву “політичного відділу”¹⁰ УПА було вилучено агентурою оперативної групи 4-го управління НКВД СРСР, яка діяла у Рівненській області¹¹.

Встановлено, що з-поміж документальних джерел ОУН (б) і запілля УПА деталізують діяльність політичних (суспільно-політичних) референтур інструкції, взірці, накази (розпорядчі документи), звіти, щоденники (звітні документи), список “кличів”, листи (внутрішньогалузеві документи). При цьому, актуальну інформацію містять і накази та звіти комендантів різного рівня, підготовлені різнорівневими референтами.

Нових неактуалізованих документів розпорядчого характеру, якщо порівнювати зі звітними, виявлено обмаль. Так, збереглася інструкція (“тимчасовий інструктаж”) для пропагандистів “Гарника”, датована 6.12.1943 року; вірєць місячного політичного звіту, укладений 19.07.1943 року [політичним референтом Камінь-Каширського надрайону ВО “Турів”]¹² “Миколою”; накази №№ 2–4 [політичного референта невідомого надрайону ВО “Богун”], підписані “Гамалією”, відповідно, 28.08, 28.08 і 29.08.1943 року; наказ політичного референта району “скра” “Шуляка”, датований 02.09.1943 року, наказ коменданта запілля району “скра”¹³ “Невмирущого” від 07.10.1943 року¹⁴.

Зі звітних документів виокремимо насамперед укладені політичними референтами. Це звіти з: Любомельського надрайону за листопад 1943 року;

¹⁰ У радянських документах згадки про вилучення документів ОУН (б), подані під розпливчастими формулюваннями на кшталт цього, трапляються досить часто.

¹¹ Білас І. Репресивно-каральна система... – Т. 2. – С. 450.

¹² Усі повідомлення, подані у квадратних дужках тут і далі, сформульовані внаслідок перехресного аналізу авторського анотованого додатка до дисертації – показчика виявлених документів ОУН (б) і запілля УПА зі ПЗУЗ (див: Ковальчук В. Джерела з історії мережі ОУН (б) і запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 – на початку 1945 рр. / Дисерт. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук).

¹³ Костопільський район Рівненської області. Тут і далі терени ОУН (б) і запілля УПА демарковані за радянським адміністративно-територіальним поділом станом на 1940 р. Демаркацію здійснено за наявними в документах прямими згадками про поселення.

¹⁴ Див., відповідно: Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 20-20 зв.; Центральний державний архів громадських організацій (далі – ЦДАГО). – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 9; Центральний архів вищих органів влади (далі – ЦДАВО). – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 21; Там само. – Арк. 19; Там само. – Арк. 20; ЦДАВО. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 6; Там само. – Спр. 5. – Арк. 11.

із надрайону 3/3¹⁵ за серпень [1943] року; з терену “Кодак”¹⁶ за вересень і жовтень 1943 року, з району “Зоря”¹⁷ за березень 1944 року¹⁸. Виявлено і звіт відділу кадрів – однієї зі складових частин політичної референтури, – що походить з району “Гай”¹⁹, за 27.10.–01.12.1943 року²⁰. Оскільки такі звіти надходили до комендантів, останні використовували їх для укладання вже власних звітів і надсилали їх комендантам на щабель вище, тобто “діловим зверхникам”. Збереглися детальні звіти комендантів: з [районів] “Дочан”²¹, “Ринок”²² і “Карлик”²³ за листопад 1943 року; з Костопільського району за 25.10.–01.11.1943 року і березень 1944 року; з району “Скеля”²⁴ за листопад [1943] року; з району № 10²⁵ за 29.09.–19.10.1943 року; з району № 20²⁶ за 10.10.–20.10.1943 року; з району “Світанок”²⁷ за 01.12.–13.12.1943 року; з кущів №№ 3, 5 [Костопільського району] за березень 1944 року; з куща № 4 того самого району за березень 1944 року²⁸. Збереглась і група звітних документів політичних референтур, у яких посад авторів не зазначено. На те, що ці документи репрезентують діловодство саме політичних (суспільно-політичних) референтур, вказують, окрім власне відповідного змісту, і слова “політичний” чи “суспільний” у їхніх назвах. Такими є “політичний” звіт з Рівненського надрайону за вересень 1944 року, “політичний” звіт з Люб[ешівського] району за липень 1943 року, “суспільно-політичний” звіт з [Камінь-Каширського надрайону] за вересень 1943 року²⁹. Походження декількох звітів, у яких іде мова про політичні референтури, встановити не вдалося. Мається на увазі: звіт з “терену 44/20” за липень 1943 року, звіт з “північного підрайону” за липень [1944] року³⁰. Комендант запліля

¹⁵ Околиці м. Рівного.

¹⁶ Околиці м. Ковеля у Волинській області.

¹⁷ Костопільський район Рівненської області.

¹⁸ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 72 зв.; ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 1; Там само. – Спр. 58. – Арк. 29-30; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 64. – Арк. 20.

¹⁹ Володимирецький район Рівненської області.

²⁰ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 63. – Арк. 37.

²¹ Голубський район Волинської області.

²² Шацький район Волинської області.

²³ Заболотський район Волинської області.

²⁴ Людвигівський район Рівненської області.

²⁵ Рівненський район.

²⁶ Олександрійський район Рівненської області.

²⁷ Славутський район.

²⁸ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 45-48, 53, 62-62 звор.; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 92; Там само. – Спр. 64. – Арк. 32 звор.; Там само. – Спр. 34. – Арк. 105; Там само. – Спр. 37. – Арк. 70, 73; Там само. – Спр. 37. – Арк. 39; Там само. – Спр. 64. – Арк. 14, 15, 19.

²⁹ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 8-38; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 24-25, 28.

³⁰ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 24; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 13-14.

Костопільського надрайону “Ворон” у серпні–жовтні 1943 року вів щоденники (“денники полагадження інформації”)³¹.

До внутрішньогалузевої документації варто долучати список “ключів”, обов’язкових для написання невідомими працівниками політичних референтур у громадських місцях³². Як з’ясував А. Чайковський, політичні референти, як і члени військового штабу чи командири підрозділів, мали військові звання³³. Можливо через це в інших списках працівників Запілля УПА, з якими доводилося працювати, імена та псевдоніми політичних референтів не наводили. Підходячи до проблеми з іншого боку, відсутність списків працівників політичних референтур можна пояснювати і тим, що їх фігуранти виконували досить специфічні завдання – наприклад, провадили політичну та ідеологічну роботу серед членів організації, підвищували їхній кваліфікаційний рівень.

Окремої уваги потребують агітаційно–пропагандивні матеріали ОУН (б) і запілля УПА. Ці джерела використовували працівники політичних референтур для пропагандивної роботи з населенням, і з активом ОУН (б) та УПА. Їх важко класифікувати і групувати, оскільки переважна більшість із них не містить жодних відомостей про автора, походження та дату укладання. Для прикладу, збереглися роздруковані версії першого військового “вишколу”³⁴ “Партизанка”, географічного, ідеологічного, організаційного, політичного, конспіративного³⁵, світоглядного, історичного і “популярного” вишкочів³⁶. Лаконічна мова і невеликий обсяг документів

³¹ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 48-58 зв, 26-28 зв.

³² Там само. – Спр. 342. – Арк. 107.

³³ Чайковський А. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика. – Київ, 1994. – С. 228.

³⁴ Незвичне для вуха наддніпрянця чи східняка західноукраїнське слово “вишкіл”, під яким розуміли навчання в ОУН (б), стало навіть об’єктом критики. мабуть через те, що в радянській час діяльність політичних референтів вважали особливо небезпечним явищем, адже вона базувалася на відмінній від радянської ідеології. І. Дмитренко, інтерпретуючи слово, сліпо вбачав у його звучанні зловісне: “А вслухайтесь-но у звучання і вдумайтесь у зміст самого отого слова – “вишкіл”. Щось принизливе і водночас жорстоке [...] звучить у ньому. Вишкіл проходить для виконання різних завдань службові пси; школять птаха-хижака, щоб здобич для хазяїна половав...”. Див: Дмитренко І. Пам’ять кличе ... до крові? Як переінакшили реквієм на гімн дивізії СС “Галичина” / Червоний Прапор. – 1991. – 12 червня. – С. 2).

³⁵ Можливо, автором конспіративного вишколу був головнокомандувач УПА у 1950–1954 рр. Василь Кук. Принаймні Г. Санніков згадував, що саме він “написав популярну брошуру про конспірацію”. Див: Санніков Г. Большая охота. Разером вооруженного подполья в Западной Украине. – Москва, 2002. – С. 426.

³⁶ Див., відповідно: ЦДАВО. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 70; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 381. – Арк. 24-79; Там само. – Арк. 80-98; Там само. – Спр. 383. – Арк. 33-66, 244-276; ЦДАВО. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 8; Там само. – Спр. 49. – Арк. 1-14; ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 30; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 342. – Арк. 97-99.

“Поворот більшовиків – червоної сарани”, “В роковини 22 січня” дають змогу припускати, що це – надруковані тексти промов пропагандистів³⁷.

Певний інформаційний потенціал мають і радянські документи.

Встановлено, що назва досліджуваних референтур з часом еволюціонувала. Крім того, у період запілля УПА назви цих складників мережі варювали і залежно від розташування в межах ПЗУЗ. Так, повстанські документи, укладені в “суспільно-політичних референтурах” чи “суспільно-політичними референтами”, походять з різних місць у Волинській області, тобто з тих кущів, районів і надрайонів ОУН (б) та запілля УПА, що у липні 1943 – липні 1944 років утворювали військову округу (далі – ВО) “Турів”³⁸. Документи з “політичних референтур” або підписані “політичними референтами” з’являлися у межах Рівненської області (ВО “Заграва”, “Богун”)³⁹. Є відомості, що до липня 1943 року і починаючи з 1945 року всі “політичні” чи “суспільно-політичні” референтури запілля УПА у межах ПЗУЗ називалися “пропагандивними”⁴⁰.

Еволюціонувала також і внутрішня структура референтур. Так, суспільно-політична референтура надрайону “Степ”⁴¹ [ВО “Турів”] у жовтні – на початку листопада 1943 року мала 4 відділи: пропагандивний, кадрів (або вишкільний), адміністративний і технічний (?)⁴². Структура політичної референтури Костопільського надрайону сусідньої ВО “Заграва” у грудні того самого року дещо відрізнялася від неї, оскільки її складали такі відділи: суспільно-пропагандивний, кадрів, адміністративний, вишкільний, шкільний, юнацтва, жіночого юнацтва⁴³.

Розгляньмо, які форми роботи покладали на деякі відділи типової політичної чи суспільно-політичної референтури запілля УПА.

1. *Пропагандивний* (чи суспільно-пропагандивний) відділ займався організацією і проведенням так званих “сходин”, “відправ”, “стріч”, здійснював “контакти” і “перевірки”, тримав під контролем бібліотеки, кількість радіоприймачів та фотосправу. Схарактеризуємо кожну з форм роботи цього відділу докладніше.

³⁷ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 342. – Арк. 77, 81а-84.

³⁸ Там само. – Спр. 357. – Арк. 28, 45-48, 53, 62, 72 зв; ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 13.

³⁹ Волинь і Полісся... – С. 264, 296; Волинь і Холмицина... – С. 488-491; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 105.

⁴⁰ Політичний терор і тероризм в Україні / За ред. В. М. Литвина. – Київ, 2002. – С. 749; ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 7.

⁴¹ До цього надрайону станом на 14.10.1943 р., очевидно, входили поселення Вербського, Володимирського, Берестецького, Горохівського, Іваницького, Локацького, Озютицького і Устилузького районів, більшість з яких належали до Волинської області (див: ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 58-59).

⁴² ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 13-22.

⁴³ Волинь і Холмицина... – С. 488-491.

Практикували проведення сходин, які могли бути загальними (або організаційними), вишкільними, святочними, “при контролі” та тижневими. Кожні організаційні сходи повинні були складатися з таких частин: збірка, читання “Декалогу”, заслуховування програми, одержання наказів і доручень, оприлюднення звітів про працю. Тривалість такої роботи не могла перевищувати 30–45 хвилин. Вишкільні сходи планувалося проводити двічі на тиждень, кожна з яких мала тривати не менше як дві години. Розклад одного з типових вишкільних заходів був такий: “зголошення”, “збірка”, “декалог”, “хліб”, “струнко”, “розхід”, “повторення попереднього матеріалу”, “новий вишкільний матеріал”, “закінчення”. За деякими даними, святочні сходи тривали не довше 30 хвилин. Їхніми учасниками могли бути і військовики, і звичайні члени організації. На початку сходин перед людьми, вишикуваними за командою “струнко”, зачитувано святковий наказ з нагоди того чи того свята, причому час ознайомлення присутніх із його змістом не міг перевищувати десяти хвилин. Далі було привітання, яке завершувалося “сильним закінченням”⁴⁴. Частота проведення таких сходин залежала від того, скільки свят відзначала організація. Орієнтовних сценаріїв проведення тижневих сходин і сходин “при контролі” не встановлено.

У документі, адресованому з району “Дунай”⁴⁵, передбачалося, що після 28 вересня 1943 року сходи з членами і стрільцями будуть проводити кілька разів на тиждень, причому відповідно до теми, визначеної політичною референтурою району⁴⁶. Комендант Людвипільського району Костопільського надрайону в звіті за листопад зазначив, що за час його перебування на цій посаді всього в районі проведено 9 сходин⁴⁷.

У Мізоцькому районі в грудні 1943 року організовано 37 загальних сходин⁴⁸. 7 загальних сходин проведено в районі “Лісний”⁴⁹ у липні 1943 року, тоді як вишкільних, тижневих і святочних там не відбулося зовсім⁵⁰. У станицях Колківського району в грудні того самого року сходи проводили 4 рази⁵¹.

За вересень у Костопільському районі організували 45 сходин, з яких 12 вишкільних і 33 тижневих⁵². За період з 25 жовтня до 1 листопада 1943 року там само відбулося двоє вишкільних сходин і одні святочні⁵³, тобто частота

⁴⁴ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 105.

⁴⁵ Рокитнівський район Рівненської області.

⁴⁶ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 63. – Арк. 39.

⁴⁷ Там само. – Спр. 34. – Арк. 104.

⁴⁸ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 160.

⁴⁹ Деражненський район Рівненської області.

⁵⁰ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 5.

⁵¹ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 5.

⁵² ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 45.

⁵³ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 92.

проведення вишкільних сходин, як бачимо, збігається з заявленою. Кількість проведених вишкільних сходин зросла у терені (кущі) “Яр” Костопільського району з 15-ти у вересні 1943 року до 22-х у наступному місяці⁵⁴.

Як свідчать документи, у надрайоні Володимир-Горохів свято Зброї (31 серпня) було відзначене в 4-х кущах Володимирського району, 20-ти станицях Вербського району, майже в усіх станицях Берестечківського району, причому “згідно надрукованої у надрайоні програми, пісень, віршів, реферату для свята”⁵⁵. Отже, святочні сходини з нагоди свята Зброї там пройшли за загальним сценарієм.

Всього 26 тижневих сходин відбулося за вересень того самого року в Деражненському районі Костопільського надрайону⁵⁶.

Відправи відрізнялися від сходин тим, що були орієнтовані передусім на керівне ядро організаційних ланок Запілля УПА і не були такими масовими. На нашу думку, на відправах піднімали актуальніші питання, ніж на сходинах. Процедура відправи нагадувала порядок проведення сходин. На відправі за участю працівників проводу обговорювали актуальні події, наболілі справи терену, їх закликали до подальшої боротьби і праці. За інструкцією, відправи мали відбуватися приблизно 1 раз на місяць. Джерела повідомляють і про те, де, коли, скільки проводилося відправ і для кого саме.

У надрайоні “Степ” 1 і 2 жовтня 1943 року відбулася відправа з місцевими суспільно-політичними референтами, на якій учасникам передали матеріали для виконання, вказівки щодо організаційної праці серед членства та населення, було опрацьовано періодичні видання “До зброї” (№ 2), “Вільна Україна” (за серпень 1943 року), розділ української історії “Княжа доба”, роздано списки тем для опрацювання у жовтні. Трохи згодом, 7–8 жовтня, організовано відправу з районними провідником і провідницею юнацтва, а 11 жовтня – з головами громадських управ, комісіями з питань наділу селян землею і комітетами самопомоги⁵⁷. Осередок жіноцтва [Камінь-Каширського надрайону] на щомісячних відправах, з березня по травень 1943 року, вивчав “Декалог”, пояснення до нього, “12 прикмет характеру українського націоналіста”, “44 правила життя” і основні поняття ідеології⁵⁸.

З часом відправи стали проводити частіше. Якщо у Деражненському районі протягом липня 1943 року відбулася всього одна відправа (зате – з провідником), як і в Камінь-Каширському, Любешівському і Седлищанському районах у вересні, то подібні заходи у Костопільському районі з 25 серпня до 25 вересня проводили 8 разів⁵⁹. Проте в одному з теренів

⁵⁴ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 45.

⁵⁵ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 49.

⁵⁶ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 44.

⁵⁷ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 13-14.

⁵⁸ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 141.

(кущів) Костопільського району, “Ярі”, кількість відправ у вересні-жовтні 1943 року скоротилася з 4 до 2⁶⁰.

У Колківському районі в грудні 1943 року проведено 8 відправ з ексекутивною районоу, 20 – з кущовими⁶¹. Політична референтура Здолбунівського району в січні 1944 року для однієї з підрайонних ексекутив, “кадровиків” і керівників станиць організувала відправу, яка мала “пропагандивно-вишкільний характер”⁶².

Іноді в документах під “стрічами” розуміли всю сукупність здійснених відправ, “контактовень” і перевірок. Контакт був більш законспірованою формою пропаганди, ніж вишкіл чи відправа. Його учасники користувалися “кличками”. Один із таких контактів згадано у звіті коменданта Костопільського району за 25.10. – 01.11.1943 року (у вересні в цьому самому районі було проведено 3 “контактовні”)⁶³.

У суспільно-політичних референтурах проводили перевірки (у джерелах їх називали “провірками”). Такий контроль за відповідністю працівників займаним посадам проводили і референти, і коменданти теренів (зокрема, у Деражненському районі – у серпні 1943 року, а в Костопільському районі і кущі “Яр” – у вересні того самого року)⁶⁴.

2. *Адміністративні* відділи займалися організацією секцій фотографів, вели облік місцевих бібліотек і книгозбірень, забезпечували їхню інвентаризацію, вилучали в населення заборонену літературу і радіоприймачі. У наказі, виданому 29 серпня, “Гамалія” вимагав від політичних референтів районів поставити усіх фотографів у теренах на облік⁶⁵. У документі, адресованому 7 вересня політичною референтурою Рівненського надрайону політичному референтові одного з районів, наказувалося до 13 вересня при тамтешньому пропагандивному відділі організувати секцію фотографів. Цікаво, що секції, крім фотографування “барикад”, “мальованих дороговказів”, “вовчих ям”, бомбардування сіл німцями і катування ними людей, рекомендувалося “старатися комплікувати фільмове приладдя і матеріали”⁶⁶, тобто починати свою кіносправу (?!). Якимось керівник господарського відділу при штабі ГК УПА Р. Петренко, перебуваючи з візитом у загоні “Січ” (діяв у межах ВО “Турів”), поцікавився у командира “Сосенка”, що робить там фотограф. “Сосенко”

⁵⁹ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 5; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 30.

⁶⁰ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 45, 54 зв.

⁶¹ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 5.

⁶² ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 44.

⁶³ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 92; ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 5.

⁶⁴ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 45, 47.

⁶⁵ ЦДАВО. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 20.

⁶⁶ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 7.

відповів, що той привозить інформації до штабу і особисті відомості військовим за походженням з Володимира. Тоді Петренко заборонив будь-які контакти з ним, наказав конфіскувати усі зроблені фотографії. Він передав вказівки для коменданта ВО “Турів” “Крилача”, якими забороняв такий несерйозний підхід до справи⁶⁷. Напевно, Петренко був проти зв’язків табору заgonу з містом, оскільки це могло привести до розконспірації “Січі”.

У наказі “Гамалії” до політичних референтів районів, виданому 28 серпня 1943 року, йшлося про необхідність вилучати в населення радіоприймачі. Очевидно, для того, щоб уникнути впливу ворожої, зокрема німецької, пропаганди на населення. І справді, крім численних радіостанцій, дві з яких транслювали підготовлені у Німеччині новини, пісні та українську народну музику з Києва та Вінниці, знаряддям німецької пропагандивної машини стала і німецька пошта, яка врахувала радянський довоєнний досвід і відкрила мережу з 10 тисяч гучномовців у 133-х [німецьких] округах⁶⁸. З огляду на такий стан речей, ініціатива повстанців видається цілком слушною.

Регламентувалося також облік бібліотек у теренах, підготовка списків літератури за поданою формою⁶⁹.

3. Кожний вишкільний відділ типової політичної (суспільно-політичної) референтури займався проведенням вишкільних членів організації, що закінчувалися іспитами за стандартною формою, і навчанням населення. Організували вишкіл три інструктори. Вишколи могли бути ідейними, політичними, організаційними тощо.

Учасникам вишкільних надавали спеціальні псевдоніми. Навіть життя школених регламентував спеціальний правильник (розклад дня).

Вишколи членів ОУН (б) проходили у різних частинах Волині, що підтверджують джерела з ВО “Заграва”, “Турів” і “Богун”.

У документі з Деражненського району від 20 серпня 1943 року вказано число вишколених чоловіків, котрі склали іспити 1-го ступеня чи фахові іспити⁷⁰. Якщо в куці “Яр” Костопільського району протягом вересня того самого року не вели ні вишкільних, ні пропаганди, то у жовтні комендант перейменованого на куці терену “Яр” зазначав, що “вишкіл політично-ідеологічний щойно відбувається”⁷¹. Вишкільні трійки під керівництвом “Чорноморця” і “Комашки” наприкінці жовтня організували в Костопільському районі два вишколи ідеологічно-політичного типу і один

⁶⁷ Петренко Р. – “Юрко”, “Омелько”. За Україну, за її волю: Спогади. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 1997. – Т. 27. – С. 169.

⁶⁸ Розвиток німецьких телекомунікацій в Україні / Наше слово. – 1943. – № 32. – 13 серпня. – С. 3.

⁶⁹ ЦДАВО. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 19.

⁷⁰ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 4.

⁷¹ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 54 зв.

гігієнічний. У них взяло участь 35 осіб⁷². У Деражненському районі протягом вересня 1943 року відбулося два політичних вишколи, організованих керівником вишкільної трійки “Полином”⁷³. Було заплановано провести вишкіл усіх членів Рокитнівського району Сарненського надрайону в жовтні того самого року. Це було зумовлено їхнім низьким освітнім рівнем, оскільки дехто навіть не чув, що таке “Декалог”⁷⁴. Вишкіл мали проводити за стандартним вишкільним конспектом першого та другого ступенів.

У надрайоні “Степ” за період з 24 вересня до 10 жовтня 1943 року було вишколено 4 кущових юнацтва, 5 зв’язкових і 5 господарчих⁷⁵. Подібні навчальні заходи для референтів і кущових “виховників” Шацького району (кожен – двічі на день) проведено у листопаді⁷⁶.

Напевне через складну ситуацію у Запіллі, у березні 1944 року в Костопільському районі вишкільна трійка “жодних вишколів не проводила”⁷⁷.

Роботу з населенням проводили вишкільні групи (пізніше – пропагандивні групи), які склалися з пропагандистів (чи летючих пропагандистів або інструкторів). Формами такої роботи були “віча”, “збори” і “шептана пропаганда”.

Всього одна вишкільна група, складена з двох інструкторів, станом на 15 жовтня 1943 року працювала в Ковельському надрайоні⁷⁸. У надрайоні Володимир-Горохів протягом вересня того самого року тривала ліквідація вишкільних груп, оскільки їхні учасники мали слабкий інтелектуальний рівень. Натомість там з’явилися пропагандивні групи, у кожній з яких нараховувалося від 2-х до 8-ми осіб⁷⁹.

Станом на 14 жовтня в Іваницькому районі працювало 7 пропагандистів, у Вербському – 4, у Володимирському – 3, у Горохівському – 2, у Берестецькому – 1, у Локачському – 1, а в Устилузькому районі не було жодного⁸⁰. По 2–3 летючі пропагандисти працювали в кожному районі Ковельського надрайону в жовтні 1943 року⁸¹. Автор документа з Голобського району (за листопад) нарікав, що місцеві “летючі пропагандисти [...] засиджуються вдома, не проявляючи власної ініціативи”, а також звинувачував їх у тому, що вони “після виконання роботи [...] відразу поверталися додому, а не

⁷² ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 92.

⁷³ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 44.

⁷⁴ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 63. – Арк. 39.

⁷⁵ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 16.

⁷⁶ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 355. – Арк. 53.

⁷⁷ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 64. – Арк. 20.

⁷⁸ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 30.

⁷⁹ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 49.

⁸⁰ Там само. – Арк. 59.

⁸¹ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 30.

шукали зв'язку з суспільно-політичною референтурою"⁸². У Людвипільському районі в листопаді, коли суспільно-політичним референтом був "Памфіл", проведено пропаганду в 8 селах⁸³. Відомо, що теренові пропагандисти куца № 4 (Костопільський район) закликали місцевих селян чинити опір мобілізації до РСЧА у квітні 1944 року⁸⁴.

Збори жителів усіх сіл проводили в жовтні 1943 року в підрайоні № 3 району № 50⁸⁵ Рівненського надрайону. Люди заслухали виступи на теми: "Молотіння і ховання збіжжя", "Спільна сівба на розприділяних землях", "Копання криївок для себе і для тварин", "Світові події". Їм розповіли, що "війну рішають поневолені народи"⁸⁶. 7-27 листопада коменданти підрайонів №№ 15, 33 і 67 району "Озеро"⁸⁷ разом зі своїми суспільниками організували збори населення 6-ти сіл⁸⁸. У Костопільському районі 1-29 березня 1944 року на зборах населення у 8-ми селах піднімали такі питання: "Прихід червоних", "Мобілізація до ЧА", "Накази ставлення до більшовиків", "Політичне і господарське положення більшовиків"⁸⁹. Як бачимо, теми, заторкувані на зборах у 1943 і 1944 роках, дуже відрізнялися. Усі зусилля організації 1944 року були спрямовані на підірив авторитету радянського війська і влади, тоді як раніше виступи стосувалися переважно господарських питань.

Пропагандивна група у складі "Кори", "Гонти" та "Берези", прислана "з Лимау", 1-24 жовтня організувала і провела понад 45 віч за участі селян. На них обговорювали сучасний політичний стан, ішлося про самооборону селян, молотьбу та переховування збіжжя, копання і переховування картоплі⁹⁰.

Здебільшого, відкрити пропагандивну роботу серед населення супроводжувала прихована діяльність, назагал непомітна для працівників радянської (німецької) армії та влади. Вона, крім згадуваної шептаної пропаганди, зводилася до виготовлення і поширення листівок, написання так званих лозунгів, кличів, гасел, впорядкування чи прикрашання старих могил та насипання нових, причому не обов'язково на місцях поховань полеглих членів організації. Ставилися хрести на вулицях міст і сіл.

Радянські військовики постійно наштовхувалися на результати такої діяльності. Наприклад, 5 лютого листівки, надруковані на машинці, були помічені на стінах будинків, деревах і телеграфних стовпах у селі Кабіл'є

⁸² ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 46.

⁸³ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 105.

⁸⁴ Там само. – Спр. 64. – Арк. 19.

⁸⁵ Клеванський район Рівненської області.

⁸⁶ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 122.

⁸⁷ Острозький район Рівненської області.

⁸⁸ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 22. – Арк. 34зв-35.

⁸⁹ Там само. – Спр. 64. – Арк. 20.

⁹⁰ Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля... – С. 216.

(?), що на Рівненщині. У селі Липно (?) Степанського району 11 березня хтось розклеїв кілька листівок із закликом до населення не приходити у військкомат, а йти до УПА⁹¹. У селі Бабин Гошанського району 13 березня 1944 року на стінах будинків відділ контррозвідки СМЕРШ 11 ТК 13 армії виявлено написані і розклеєні невідомими особами листівки “контрреволюційного змісту”⁹². Помічали націоналістичні листівки і в селах Дорогоще та Яворин Плузжнянського району, у селі Стригани та інших поселеннях Славутського району⁹³ (а це – південна частина ПЗУЗ). У Тучинському районі у березні українські націоналісти розклеїли листівки, в яких закликали населення не йти до РСЧА, погрожуючи сім’ям тих осіб, котрі туди вступили, знищенням. У відповідь “70 мобілізованих за своїм бажанням написали бандитам відповідь”⁹⁴.

Проведено акцію “писання та вивішення кличів на прихід більшовиків” протягом січня 1944 року на Здолбунівщині⁹⁵. Кличі, адресовані червоноармійцям, писали в кущі № 4 Костопільського району на початку квітня⁹⁶. Кличі складали та поширювали й окремі місцеві управи. Наприклад, голова управи району Зубенко в документі від 24 лютого 1944 року, адресованому голові громадської управи села С..., наказав “приступити до писання кличів [...] в кожній хаті [...] на телеграфному стовбі, на стовбах перехресних доріг”⁹⁷.

8 лютого 1944 року в одній із землянок у селі Чекани (?) Острогозького району на Рівненщині виявлено портрет Петлюри, багато антирадянських лозунгів, написаних на фанері, картоні і папері для розвішування на паркані⁹⁸. У березні 1944 року працівники району “Зоря” вивішували лозунги на дорогах, по яких проходили червоноармійці. Деякі з цих лозунгів провисіли три дні на дорозі Сарни–Костопіль, поки їх не зняли працівники НКВД. Текст для них брали з летючок, адресованих військовикам РСЧА і народам Азії⁹⁹.

У звітах провідників теренів ОУН (б) на ПЗУЗ низового рівня, виданих у першій половині 1943 року і в серпні, завжди зазначалася кількість упорядкованих могил. Інформація про це у джерелах, які з’являлися згодом, поступово зникає.

⁹¹ ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 15.

⁹² Там само. – С. 226.

⁹³ Сергійчук В. *ОУН–УПА в роки війни*. Київ, 1996. – С. 73.

⁹⁴ *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля...* – С. 212.

⁹⁵ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 44.

⁹⁶ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 64. – Арк. 19.

⁹⁷ ЦДАВО. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 66.

⁹⁸ *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля...* – С. 206.

⁹⁹ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 64. – Арк. 20.

Наприклад, якщо у терені “Калина” в березні 1943 року членами організації була “охоплена” 1 могила, то за 5 місяців по тому вже 5 могил у Деражненському районі були під контролем¹⁰⁰. У Костопільському районі станом на 07.11.1943 року ситуація була кращою – там доглядали 22 могили¹⁰¹. Навіть у куці “Яр” району було 5 могил, за якими здійснювано нагляд (серпень 1943 року)¹⁰². Зберігся наказ від 27 листопада в якому “Орлик” інструктує куцшового “Куліша”, як правильно насипати могили в Бережниці (неподалік Сарн). Автор радив залучати для цього “фізично здоровий елемент”, використовувати фартухи або “радюжки для несення піску”¹⁰³. На думку І. Гермаківського, на фото, зробленому зі знайденого 1996 року негатива у Яворові (Львівська область), зафіксовано хрест і одну з таких могил на Волині. Могила, виявлена неподалік Рівного, глибоко вразила радянського комісара С. Руднева. 22.06.1943 року у своєму щоденнику він записав такі рефлексії: “Серед села – пагорб, на пагорбі – Хрест, який прикрашений націоналістичними прапорами і Тризубом...”¹⁰⁴.

Як указано в доповідній записці командування Чернігово-Волинського партизанського з’єднання за 21.01.1944 року, хрести, поставлені націоналістичними “десятками”, стояли на вулицях міст і сіл Волині всюди¹⁰⁵. Радянські документи також свідчать, що у січні 1944 року на вулицях міст і сіл начебто з’явилися десятки великих дерев’яних хрестів, на яких зроблено написи зі словами подяки А. Гітлеру і С. Бандері за “звільнення українського народу”¹⁰⁶.

Безперечно, радянські чинники намагалися ліквідувати такі предмети “наочної агітації”. Наприклад, у лютому 1944 року в селі Торговиці (Ковельщина) “червоні” зрізали хреста на могилі, де було написано таке: “Здобудеш Українську Державу, або загинеш в боротьбі за Неї”¹⁰⁷. Вони ж на могилі “героїв” у селі Гуменці (Ковельщина) написали: “Ех ти, полковнику Байда, ти хатіл завоювати целый свет. Но ми тебе дадім маму і пулю в с...ку”¹⁰⁸. Нерідко цивільне населення відмовлялося повідомляти про те, хто писав антирадянські гасла. Зокрема, у селі М. Демидівського району Рівненської області всюди було чути одну відповідь – “не знаємо”¹⁰⁹.

¹⁰⁰ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 64. – Арк. 1; ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 5.

¹⁰¹ Там само. – Спр. 34. – Арк. 92.

¹⁰² Там само. – Спр. 64. – Арк. 3.

¹⁰³ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 353. – Арк. 82.

¹⁰⁴ ЦДАГО. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 26.

¹⁰⁵ Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля... – С. 129.

¹⁰⁶ Там само. – С. 136. Підтверджень цьому фактові в інших джерелах не виявлено.

¹⁰⁷ Волинь і Холмщина... – С. 519.

¹⁰⁸ Волинь і Холмщина... – С. 515.

¹⁰⁹ Солідарність українського населення у боротьбі з новітнім окупантом // За Українську державу. – 1944. – 23 травня. – № 3. – С. 1.

Населення постійно прагнуло дістати пропагандивну літературу, хоча її не вистачало навіть для членів ОУН (б). Розповсюджували літературу пропагандисти. “В’їжджаючи на село, уже сьогодні дядьки питаються чи не можна у Вас дістати якоїсь української літератури”, – йшлося в одному з оунівських документів. Його автор також спостеріг, що “через малу її кількість не можна заспокоїти населення”¹¹⁰. Бракувало літератури 07.12.1943 року в Костопільському районі, 27.11.1943 року – в Острозькому районі, 19.09.1943 року – в надрайоні Камінь-Каширський, 03.11.–03.12.[1943 року] – у Шацькому районі, 02.08.1944 року – у північному підрайоні району, керованого “Гамалією”¹¹¹.

4. *Адміністративний* відділ кожної політичної (суспільно-політичної) референтури опікувався управами і земельними комісіями, створюваними за розпорядженням Дмитра Клячківського з серпня 1943 року. На таку думку нашттовхує наказ коменданта Костопільського району “Костомарова”, виданий 1 вересня¹¹².

Політичні референтури отримали завдання сформувані з урядовців колишніх адміністрацій і вихідців з німецьких установ “цивільну владу”. На 80 % території округи Володимир-Горохів уже в серпні 1943 року діяла українська цивільна адміністрація. Вже на початку вересня районні управи, складені на 80 % з українців, працювали у Сенкевичівському, Торчинському, Рожницькому, Луцькому і Ківерцівському районах. У вересні 1943 року районні управи діяли у Пориському, Одзютицькому і Устилузькому районах. У серпні – на початку листопада 1943 року адміністрація Тучинського району (крім м. Тучин) була українською. Станом на листопад у Людвипільському районі діяла 1 районна управа і 27 сільських¹¹³.

Анкетні списки кандидатів на земельні наділи свідчать про роботу земельних комісій у Березнівському (село Моквин), Дубровицькому (села Осова, Кураш, Крупове, Берестя, Грані, Орвяниця, Любиковичі, Яцулів, Мар’янівка, Соломіївка, Нивецьк), Деражненському (села Дюксин, Борівка), Костопільському (село Пеньків), Стидинському (села Рудня, Вулька-Жолинська, Майдани, колонія Ледно) районах, на Костопільщині (села Борок-Кути, Погоріловці, Рудня-Погоріловська, Зарічка, Друховатка, Круги, Кадовбища, Глажова, Грушівці, Аннополь) та Сарненщині (села Хіночи, Мачуліще, Острівці, Дубровиця, Бережки)¹¹⁴.

¹¹⁰ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 14.

¹¹¹ Див., відповідно: ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 93; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 22. – Арк. 36 зв; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 141; ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 357. – Арк. 62 зв; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 24.

¹¹² ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 64. – Арк. 39-40.

¹¹³ Там само. – Спр. 34. – Арк. 104; ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 35, 48.

¹¹⁴ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 114-120; ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 64, 67, 69-70, 72-74, 76-77, 79, 81.

Попри все, у дослідженні історії політичних (суспільно-політичних) референтур є інформаційні лакуни. Так, не вдалося точно встановити, які саме з підреферентур займалися виданням чи тиражуванням періодичних і агітаційних видань, організацією радіозв'язку і радіопропаганди, відновленням українських шкіл, проведенням “протисамогенової акції”.

Можна припустити, що перший і другий аспекти належали до відання *технічних* відділів референтур. Зокрема, відомо, що в Костопільському надрайоні станом на серпень 1943 року комендант “Ворон” змушував підзвітних йому політичних референтів у надрайоні і районах розповсюдити відозву “Український народє!” і періодичне видання “Інформації” (№ 6), кілька примірників яких одержав від коменданта запілля ВО “Заграва” Ю. Рибак¹¹⁵. Отже, пропагандивні видання у цьому випадку не йшли по лінії політичних референтур від округи до куща, а надходили політичним референтам надрайонів і районів від коменданта надрайону? Чи завжди і всюди так відбувалося? З цитованого документа також випливає, що політичний референт рівня надрайону в разі потреби організовував тиражування отриманих пропагандивних видань¹¹⁶. Так, тільки за грудень 1943 року у районі Костопільського надрайону було надіслано 6 примірників популярного вишколу 1-го ступеня, пропагандивні матеріали “Злучені Держави Америки” (25 примірників), “Міжнародне положення”, “Поворот більшовиків”, сатиричний журнал “Український перець” (86 примірників), періодичне видання “За самостійну Україну”, листівку “Кубанці!” (100 примірників)¹¹⁷. Крім цього, в районі “Пекло” Костопільського надрайону за той самий час розповсюджено листівки “Українці!”, “Українська жінко!”, “Українська молодь!”, а у Деражненському районі того самого надрайону – листівки “Вовк у овечій шкурі”, “Український народє!”¹¹⁸. Якому відділу політичний референт надрайону доручав тиражувати і розповсюджувати видання? Чи поширювалися документи всюди лише в письмовій формі¹¹⁹?

Для організації радіозв'язку іноді не вистачало потрібних фахівців. Наприклад, як згадував Р. Петренко, І. Литвинчук просив його знайти фахівця для монтування короткохвильового радіозв'язку¹²⁰. Чи був цей радіозв'язок створений? На який відділ покладено його забезпечення?

¹¹⁵ ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 52 зв.

¹¹⁶ 17.08.1943 р. йому було доручено забезпечити усі станиці наказом головного командира УПА Д. Клячківського і “святочним” наказом. Див: там само. – Арк. 54 зв.

¹¹⁷ Волинь і Холмщина... – С. 490.

¹¹⁸ Там само. – С. 489.

¹¹⁹ Зафіксовано випадки поширення організаційних документів і в усній формі. Так, в одній з інструкцій для політичних референтів надрайонів невідомої ВО за 08.01.1944 р. читаємо: “Нижче районів подавати усно”. Див: Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни... – С. 379.

¹²⁰ Петренко Р. За Україну, за її волю... – С. 143.

У документах широко відображена боротьба працівників мережі ОУН (б) і запілля УПА з поширенням алкогольних напоїв. Це питання варте окремої уваги, адже на ньому довгий час спекулювали радянські “борці” з так званим “українським буржуазним націоналізмом”. Згадки про заборону організаційним активістам вживати алкогольні напої знаходимо в документах зі ЗУЗ, і з ПЗУЗ. Наприклад, оригінал наказу¹²¹ [зі ЗУЗ] від 2 березня 1943 року, адресований “до виконання” другові¹²² “Лободі”, містить такий перший пункт: “Кожному членові ОУН гостро забороняється при якій-небудь нагоді пити горілку чи пиво, а тим більше – в гурті з іншими [...]. Треба мирово і служньо кинути клич: «Проч з п'янством! Геть з самогоном! Немає місця для п'янюг між членами-українцями ... поламати всі апарати від самогону [...]»”¹²³. Під грифом “цілком таємно” 22 січня 1945 року з'явився наказ № 2/45 обласного провідника “Д-ного”. У документі заборонялося вживати алкоголь “членам” [ОУН(б)], “воюкам” [УПА] і “симпатиків”¹²⁴, котрі мають доступ до організаційних таємниць. Вказувалося, що порушників слід карати “буками”, а “невиправних” – позбавляти життя. Як виняток дозволялося “одноразове пиття” алкоголю у разі хвороби, панування епідемії чи зими, однак з дозволу лікаря й за згодою провідника чи командира¹²⁵. Цікавий пункт містили “Вказівки для тих, хто йде у рейд в Чехословачину” невідомого походження: “[...] не дозволяється брати спиртні напої, а пити – тим паче. Якщо навіть і будуть пригощати горілкою – заявити, що українські повстанці алкоголь не вживають”¹²⁶. У першому з чотирьох пунктів наказу № 2/48 працівника невідомого терену “Лимана” за червень 1948 року передбачалося “на найближчих сходах новим наказом заборонити кадрам вживати «алькоголь»”¹²⁷. Як згадував Василь Кук, були навіть спроби запровадити безалкогольні повстанські весілля¹²⁸. Намагався пояснити причину поширення таких заходів серед діячів ОУН (б) і УПА якийсь “М. Д.” у пропагандивному матеріалі “Модерна зброя підпілля”, надрукованому в лютому 1950 року під грифом “строго довіроче!”: “Алькоголь є найбільшим ворогом конспірації. У п'яному, чи навіть лише у підхмеленому стані, людині розв'язується язик,

¹²¹ Документ скріплений печаткою, в центральній частині якої зображено Тризуб.

¹²² Форма звертання до членів ОУН (б), поширена у внутрішньоорганізаційній документації.

¹²³ ЦДАВО. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 78.

¹²⁴ У звітах комендантів різних теренів ОУН (б) на Волині і Поліссі за 1943–1944 рр., крім “членів” і “кандидатів на вступ”, підраховувано кількість і “симпатиків”. Отже, це були три своєрідні рівні причетності до ОУН (б).

¹²⁵ ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 3. – Арк. 189.

¹²⁶ Документ не датований. Див. публікацію цього та низки інших документів із Державного архіву Російської Федерації: Царевская Т. Украинские повстанцы алкоголь не употребляют! // Родина. – 1999. – № 7. – С. 71.

¹²⁷ ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 29. – Арк. 261.

¹²⁸ Розмова О. Мавріна з В. Куком (2004 р.).

і тоді вона говорить все те, що їй лежить на серці... Бувають випадки, що співпрацівник, випадково опинившись на заставі і придержуючись вказівок про невживання алкоголю, відмовляється пити, коли його інші просять. Очевидно, що такою поведінкою він себе не законспірує, а розконспірує. Відмова пити горілку в СРСР є ненормальним явищем”¹²⁹. Однак який саме відділ типової політичної референтури скеровував процес боротьби з алкоголем, знову ж таки не відомо. Цитовані документи свідчать – із вживанням алкоголю в ОУН боролися постійно.

Отож, масив документів про діяльність політичних (суспільно-політичних) референтур, якщо порівнювати зі збереженими джерелами про інші референтури (наприклад, зв’язку чи УЧХ), відзначається показовою різноманітністю. Багатопланові напрями діяльності відділів політичних (суспільно-політичних) референтур є доказом того, що ці референтури були одними з найважливіших на ПЗУЗ. Простежуються еволюційні зміни у назві та структурі досліджуваних референтур, що дає змогу порівнювати їх з подібними процесами, які відбувалися на західноукраїнських землях.

Разом з цим, актуалізоване коло документів не дає змоги встановити повне коло функцій того чи того відділу. Так, не вдалося визначити, які відділи референтур несли відповідальність за видання чи тиражування періодичних і агітаційних видань, організацію радіозв’язку і радіопропаганди, відновлення українських шкіл, проведення “протисамогонової акції”. Важко встановити і те, яким чином працівники різнорівневих політичних (суспільно-політичних) референтур координували свою діяльність із “діловими зверхниками” з числа колег і комендантів.

¹²⁹ *ДА СБ України. – Спр. 376. – Т. 29. – Арк. 671.*

Володимир В'ЯТРОВИЧ

КОМУНІСТИЧНИЙ АЛЬЯНС ПРОТИ УПА

Закінчення Другої світової війни стало тріумфом для Радянського Союзу. Просуваючись усе далі на Захід за відступаючими німецькими військами, він поступово утверджував свою владу в країнах Східної і Центральної Європи, де було сформовано промосковські сателітні уряди. Та, незважаючи на приголомшливі успіхи на зовнішньополітичній арені, Союз мав велику внутрішню проблему. Цією проблемою був український визвольний рух, що провадив активну діяльність і після 1945 року, хоч тепер Москва могла всі свої зусилля зосередити на боротьбі з ним. Діяльність цього руху завдала радянській системі не тільки значних військових чи матеріальних втрат, але й не менш болючих морально-політичних. Адже завзята боротьба українців зі сталінським режимом руйнувала зручний для СРСР міф про “комуністичний рай”, міф, що був важливим чинником утвердження прорадянських урядів у державах Східної і Центральної Європи. Бурхлива діяльність на українських повстанців на теренах так званого Закерзоння, українських землях, що після Другої світової війни відійшли до Польщі, була особливо небезпечною в цьому сенсі. По-перше, через свою географію – адже її вогнище зачіпало три країни: Польщу (на території якої власне зосереджувалося), СРСР (а саме терени Закарпаття, де повстанський рух перебував ще у зародковому стані й потребував підтримки ззовні) та Чехословаччини (в якій позиції Москви на той час були найслабшими серед інших країн-сателітів). По-друге, зважаючи на те, що через терени Закерзоння українські повстанці намагалися впливати не тільки на ситуацію в Польщі та Чехословаччині, але й використовувати їх як “вікно в Європу”, інформуючи світ про ситуацію в Україні та про визвольний рух.

Звичайно, в посиленні повстанського руху та поширенні його на своїх теренах не була зацікавлена не тільки Москва, але й уряди поставлені нею у Варшаві та Празі. Саме це спонукало СРСР, Польщу та Чехословаччину до спільної боротьби з УПА.

Тематика протиповстанської співпраці СРСР та його сателітів фактично не розроблялася ні в радянській, ні в польській, ні в чехословацькій історичній літературі. Відомо, що на дослідження діяльності ОУН і УПА загалом в радянські часи накладалося суворе табу. Що ж до розглядуваної проблеми, то тут заборону посилював ще й той аспект, що вона показувала міжнародний розмах діяльності українського національно-визвольного руху, показувала тих, кого комуністична ідеологічна система називала бандитами, як суб'єктів міжнародних

відносин, як силу, що примушувала Москву поборювати її з допомогою союзників. Фрагментарно про співпрацю поляків з Червоною Армією та чехословацьким військом у розділі “Співпраця з сусідами” розповідають у своїй праці “Дорога в нікуди” польські історики Антоні Щесняк і Веслав Шота¹. Деякі відомості містять книги чехословацьких істориків Богуша Хньоупека і Яна Фіали². Але ці книжки містять лише окремі епізоди цього процесу, не даючи його загальної картини.

Аналогічно немає праць, присвячених цій темі, й в українській історіографії. З проголошенням незалежності України, поряд з іншими донедавна забороненими темами, стало можливим вивчення найрізноманітніших аспектів діяльності ОУН і УПА. Проте на разі це відбулося лише на збільшенні кількості опублікованих спогадів та документів з цього періоду. Історичних розвідок та досліджень з цієї проблематики, на жаль, залишається дуже мало³, а тому й співпраця СРСР та його сателітів у боротьбі з УПА досі перебувала поза увагою українських істориків.

Джерельною базою для написання пропонованого дослідження були радянські, польські та чехословацькі документи. Причому перші дві групи документів автор опрацював за опублікованими збірниками документів: “Прикордонні війська СРСР, травень 1945–1950”⁴, “Депортації. Західні землі України кінець 30-их початок 50-их рр.”⁵ “ОУН і УПА на терені Польщі” Юрія Шаповала⁶, “Акція «Вісла»” Євгена Місила (який подає багато матеріалів про співпрацю поляків із сусідами в рамках операції “Вісла”)⁷. Натомість чехословацькі документи, взяті безпосередньо з Військово-Історичного Архіву в Трнаві у Словаччині, вводяться в історичний обіг уперше. Для більшої наочності висвітлення теми окрім самого дослідження тут за цитовано також важливих документів.

Пропонована історична розвідка потребує уточнення і поглиблення, адже авторові вдалося використати у своїй роботі лише невеликий обсяг матеріалів (зокрема, дуже мало використано радянських документів, на

¹ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce.* – Warszawa: MON, 1973. – S. 416-421, 450-456.

² *Chňoupek V. Banderovci.* – Bratislava: Smena, 1989.; *Fiala Jan. Zprava o akci B.* – Praha, 1994.

³ *Див.: Здіорук О. І., Здіорук С. І., Груневич Л. В. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945-1998).* – Київ, 1999; *Лисенко О. С., Марущенко О. В. Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998-2002 років* – Київ, 2002

⁴ *Пограничные войска СССР, май 1945-1950: Сборник документов и материалов / За ред. Соловьёва Е.* – Москва, 1975.

⁵ *Депортації. Західні землі України кінець 30-их початок 50-их рр. Документи, матеріали, спогади.* / За ред. Сливки Ю. – Львів, 1998. – Т. 2.

⁶ *ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947) / За ред. Шаповала Ю.* – Київ, 2000.

⁷ *Акція “Вісла”. Документи / За ред. Місила Є.* – Львів–Нью-Йорк, 1997.

жаль, не вдалось ознайомитися зі змістом такого важливого документа як потрійна угода СРСР, Польщі та ЧСР від 7 травня 1947 року). Збільшення джерельної бази через залучення більшої кількості радянських, польських, чехословацьких та українських матеріалів дасть змогу краще висвітлити розглядувану проблему, а отже й значення українського національно-визвольного руху в історії країн Східної Європи.

За твердженням польських істориків Антоні Щесняка і Веслава Шоти, початки антиповстанської співпраці між СРСР та Польщею припадають на другу половину 1944 та першу половину 1945 років, коли польські війська ще не могли виставити біль-

*Зустріч чехословацьких та польських старшин.
1947 р.*

ших сил на боротьбу з українськими повстанцями. Роль радянських прикордонних відділів у цьому процесі зводилася тоді до блокування польсько-радянського кордону та організації винищувальних операцій проти сотень УПА⁸. Конкретні умови вже не просто допомоги, а співпраці обох сторін були обговорені та узгоджені в другій половині 1945 року. У розпорядженнях заступника командира з політвиховних справ Військового округу Краків від 31 жовтня того року вказано її напрями: “обмін інформацією і встановлення спільних операційних планів; інформування відділів Червоної Армії про перехід банд [маються на увазі відділи УПА. – В. В.] на терени СРСР і навпаки; дозвіл відділам Червоної Армії, в разі потреби, переходити кордон на 10 кілометрів углиб Польщі”⁹. Отже, як бачимо з наведених пунктів, ініціатива співпраці виходила з радянського боку, який отримував, відповідно, більше повноважень у здійсненні своїх операцій. Для того щоб згладити ці моменти, очевидно неприємні для польської сторони, політвиховний апарат ВП, орган цілком підконтрольний відповідним ідеологічним службам СРСР, повинен був з’ясовувати своїм воякам, що “не йдеться про втручання СРСР у внутрішні справи Польщі, а лише про боротьбу зі спільним ворогом – українським фашизмом”¹⁰.

⁸ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd. – S. 417.*

⁹ *Ibid. – S. 418.*

¹⁰ *Ibid.*

У рамках цієї співпраці в кінці 1945 року поляки провели разом з радянськими прикордонниками і відділами НКВД низку спільних акцій: у жовтні проти куреня УПА “Рена”, у грудні проти відділів, що діяли в районі Кальникова коло Радимна¹¹. Тоді ж, в кінці 1945 року, до Воеводського Уряду Безпеки у Ряшеві на допомогу в боротьбі з українським підпіллям радянська сторона, що вже мала у цій сфері певний досвід, направила полковника Новікова.

Поряд з тим, у другій половині 1945 року налагоджується аналогічна співпраця між Чехословаччиною та СРСР. Безпосереднім поштовхом до цього для військовиків ЧСР послужив рейд сотень УПА на терени Словаччини в серпні–вересні 1945 року¹². Чехословацькі прикордонники були настільки заскочені акцією повстанців, що не могли організувати жодних ефективних заходів проти неї. Звісно, в такій ситуації їм не залишалося нічого іншого як просити допомоги у “старшого брата” – СРСР, яку вони негайно отримали. Адже кожен такий акт не тільки утверджував військовий авторитет радянської сторони, але й пришвидшував процес узалежнення ще ніби незалежної держави. І вже в перших днях вересня радянське командування надіслало до Словаччини моторизований полк, до складу якого входили, зокрема, і 30 танків¹³. У звіті спеціально створеної тоді для ліквідації УПА чехословацької військової частини “Само” вказано, що “4 вересня до Капушан прибув моторизований полк Червоної Армії з метою зліквідувати ворожі відділи [маються на увазі відділи УПА. – В. В.]. З ним було нав’язано зв’язок і розпочато співпрацю. З відділами Ча провели акції в теренах Раменіни, Злата Баня, Почічва – всі безрезультатно. Ворожі відділи зумисне уникали боїв і почали відступати до кордону”¹⁴.

Співпраця тривала та поглиблювалася й пізніше, після закінчення першого словацького рейду УПА у вересні 1945 року. Як інформує “Доповідна записка Головного управління прикордонних військ СРСР...”, у грудні того ж року, “в зв’язку з бандвиявами в прикордонну смугу ЧСР прибула Четверта моторизована дивізія чехословацького війська. Командир дивізії особисто інформував начальника прикордонних загонів Закарпатського округу про наявність банд у прикордонній смузі ЧСР і звернувся з проханням встановити зв’язок з чехословацьким військом при переслідуванні банд у разі їх прориву через кордон з ЧСР в СРСР чи з СРСР в ЧСР. У результаті переговорів досягнуто усної домовленості з цих питань і опрацьовано порядок взаємодії та взаємодопомоги радянськими

¹¹ Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.

¹² Про цей рейд докладніше див. В’ятрович Володимир. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів, 2001. – С. 62-79.

¹³ Chňoupek V. Banderovci. – S. 291.

¹⁴ VHA. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 8. – П. 416. – Док. 10. – Арк. 1.

та чехословацькими прикордонниками”¹⁵. Подібно як і з Польщею, радянські органи безпеки направили до Чехословаччини свого спеціаліста з “бандерівського” питання майора НКВД Православа Яношека, який незабаром став керівником референтури Схід розвідувальної служби Міністерства Внутрішніх Справ. Щоправда вже дуже швидко його зняли з цієї посади через огріхи в розвідувальній роботі, вживання незаконних методів роботи та бруталність¹⁶. Врешті, 18 січня 1946 року ці поодинокі заходи радянсько-чехословацької співпраці було систематизовано й оформлено в підписану того дня “Угоду про обопільний перехід державних кордонів прикордонними відділами СРСР і чехословацькими відділами з метою переслідування і ліквідації банд, що переходять кордон, і про взаємну співпрацю, пов’язану з цим”. Тут, між іншим, читаємо:

“1. Командування радянських прикордонних військ з пропозиціями підполковника Станека про обопільний перехід державних кордонів [...] погоджується.

2. З метою здійснення взаємної співпраці ухвалено такі рішення:

а) при безпосередньому переслідуванні банд з того чи того боку (відділами радянських і чехословацьких прикордонних військ) командир частини, яка переслідує банду в напрямку кордону, поки це можливо, завчасно повідомляє командирів прикордонної частини сусідньої держави про можливість переходу банди на її землі [...]

б) у разі, якщо неможливо завчасно повідомити командира прикордонного відтинку сусідньої держави, переслідування може тривати далі. У такому разі [...] командири домовляються на місці, що сторона, з чиїх теренів прийшла банда, буде заходити з своїми відділами до заплілля банди на таку глибину, якої вимагає ситуація”¹⁷. Угоду підписали: з боку ЧСР – командир Кошицької Дивізії підполковник Станек, з боку СРСР – командир частини НКВД Закарпатської області підполковник Канторов. Через п’ять днів після підписання, умови договору як директиви до виконання було розіслано прикордонним відділам чехословацької армії¹⁸. Ще один цікавий факт з приводу цієї, наголошую, таємної угоди: вже того ж 1946 року вона була відома українським повстанцям – її цитує у своїй статті “УПА – носій ідей визволення народів”, опублікованій в журналі “Самостійність” відомий публіцист та ідеолог ОУН Осип Дяків – “Горновий”¹⁹.

¹⁵ *Пограничные войска СССР, май 1945-1950: Сборник документов и материалов / За ред. Соловьёва Е. – Москва, 1975. – С. 296.*

¹⁶ *Fiala Jan. Zprava o akci B. – Praha, 1994. – S. 54.*

¹⁷ *Vojenski Historični Archive (oal – VHA). – Ф. “Operace ”Banderovce”. – Кор. 70. – П. 323. – Док. 215. – Арк. 1.*

¹⁸ *Ibid. – Док. 65*

¹⁹ *Дяків-Горновий Осип. Ідея і чин. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1968. – С. 129*

Згідно з наказом командира прикордонної частини “Злато” полковника Емілія Перко від 22 квітня 1946 року встановлено спеціальні гасла для чехословацьких та радянських частин, що переходили кордон, вирішено провести телефонний зв’язок на лінії Уліч (Словаччина) – Велике Березне (СРСР), усталено пункти постійного зв’язку обох армій. Полонених із прикордонної смуги, взятих чехословацькими військовиками після допиту слід було відправляти до зв’язкових пунктів для проведення повторного допиту, тепер уже радянськими прикордонниками, щойно тоді їх знову повертали до чехословацького командування²⁰. Уже на наступний день, 23 квітня, прикордонні відділи отримали ще одну інструкцію, в якій зазначалося, що, “відповідно до угоди з компетентними російськими військовими органами, переслідуючи банди УПА в прикордонних теренах СРСР, чехословацькі відділи можуть перейти кордон, але тільки щоби нав’язувати зв’язок із прикордонними відділами СРСР, яким передається переслідування банд УПА, з подальшим поверненням на землі ЧСР. Аналогічно діяти повинна була і радянська сторона²¹. Як вказує начальник головного штабу чехословацької армії Богуміл Бочек, тоді ж таки, в квітні 1946 року, відбулася нарада з радянськими генералами Демшиним і Гагевим, на якій обговорено питання еventуальної допомоги чехословацькому війську в проведенні протиповстанських акції²².

Отже, станом на квітень 1946 року було досить докладно опрацьовано умови чехословацько-радянської співпраці в боротьбі з УПА. Проте, як вказує чеський історик Ян Фіала, ця співпраця була мало корисною для першої сторони²³. Причиною було те, що радянську сторону представляли прикордонники Закарпатського округу, тобто регіону, де український визвольний рух був порівняно слабозвинений, а отже й інформацією про його тактику, структуру, чисельність вони не володіли. Усі ці необхідні для ефективної організації протиповстанської боротьби відомості чехи почали отримувати після налагодження співпраці з поляками. Розглядаючи цей аспект протиповстанської співпраці держав-сателітів Москви, слід зауважити, що до середини 1945 року польсько-чехословацький кордон не охороняли взагалі, що забезпечувало для відділів УПА чудові умови у разі потреби відступити з польських теренів. Зацікавлення у спільній боротьбі проти українських повстанців було двостороннім: ЧСР, як уже було зазначено, намагалася отримати якомога більше інформації про УПА та методи боротьби з нею, Польща – створити умови, за яких їй вдалося б ліквідувати повстанські відділи, не даючи їм змоги уникнути нищівного

²⁰ ВНА. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 94. – П. 500. – Док. 34.

²¹ Ibid. – Кор. 78. – П. 371. – Док. 211.

²² Ibid. – Кор. 1. – П. 2. – Док. 9. – С. 2.

²³ Fiala Jan. Zprava o akci B. – S. 86.

удару відступивши на терени сусідньої Словаччини. Але незважаючи на об'єктивні умови, що спонукали обидві країни до налагодження контактів, аж до квітня 1946 року не було здійснено жодних реальних кроків²⁴. Очевидно, що каталізатором, який пришвидшив співпрацю цих держав були самі українські повстанці, які на весну 1946 року дуже активізували свою діяльність на підпольських теренах та провели пропагандистський рейд теренами Словаччини, що набув широкого розголосу і в ЧСР, і загалом у світі²⁵. Власне ця активізація УПА спричинила утворення в Польщі спеціальної військової частини для боротьби з нею під назвою Операційна група “Жешув”, аналогічну частину – Операційна група “Оцел” – було створено в Чехословаччині. 24 квітня 1946 року біля Дуклі відбулася перша підготовча зустріч між представниками цих частин²⁶. Її завданням було підготувати ширшу нараду польської та чехословацької сторін, що мала відбутися 6 травня в Тешині. Перед самою зустріччю, 4 травня, командир чехословацької делегації полковник Ян Герман отримав від начальника головного штабу армії ЧСР Богуміла Бочека такі інструкції щодо можливих домовленостей:

“І. Чинність угоди категорично обмежувати тільки до акцій проти бандерівців. Які-небудь інші питання, що стосуються чехословацько-польських відносин, відхилити.

ІІ. Про акції, плановані від 15.05, з'ясувати:

- 1) чи була налагоджена співпраця між Польщею і СРСР;
- 2) чи йдеться лише про співпрацю з Польщею без участі Червоної армії;
- 3) вимагати звітів про кількість, види відділів, їхню силу, організацію, графік планованих акцій, і польських, і Червоної армії [...];
- 4) чітко формулювати, що чехословацька участь в акціях обмежуватиметься тільки обороною власних державних кордонів;
- 5) вимагати, щоб польські (чи польсько-радянські) акції провадили так, аби бандерівців не гнали на терени ЧСР;
- 6) вимагати перевірених даних про бандерівців [...];
- 7) вимагати точних даних, як далеко на захід сягає зона, що випадає з-під контролю польських владних органів [...];

Коли б ішлося про співпрацю з ЧА, намагатися, щоб ініціатива співпраці з Москвою виходила від Польщі, оскільки йдеться про пацифікацію їхніх земель”²⁷.

Ці інструкції, як вказує у вступі до них генерал Богуміл Бочек, були узгоджені з найвищим політичним керівництвом Чехословаччини. Як

²⁴ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 420.

²⁵ *Про цей рейд докладніше див.: В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини.* – Торонто–Львів, 2001. – С. 79-96.

²⁶ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 420.

²⁷ *VHA.* – Ф. “Operace ”Banderowce”. – Кор. 1. – П. 2. – Док. 9.

бачимо з їхнього змісту, чехи, йдучи на переговори, намагалися отримати від них максимум, доклавши мінімум зусиль. Крім того, з наведених вище інструкцій помітно небажання представників ЧСР виступати ініціаторами продовження співпраці з СРСР на відтинку протиповстанської боротьби. Очевидно, причиною тому могли бути негаразди в попередній спільній діяльності.

Зустріч представників Чехословаччини з поляками відбулася, як і планувалося, 6 травня в Тешині. Судячи з рівня представників, обидві сторони приділяли цій нараді велику увагу. З польського боку участь у переговорах брали: полковник Корчинський Гжегож – віце-міністр громадської безпеки; підполковник Новаківський Людвік – начальник відділу прикордонних військ, представник керівництва військового округу № 5; майор Бозтукевич Володимир – представник Оперативної групи “Жешув”; капітан Ланін Григорій – представник управління громадської безпеки. Не менш імпозантною була і чехословацька делегація: полковник Генерального штабу Ян Герман – начальник прикордонної дільниці в Гуменному, командир ОГ “Оцел”; полковник Генерального штабу Францішек Янда – представник Генерального штабу у Празі; штабс-капітан доктор Ваш Кароль – заступник представника Міністерства внутрішніх справ і військової безпеки²⁸. Результатом переговорів, що тривали три години, було рішення про взаємний обмін інформацією щодо діяльності відділів УПА та плановані акції проти них. При цьому поляки повідомили своїм колегам, що з їхнього боку операція узгоджена з Червоною Армією. Щоб запобігти можливості в ході бойових дій витіснити повстанців на терени сусідньої держави (в чому особливо була зацікавлена чехословацька сторона), вирішено, що “знищення банд проводитиметься за допомогою створених котлів, при цьому не ставиться за мету відтіснити банди за кордон”²⁹. Щодо найголовнішого питання зустрічі, а саме умов обопільного переходу кордонів, ухвалено таке рішення: “Жодна із сторін не зацікавлена в необґрунтованому переході кордонів іншої держави. У випадку, якщо відділи в ході бойової акції чи помилково перейдуть кордон, їх переведуть у повному озброєнні і забезпеченні на свої землі, на місце, обране ними самими. У разі, якщо відділи вступили на терени іншої держави під час боїв провадитимуть бій за підтримки відділів цієї держави аж до повної ліквідації банди”³⁰. З приводу полонених вирішено обмінювати їх, залежно від громадянства, після проведення допиту тією стороною, яка провела захоплення. Окрім того, вирішено, для покращення зв’язку, провести обмін зв’язковими

²⁸ Депортації. Західні землі України кінець 30-их початок 50-их рр. Документи, матеріали, спогади / За ред. Сливки Ю. – Львів, 1998. – Т. 2. – С. 102.

²⁹ Там само. – С. 103.

³⁰ ВНА. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 70. – П. 323. – Док. 341.

офіцерами: 12 травня до штабу ОГ “Жешув” виїхав капітан чехословацької армії Ян Мусіла, а до штабу ОГ “Оцел” – майор ВП Ян Конечний. На наступний день начальник другого відділу Міністерства громадської безпеки Польщі полковник Бургін звітував своєму міністерству, що “Відповідно до протоколу зустрічі від 6.05.1946 року, 10 травня закінчено перебазування однієї мотомеханізованої дивізії і двох мотомеханізованих батальйонів здебільшого в район на схід від Дуклі, зміцнені позиції впродовж кордону східніше Анкли”³¹.

Уже незабаром зустрічі між представниками польського і чехословацького військ перестали носити винятково діловий характер, що переросло для обох сторін у своєрідну проблему. У таємному наказі Яна Германа всім відділам ОГ “Оцел” зазначалося, що останнім часом почастишали випадки перетину польсько-чехословацького кордону військовиками обох сторін без службової необхідності. “При цьому, – читаємо в документі, – доходить до випадків не правильного розуміння гостинності, яке не підносить престижу армії. Хоч наше ставлення до вояків польської армії є дружнім, проте не повинно виходити за межі пристойності. Гостювання, яке закінчується пиятикою, не є гідною репрезентацією, а свідченням убогого громадського і морального рівня”³². Далі командир “Оцел” наголошує своїм воякам, що перехід кордону може здійснюватися лише за умовами, регламентованими угодою від 6 травня 1946 року і спеціальним дозволом командування Оперативної групи. При цьому він наголошує, що навіть якщо такий дозвіл отримано, чехословацькі вояки “повинні вести вояка чужої армії, так щоб він міг якнайменше побачити наші військові заходи”³³.

Наступна офіційна зустріч між представниками Операційних груп “Оцел” (в особі зв’язкового офіцера Яна Мусіла) та “Жешув” (в собі полковника Євченка, до речі, радянського офіцера з Москви) відбулася за кілька місяців, а саме 8 серпня. Поляки поінформували своїх колег, що в кінці липня 1946 року закінчився перший етап великої акції проти УПА і що з серпня розпочався наступний, який триватиме до кінця жовтня. При цьому чехословацькій стороні обіцяно, що до кінця серпня 1946 року прикордонна смуга завширшки 10–15 кілометрів буде цілком очищена від повстанських сил (реально на це пішов майже рік)³⁴. “Зустріч, – як вказує у звіті Ян Герман, – пройшла в приятельській атмосфері”³⁵. Проте не завжди відносини між Польщею та ЧСР складалися так безхмарно. Задokumentованим свідченням цього є скарги, які висловив польський

³¹ ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947) / За ред. Шаповала Ю. – Київ, 2000. – С. 128.

³² VHA. Ф. “Operation “Vanderovce”. – Дор. 70. – П. 323. – Док. 429. – С. 1.

³³ Ibid. – С. 2.

³⁴ Ibid. – Кор. 1. – П. 2. – Док. 41

³⁵ Ibid.

зв'язковий офіцер Ян Конечний на зустрічі з представником “Теплице” 4 вересня 1946 року. Річ була ось у чому: Конечний отримав від відділку прикордонної сторожі в Тісній лист, у якому його інформували, що 1 вересня на польський бік перейшла група чехословацьких прикордонників, котрі з'ясовували, чи не було випущено з польського боку дві міни в напрямку словацького села Велка Поляна. Конечний висловив своє обурення тим, що лист він отримав у розкритому вигляді, що є “не тільки порушенням таємниці листування, але й виявом недовіри з боку чехословацького керівництва”³⁶. Також за вияв недовіри Конечний вважав те, що про жодні міни з польських теренів він не чув. Далі у своїй скарзі польський офіцер наголошує, що спосіб відрядження двох чехословацьких підстаршин на польські землі розцінює як нехтування непорушності польських кордонів. Урешті Конечний заявив, що у випадку, коли він не отримає задовільного роз'яснення ситуації, яка склалася, то змушений буде повернутися до Польщі, оскільки не матиме можливості далі працювати в атмосфері недовіри. Проте до радикальних кроків справа не дійшла, і цей інцидент (як, можливо, і багато інших, інформації про які немає) було залагоджено, а співпрацю в боротьбі з УПА продовжено. Більше того, 1947 року вона перейшла на якісно вищий рівень, що було пов'язано із проведенням поляками акції “Вісла”.

Цю сумнозвісну операцію, що мала за мету не тільки знищити повстанські сили на Закерзонні, але й очистити ці терени від українського населення, почали готувати задовго до офіційної дати її початку 28 квітня 1947 року. Заздалегідь почали поляки й узгоджувати свої дії із силами СРСР та Чехословаччини. На початку березня 1947 року Начальник Корпусу Внутрішньої безпеки підполковник Ганський видав “Інструкцію Корпусу Внутрішньої Безпеки”, що стосувалася проведення польськими військами і силами безпеки широкомасштабної протиповстанської “Операції Р”. У ній, зокрема, зазначалася необхідність підтримувати в ході планованої акції оперативного зв'язку з радянськими та чехословацькими військовими частинами та включення їхніх представників до складу штабу операції³⁷. Володіючи інформацією про план проведення поляками широкомасштабної протиповстанської операції, Оперативний Відділ Генерального Штабу Чехословаччини дав 8 квітня наказ генералу Германові, командирі ОГ “Теплице” [попередня назва “Оцел”. – В. В.], “порозумітися [...] з Ряшівською оперативною групою [...] убезпечити кордон і робити активні кроки проти частин УПА, що відступають”³⁸.

³⁶ ВНА. Ф. “Operace “Vanderovce”. – Дор. 70. – П. 323. – Док. 50.

³⁷ ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947) / За ред. Шаповала Ю. – Київ, 2000. – С. 193-194.

³⁸ Акція “Вісла”. Документи / За ред. Місисла С. – Львів-Нью-Йорк, 1997. – С. 85.

Вже напередодні самої акції “Вісла” польський уряд вирішив заручитися підтримкою СРСР та ЧСР на найвищому рівні. 14 квітня 1947 року міністр національної оборони Польщі Жимерський звернувся до міністра оборони СРСР Булганіна: “Уряд Польщі, – читаємо у листі, – вирішив остаточно очистити від фашистських банд прикордонну смугу від району Бреста над Бугом аж до чехословацького кордону. Одночасно буде здійснена евакуація українського населення [...] У зв’язку з цим виникають побоювання, що під час цієї акції небажані елементи проникатимуть на територію СРСР. Прошу Вас, Міністре, спричинитися до якомога суворішого закриття кордону на згаданому відтинку”³⁹. Аналогічного листа відправлено до міністра оборони Чехословаччини Свободи. Уже незабаром Польща отримала запевнення з боку своїх сусідів у перекритті кордонів та іншій необхідній допомозі⁴⁰.

Між 14–30 квітня відбулося 4 двосторонніх польсько-радянських зустрічі представників прикордонних військ обох держав та органів безпеки. На нарадах обговорено умови зв’язку, спільні розпізнавальні знаки та питання передачі НКВД членів УПА, схоплених на теренах Ряшівського воеводства. Євген Місило, історик, що працював з документами польсько-радянського співробітництва в рамках акції “Вісла”, зазначає, що не виявлено матеріалів, які б вказували на зустріч командування Операційної групи “Вісла” з командуванням радянських частин, що здійснювали операції проти УПА в прикордонній смузі, як це мало місце з чехословацькою стороною⁴¹. Небагато інформації про перебіг співпраці між польськими і радянськими прикордонниками в час проведення акції подають і Антоні Щесняк з Веславом Шотою. “Командування ОГ «Вісла», – читаємо в їхній книжці, – узгіднило з представником командування прикордонних військ СРСР підполковником Дуніним проблему обопільного зміцнення кордонів, а також засади обопільного їх перетину з метою полегшити переслідування відділів УПА”⁴². Крім того, автори твердять, що під час здійснення операцій проти українського підпілля польська сторона отримала багато цінної інформації про його діяльність, структуру і тактику. Отримані дані передавалися радянським спецслужбам.

Врешті, 7 травня 1947 року було підписано потрібний договір про співпрацю проти УПА між Радянським Союзом, Польщею і Чехословаччиною. На жаль, текст договору невідомий. Повідомлення про нього опублікувало 12 травня інформаційна агенція “Асошіейтед Прес”.

³⁹ Акція “Вісла”... – С. 99.

⁴⁰ Див. лист міністра національної оборони ЧСР генерала армії Л. Свободи послові РП у Чехословаччині від 23.04.1947: Акція “Вісла”. – С. 173.

⁴¹ Там само. – С. 256-257.

⁴² *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 450.

⁴³ Цит. за: *На сторожі.* – 1947. – Ч. 5. – С. 12.

“Польща, СРСР і Чехословаччина, – читаємо тут, – уклали між собою договір, який звертається проти партизанських груп українських націоналістів, що оперують передусім у південно-східній Польщі. Договір має на меті спільну боротьбу з цими партизанськими групами”⁴³. Із “Звернення до всіх українців на чужині з приводу союзу трьох держав проти УПА” Проводу Закордонних Частин ОУН дізнаємося, що оголошення про підписання потрійного пакту зробив міністр закордонних справ Польщі Зигмунт Модзелевський після підписання іншого документу, а саме протоколу про закінчення репатріаційних акцій між Польщею та УРСР⁴⁴.

8 травня відбулася чергова двостороння польсько-чехословацька зустріч, яка мала на меті конкретизувати умови співпраці на кордонах. Тут виявилось, що реальні обставини відрізняються від запевнень міністра оборони ЧСР Людвіка Свободи, який ще напередодні акції “Вісла” обіцяв полякам перекрити військом кордон на лінії Новий Санч – Стара Любовня аж до кордону з СРСР. “Чеська делегація, – читаємо у звіті з зустрічі, – висловила готовність перекрити кордон на ділянках на яких проводимуться наші операції, пояснюючи неможливість закрити кордон на всій лінії дій Операційної Групи «Вісла» браком сил”⁴⁵. З огляду на це, було домовлено, що поляками за 3–4 дні попереджатимуть чехословацьких прикордонників, на яких саме відтинках кордону і в який час плановано операції. При цьому делегація ЧСР висловила прохання, щоб ці відтинки не перевищували довжини 4–5 кілометрів. Як виявилось пізніше, ця тактика фрагментарного перекриття кордонів не виправдала себе. Суттєвою вадою була неоперативність, а ситуація, що склалася на польсько-чехословацькому кордоні травні–червні 1947 року, вимагала миттєвого реагування. А тому 28 червня в Кошицях відбулося ще одне засідання польсько-чехословацької комісії за участю командування Операційних груп “Вісла” (зокрема генерала Стефана Мосора) та “Теплице” на чолі з генералом Емілем Перко⁴⁶. Вирішено, для покращення зв’язку між арміями, помістити польську радіостанцію в Гумennomу при штабі “Теплице” і чехословацьку в Сяноку. Певні зміни прийнято щодо найпринциповішого аспекту співпраці – переходу кордонів. Зокрема, домовлено, що “обидві сторони можуть вести акції проти банд:

а) безпосередньо вглиб на 10 кілометрів від кордону сусідньої держави;

б) акції вглиб на 30 кілометрів з дозволу командира відповідного відтинка сусідньої держави”⁴⁷. Такі зміни в питанні перетину кордонів

⁴⁴ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 325.

⁴⁵ Акція “Вісла”. – С. 288.

⁴⁶ *Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd.* – S. 453.

⁴⁷ *VNA. Ф. “Operace ”Banderovce”.* – Кор. 46. – П. 148. – Док. 80. – С. 1.

пояснюються тим, що в червні 1947 року, незважаючи на спільні польсько-чехословацькі зусилля, на територію Словаччини пробилися три сильних сотні УПА “Ударники-1” під командування Романа Гробельського – “Бродича”, “Ударники-2” під командування Михайла Дуди – “Громенка”, “Ударники-4” під командування Володимира Щигельського – “Бурлаки”. Відтак, чехословацька влада була тепер зацікавлена в ліквідації повстанців не менше, ніж польська. А тому цією ж угодою передбачено створити спеціальні ударні (польські, і чехословацькі) батальйони силою близько 200 вояків. Вони повинні були діяти таким чином: власні відділи визначали місце постою українських повстанців, натомість

Польський зв'язковий старшина при ОГ “Оцел” майор Ян Конечний

ударна частина брала на себе безпосередню ліквідацію. Перейшовши кордон, ударний батальйон підпорядковувався загальному командуванню акції. Визначено, що ці відділи використовуватимуть на час від 1 до 3 днів, вони перебуватимуть на повному самозабезпеченні, особливо наголошено заборону таборувати в населених пунктах. Тією ж угодою обумовлювалася можливість застосовувати літаки на теренах сусідніх держав углиб території на 30 кілометрів із засторогою не проводити обстрілів чи бомбардувань⁴⁸. Дотримуючися цієї та попередніх угод, зокрема про обмін інформацією, польська сторона надіслала командуванню “Теплице” документ під назвою “Відомості та узагальнення з боїв польського війська з бандами УПА”⁴⁹. Цей документ, який склав полковник КБВ Кузміч, напевно, дуже придався воякам ЧСР, оскільки влітку 1947 року на їхніх теренах розгорнулися масштабні військові операції проти відділів УПА, що намагалися пробитися до Німеччини.

Загалом, до кінця 1947 року повстанські відділи на теренах Польщі та Чехословаччини вдалося розбити, застосувавши до цього величезні сили: поляки – 20000 вояків проти 2000 бійців УПА і членів цивільної сітки ОУН⁵⁰, чехи – більше як 15 тисяч проти близько 400 упівців⁵¹. І тим не менше, для остаточної ліквідації УПА ці держави повинні були об'єднатися, долучивши до того ще й сили СРСР.

⁴⁸ VHA. Ф. “Operace “Banderovce”. – Кор. 46. – П. 148. – Док. 80. – С. 1-2.

⁴⁹ Ibid. – Док. 95.

⁵⁰ Szcześniak A. Szota W. Droga do nikąd. – S. 434; Акція “Вісла”. – С. 28, 400-401

⁵¹ В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто-Львів, 2001. – С. 124.

Отже із закінченням Другої світової війни, протистояння між українським національно-визвольним рухом і радянською тоталітарною системою не завершилося. Незважаючи на те, що Головне Командування УПА почало плановано зменшувати повстанські відділи, а потім і переходити від повстанської тактики до форм глибокого підпілля, саме після 1945 року можна говорити про поглиблення боротьби між обома сторонами. В цей час український національно-визвольний рух проявив себе не тільки важкою внутрішньо-політичною проблемою Москви, але й активним чинником міжнародної політики: він також став загрозою і для тоталітарних режимів, встановлюваних Сталіним у країнах Східної Європи. Для поборювання українських повстанців СРСР, Польща та Чехословаччина змушені були не лише координувати свої акції та обмінюватися інформацією про УПА, а й укладати угоди про спільні військові дії проти її вояків. Вказуючи на загрозу для радянського режиму і його сателітів з боку українського національно-визвольного руху, слід говорити не лише про збройний потенціал Української Повстанської Армії, але й про її ідейну силу. Адже гасло перебудови системи міжнародних відносин за принципом “Воля народам! Воля людині!” знаходило свій відгук далеко поза межами України, воно могло стати чинником, що об’єднав би антитоталітарні рухи країн Центральної і Східної Європи у боротьбі з Москвою. Тому радянська влада доклала максимум зусиль для того, щоб скомпрометувати саму ідею і для того, щоб знищити її носіїв – українських повстанців. І, як бачимо, лише об’єднавши власні зусилля із зусиллями своїх сателітів – Варшави та Праги, – Москві вдалося досягнути тільки другого. Натомість ідея існувала далі, змінивши протягом наступних п’ятдесяти років обличчя світу і спричинивши появу на політичній мапі десятків нових незалежних держав, а серед них й України.

Ігор МАРЧУК

ПАМ'ЯТІ ГОЛОВИ ВЕЛИКОГО ЗБОРУ УГВР РОСТИСЛАВА ВОЛОШИНА

Друкований орган Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) “Ідея і Чин” № 8 від 1945 року опублікував сумну звістку: “Дня 22 серпня 1944 р. в с. Гаї Нижні Дрогобицької області, загинув у бою з большевицькими окупантами славної пам’яті Друг Ростислав Волошин – Горбенко (Павленко), родом з Волині, один з найстарших і найбільш заслужених членів ОУН, член Проводу Організації Українських Націоналістів [...]”¹. На той час усі українські націоналісти стали на двобій з сталінським тоталітарним режимом, захищаючи ідею незалежної Самостійної Соборної Української держави. У перших лавах був і уродженець Волині Ростислав Волошин, який відзначався своїми організаційними здібностями та безперечним авторитетом. Про Р. Волошина писали Петро Содоль² і Володимир Рожко³, однак його багата біографія досі не була належно розкрита.

Ростислав Волошин (теж Березюк-Волошин – мав подвійне прізвище, але традиційно користувався прізвищем Волошин) народився 3 листопада 1911 року в с. Озеряни Дубенського повіту (тепер Дубенського району Рівненської області) у родині залізничника. Його батьки Павло і Меланія мали четверо дітей. Двоє з них, Юрій та Ія, померли ще у дитячому віці, а Ростислав і Оксана (1922 р. н.) виросли. Батько – Березюк-Волошин Павло Опанасович (1887 р. н.) – ще за царської Росії оселився в Озерянах і певний час працював касиром на залізничній станції, згодом, 1939 року, працював службовцем на цукровому заводі. Мати – Волошин-Левчук Меланія Калістратівна (1889 р. н.) – ймовірно родом з с. Плоска Острозького району Рівненської області. Родина була небагата (на 1939 рік мали 1 га землі), але дуже свідомою. Ще за часів перших визвольних змагань вони надавали допомогу петлюрівцям, які часто зупинялися у їхній хаті⁴. Тож батьки

¹ *Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 24: Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946. – Торонто–Львів, 1998. – С. 321.*

² *Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 69-70.*

³ *Рожко В. Ростислав Березюк-Волошин // Альманах “Гомону України” на рік 2000. – Торонто, 2000. – С. 127-135.*

⁴ *Запис розмови з дружинною рідного дядька Р. Волошина // Власний архів О. Денищука, упорядника “Книги пам’яті і слави Волині”.*

вирішили дати своїм дітям гарну освіту – і Ростислав, і Оксана закінчили Рівненську українську гімназію, яку очолював відомий педагог Яків Бичківський.

Ростислав Волошин під час навчання у гімназії став членом Пласту. Один з агентів польської поліції у своєму донесенні повідомляв: “Були збори керівників Пласту в селі Озеряни Дубенського повіту у хаті Волошина, помічника начальника місцевої залізничної станції. Вони відбулися 1-2.04.1929. На них прибули представники Пласту Рівненського повіту – вчитель Рівненської приватної української гімназії Олександр Корольчук та 8-микласники цього ж навчального закладу Федір Тижук, Олекса Воробей і Ростислав Волошин. Цими зборами керували два чоловіки, які прибули зі Львова. На зборах вирішувались політичні питання, а вкінці була проведена пластунська муштра”⁵. У липні 1930 року відбулася мандрівка човнами по Волині і Поліссю з Луцька до Ковеля, яку описав луцький пластун Іван Скоп’юк у статті “Ніщо нам лихо ні пригоди!”⁶. Комендантом цієї мандрівки був “лісовий чорт” Василь Кархут, обозним – Ростислав Волошин, С. С. (курінь старших пластунів “Січові Стрільці”). Після заборони 1929 року польською владою Пласту на теренах Волині чимало його членів влилися до Української Військової Організації, а відтак – до Організації Українських Націоналістів.

Успішне закінчення гімназії дало Ростиславові змогу почати студії на юридичному факультеті Львівського університету. Саме там він познайомився з багатьма визначними діячами ОУН. Дух Академічного дому, де мешкали українці-студенти, яскраво передає Олександр Скоропада, що особисто знав Ростислава. “Львів у той час був містом, де ОУН широко виявляла свою діяльність [...] підпільні видання ОУН («Сурма», «Юнак», «Розбудова нації») були в Академічному домі під сходами убикації, де кожен міг їх бачити, брати до себе в кімнату, перечитувати і відносити назад. Так і робили. Кожен місяць ці видання змінювалися новими, свіжими”⁷.

Ростислав Волошин.
1930-ті рр.

⁵ Бухало Г. Рівненський пласт // Зміна. – 1991. – 23 лютого.

⁶ На сліді. – 1936. – Ч. 6. – С. 109.

⁷ Скоропада О. Стежками і дорогами ОУН і УПА (спогади) // Фонд Рівненського краєзнавчого музею. – РКМ 15933.

Дуже часто у 1932 році сходилися на збори Яків і Олександр Бусли, Геннадій Яневич, Олександр Скоропада, Ростислав Волошин, де обговорювали політичні новини, виступи українських послів у Сеймі, тексти статей з підпільних видань. Також разом святкували річницю Листопадового зриву, Крутів, Базару, Шевченківські дні. На той час Ростислав Волошин став відомим студентським і націоналістичним діячем. Він часто виступав на центральних та регіональних з'їздах українських студентів у Львові, Станиславові (нині – Івано-Франківськ), Чорткові та Рогатині, був редактором газети “Вісті”, співредактором підпільної молодіжної газети “Юнак” та журналу “Студентський вісник” (1935–1937), очолював Союз українських студентських організацій під Польщею (СУСОП), був членом Президії Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУС). Часті арешти не сприяли нормальному навчанню – в червні 1937 року Р. Волошин склав іспити лише за другий курс. Певний час працював у “Промбанку” м. Львова.⁸

Оцінюючи націоналістичну діяльність Ростислава Волошина, польська поліція вважала його одним із основних критиків організацій “Луг” та “Українська молодь – Христові” як угодовських, а також одним з організаторів їх бойкоту⁹.

У 1935 році Ростислав одружується з Ніною Левицькою, донькою священика с. Басів Кут Гліба Левицького. З нею він познайомився ще навчаючись у Рівненській гімназії. На початку 1937 року в родині Волошиних народилася донька Інна, а під час війни, 1943 року, – син Андрій, але він прожив усього 4 роки і помер, захворівши на менінгіт.

Членом ОУН Ростислав Волошин був з моменту заснування цієї організації, з 1929 року. Виконував різні організаційні доручення, 1933 року очолив повітову організацію Дубенщини і того ж року очолив Рівненську округу ОУН. З часу створення Крайової Екзекутиви ОУН для Волині і Полісся (північно-західних українських земель) у 1935 році обійняв посаду ідеологічного референта; тоді мешкав в Озерянах. Польська поліція п'ять разів заарештовувала його, і загалом він провів у тюрмах майже три роки. За архівними даними, Р. Волошин був в'язнем польських тюрем (6.07–21.11.1934; 22.01–20.02.1935; 4.06–6.08.1935; 5.08.1937–26.05.1939) та концтабору в Березі Картузькій (20.02.–27.05.1935)¹⁰.

Небагато відомо про життя Ростислава Волошина у 1939–1941 роках. Від початку радянської окупації працював секретарем сільського комітету

⁸ Скоропада О. *Стежками і дорогами ОУН і УПА (спогади)* // Фонд Рівненського краєзнавчого музею. – РКМ 15933.

⁹ Державний архів Рівненської області. – Фонд бібліотеки. – Спр. 887 (Монографія ОУН на Волині). – Арк. 6.

¹⁰ Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. *Матеріали до пластового martyролога*. – Львів, 2003. – С. 29.

в Озерянах, 13–14 жовтня 1939 року на загальних зборах мешканців рідного села обраний секретарем дільничної комісії з виборів до т. зв. Народних зборів Західної України. Проте вже невдовзі Р. Волошина за активну націоналістичну діяльність в 1930-х роках арештовує НКВС – ордер на це підписано 20 жовтня, затримання датовано 3 листопада 1939 року. Деякий час пробув в ув'язненні і за відсутністю доказів щодо діяльності проти радянської влади був звільнений. Після цього, імовірно, перейшов у підпілля. Точно відомо, що Р. Волошин брав участь у II Великому зборі ОУН у Кракові (1–4 квітня 1941), на якому ОУН остаточно переведено на шлях революційної боротьби і обрано Провідником Степана Бандеру¹¹.

Коли розпочалася радянсько-німецька війна, Ростислав став заступником голови обласної управи Рівненської області Івана Карнаухіва, але в листопаді 1941 року його разом з провідними членами Організації Українських Націоналістів заарештували німці й відправили в тюрму Монтелюпе в Кракові. Випущений на волю на початку весни 1942 року, повернувся в Україну й обійняв пост заступника директора окружного господарчого відділу в місті Рівному (1942).

У 1943 році Р. Волошин постійно перебував у підпіллі й був організаційним заступником Д. Клячківського – “Охріма”, крайового провідника ОУН на ПЗУЗ; розбудовував мережу організації, тривалий час був комендантом заплілля УПА на Волині. Довголітній політв'язень Данило Шумук зустрівся з Р. Волошином улітку 1943 року, він так охарактеризував провідника “Горбенка”: “Ідучи назад до Колок, я довго думав про самого Горбенка і те все, що він говорив, та як говорив. Він зробив на мене враження дуже мудрої, вдумливої та проникливої людини. Тоді я про нього нічого ще не знав...”¹² Успіх боротьби УПА на Волині і Поліссі, який значною мірою був справою рук Ростислава Волошина, вплинув на перебіг III Надзвичайного Великого Збору ОУН, який відбувся 21–25 серпня 1943 року в с. Золота Слобода на Бережанщині. Збір прийняв багато позитивних змін і доповнень у програмні постанови, вивів організацію на широкий шлях повстанської боротьби на всіх українських землях, а Р. Волошина обрано членом Бюро Проводу ОУН – фактично, третього за важливістю поста в організації після голови (Роман Шухевич – “Тур”) і його заступника (Дмитро Маївський – “Курган”)¹³. З того часу він належав до найвищого керівництва національно-визвольної боротьби, і не лише організаційно: під псевдонімом “А. С. Борисенко” опублікував кілька політичних статей у журналі Проводу ОУН “Ідея і чин”.

¹¹ Дужий П. *Українська ідея і чин*. – Львів, 2003. – Т. 2. – С. 308.

¹² Шумук Д. *Пережите і передумане*. – Київ, 1998. – С. 137.

¹³ Дужий П. *Українська ідея і чин...* – С. 309, 315.

На осінь керівництво ОУН запланувало провести Першу конференцію поневолених народів Сходу Європи й Азії. 21–22 листопада 1943 року в с. Будераж Здолбунівського району Рівненської області зібралися представники 13-ти народів, що воювали у лавах УПА. Найбільші делегації були від грузинів і азербайджанців – по 6 делегатів. Українську делегацію очолив підпільник “Стеценко”. Інші псевдоніми: “Павленко”, “Горбенко”, “Левченко”, – а справжнє прізвище – Ростислав Волошин. Крім нього присутніми були Яків Бусел – “Багровий”, Омелян Лопуш – “Іванів”, Дмитро Клячківський – “Охрім”, Катерина Мешко – “Верещак” і невідома підпільниця на псевдо “Зелена”. Неофіційно на конференції був і Голова Бюро Проводу ОУН, майбутній Головний командир УПА Роман Шухевич – “Тур”. Конференцію коротким вступним словом відкрив член проводу ОСУЗ Омелян Логуш. З вітанням від Головного Проводу ОУН до всіх поневолених московським імперіалізмом народів звернувся Ростислав Волошин, він же головував на конференції. Було ухвалено цілу низку цікавих звернень до інших народів, а сама конференція заклала підвалини Антибольшевицького блоку народів (АБН)¹⁴.

У кінці 1943 – на початку 1944 року Ростислав Волошин майже постійно перебував на Здолбунівщині, адже у Мізочі жили його батьки, в околицях Дерманя перебувала в підпіллі рідна сестра. Та й події вимагали його присутності саме тут: переговори з мадярською делегацією, інспекція з проводу ОУН, різні питання вимагали вдумливих і швидких рішень. Місцевий підпільник, уродженець села Дермань, Олекса Скоропадна – “Будяк” випадково зустрів його, готуючи хор до Різдва свят у 1944 році: “У Будеражі в залі підійшов до мене «Горбенко» (Волошин Ростислав із крайового проводу ОУН, його я знав з гімназії міста Рівне, я був у 4-му класі, а він у 7-му класі гімназії). Там він мені сказав щоб проспівали номерів 10-12, але по можливості швидко... Зі сцени в залі я бачив «Горбенка» і когось біля нього з чужих у цивільній одежі, «Енея», «Іваніва» біля нього якісь чужі, «Буйного», «Клима», якихось жінок, «Самсона» (районний комендант), теренового «Платона» та інших...”¹⁵.

18 січня 1944 року в селі Батьківцях Мізоцького району відбулася важлива нарада вищих керівників ОУН та УПА на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) та осередніх і східних українських землях (ОСУЗ) разом з представниками Головного військового штабу УПА. Присутніми були Микола Арсенич (“Михайло”), референт СБ Проводу ОУН; Ростислав Волошин (“Горбенко”), член Бюро Проводу ОУН; Дмитро Грицай (“Олег”), член Проводу ОУН, шеф Головного військового штабу

¹⁴ Дужий П. 50-літні роковини Першої Конференції Поневолених Народів Сходу Європи й Азії. – Стрий, 1993. – С. 23-25.

¹⁵ Скоропада О. Стежками і дорогами ОУН і УПА...

УПА; Ярослав Дудар (“Верес”), організаційний референт крайового проводу ОУН ОСУЗ; Дмитро Клячківський (“Клим Савур”), член Проводу ОУН, крайовий провідник ПЗУЗ і командир УПА-Північ; Василь Кук (“Леміш”, “Ле”), член Проводу ОУН, крайовий провідник ОСУЗ; Омелян Логущ (“Іванів”), політичний референт крайового проводу ОСУЗ; Михайло Медвідь (“Карпович”), заступник “Клима Савура” з військової роботи, шеф штабу УПА-Північ; Лука Павлишин (“Ігор”), помічник “Олега”¹⁶. На нараду випадково потрапив і О. Скоропада – “Будяк”. Обговорено питання і ухвалено рішення стосовно моменту приходу радянської влади, дій ОУН та УПА на сході, господарчого забезпечення військових підрозділів, роботи служби безпеки в боротьбі з ворожою агентурою.

Р. Волошин звернувся до О. Скоропади з проханням знайти конспіративну квартиру в Дермані: “Тоді «Горбенко» мене покликав і сказав, щоб я якось побачився з «Немо» [Андрій Кисіль, керівник розвідувального відділу у штабі групи УПА “Богун”. – І. М.] і з ним знайшов квартиру «Горбенко» з криївкою через те, що він може побуде у Дермані деякий час”¹⁷.

Ростислав Волошин добре знав колишнього гімназиста дерманця А. Кисіля, оскільки той певний час працював з ним у Рівному. Сам А. Кисіль у листі до Р. Петренка пише: “Здавши реляцію гебітскомісарові, який не дуже на неї звертав увагу, викрутився вимівкою про полагодження домашніх справ і вернувся до Волошина [на весну 1942 року був заступником директора обласної “Бецугс-унд Абзац Контори” в Рівному. – І. М.], який призначив мене керівником армії повітової контори «Бецугсунд Абзац» в Здолбунові, зі завданням розвезти гору солі, що магазинувалася у Здолбунові, поміж сільські кооперативи. Десь у грудні 42 р. Волошин викликав мене до Рівного, призначив на своє місце в конторі і сказав, що сам їде на важливу конференцію ОУН до Галичини. Повернувшись за кілька тижнів, зустрівся зі мною в конспіративній квартирі. Сказав мені, що на конференції запали важливі рішення в справі творення українського війська, в чому він буде відігравати поважну роллю і щоб я залишався, поки можна, на дотеперішній позиції, тримаючи з ним зв’язок”¹⁸.

О. Скоропада виконав прохання Ростислава Волошина, знайшовши конспіративну квартиру в Дермані-2 на Пропастиці у господарстві селянина Бухальського, залишивши для “Немо” грипс із повідомленням про прохання зверхника. Дійсно, Ростислав там перебував приблизно тиждень у кінці січня 1944 року, а потім з допомогою організаційного зв’язку відбув у Галичину.

¹⁶ Щеглюк В. *Як роса на сонці*. – Львів, 1992. – С. 118.

¹⁷ Скоропада О. *Стежками і дорогами ОУН і УПА...*

¹⁸ Дольницький А. *Зустрічі з полковником О. Даниленком (“Данком”) // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто–Львів, 2001. – С. 186.*

Дермань, імовірно, останнє село Волині, де він стало перебував певний час у 1944 році. Ще один невідомий член ОУН на псевдонім “Степан” згадував 22 січня 1944 року і писав про це мальовниче село:

“А ввечері у хаті Дори [Теодора Бухало. – І. М.], сиділи знову біля стола: Дора, Уляна, Наталка, Леміш, Степан та ще приїхав командир Горбенко, добрий Степанів друг, що з ним він, перед роками, ще як студент жив спільно на одній квартирі...” Розмова точилася навколо січневих свят, які відзначали студенти у Львові за Польщі, але вже близький фронт нагадав про себе гарматною стріляниною. Усі мовчали. “Мовчанку перервав командир Горбенко:

– Завтра, післязавтра – тут прийдуть большевики. Шкода, що ти, Степане, не приїхав до нас тут раніше. Був би побачив багато цікавих речей. – А так під цю пору УПА розпорошується, щоб дати змогу фронтові перекотитися, а опісля вирине в запіллі знову й продовжуватиме почате... А втім, як воно в нас, ти в загальному бачив. А знаєш, ми побоювалися, що між 6-ма розстріляними біля Мостів є і ти, бо тоді розстріляли одного козака, дуже подібного до тебе. Іванів хотів уже вислати людей, щоб відкопали розстріляних, і щоб тебе, коли ти між ними, по-людському поховати. На щастя, не треба цього було... Але ти, все ж таки, маєш велике щастя, що вийшов з цієї халепи...”¹⁹

Після розмови Ростислав Волошин нагадав “Степану”, що завтра до схід сонця вони вирушають у Галичину.

Справді, наступного дня М. Скорупський – “Макс”, який очолював у той час підстаршинську школу групи УПА “Богун”, що базувалася у лісі на хуторі Зелений Дуб, зустрів “Горбенка” і його почет. Випадок був комічний, господиня хати, де голився “Макс”, повідомила йому, що “совети біля садка”, і той, не одягнувшись, зі зброєю став тікати на коні. На віддалі зрозумів, що щось негаразд і заходився спостерігати за подвір’ям у бінокль: “Через далековид пізнав поведінку своїх відділів і цілком сміло повернувся назад. Трохи соромно було вітатися з провідником Волошином; він в охороні Славкового відділу зв’язку їхав на захід. Від нього я довідався вперше, що наші витиснули советську банду та про те, що вона натворила... Після довгої розмови на різні теми, Волошин поїхав у свій бік, а я підбадьорений останніми словами «ні кроку на захід», повернувся до хлопців у ліс. Розумна та зрівноважена людина зробила на мене добре враження”²⁰.

Про перебування Р. Волошина на теренах Галичини ми маємо дуже мало вісток. Вже згаданий курінний УПА Максим Скорупський – “Макс”, перебуваючи зі своїм куренем на території Львівщини і перечікуючи перехід фронту, нав’язав зв’язок із ним. Згідно з наказом Р. Волошина –

¹⁹ Штикало Д. Свята на “Запоріжжжі” // Шлях перемоги. – 1964. – Ч. 1-2. – С. 7.

²⁰ Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Київ, 1992. – С. 213.

“Павленка”, треба було чекати змін на фронті на місці розташування відділу і вести безоглядну війну з німцями. “Макс” легковажив цим наказом і самостійно вів переговори з німецькими фронтовими частинами. Він не знав, що на Волині за таку діяльність уже було розстріляно командира загону ім. Богуна Порфира Антонюка – “Сосенка”. Тому у травні 1944 року “Павленко” надіслав йому грипс із таким текстом: “Друже Курінний! Сотню «Гамалії» передайте курінному «Наливайкові», котрий в скорому часі до Вас зголоситься, а Ви маєте підпорядкуватися зарядженням обласного провідника Блакитного. Слава Україні! Павленко”. Цей наказ Скорупський виконав частково, передав відділ “Наливайкові” 15 травня 1944 року, а сам дезертував із лав УПА і подався на захід²¹.

Перебуваючи в Галичині як один із керівників національно-визвольної боротьби, Ростислав Волошин насамперед виконував свої прямі обов’язки (члена Бюро Проводу ОУН та коменданта заплілля УПА), писав статті до “Ідеї і чину”, допомагав у підготовці до створення підпільного парламенту – Української Головної Визвольної Ради.

Біля с. Недільна Самбірського повіту Дрогобицької області (тепер Самбірського району Львівської області) 11–15 липня 1944 року відбувся Перший великий збір Української Головної Визвольної Ради. Головою ВЗ УГВР обрали Ростислава Волошина – “Івана Чепігу”. Учасники заслухали три основні доповіді: про політичну ситуацію (доповідав Мирослав Прокоп – “Володимир Орлович”); про завдання УПА (Роман Шухевич – “Петро Лозовський”); про міжнародну ситуацію (Микола Лебедь – “Варяг”). Також було заплановано доповідь Р. Волошина про питання внутрішньої політики, але вона відпала, оскільки тематично перегукувалася з першою. Далі відбулося обговорення питань, якими керував Р. Волошин, беручи теж активну участь у дискусії²².

Роман Шухевич згодом так описував останній день Великого збору УГВР: “Врочиста тиша запала на залі нарад, коли Голова Президії УГВР станув перед Головою Великого Збору УГВР, поклав руку на Український Державний Герб та почав повторяти Присяги... Це присягав Президент України перед усім українським народом... Цього ж таки дня Великий Збір УГВР закрився, а делегати роз’їхалися на місця своєї праці”²³.

В завершальному слові на Великому Зборі УГВР Р. Волошин сказав: “Перед УГВР кожен взяв зобов’язання боротьби за УССД і виконає їх з

²¹ Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Київ, 1992. – С. 237.

²² *Большое собрание УГВР / переклад протоколу // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто–Львів, 2001. – С. 461-514.*

²³ Чупринка Тарас. До генези Української Головної Визвольної Ради // Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР). – 1948. – Вип. 4. 2. – С. 18-19.

чесно. Можливо, доведеться нам перебувати далеко один від одного, однак ми всі будемо мати в пам'яті ці хвилини, коли в лісі ми взяли на себе великі зобов'язання. Повинні всіх вести за собою. Переживемо не одне випробування і маємо повну впевненість, що сьогодні наші люди вже вірять в свою правду і готові за неї вмерти. Багато полягли за правду. Вшануємо їх пам'ять вставанням. Дякую..."²⁴.

Голова Генерального Секретаріату УГВР Роман Шухевич призначив склад уряду, до якого ввійшов Р. Волошин як генеральний секретар внутрішніх справ. Це рішення затвердив Президент Кирило Осьмак.

Член проводу ОУН на ПЗУЗ Роман Петренко – "Омелько" встановив зв'язок з "Павленком" через свого безпосереднього зверхника Дмитра Клячківського – "Клима Савура" на випадок, якщо втратить зв'язки з керівництвом ОУН на Волині. Він скористався цією можливістю у липні 1944 року. "Зв'язковий пункт містився біля с. Бусовисько (поблизу Старого Самбора), де довелося чекати «Павленка», що не міг на той час прийти [...] За деякий час зустріч відбулася, і на неї «Павленко» прибув з «Кущем» – Володимир Мельничук. «Павленко» поінформував мене про створення УГВР, коротко з'ясував характер діяння цієї організації [...] і він рекомендує мою кандидатуру на віззд за кордон з цією інституцією"²⁵.

Наступного дня Р. Волошин познайомив Р. Петренка з Миколою Лебедем, який очолював групу членів УГВР, що мала виїхати за кордон. Заслухавши звіт про ситуацію на Волині, Микола Лебідь погодився захищати "Омелька" до складу делегації, з умовою, що той полагоди́ть всі поточні й належні до його компетенції справи та повідомить про це провід ОУН на ПЗУЗ.

"Подякувавши «Павленкові» за його добру волю і рекомендації, я потрактував це призначення як черговий наказ у моїй організаційній праці. На запит про моє відношення і дальшу працю у Відділі зовнішніх зв'язків штабу УПА-Північ, «Павленко» дав висновок, що я надаліше затримую всі контакти і працюю в цьому відділі, з тим, що мене ближче поінформують про рішення в цій справі" – згадує у споминах Р. Петренко²⁶.

Ростислав Волошин та Президент УГВР Кирило Осьмак – "Псельський", члени Президії УГВР Мирослав Прокоп – "Володимир" та Микола Дужий – "Вировий", шеф ГВШ УПА Дмитро Грицай – "Перебийніс" і командир ВО "Маківка" Іван Белейович – "Дзвінчук" провели церемонію першої урочистої присяги трьох сотень УПА ("Булави", "Левів" і сотні "Різуна") за затвердженням Українською Головною Визвольною Радою текстом. Це відбувалося 5 серпня 1944 року

²⁴ *Большое собрание УГВР... – С. 514.*

²⁵ *Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 27: Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади. – Торонто–Львів, 1997. – С. 210.*

²⁶ *Там само.*

в лісі поблизу с. Свидник Турківського району Львівської області²⁷. М. Дужий – “Микола Карівський” описав цю знаменну подію в першому числі журналу “Повстанець” за 1944 рік у статті “Незабутні хвилини”²⁸.

Із свідчень Миколи Дужого відомо, що Р. Волошин – “Павленко” мав свою охорону з 30 осіб і що вони ще кілька разів зустрічалися під час перебування під німецькою окупацією в Карпатах та переходячи фронт²⁹.

Уже цитована на початку статті посмертна згадка від імені проводу ОУН, що вийшла друком у журналі “Ідея і чин”, не передає жодних обставин трагічної загибелі Генерального Секретаря Внутрішніх Справ УГВР. Але ще 1994 року ветеран ОУН та УПА Пантелеймон Василевський намагався віднайти інформацію про ті трагічні події. Він зустрівся з пані Ганною Николяк, родом з с. Гаї Нижні, і почув таку розповідь: “одного серпневого ранку 1944 року до їхньої оселі в с. Гаї Нижні зайшло двоє: чоловік років понад 30 у напіввійськовій формі без зброї (крім пістолетів) і з ним – довгокоса молода дівчина з сумкою, повною медичного знадіб’я. Вони дуже поспішали і розпитували дорогу до с. Кавсько. Господарі пригостили їх молоком, а чоловік запитав, чи це хата рідних Николяка Василя.

Зачувши «так», він устиг сказати коротку фразу: «Ваш Василь загинув у Карпатах. Я його друг Волошин – Павленко». У цей момент поблизу з’явилися солдати НКВД, і гості почали тікати до найближчої яруги. Зчинився короткий бій: втікачі стріляли з пістолетів, а чекісти сипали по них з автоматів. Наслідком короткого бою була загибель загадкового Волошина і його бойової подруги без імені...”³⁰.

Такий опис загибелі Ростислава Волошина – “Павленка” викликає певні запитання, адже він повинен був мати охоронну чоту вояків УПА і чому так просто назвав своє справжнє прізвище практично незнайомим людям.

Ювілейний наказ Головного Командира УПА генерала-хорунжого Василя Кука – “Коваля” № 552 від 14 жовтня 1952 року датує смерть полковника-політвиховника Ростислава Волошина – “Павленка” 22 серпня 1944 року³¹. На жаль, інших свідчень ми не маємо і донині. Та хай пам’ять зберігає у наших серцях образ мужнього патріота Ростислава Волошина.

²⁷ *Осьмак Н. Дорога до батька // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 41: Кирило Осьмак – президент УГВР. Документи і матеріали. – Торонто–Львів, 2001. – С. 15; Протокол допроса арестованного Дужий Николая Афанасьевича от 1 августа 1945 года // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто–Львів, 2001. – С. 581.*

²⁸ *Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1: Видання Головного Командування УПА. – Київ–Торонто, 1995. – С. 150–152.*

²⁹ *Протокол допроса арестованного Дужий Николая Афанасьевича от 1 августа 1945 года... – С. 581.*

³⁰ *Василевський П. Згадаймо Ростислава Волошина – Павленка // За вільну Україну. – 1994. – 29 вересня.*

³¹ *Армія безсмертних: повстанські світлини. – Львів, 2002. – С. 14.*

Мар'ян СЛІПАК

МИКОЛА ХМІЛЬОВСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ ДІЯЧ УГКЦ І ВОЮЮЧОЇ УКРАЇНИ

Отець Микола Хмільовський належить до числа тих діячів, котрі попри велику заслугу перед Україною і досі залишаються невідомими широкому загалу українців. Значною мірою це пояснюється тими обставинами, у яких йому доводилося працювати, а також специфікою тої роботи, яку він виконував. Тому біографія Миколи Хмільовського ще потребує належного вивчення.

Народився Микола Хмільовський у селянській сім'ї 18 травня 1880 року в селі Покропивна, що на Тернопільщині. Незважаючи на матеріальну скруту, батьки постановили дати добру освіту своєму сину. Навчатись йому було легко, і 1901 року він стає студентом теологічного факультету Львівського університету. Закінчивши його, Микола Хмільовський одружується з Софією Підсонською, а згодом виїжджає до Відня продовжувати теологічні студії. У 1907 році він став священником¹. Цього ж року подружжя Хмільовських перебирається у Золочів, де о. Микола стає членом “Просвіти”, Українського Педагогічного Товариства, а також активним учасником громадсько-політичного життя Золочівщини. Тут він обіймає посаду катехита місцевих шкіл і державної гімназії. В період з 1913 по 1917 роки о. Хмільовський очолював Золочівську школу ім. Маркіяна Шашкевича². Подальше керування цією школою перервала Перша світова війна. Його вихованці зголошуються добровольцями до Легіону УСС, який розглядали, як основа майбутньої української армії в боротьбі за незалежність України. Отець Хмільовський теж прагне потрапити до цієї формації. У листі до В. Старосольського, який займався формуванням Легіону УСС, він пише: “[...] голоситься ще один воїн, а то

о. Микола Хмільовський

¹ Львівські архієпархіальні відомості. – Львів. – 1907. – 25 лютого. – № 2.

² Золочівщина: її минуле і сучасне. – Нью-Йорк–Торонто–Канбера, 1982. – С. 223.

сам я”³. Швидко просування російської армії та короткочасний арешт не дали йому повною мірою використати своє священниче покликання⁴.

Під час національно-визвольних змагань 1918–1919 років Микола Хмільовський без вагань вступає у IV Золочівську бригаду УГА, де обіймає становище полевого духівника⁵. Після поразки молодіої ЗУНР він разом з основними силами УГА переходить Збруч. На Наддніпрянській Україні о. Хмільовський далі служить у війську, проводить зустрічі з високими військовими чинами, такими як полковник Степан Чмелик, генерал Мирон Тарнавський, Головний отаман УНР Симон Петлюра тощо.

Після повернення М. Хмільовського в Галичину, окупаційна влада арештовує його за антипольську діяльність і відправляє в концтабір Пікуличі⁶. Звільнившись, він перебрався до Львова, де на короткий час став адміністратором Преображенської церкви. Невдовзі він виїжджає у Золочів, де займається створенням української гімназії “класичного типу” Товариства “Рідна школа”. У 1921 році о. Хмільовський стає її директором⁷. Аналізуючи причини поразки українського національно-визвольного руху, він доходить висновку, що однією з найважливіших була недостатня кількість національно свідомих кадрів. Передбачаючи подальшу боротьбу українців за створення власної національної держави, о. Хмільовський береється виправити цей недолік. У цій справі Золочівській гімназії відводиться роль кузні майбутньої національної еліти. З часом, у плані навчання і виховання гімназія стає одним із найкращих навчальних закладів Галичини. Її вихованцями були Роман Кравчук, Степан Галамай, Василь Кук та багато інших. У списках гімназистів трапляється ім’я Василя Івахіва, можливо, того самого чільного діяча визвольного руху на Волині, оспіваного у пісні “Гей на півночі на Волині”.

Окрім цього, о. Хмільовський опікується пластунами ХХІІІ куреня ім. І. Богуна, який діяв при Золочівській гімназії. Значну увагу приділяв боротьбі з промосковським “Сельробом”, який намагався ширити свій вплив у Галичині.

Золочівська гімназія непокоїла польську владу, і та намагалась обмежувати діяльність навчального закладу. Чинили тиск на викладачів, проводили поліцейські обшуки у приміщеннях гімназії.

У 1930 році о. Хмільовський захворів. Хворобу зумовили його попередня активна діяльність, а також слабке від народження здоров’я.

³ Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 2. – Спр. 567. – Арк. 15.

⁴ Шухевич Ю. Отець Микола Хмільовський // Христос наша сила. – Львів. – 1995. – Червень 1995. – № 6.

⁵ Лебедович І. Полеві духовники УГА. – Вінніпег, 1963. – С. 86.

⁶ Нова Рада. – Львів. – 1920. – 3 березня. – № 46.

⁷ Золочівщина... – С. 614.

Він пішов у відпустку, а після повернення, його вже не допустили до керування гімназією. Польська влада поставила ультиматум: “Або Хмільовський піде з керівництва, або буде закрито гімназію”⁸. Щоби зберегти навчальний заклад, о. Хмільовський був змушений зректися посади директора. Звістка про підступ влади розлетілася блискавкою. Про це писали провідні українські часописи, які звеличували о. Хмільовського як педагога і створену ним гімназію та обурювалися свавіллям шкільної влади. Прощання з отцем-директором перетворилося у грандіозну маніфестацію усіх українців Золочева.

Наприкінці 1931 року о. Хмільовський з родиною перебирається у село Мшана біля Львова, де йому було надано парафію. Тут він проводить релігійну і культурно-освітню діяльність, розпочату попереднім парохом о. Л. Січинським. Жодне засідання місцевих осередків “Просвіти”, “Сільського Господаря”, “Сокола”, “Союзу Українок”, “Рідної Школи”, “Відродження” не обходилося без його участі. Своім ентузіазмом, невичерпною енергією він запалював мшанців до самовідданої праці в ім’я України. Результати цієї діяльності повною мірою проявились у 1940–1950-х роках ХХ століття.

З 1931 року о. Хмільовський також працював, а у 1932–1939 роках очолював гімназію, створену при Малій духовній семінарії у Львові⁹. Тут він теж себе показує як талановитий педагог і організатор. Зокрема, 1933 року він був одним з організаторів велелюдного з’їзду Українська Молодь Христові. У 1934 році М. Хмільовський знову зазнає переслідувань з боку польської влади. Він був покараний судом за те, що всупереч застеререженню поліції організував посвячення стрілецької могили у селі Суховоля.

У 1937 році о. Хмільовський пише брошуру під назвою “Коли ті замовчать, каміння заговорять”, у якій гостро засуджує асиміляційну політику польської влади і закликає українців зберігати національну ідентичність у боротьбі за самостійну українську державу.

Цього ж року М. Хмільовський мав стати парохом у місті Золочеві, але через численні погрози місцевих поляків, митрополит Андрей Шептицький порадив йому відмовитися від парафії. Він надалі залишався в Мшані¹⁰. Самовіддана праця о. Хмільовського не залишалася непомітною. У середині 1930-х років його призначили радником Митрополичої Консистерії та членом митрополичого суду¹¹. На початку 1940-х років о. Хмільовський був іменований каноніком.

⁸ *Нова Зоря*. – Львів. – 1931. – 12 березня. – № 18.

⁹ *Золочівщина...* – С. 614.

¹⁰ *Лебедович І. Полеві духовники УГА*. – С. 57.

¹¹ *Львівські архієпархіальні відомості*. – 1933. – 15 квітня. – № 4.

У 1944 році з приходом у Західну Україну окупаційної советської влади починається тихий наступ на УГКЦ, який після смерті митрополита Андрея Шептицького набуває шалених обертів. Новообраного митрополита Йосипа Сліпого разом з іншими ієрархами заарештовано. Починається тотальне переслідування греко-католицького духовенства.

У цих складних умовах, 1945 року, в Соборі Св. Юра відбувається таємне засідання капітули, на якому було обрано нове керівництво УГКЦ¹². На підставі рішення засідання капітули, починаючи з 1946 року, впродовж кількох років УГКЦ очолював М. Хмільовський.

Рішення т. зв. Львівського Собору від 1946 року про ліквідацію УГКЦ о. Хмільовський визнав недійсним. А пропозицію голови Ініціативної групи Гавриїла Костельника перейти у православ'я він рішуче відкинув.

У цей час о. Хмільовський активізує діяльність серед духовенства, спрямовану проти з'єднання з РПЦ. Йому особисто вдалося повернути кількох священників, які піддалися московській пропаганді. Він пише листівки, спрямовані проти Ініціативної групи Г. Костельника під заголовками "Людам доброї волі (Кілька думок під розвагу)" та "Голос людей з кіл котрі живуть легально"¹³. Підписав їх отець не власним ім'ям, а псевдонімом "Аксіос" ("Достойний").

Микола Хмільовський провів низку заходів задля згуртування тих священників, які залишилися вірними присязі. Сам отець різко висловлювався не лише проти тих, хто перейшов у московське православ'я, але й проти тих, які у цей час не проводили активного душпастирського життя. О. Хмільовський знаходить час і можливість надати фінансову та трудову допомогу тим єпископам і священникам, які були вже заарештовані. Зокрема, митрополиту Йосипу Сліпому, єпископу Миколаю Чарнецькому, архимандриту Климентію Шептицькому та іншим. Його стараннями було налагоджено чіткий механізм діяльності катакомбної УГКЦ, яка всупереч переслідуванням провадила свою діяльність.

Гімназія у м. Золочеві. Прощання з директором о. М. Хмільовським. Березень 1931 р.

¹² Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – Архів УСБУ ЛО). – Спр. П-35073 на Хмільовського М. І.

¹³ Там само.

У середині 1940-х років було встановлено зв'язок між о. Хмільовським і Проводом ОУН¹⁴. За деякими матеріалами, о. Хмільовський був членом УВО з часу її заснування, а відтак членом ОУН. Перебуваючи у 1919–1920 років у Східній Україні, він мав нагоду на власні очі побачити діяльність усіх українських урядів, до складу яких входили та їх очолювали представники різноманітних соціалістичних партій. Їхні політичні програми дещо різнилися між собою, але усіх їх об'єднувала відсутність дисципліни, а відтак неспроможність домогтися значних політичних здобутків. З цього часу о. Хмільовський вирішує поєднати своє майбутнє з УВО–ОУН, котру насамперед вирізняла організаційна дисципліна, без якої годі було думати про незалежну Україну.

У Мшані він таємно зустрівся з шефом Штабу УПА Олексою Гасиним, Крайовим Провідником Львівського Краю Зиновієм Тершаковцем, Головним Командиром УПА Романом Шухевичем¹⁵. Листи на ім'я Шухевича о. Хмільовський підписував цифрою “100”. В одному з таких листів він дуже високо характеризував діяльність УПА, пишучи: “[...] нам треба свято дорожити нею, бо я свято вірю, що УПА є здоровим ядром з якого повстане життя”.

Використовуючи канал зв'язку ОУН, М. Хмільовський неодноразово відправляв у Ватикан інформацію про становище катакомбної УГКЦ¹⁶.

У 1948 році о. Хмільовський був кооптований у члени УГВР. У цьому органі воюючої України він посідав одну з керівних посад, його підпис стоїть першим під документом “Звернення воюючої України до всієї української еміграції”. З метою конспірації він підписався псевдонімом – “Микола Лаврівський”¹⁷.

3 квітня 1950 року о. Хмільовського було заарештовано органами МГБ¹⁸. На допитах, які тривали нерідко цілу ніч він тримався мужньо. Він не заперечував своєї антибільшовицької діяльності, спрямованої на здобуття незалежної України і збереження життєдіяльності УГКЦ.

Відвертість отця ОСО при МГБ СРСР “оцінило” терміном позбавлення волі на 10 років з конфіскацією майна¹⁹.

30 листопада 1951 року о. Хмільовського відправляють у Верхне-Уральську в'язницю. Згодом його везуть у Москву, де пропонують за зраду УГКЦ сан архієпископа РПЦ. Цю пропозицію о. Хмільовський з обуренням відкинув²⁰. Після цього його відправляють у Владимирську

¹⁴ Кук В. Отець канонік. Член УГВР // Ратуша. – 1992. – 16 квітня – № 39.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-35073 на Хмільовського М. І.

¹⁷ Звернення воюючої України до всієї української еміграції. – Торонто, 1953. – С. 15.

¹⁸ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-35073 на Хмільовського М. І. – Арк. 4.

¹⁹ Там само. – С. 287.

²⁰ Шухевич Ю. Отець Микола Хмільовський...

в'язницю, де він перебував аж до звільнення. 27 жовтня 1954 року на підставі рішення Володимирського облсуду М. Хмільовського було звільнено²¹. Він повертається у село Мшана і провадить таємно душпастирську діяльність. Проте і тут органи влади пильно стежать за ним. Так зокрема, 1955 року секретар Львівського обкому КПУ М. Лазуренко повідомив ЦК КПУ інформацію про повернення із заслання і діяльність о. Хмільовського у Мшані.

Останні роки життя о. Хмільовський хворів. Хворобливість була постійним супутником його життя, починаючи з дитинства. Але брак фізичного здоров'я повною мірою компенсувався здоровим духом. Та життєвий шлях Миколи Хмільовського добігав кінця. 2 травня 1963 року на 83 році життя він пішов у вічність.

Свого часу один із великих сказав: “Кожний мур настільки сильний або слабкий, наскільки сильний або слабкий дух його оборонців”. Україна залишилася нескореною і після тривалої боротьби здобула незалежність тому, що дух її оборонців був таким сильним, як у Миколи Хмільовського.

²¹ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-35073 на Хмільовського М. І. – Арк. 286а.

Олександр ДАРОВАНЕЦЬ

САМІЙЛО ПІДГІРСЬКИЙ – КАНДИДАТ У ЧЛЕНИ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Серед багатьох незаслужено забутих постатей в історії України виділяється постать Самійла Підгірського – визначного українського юриста, громадського і політичного діяча, зрештою щирого патріота, який наклав життям заради своєї Батьківщини. Саме тому виникла потреба створити біографічний нарис про цю непересічну особистість, бо, на жаль, про нього обмаль інформації в українській історіографії, а в зарубіжній – то й зовсім немає. Поодинокі згадки про нього трапляються в збірнику документів та матеріалів “Відновлення Української Держави в 1941 році”, 1-му томі збірника документів та матеріалів “Українська Центральна Рада” й 41-му томі “Літопису УПА”, 1-му томі праці П. Мірчука “Нарис історії Організації Українських Націоналістів”, монографіях М. М. Кучерепи і Р. П. Давидюк “ВУО: Волинське Українське Об’єднання (1931-1939)” та І. З. Павлюка “Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя. 1917-1939, 1941-1944 рр.” Окремі факти, які використано в роботі над цією розвідкою, почерпнуті з праці В. Шпіцера та В. Мороза “Крайовий Провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський»”¹. Деякі дані про цю людину можна віднайти в довідковій літературі: “Енциклопедії Українознавства”, довіднику з історії України за редакцією І. Підкови та Р. Шуста, а також бібліографічному довіднику “Діячі Центральної Ради”². Цінним матеріалом до біографії С. Підгірського є спогади. Вони можуть мати різну цінність: якщо зі спогадів С. Шухевича, М. Лебеда та Д. Шумука можна почерпнути лише

¹ Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. К.: Українська Видавнича Спілка, 2001; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, Видавництво “Літопис УПА”, 2004. – Т. 41: Кирило Осмак – президент УГВР. (Документи і матеріали); Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 (4 березня – 9 грудня 1917 р.). – К.: Наукова думка, 1996; Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. ВУО. Волинське Українське Об’єднання (1931-1939): Монографія. – Луцьк: Надстир’я, 2001; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1.: 1920-1939. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. Перевидання 2003 року, Львів; Павлюк І. З. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя. 1917-1939, 1941-1944 рр. – Львів: Каменяр, 2001; Шпіцер В., Мороз В. Крайовий Провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – Львів, Афіша, 2004.

² Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. – К., 1998; Серкіз Я. Українська Партія Національної Роботи // Довідник з історії України. А-Я / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза, 2002. – С. 934; Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2077-2078; Енциклопедія Українознавства. – Т. 9. Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – С. 337.

окремі факти, то спогади М. Гікавого є першою спробою створити біографічний нарис про Підгірського³. Доповнюють палітру джерел, на які можна опертись при написанні цього біографічного нарису, документи й матеріали, які зберігаються у фондах Державного архіву Волинської області (ф.ф. 46, 216) та Державного архіву Рівненської області (ф. 33), а також службове видання Волинського воєводського управління “Монографія ОУН на Волині”⁴. Використано в цій розвідці й матеріал із віднайденого в фондах ДАВО примірника часопису “Заграва”⁵.

Самійло Підгірський народився 1888 року в сім’ї заможного українського селянина із села Любитова, що на Ковельщині. Дитинство скоро промайнуло і прийшла пора обирати собі життєву дорогу: Самійло закінчив юридичний факультет Петербурзького університету і готувався до праці на цій ниві. Однак розпочалася революція, і його поглинула громадська і політична діяльність: у травні 1917 року його обирають депутатом до Центральної Ради від Волинської губернії. Тоді Підгірський належав до Української Партії Соціалістів-Федералістів і на губернському селянському з’їзді в Житомирі чітко виявив свою позицію українського патріота-самостійника. Паралельно він займається журналістикою, в яку повністю поринув після розгону Центральної Ради. У 1917 році Підгірський стає редактором першої української газети на Волині “Громадянин”, у 1918–1919 роках він редагує “Волинську газету”, а в 1920 – газету “Громада” в Луцьку⁶.

З 1921 року Самійло Підгірський постійно проживає на теренах Волині, переважно в Ковелі. І в нових умовах він надалі провадить активну громадську діяльність, у різний спосіб обстоюючи національні права українців. Так, наприклад, у 1923–1927 роках він був послом до польського сейму, деякий час навіть головою Української Парла-

³ Гікавий М. *Мої зустрічі* // *Вісник. Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України. – Рік XXV. – Ч. 6 (Червень 1971).* – С. 22-23; Лебідь М. *Часи німецької окупації в Матіївському районі на Волині* // *Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Кн. 3. Спомини учасників. – Торонто: Видавництво “Літопис УПА”, 1984; Шумук Д. *Пережите й передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв’язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981).* – К: Видавництво імені Олени Теліги, 1983; Шухевич С. *Моє життя. Спогади.* – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1991.*

⁴ *Державний архів Волинської області (далі – ДАВО).* – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 763, 990, 1007, 1035; ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079; *Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО).* – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 69, 70, 78, 84; *Монографія ОУН на Wołyńiu. Łuck, 1935 ДАРО, фонд бібліотеки, інв. № 877).*

⁵ *Заграва (Львів). 15 жовтня 1923 р. (ч. 14, по конфіскації наклад другий).* – С. 13.

⁶ *Українська Центральна Рада.* – С. 99; Верстюк В., Осташико Т. *Діячі Української Центральної Ради.* – С. 211, 222; Гікавий М. *Мої зустрічі.* – С. 22-23; Кучерена М. М., Давидюк Р. П. *ВУО... – С. 372-373; Павлюк І. З. Українська легальна преса... – С. 262; Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2077-2078.*

ментарної Репрезентації, справляючи значний вплив на формування її позиції. 23 січня 1923 року в сеймі посол Підгірський виголосив спільну заяву УПР, де акцентувалося, що “змаганням українського народу є відродження самостійної української держави”, “повний і свобідний розвиток національного життя”⁷. Ця заява була відображенням глибокого переконання С. Підгірського в тому, що лише у власній державі український народ може повністю задовольнити свої культурні, економічні та політичні потреби, лише в ній зможе повноцінно жити і розвиватися. Саме тому він став одним із засновників Української Партії Національної Роботи (УПНР). УПНР постала 21 квітня 1924 року внаслідок внутрішніх непорозумінь в Українській Трудовій Партії, де вирізнялася активністю націоналістична група на чолі з Дмитром Донцовим. С. Підгірський став головою УПНР, а її секретарем та головним ідеологом став д-р Донцов. Основні засади програми цієї партії були такі: “Україна для українців”; розбудова національного життя власними силами; безкомпромісно негативне ставлення до Польщі і до СРСР та комунізму. Почала творитися її організаційна сітка. Так, наприклад, окружні виконавчі комітети були створені у Львові, Тернополі, Луцьку, Дубно, Пінську і Ковелі. Органом УПНР був двотижневик “Заграва” (1923–1924), який постав з ініціативи УВО. Поява цього легального націоналістичного часопису знайшла своє відображення в інформації Міністерства внутрішніх справ до Волинського воєводського управління від 15 вересня 1923 року: “Постанова 14 березня на молодих людей подіяла в напрямі зростання націоналізму. З тих гасел виріс новий ідейний руський (радіше – всеукраїнський) напрям, чийм виразником і осередком стала «Заграва», двотижневик, видаваний офіційно через д-ра Донцова. [...] «Заграва» як легальний часопис не подавала напрямних нового напряму, який творився, тим не менше, але програма, завдання і цілі нового угруповання виразно відбиваються на окремих сторінках «Заграви». Такі видання мали будити в українців незадоволення існуючим станом речей, чого свідченням був уривок із оповідання «Сон»: «Хочеш ходити до української школи, навіть народньої – їдь у Прагу. Хочеш працювати в якій-небудь нашій інституції – також туди, бо там же. – А народ? – Народ лишився на місцях»”. Змушуючи українців задумуватися над такими речами, “Заграва” підштовхувала їх до пошуку шляхів кардинального поліпшення свого становища. Тому поліція отримала наказ – уважно вивчати часопис “Заграва”, перший номер якого побачив світ 1 квітня 1923 року Правда, УПНР не розгорнула діяльності через те, що на консолідаційному з’їзді 11 липня 1925 року більшість її членів на чолі з Д. Палієвим увійшла до УНДО. Однак Донцов та Підгірський

⁷ Павлюк І. З. Українська легальна преса... – С. 61.

не зрадили своїх принципів, твердо стоячи на засадах українського націоналізму, і рішуче відкинули теорії та практику угодовців⁸.

Саме через посилення угодовських тенденцій у середовищі українських партій, особливо діяльність групи Петра Певного на Волині, Підгірський відмовився від легальної політики і в 1928–1939 роках зайнявся приватною юридичною практикою як адвокат⁹. Серед яскравих сторінок його правничої діяльності була участь у політичних судових процесах як оборонця обвинувачених у належності до ОУН та УНАКОР. Так, наприклад, зі звіту про стан безпеки на терені Волинського воєводства за квітень 1937 року випливає, що 27–28 та 30 квітня 1937 року в Луцькому окружному суді відбувся процес проти 44 обвинувачених у приналежності до УНАКОРУ та ОУН, і одним із оборонців на цьому процесі був Підгірський¹⁰. Відомий український адвокат Степан Шухевич згадував, що С. Підгірський був адвокатом на Луцькому процесі “42-х”¹¹. Підгірський був оборонцем і на Рівненському процесі 22–26 травня 1939 року, коли до різних термінів ув’язнення засудили майже весь провідний актив ОУН на Волині¹².

Сам Підгірський був давнім і добре законспірованим членом УВО, а згодом і ОУН. УПНР, яку він свого часу очолював, була створена за сприяння УВО, яка прагнула використати її для пропаганди українського націоналізму легальним шляхом¹³.

Не раз його ім’я трапляється і на сторінках документів польської влади, присвячених “підривному руху ОУН”. У звіті про стан безпеки у Волинському воєводстві за травень 1934 року міститься така інформація: 6 травня 1934 року в приміщенні Союзу Українок у с. Шайно відбулося зібрання членів ОУН за участі Євгена Шума, Василя Полака, Арсена Полака, Омеляна Лавренюка та Марка Лавренюка, який сказав, що 24 квітня 1934 року був в адвоката Підгірського в Ковелі, від якого отримав наказ: розпочати акції, спрямовані на поширення українського націоналізму серед суспільства і влаштування походу на “Козацькі

⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 763. – Арк. 1-13в; Гікавий М. *Мої зустрічі...* – С. 23; Мірчук П. *Нарис історії ОУН.* – Т. 1. – С. 50; Серкіз Я. *Українська Партія Національної Роботи // Довідник з історії України.* А-Я. Під ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза, 2002. – С. 934; *Енциклопедія Українознавства.* – Т. 9. *Перевидання в Україні.* – Львів, 2000. – С. 337.; *Загрова.* – 1923. – 15 жовтня (ч. 14, по конфіскації наклад другий). – С. 13.

⁹ Гікавий М. *Мої зустрічі...* – С. 23; Кучерена М. М., Давидюк Р. П. *ВУО...* – С. 372-373.

¹⁰ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 84. – Арк. 643в, 883в.

¹¹ Шухевич С. *Моє життя...* – С. 566.

¹² Мірчук П. *Нарис історії ОУН.* – Т. 1. – С. 461.

¹³ Гікавий М. *Мої зустрічі.* – С. 23.

Могили”, насипані 1929 року членами ОУН у с. Шайно¹⁴. У службовій характеристиці організаційного стану ОУН 1934 року, спорядженій ВВУ, вказано, що до видатних діячів ОУН належали адвокат Самійло Підгірський та його секретар Павло Вітрик¹⁵. За даними поліції, 1935 року до складу повітової екзекутиви ОУН у Ковелі входили адв. Самійло Підгірський, Олександр Калюжний, Василь Капелюшний, Тиміш Колот* та Павло Вітрик¹⁶. В інформації ВВУ до МВС від 25 листопада 1935 року С. Підгірського характеризують як одного з провідних націоналістичних діячів Волині та Полісся: “Одночасно ОУН прагне до віднайдення опертя на видатніших представників старшої української суспільності, знаних зі свого націоналізму. Такими особами мають бути на терені Рівного др. Могильницький, на терені ж Ковельського повіту – адв. Підгірський. [...] Адв. Самійло Підгірський є також законспірованим мужем довіря ОУН і відіграє велику роль в організації націоналістичного руху на терені Ковельського повіту. До нього теж переважно зголошуються емісари зі Львова, які спрямовувалися на Волинь, чи також на Полісся. Подібну роль серед жінок відіграє дружина Підгірського, голова Союзу Українок, яка останнім часом розпочала акцію організації в сільських місцевостях т. зв. «жіночих гуртків», які мають за завдання виховання дітей в націоналістичному дусі і утвердження їх в переконанні про необхідність боротьби за незалежність і готовності жертви”¹⁷.

Ще одним документом, який свідчить про підтримку націоналістичного руху з боку Підгірського, є звіт Волинського воєводського управління до МВС від 10 вересня 1936 року про організаційний стан ОУН на Волині на 1 липня 1936 року: “Пов. Ковель. Виявлено контакти повітового провідника ОУН в Ковелі Маркевича Володимира з членами ОУН Коханським Іваном** та Савичем Василем***, а також контакти того ж Маркевича з чл. ОУН зі Львова, які відбувалися в помешканні адвоката Підгірського Самійла в Ковелі”. У тому ж таки звіті Підгірського зараховано безпосередньо до видатніших діячів ОУН¹⁸.

Про націоналістичну діяльність меценаса Підгірського свідчить і зведення конфіденційних повідомлень № 2 від 2 липня 1936 року, опрацьоване суспільно-політичним відділом ВВУ: “В Ковельському повіті була посилена націоналістична пропаганда, причому акцією на тому

¹⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 69. – Арк. 78зв.

¹⁵ Там само. – Спр. 70. – Арк. 106-106.

* Бургомістр м. Ратне.

¹⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 72.

¹⁷ Там само. – Арк. 28.

** Повітовий провідник ОУН Володимирцини.

*** Член повітового проводу ОУН Володимирцини.

¹⁸ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 152зв.

терені керують: Марченко, Бурий*, Коханський, NN інженер з Ковеля за посередництвом адв. Підгірського з Ковеля¹⁹. Враження про те, що С. Підгірський є провідною постаттю серед українських націоналістів Ковельщини, складалося не лише в поліції. Тодішній активіст КПЗУ, а згодом – член ОУН і багатолітній політв'язень-дисидент Данило Шумук твердив, що націоналістичною роботою на терені Ковельського повіту керував Підгірський²⁰.

Саме завдяки старанням таких людей, як С. Підгірський, на теренах Ковельщини розвивався український націоналістичний рух, що був надійною основою для формування мережі ОУН. Так, згідно зі звітом ВВУ від 2 липня 1936 року, на теренах Ковельщини поліції були відомі 36 членів та симпатиків ОУН, у тому числі й повітовий провідник ОУН Ковельщини В. Маркевич, районний провідник ОУН в Турійську Микола Морозович, С. Підгірський, П. Вітрик та А. Марченко²¹.

Згідно зі звітом Ковельського повітового староства про організаційний стан ОУН на 31 грудня 1935 року, кількість виявлених членів та симпатиків ОУН сягала 50 осіб (переважно в Ковелі, Шайно і Турійську). У 1935–1936 роках поліція та органи загальної адміністрації в своїх звітах реєстрували на терені Ковельського повіту від 50 до 75 виявлених членів та симпатиків ОУН²².

Самійло Підгірський 1940 року був заступником провідника Волинської обласної ексекютиви ОУН в окремій мережі, підпорядкованій безпосередньо А. Мельникові (перед тим Є. Коновальцеві). Частково роботу цієї структури висвітлено у відомих зізнаннях полковника Михайла Кураха, проте її діяльність ще вимагає серйозного дослідження. Імовірно, вона була тісно пов'язана також із ветеранською організацією УГА “Молода Громада” на чолі з Андрієм Палієм. Крайовим Провідником цієї мережі був Юліян Шепарович, який представляв її на II Великому Зборі Українських Націоналістів у Римі. Мережа Ю. Шепаровича діяла законспіровано від основної та ввійшла в контакт з основною мережею ОУН лише в жовтні 1939 року²³.

* Андрій Марченко, родом із с. Свищова Дубнівського повіту, який, за інформацією поліцейського Урбановича, діє під псевдонімом “Бурий” прибув до Турійська восени 1935 р. з великою кількістю легальної та нелегальної літератури. Тут він на певний час оселився і, за даними поліції, 1936 р. виконував обов'язки районного провідника ОУН (ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 4, 294-295).

¹⁹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 105.

²⁰ Шумук Д. Пережите й передумане. – С. 20.

²¹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 152зв.

²² ДАВО. – Ф. 46, по. 9а. – Спр. 990. – Арк. 50; Спр. 1007. – Арк. 59, 72; Спр. 1035. – Арк. 16-16зв.

²³ Шніцер В., Мороз В. Крайовий Провідник Володимир Тимчій-“Лопатинський”. – С. 121.

Певне уявлення про людину може дати коло найближчих до неї людей: рідних, близьких, знайомих. Серед найближчих С. Підгірському людей можна назвати його дружину Олександру (Лесю). Родина Бачинських, з якої походила Леся, була національно свідомою, а її сестра Марійка стала дружиною провідного ідеолога українського націоналізму Д. Донцова, тому не дивно, що коли родина Підгірських оселилася в Ковелі, то Лесю Підгірську обрали головою місцевого осередку Союзу Українок. Поліція зазначала, що вже на середину 1930-х років осередки Союзу Українок на теренах Ковельщини, якими керувала Леся Підгірська, потрапили під вплив ОУН і стали центрами націоналістичної пропаганди²⁴. У звіті Ковельського повітового староства до Волинського воеводського управління від 12 січня 1937 року говорилося: “Союз Українок” – єдина з чинних українських організацій націоналістичного характеру²⁵. Те ж саме свідчить Д. Шумук, який згадував, що легальною організацією, через яку діяли націоналісти, був “Союз Українок”, а Олександра Підгірська була відомою його діянкою²⁶.

Багатолітнім секретарем С. Підгірського був Павло Вітрик, член одного з перших осередків ОУН на теренах Ковельщини. У ніч з 22 на 23 вересня 1931 року була проведена “ліквідація” УВО в Ковелі, яка охопила 9 осіб. Її наслідком був процес у Луцькому окружному суді (4–5 листопада 1932 року), на якому було засуджено Юрія Косача, Іллю Куницю, Мирослава Онишкевича, Зиновія Сомчинського, Сергія Сомчинського, П. Вітрика і В. Маркевича на 1 рік тюрми (із заліченням 6 місяців запобіжного арешту і даруванням решти в зв’язку з амністією)²⁷. Правда, радість їхня була недовгою: 24 квітня 1933 року Люблінський апеляційний суд підвищив їм кару, зокрема П. Вітрикові дісталася 1,5 року тюрми²⁸. Однак це не зупинило Вітрика і агент “Вітер” у лютому 1935 року доповідав: “Націоналістична праця в Ковелі групується навколо особи адвоката Підгірського, а також його секретаря Вітрика Павла, вже караного 2-х-літнім ув’язненням за діяльність ОУН”²⁹. Тому Павло Вітрик 1935 року на три місяці потрапив до Берези Картузької, а 28 (за іншими даними – 29) серпня 1936 року П. Вітрика знову арештовано, цього разу у справі

²⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 50; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 41зв, 155зв.

²⁵ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1035. – Арк. 7.

²⁶ Шумук Д. *Пережите й передумане*. – С. 20.

²⁷ *Монографія...* – Арк. 22зв-24; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 61. – Арк. 160зв; Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. – Т. 1. С. 300.

²⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 13; Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. – Т. 1. С. 413.

²⁹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 85.

Марченка і товаришів. Кінець кінцем постійні переслідування польської поліції змусили його нелегально виїхати за кордон³⁰.

Так, ми бачимо, що найближче оточення С. Підгірського мало яскраво виражене націоналістичне забарвлення, що теж свідчить про те, що він був переконаним націоналістом.

Часи першої більшовицької окупації (1939–1941) – “закрита сторінка” біографії Підгірського, тому що жодної інформації про цей період його життя відшукати не вдалося.

На початках німецької окупації стало відновлюватися українське громадське життя, а також були спроби утворити українську адміністрацію, яка мала би відновлювати нормальне життя на очищених від більшовиків теренах. Згідно зі звітом інформатора ОУН Миколи Мостовича про організацію української влади у Волинській та Рівненській областях від 31 серпня 1941 року, головою Ковельської окружної управи був адвокат С. Підгірський³¹. У спогадах Михайла Лебеда сказано, що він був повітовим старостою в Ковелі. Активною в справі організації громадського життя була і його дружина Леся, яка зуміла порятувати з німецького полону декілька тисяч військово-полонених³². С. Підгірський входив також до складу представницького органу, який об’єднував найавторитетніших представників української громади Волині, – Української Ради Довіри на Волині³³. Однак коли німці у вересні 1941 року взялися за утвердження своєї влади на теренах України, Самійло та Леся Підгірські були арештовані й опинилися в страшній краківській тюрмі Монтелюпіх³⁴. Через деякий час стараннями їхніх приятелів подружжя Підгірських було визволене з цієї в’язниці. Однак недовго довелося пробути на волі Лесі Підгірській: її знову заарештували гестапівці й розстріляли 1943 року в Ковелі³⁵.

Підгірський мусив переховуватись у Варшаві, але не поривав своїх зв’язків з українським національно-визвольним рухом і навіть став кандидатом у члени Української Головної Визвольної Ради. У протоколі допиту Кирила Івановича Осьмака від 30 січня 1948 року є дані про те, що Самійло Підгірський мав бути на Великому зборі, але, з невідомих для Осьмака причин, на збір не прибув³⁶.

³⁰ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 50; Спр. 1035. – Арк. 7; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 3, 291.

³¹ Відновлення Української Держави в 1941 році. – С. 177.

³² Лебідь М. Часи німецької окупації... – С. 201.

³³ Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918-1939. – Луцьк, 1998. – С. 201.

³⁴ Лебідь М. Часи німецької окупації. – С. 203.

³⁵ Там само. – С. 201; Шумук Д. Пережите й передумане... – С. 21.

³⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 41... – С. 287.

У 1944 році Волинь опинилася під новою окупацією, цього разу вже московсько-більшовицькою. За людей типу Підгірського взявся НКВД, що і визначило їхню дальшу долю. Дата загибелі Підгірського ще й досі не устійнена, бо різні джерела називають то 1944, то 1945 роки; ймовірно, він був розстріляний у Київській тюрмі³⁷. Так закінчився життєвий шлях щирого патріота, одного з тих, хто тихо і без зайвого галасу намагався наблизити день відновлення незалежної Української держави.

³⁷ Гікавий М. *Мої зустрічі...* – С. 21; Кучерена М. М., Давидюк Р. *ВУО...* – С. 372-373; Павлюк І. З. *Українська легальна преса...* – С. 262; Шумук Д. *Пережите й передумане...* – С. 21; *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина.* – Париж–Нью Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2077-2078.

Руслан ЗАБИЛИЙ

ПОЛКОВНИК УПА СТЕПАН ФРАСУЛЯК – “ХМЕЛЬ”

Цей патріот, безумовно, належить до пантеону героїв, є взірцем мужності, сили волі, відданості й дивовижної жертвовності в ім'я боротьби за волю свого народу. Мова йде про недосліджену постать, автора знаменитої “Української партизанки”, фундаментальної праці із тактики УПА, шефа штабу четвертої Воєнної округи (ВО4) “Говерля”, члена Крайового військового штабу (КВШ) групи УПА – “Захід” полковника Степана Фрасуляка – “Хмеля”.

До недавнього часу залишалося невідомим справжнє ім'я та прізвище цього повстанського командира. Богдан Мак – “Михальчук”, командир охорони Василя Сидора – “Шелеста”, стверджує у своїх спогадах, що “Хмель” – це Володимир Фединяк¹. Автор добре знав його як працівника штабу “Хмеля”, але встановлюючи прізвище помилився. За розповідями ж багатьох людей із Долинського району, а також, і це найголовніше, документально вдалося встановити, що насправді “Хмель” є Степаном Фрасуляком.

Він народився у Львові 1904 року² за непідтвердженими даними – на Підзамчі. Згідно з версією згаданого вже Б. Мака, С. Фрасуляк є уродженцем с. Бушковички Перемишлянського району Львівської області і прийшов на світ 16 березня 1909 року³. На нашу думку дата і місце народження С. Фрасуляка, вказані в довідці УСБУ, є більш вірогідними.

Як проходило дитинство “Хмеля” в роки Першої світової війни та в часи проголошення ЗУНР, не відомо. Згодом він навчався спочатку у Сокальській гімназії, із якої польська влада через політичні погляди виключила, відтак продовжив навчання в Перемишлі. Тут С. Фрасуляка доля звела із Василем Сидором, і він, за сприяння друга, долучився до підпільної роботи.

Степан Фрасуляк –
“Хмель”

¹ Мак Б. [Михальчук]. Василь Сидор і справа його життя. – Тернопіль, 1996. – С. 24.

² Копія довідки Управління СБУ в Івано-Франківській області на С. Фрасуляка. Документ зберігається у домашньому архіві Михайла Лохмана, жителя м. Болехів Долинського району Івано-Франківської області.

³ Мак Б. Вказана праця. – С. 24

Закінчивши гімназію, С. Фрасуляк вступив на медичні курси до Львова, але через брак коштів та політичні переслідування змушений був їх залишити⁴.

Так про роки навчання розповідає Б. Мак, – поки що не знайдено підтвердження його словам; але наступні етапи життя та діяльності С. Фрасуляка встановлено докладніше.

В 1928 році він, молодий педагог, вже одружений, у 24-річному віці приїздить до с. Вишків Долинського повіту на Станіславщині. Його дружина Софія Чіпкайло із Рожнятівської св'ященничої сім'ї також поїхала у це віддалене гірське село, яке мало тоді всього 40–60 будинків⁵. Подружжя мешкало в школі, яка притулилася на березі рвучкої р. Мізунки. Хоч в ній і навчалось не більше 20 дітей, роботи не бракувало. Степан Фрасуляк до обіду вів уроки у 1 та 2, а після обіду в 3 і 4 класах. Вишківці навіть зараз із повагою згадують про вчителя. Його учень Тимофій Болахан розповідає: “Степан Фрасуляк [...] був строгий і вимогливий до науки. Це був гарний вчитель. Він не дозволяв собі бити дітей. За це користувався авторитетом і повагою у селі. Після нього прийшов поляк Безик, вже зовсім інша людина. Цей кричав та часто бив учнів”⁶.

Степан Фрасуляк не залишався осторонь громадського життя селян. Познайомившись із мешканцями Вишкова та сусіднього Сенечова, він активно долучився до створення хати-читальні для вишківців. Громада до цього поставилася схвально і за свої кошти придбала будівельний ліс. Але польська влада не дала реалізувати цей задум. Будівництво заборонено, а по хатах проведено обшуки й вилучено українську літературу⁷.

Степан Фрасуляк налагодив тісні дружні стосунки із парохом Сенечова о. Іллею Янковським, вчителькою цього села Клавдією Целевич, родиною Даниловичів⁸ та іншими. У прикордонному Вишкові, який привертав увагу польської влади, не було можливості розгорнути націоналістичну діяльність. Тому С. Фрасуляк не зміг створити осередку ОУН. Зате всі його знайомі сенечівці відомі як давні члени ОУН – це І. Янковський, брати Любомир, Богдан та Мирон Даниловичі тощо. Через кілька років у підпіллі боротиметься тільки 10 вишківців, а із Сенечова в повстанці піде аж 40 осіб. Не буде перебільшенням сказати, що це – плоди роботи С. Фрасуляка. Навіть дещо раніше, а саме 1939 року коли німецькі та радянські війська розірвали на клапті Польщу, І. Янковський з Даниловичами у сенечівській церкві зібрали людей і організували масовий спів гімну “Ще не вмерла Україна!”⁹.

⁴ Мак Б. Вказана праця. – С. 24.

⁵ Ярич І. 1000-ліття в обличчях. Долина, Болахів, околиці. – Долина, 2003. – С. 250; Спогади жителя с. Вишків Тимофія Болахана. Зберігаються в архіві Центру досліджень визвольного руху (далі – Архів ЦДВР).

⁶ Спогади жителя с. Вишків Тимофія Болахана // Зберігаються в Архіві ЦДВР. Там само.⁸ Ярич І. Вказана праця. – С. 250.

⁹ Спогади жителя с. Вишків Олексія Зятюка // Зберігаються в Архіві ЦДВР.

В 1935 році С. Фрасуляк покинув Вишків і перейшов працювати до с. Новошин цього ж Долинського повіту¹⁰. І тут молодий вчитель крім важкої педагогічної провадив ще й активну громадську роботу. У селі він організував хор, створив молодіжну організацію “Сокіл”, яка налічувала 100 членів. Розуміючи, що для молоді чотирирічної освіти недостатньо, він організував вечірню школу “Підліски”, де вивчали історію, анатомію, географію¹¹. Життя села сильно пожвавилось ще й тому, що тут відбувалися мистецькі вечори, читання. Вистави приурочені до визначних історичних дат. Степанові Фрасуляку таким чином вдалося згуртувати навколо себе новошинців. “Молодь цікаво святкувала Різдво, Великдень. Збиралися громадою у читальні на спільну молитву і вечерю. По їх закінченні виступав С. Фрасуляк чи хтось із поважних газдів з вітальною промовою і поздоровленням, а потім були колядки, віншування, щедрівки, виступав сільський хор”¹².

У такому середовищі С. Фрасуляк працював до 1939 року, коли його мобілізували до польської армії¹³. Там він закінчив підстаршинську школу, так звану “підхорунжівку”¹⁴, і після завершення німецько-польської війни, восени 1939 року, із ступенем підхорунжого, повернувся на Долинщину й продовжив учителювання¹⁵. Як йому працювалося за “гуманної” радянської влади не знаємо, але із вибухом німецько-радянської війни, після проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 року у Львові, С. Фрасуляк у Долині очолив українську адміністрацію¹⁶. З початком німецьких репресій та переслідувань націоналістів С. Фрасуляк пішов у підпілля. Очевидно, він був причетний до створення 1942 року школи кадрів ОУН “Тигри”, яка базувалася на Долинщині. Потім на її основі сформовано вишкільний курінь Української Народної Самооборони (УНС) “Гайдамаки”, котрий, як і школа, до жовтня 1943 року називався “Тигри”¹⁷. Очолив цей курінь хорунжий Степан Фрасуляк.

На вишкіл у гори Долинщини Одеський окружний провід ОУН направив групу підпільників на чолі з Дмитром Карпенком – “Яструбом”¹⁸.

¹⁰ Ярич І. Вказана праця. – С. 250.

¹¹ Воробець М. Життям освячена свобода // Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. – Івано – Франківськ, 2002. – С. 420.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Хмель – С. Ф. Українська партизанка. – Львів, 1993. – С. 58.

¹⁵ Воробець М. Вказана праця. – С. 420.

¹⁶ Спогади жителя с. Вишків Жаб'яка Василя // Зберігаються в Архіві ЦДВР.

¹⁷ [“Чорноморець”]. Сотня “Трембіта” // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12: Третя Подільська Воєнна округа УПА “Лисоня”. – Торонто, 1989. – С. 225.

¹⁸ Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення Української Головної Визвольної Ради // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто–Львів, 2001. – С. 46.

Вони проходили навчання до середини 1943 року. Влітку 1943 року сюди спрямовано підпільників з Тернопільщини, Львівщини, Станіславщини. Тоді ж сформовано сотню “Сіроманці” під командуванням Д. Карпенка – “Яструба”. До її створення причетний і С. Фрасуляк¹⁹. На початку серпня 1943 року сотня базувалася в околицях гір Люта й Сивуля.

Тим часом, 5 серпня 1943 року біля с. Багатківці Підгаєцького району Тернопільської області районний провід ОУН та його військова референтура сформували чоту добровольців у складі 37 осіб і направили в Карпати. Дорогою до неї приєднався рій колишньої допоміжної поліції із 13 осіб під командуванням “Степана” (ім’я та прізвище невідомі). 19 серпня між Вільховом та Суходолом на Перегінщині до цієї групи долучилася ще одна чота з околиць Рави-Руської Львівської області. Ці два підрозділи на Долинщині утворили другу сотню “Трембіта” під командуванням “Чорнобривого” (ім’я та прізвище невідомі). Третя чота влилася у сотню кількома днями пізніше. Прибула вона із Тербовлянського району Тернопільської області під командою “Оріха” (ім’я та прізвище не встановлені). Після реорганізації чотовими стали майбутні командири сотень у ВО2 “Буг” та ВО6 “Сян” Іван Капало – “Бродяга” (ком. сотні “Пролом” Тактичного відтинку [ТВ12] “Климів”), Микола Кузьменко – Петренко” (ком. сотні “Переяслави-2” ТВ13 “Розточчя”), Григорій Мазур – “Калинович” (ком. сотні “Месники-1” ТВ27 “Бастіон”)²⁰.

До складу куреня ввійшла ще третя сотня²¹. Мабуть, це сотня “Гайдамаки” під командуванням Володимира Верещинського – “Ясіна”, про яку згадує С. Фрасуляк у своїй “Українській партизанці”, ілюструючи прикладами виховну роботу командира²².

Всі три сотні базувалися стаціонарно в горах на деякій відстані одна від одної. Наприклад, сотня “Трембіта” перебувала на г. Стовба²³, а сотня “Сіроманці” – на г. Сивуля²⁴.

Вишкіл розпочався 24 серпня 1943 року. Викладачами були сотенні й чотові, котрі мали вже деякий бойовий досвід, а також сам курінний. Стрільці щоденно вивчали зброю, польову службу, тактику, впоряд, інші загальні дисципліни. Ось як згадує ті дні стрілець куреня “Сіроманці” Давидяк Степан – “Нечай”: “Зранку нас шикували, і після звітів підстаршин ми розбирали зброю й розпочиналися заняття. Вони йшли весь

¹⁹ Воробець М. Вказана праця. – С. 421.

²⁰ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12. – С. 216.

²¹ Там само. – С. 218.

²² Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 15, 56.

²³ [Хор. Вихор]. Бій на горі Стовбі. // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 4: Чорний Ліс. Книга друга. – Торонто, 1989. – С. 111.

²⁴ Літопис Української Повстанської Армії – Т. 12. – С. 218.

час. Під вечір, після тактики та евакуації «поранених» із поля «бою», хлопці були такі змучені, що ледве ноги тягали»²⁵.

Будучи військовиком УНС, С. Фрасуляк не забував, що він педагог, і свою майстерність уміло використовував у навчанні та вихованні стрільцтва. Курінний “до стрільців ставився прекрасно, із жартами і сміхом, але невиконання наказу не дарував, тримав жорстку дисципліну”²⁶.

Дуже багато уваги курінний приділяв ідейному, політичному та загальнокультурному вихованню повстанців. В курені два рази на тиждень, у неділю та середу, проводилися бесіди на різноманітні теми.

Стрільців цікавило, що таке УНС, яка її мета, за що вона бореться, яким повинен бути український повстанець. Обговорювалися також усі пункти Декалогу та інші питання. Кожна бесіда складалась із двох частин. Ідеологічним вихованням займався Дмитро Карпенко – “Яструб”, а загальну частину обговорювали із Степаном Фрасуляком – “Хмелем”²⁷. Він вважав, що “командир відділу повинен бути психологом, повинен знати своє військо”²⁸.

Таке ставлення “Хмеля” до вишколу стрільців не забарилося із наслідками. Коли німці у вересні 1943 року розпочали збройну акцію, спрямовану на знищення УНС, “Гайдамаки” у перший бій пішли із завзяттям та вірою в перемогу. Удари спрямовували проти відділів Чорного Лісу та Долинчини. Через агентуру німці дізналися, що десь у горах є база повстанців, але де точно – не з’ясували. 26 вересня 1943 року шестеро солдатів із Долинського татарського батальйону пішло в розвідку. Їхню присутність у терені виявили стійкові, і за наказом “Хмеля” стрілецький рій всіх шістьох захопив у полон. Негайно було розіслано стежі в силі роїв у чотирьох напрямках від місця постою куреня²⁹. Тим часом німці, не дочекавшись розвідників, пішли під вечір із своїх баз зосередження у Долині та Калуші великими силами в гори. Можливо, вони і не виявили б так швидко місця постою куреня, якби не зрада Івана Фетича із с. Пшеничники, стрільця сотні “Сіроманці”. Він відпросився додому в зв’язку із хворобою і, якимось чином потрапивши до німців, навів їх на табір “Гайдамаків”³⁰. О 24 годині ворог підсунувся під позиції повстанців сотні “Трембіта” і нав’язав нічний бій. У горах клекотіло аж до світанку. Вранці 27 вересня до німців прийшло підкріплення – ще один батальйон. Повстанці стійко оборонялися до 12 години і, відірвавшись від ворога, перейшли до табору “Сіроманців” на

²⁵ Спогади Давидяка Степана – “Нечая”, стрільця куреня “Сіроманці”, записав 29.08.2004 р. Забілій Р. у м. Стрию // Аудіозапис зберігається в Архіві ЦДДР.

²⁶ Там само.

²⁷ Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 25.

²⁸ Там само. – С. 56.

²⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 4. – С. 111.

³⁰ Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 61.

полонину Бистра під г. Сивулею³¹. Вже вечоріло, коли німці зайняли покинутий табір сотні “Трембіта”. Вони тут пробули до світанку 28 вересня й, задоволені своїм успіхом, поверталися на р. Ілмку для посадки на вузькоколіїні вагони. Розвідка повстанців про це вчасно дізналася, а новий сотенний “Трембіти” Іван Капало – “Бродяга” (“Чорнобривий” десь загубився) із власної ініціативи організував на німців засідку³². Із опису С. Фрасуляка, видно, що “Бродяга” зробив її по-мистецькому. На десятому кілометрі р. Ілмки повстанці підпалили міст. Із одного боку над шляхом нависала висока скеля, а з другого – було урвище. У такому місці німці не мали ніяких шансів оборонятися. “Коли поїзд опинився у смузі засідки, повстанці відкрили по ньому цільний вогонь та закидали ручними гранатами. Довгі черги скорострільв, вибухи гранат, оклики «Слава» мішалися з криками німців, які, їдучи на відкритих вагонах, були знаменитою ціллю. Деякі з них просто з вагонів скакали в ріку та розбивалися об каміння, а інші – поранені та вбиті – посунули поїздом на палаючий міст”.

Ворог на місці бою залишив 80 вбитих та 88 поранених³³. Скільки їх залишилося лежати на відкритих платформах поїзда, ніхто не рахував. У попередніх боях німці втратили 90 вбитими та 20 пораненими³⁴.

Після успішних боїв курінь продовжував інтенсивний вишкіл. Закінчився він 1 листопада 1943 року заприсяженням. У таборі були присутні обласний провідник ОУН Станіславівщини Ярослав Мельник – “Роберт”, представник Головного Командування (ГК) УПА Василь Сидор – “Шелест” та інші. Присягу тоді прийняли 257 повстанців³⁵.

“Тайдамаки” під командуванням С. Фрасуляка – “Хмелья”, вишколені за проектами його майбутньої “Української партизанки”, дали інструкторський і командний склад на рівні чот та сотень для відділів групи “Північ” та майбутніх воєнних округ – “Говерля”, “Буг” і “Лисоня”³⁶.

С. Фрасуляк з дружиною (зліва третій та четверта) в гостях у сенелівського священика о. І. Янковського

³¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12. – С. 222.

³² Там само. – Т. 4. – С. 112.

³³ Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 120.

³⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 4. – С. 112.

³⁵ Там само. – Т. 12. – С. 226.

³⁶ Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 26.

На жаль, невідомо, що робив С. Фрасуляк до кінця 1943 року. В січні 1944 він з дружиною перебував на Поділлі³⁷, а весною повернувся в Карпати вже у ранзі поручника, який йому ГК УПА затвердило 26 січня 1944 року³⁸. Він активно береться за організацію Старшинської школи “Олені” у ВО4 “Говерля” і стає її першим командиром³⁹. В лютому 1944 року, перед наближенням фронту, із Волині у Карпати переходить Старшинська школа “Лісові Чорти” під командуванням поручника Федора Польового – “Поля”. Дві школи об’єднують в одну під назвою “Олені”, а її командиром із квітня 1944 року стає вже “Поль”⁴⁰.

При першому знайомстві із С. Фрасуляком Ф. Польовий був вражений тим, що біля бараку “Хмеля” не стоїть стійка. Він тоді запитав: “Друже поручнику, чому коло вашого бараку ви не поставили стійки? Адже це й небезпечно отак...” Степан Фрасуляк відповів: “Не поставив я стійки, бо переконаний, що мене береже не лиш одна стійка, але й усі мої вояки”⁴¹, – підкреслюючи своїми словами повну довіру до тих, з ким взявся до кінця ділити долю повстанця. До речі, в майбутньому така поведінка командира стала причиною його загибелі, але по-іншому “Хмель” не вмів.

У квітні 1944 року Степан Фрасуляк очолив штаб ВО4 “Говерля”⁴² й обіймав цей пост до 1948 року⁴³. У ранзі сотника із 1945 року також працює у складі КВШ групи “Захід”⁴⁴. На жаль, не виявлено відомостей про конкретну діяльність “Хмеля” на штабових постах. Можна припустити, що він організував та керував рейдами відділів ВО4, розробляючи тактику боїв та рейдування на основі власного досвіду⁴⁵, який здобував тільки в боях.

Очевидно, здебільшого Степан Фрасуляк перебував на теренах Долинщини. Це зрозуміло з того, що в своїй праці з тактики він наводить переважну більшість прикладів із бойової діяльності ТВ23 “Магура”, чий відділи та командири добре знав. Влітку 1945 року він діяв на Гуцульщині⁴⁶, а на зиму 1945–1946 років повернувся на Долинщину. Наступну зиму 1946–1947 року “Хмель” перебув у тодішньому Вигодському районі в околицях г. Яйко Ілемське⁴⁷.

³⁷ Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 113.

³⁸ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга перша: Початки УПА; документи й матеріали. – Торонто, 1989. – С. 160.

³⁹ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник 1. – Нью-Йорк, 1994. – С. 130.

⁴⁰ Там само. – С. 113.

⁴¹ Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 60.

⁴² Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник 1. – Нью-Йорк, 1994. – С. 130.

⁴³ Копія довідки Управління СБУ в Івано-Франківській області на С. Фрасуляка. Документ зберігається у домашньому архіві Михайла Лохмана, жителя м. Болехів Долинського району Івано-Франківської області.

⁴⁴ Содоль П. Вказана праця. – С. 130.

⁴⁵ Хмель – С. Ф. Вказана праця. – С. 4.

⁴⁶ Там само. – С. 19.

⁴⁷ Там само. – С. 124.

Десь у той час Степан Фрасуляк написав брошуру “Політвиховник – різьбар душ повстанців”, невідому дослідникам, та підручник “Українська партизанка” – фундаментальну працю із повстанської тактики УПА.

Вигодське районне НКВД добре знало, хто такий Степан Фрасуляк – “Хмель”, бо намагалосся не раз “внедріть” у його оточення свою агентуру. Одним з таких агентів був Василь Сащак – “Вістун” із с. Новошин, харчовий на теренах Вигодщини. “Вістун” шукав підходів до командира довго і наполегливо, просився в його осередок. Але інтуїтивно “Хмель” відчував небезпеку та мав антипатію до цієї людини, що викликала своїми вчинками підозру. Коли цей зрадник, звісно не без допомоги НКВД, ніби запопав кращі харчі й цигарки вищої якості, а Степан Фрасуляк та його охоронці після зимівлі були такими голодними та виснаженими, що під ними ноги вгиналися, то й тоді командир заборонив зустрічатися із “Вістуном”. Він якось сказав охоронцям: «Вістун» мені не подобається, і ви краще ходіть обдерті, ніж маєте за лахи накласти голови”⁴⁸. Все ж таки Василь Сащак зумів втертися в довіру до деяких провідників. Загалом, результатом його зрадницької роботи стало знищення кількох родин та людей, що допомагали повстанцям, загибель коменданта районної бойвки СБ “Орла”, районного референта СБ “Вірного” та його шести бойовиків, облави на г. Лисій. Зрештою есбісти викрили агента.

Довгий час Степана Фрасуляка рятувало від смерті те, що він у свою охорону підбирав хлопців, яких давно і добре знав, довіряв їм і міг на них покладатися. Але коли підпілля знекровилося, емведисти* завербували двох охоронців Степана Фрасуляка. На ворога працювали ван Гафінець – “Голуб” та ван Гелембовський – “Клим”. диним серед живих, хто був із Степаном Фрасуляком протягом багатьох років, залишився ван Гафінець. Сьогодні він намагається довести, що став співпрацювати з МВД із вересня 1951 року, вже після загибелі “Хмеля”, коли був полонений і зламаний під час слідства, і наводить свою версію того, як опинився в руках ворога та що з ним там робили. Але є ще твердження колишнього провідника ОУН Долинщини Степана Тишківського – “Волинського”. У листі до Михайла Лохмана від 23 грудня 1995 року він пише про обставини, за яких його захоплено в полон із допомогою “Клима” та “Голуба” ще задовго до загибелі Степана Фрасуляка. Отже, зі слів “Волинського” випливає, що ті вже були агентами МВД, працюючи із командиром. Емведисти, ван Гафінець та ван Гелембовський, каже Степан Тишківський, “зробили все так конспіративно що населення кілька літ не знало” про загибель “Хмеля”⁴⁹. Тому існує дві версії обставин смерті Степана Фрасуляка: одна – Івана Гафінця, друга – Василя Марківа,

⁴⁸ *Хмель – С. Ф. Вказана праця.*

* У 1946 році НКВД перейменовано на МВД.

⁴⁹ *Лист Степана Тишківського до Михайла Лохмана від 23 грудня 1995 року // Копія документа зберігається в Архіві ЦДВР. – С. 7.*

колишнього учасника винищувального батальйону. Ці версії доповнюють одну одну в деяких елементах, відображаючи більш-менш цілісну картину подій.

В охороні Степана Фрасуляка перебувало довгі роки вісім повстанців. З них шестеро Новошинців: Іван Гафінець – “Голуб”, Іван Гелембовський – “Клим”, Василь Бріцький – “Сірко”, “Максим”, “Вуйко” та “Голий”, чіх імен і прізвищ не встановлено. Охоронцями були також “Сорока” із Ріпного й “Ліщина” з Радова Перегінського району⁵⁰. В 1947 році на міні підірвався “Голий”, а Василь Бріцький – “Сірко” загинув на г. Голиця. Найтяжчі часи настали після того, як 1949 року ворогові здався надрайонний референт СБ Михайло Зборик – “Орленко”. Він знав приблизно місце перебування С. Фрасуляка – “Хмель” і це стало причиною масштабних облав та засідок⁵¹. В 1950 році, весною, під г. Лиса що над селом Пшеничники, загинув “Максим”, “Ліщина” втік із кріівки і водив із собою по горах більшовиків у пошуках “Хмель”. По околицях пройшли сильні облави й арешти серед цивільного населення, які не дали очікуваних результатів. Степан Фрасуляк встиг попередити про зраду “Ліщини” тих повстанців, що ще залишилися

Обкладинка підпільного видання роботи С. Фрасуляка

живими. З того часу він втратив зв'язок із майором Миколою Твердохлібом – “Громом”, референтом СБ Карпатського Краю, але ще підтримував з майором Петром Федундом – “Севером”, заступником Головного Командира УПА⁵². Влітку 1951 року Степан Фрасуляк наказав Іванові Гафінцю – “Голубові” та “Вуйкові” йти на Перегінщину і відновити зв'язок із “Громом”. Невдовзі вони повернулися, не виконавши завдання, мотивуючи це тим, що вийшли на засідку. “Хмель” наказав міняти місце постю і перейти під г. Яйко Ілемське. До групи входили Степан Фрасуляк, його дружина Софія, охоронці-кур'єри Іван Гафінець – “Голуб”, Іван Гелембовський – “Клим”, “Сорока”, “Вуйко” та зв'язковий від “Севера” “Марко”⁵³. Впорядкувати старий табір залишилися “Голуб” і “Марко”, які через кілька днів мали долучитися до основної групи.

Через два дні до “Голуба” прийшов “Клим” і ще два боїв карі, й разом вони перейшли під г. Яйко. Звідти 29 червня Іван Гафінець – “Голуб” та

⁵⁰ Спогади Івана Гафінця, жителя с. Гериня Долинського району Івано-Франківської області. Копія рукопису без дати зберігається в АЦДВР. – С. 1-2.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само – С. 6.

⁵³ Там само. – С. 7.

Іван Гелембовський – “Клим” пішли на зв’язок до Петра Федуна – “Севера”, який мав відбутися 1 липня, а “Вуйко” та “Сорока” рушили на лісосіку в Бескид до Петра Шістки взяти батареї живлення для радіо. Як і було домовлено, зв’язкові 1 липня зустрілися в горах Болежняці. Далі розповідь Івана Гафінця є досить сумнівною. Замість того щоб повертатися до “Хмеля”, зв’язкові пішли у с. Велдіж (тепер Шевченкове) по ліки для Софії і перебували там два дні, тобто до 3 липня, коли Степана Фрасуляка вже вбили. Звичайно, у селі їх бачили люди і могли підтвердити у разі потреби, що “Голуб” і “Клим” із командиром не були. Дорогою на місце постою вони зустрілися з вівчарями, виявили та обминули дві засідки. Наблизившись до табору, на гірському райштоці побачили багато людських і кінських слідів, плями крові, клапті одягу Софії. В табір “Голуб” та “Клим” вже не пішли, а повернулися в Бескид на лісорозробки, де від лісорубів дізналися про бій і те, що там були “Вуйко” та “Сорока”⁵⁴.

Отже, 1 липня 1951 року вранці, Степан Фрасуляк вийшов із криївки і помітив своїх. “Підійшли, привіталися і... стали Степану крутити руки. А з-за кущів на підмогу зрадникам кинулися енкаведисти. Окрик “зрада”, як постріл пролунав над гірським схилом. За ним – автоматні черги. Через хвилину – дві все було скінчено...”⁵⁵.

Іван Гафінець вважає, що це робота рук “Сороки” та “Вуйка”. Дещо інакше про загибель “Хмеля” розповідає Василь Марків, який, за його ж словами, не був учасником подій, але про них чув від інших. Він каже, що операцією керував начальник Вигодського райвідділу МВД Терещенко.

Повстанці приходили на лісоучасток Бескид до Олекси Жаб’яка, жителя села Вишків, який працював там продавцем у магазині ОРСУ (Отдел рабочего снабжения, – Відділ робітничого постачання), і брали в нього продукти. О. Жаб’як про візити повстанців доніс Терещенку. Той наказав давати упівцям все, що вони просять. Через деякий час у магазин привезли горілку із снодійним і Олекса Жаб’як мав її віддати “хлопцям з лісу”. Прийшовши знов, повстанці забрали харчі та горілку. З ними пішов також О. Жаб’як у лісі, мабуть на заздалегідь визначеному місці, він умовив візитерів випити спиртного і попросив відпустити його, бо має в магазині справи. Коли снодійне на повстанців подіяло, їх схопили оперативники і відвезли до райцентру, де під час допиту полонені зламалися і погодилися показати місце табору⁵⁶. Можливо, цими полоненими були “Вуйко” й “Сорока”, але зрозумілим є те, що С. Фрасуляк – “Хмель” загинув через зраду, хитрі агентурні комбінації оперативників.

⁵⁴ *Спогади Івана Гафінця...* – С. 9-10.

⁵⁵ *Воробець М. Вказана праця.* – С. 422.

⁵⁶ *Спогади Василя Марківа, жителя с.Вишків Долинського району Івано-Франківської області, записав 09.01.1997 р. Руслан Забілий // Рукопис зберігається в Архіві ЦДВР.*

Михайло Лохман, член Управи Долинського Братства УПА, збираючи матеріал про ці події, твердить, що загибель “Хмеля” на совісті Івана Гафінця. Такої ж думки дотримується Степан Тишківський. Іван Гафінець нині живе пустельником, ховаючись від допитливих та говорить про свою непричетність до загибелі командира, звинувачуючи у зраді “Сороку” та “Вуйка”. Остаточно ця таємниця буде розгадана, коли історики зможуть вивчити зараз недоступну справу Степана Фрасуляка – “Хмеля”, помертньо полковника УПА⁵⁷, одного з визначних повстанських командирів, педагога, патріота, людини...

⁵⁷Наказ Головного Командира Української Повстанської Армії № 552 від 14 жовтня 1952 р. // *Армія безсмертних. Повстанські світліни* / ред. В'ятрович В., Мороз В. – Львів, 2002. – С. 19.

Василь СТРІЛЬЧУК

МИХАЙЛО ЗАЯЦЬ – ОХОРОНЕЦЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

“Брат жодних вузів не кінчав,
окрім, ОУН-УПА «від А до Я”.

*Зі спогадів сестри повстанця
Ірини Миколаївни Заяць-Хименко¹.*

Брідська земля внесла значний вклад у національно-визвольну боротьбу 1940-50-их років. Уродженцями краю були заступник голови Генерального Секретаріату УГВР, ідеолог Петро Федун – “Полтава”, окружний провідник Буковини Юліан Матвіїв – “Недобитий” командир Золочівського ТВ “Пліснесько” Григорій Котельницький – “Шугай” та багато інших відомих чи менш відомих діячів ОУН та УПА, які віддали своє життя за Українську Державу.

Цей матеріал присвячений повстанцю з Брідщини, керівнику охорони Головного Командира УПА Романа Шухевича – Михайлу Заяцю – “Зенко”-“Влодко”, доля якого на сьогоднішній день залишається невідомою.

Михайло Заяць

Михайло Заяць народився 28 вересня 1921 року на присілку Лісові села Берлин Бродівського повіту в свідомій українській сім’ї Миколи і Теклі Заяць. Він був четвертою дитиною (Юстина, 1908 р. н.; Володимир, 1911 р. н.; Йосип, 1913 р. н.), після нього народилася ще найменша – дочка Ірина, 1926 р. н.

Михайло закінчив сільську семирічну школу, жив при батьках допомагав по господарстві.

“Природа наділила його талантом. Був завжди веселий, співав, жартував, грав на балалайці і мандоліні. Ці музичні інструменти висіли над його ліжком завжди. Товариші за ним ходили юрбою. Шалено їздив ровером, робив різні трюки – в’їжджав у фіртку не відкриваючи її. Все йому

¹ *Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни від 01.03.2003 р. м. Черкаси. Текст на 4 сторінках (комп’ютерний набір). – С. 3. Зберігається у фондах Бродівського історико-краєзнавчого музею (далі – БІКМ).*

вдавалось – він грав у виставах, співав (це в “Рідній школі” чи “Просвіті”, де збиралася молодь)”². Так про Михайла згадує його рідна сестра Ірина Миколаївна Заяць-Хименко, що проживає в Черкасах.

Майстерне вміння їздити на велосипеді – стоячи на сидлі і одночасно граючи на музичному інструменті – пригадують і односельчани Михайла. Вони також добре пам’ятають виконання ним ролі Гриця у виставі “Ой не ходи Грицю та й на вечорниці”³. До речі, акторські здібності, вміння перевтілюватися, не раз ставали у пригоді під час підпільної діяльності повстанця.

Ще юнаком Михайло включився у національне життя села, був членом товариства “Луг”, вступив в ОУН. За активну політичну діяльність разом із старшим братом Володимиром (також членом ОУН, а пізніше вояком УПА, який під псевдом “Лісовий” діяв на теренах Брідщини; загинув 3 вересня 1950 р.⁴) ув’язнений польською владою в Березі Каргузькій (1937-1939 рр.)⁵. Старожили Берлина згадують про Михайла Заяця як про великого патріота.

В роки німецької окупації разом з односельчанами Сехом Василем Івановичем та його однофамільцем Сехом Василем, вуличне прізвисько “Писарів”, мали магазин в Бродях, де торгували шкірою⁶. Очевидно, що це було місце конспіративних зустрічей.

На Йорданське свято 1942 р., коли посвятили воду в Берлинській церкві Святої Параскевії, Михайло і “Писарів” Василь виступили перед односельчанами з патріотичними промовами⁷.

Поштівка Михайла Заяця до сестри

“У 1942 р. Михайла брали у Німеччину. Він показався з чемоданчиком на вокзалі (ніби-то їде), а ввечері вже йшов додому, і коли переходив село Лагодів (на шляху Броди-Берлин – С. В.), то зустрівся з моїм батьком, який тоді був “на варті” (черговий по селу, ходив з палкою, а потім передавав палку-“варту” іншій людині). Батько спитав його, той відповів на німецькій мові. Тато знав

² Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни... – С. 3.

³ Спогади Бурбелі Володимира Івановича (про Заяця Михайла Миколайовича). Записав В. Стрільчук. 14.02.2003 р., м. Броди. Зберігається у фондах БІКМ.

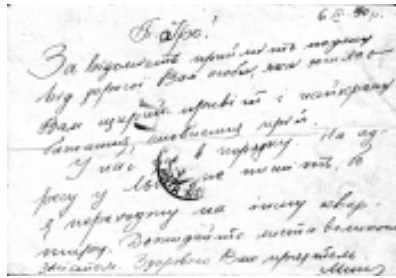
⁴ Копія Акту Бродівського РВ МДБ від 03.09.1950 р. х. Збруї (про факт знищення двох повстанців: Заяця Володимира Миколайовича – “Лісового” і “Мирона” – особа не з’ясована). Зберігається у фондах БІКМ.

⁵ Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни... – С. 3.

⁶ Спогади Бурбелі Володимира Івановича (про Заяця Михайла Миколайовича).

⁷ Там само.

німецьку і вони переговорили і розійшлися. Коли тато прийшов додому, то розказав мені: “Якийсь-такий йшов, що говорив зі мною по-німецьки. Чого він не хотів зі мною говорити?”. Я спитала тата як він виглядав. Тато сказав високий, кучерявий... і я здогадалася, що це був Місько. Потім я бачила Заяця у своїх родичів Яремчуків (Михайло товаришував з Ярославом Яремчуком, 1923 р. н.) То було на Різдво чи на празник. Я спитала його про зустріч з моїм батьком, а він засміявся.” (За спогадами Фещук Стефанії Василівни, 1924 р. н.)⁸.

Поштівка Михайла Заяця до сестри

Отже, після “невдалої поїздки” в Німеччину Михайло повертається у рідне село, перебуває на нелегальному становищі й активно включається в національно-визвольну боротьбу. На жаль точних даних про конкретну його діяльність немає, але можемо припустити, що він займався виготовленням необхідних документів для українського підпілля. “Я хворіла і лежала у ванькірі (кухні) на тапчані, а біля мене брат робив печатки – мав каліграфічний почерк, це йому вдалося. Мама була сторожем, бо у другій половині будинку перебували німецькі офіцери.”⁹.

Його колишня сусідка Зубач Антоніна Матвіївна згадує (події дещо пізнішого часу): “Наша хата стояла під лісом і тому до нас часто приходили повстанці. Серед них був і Заяць Михайло. Я не знала його псевдо, бо він приходив до нас як сусід. Закривався в хаті, просив батька нікого до нього не пускати і щось писав. Раз він покликав тата і сказав, щоб той зайшов. Вони про щось говорили. Потім тато вийшов і сказав: “Він буде великою людиною, бо якісь мапи пише”¹⁰.

На той час Михайло знаходився у Берлинському самооборонному куцшовому відділі, яким керував уродженець с. Берлин Михайло Дутка, псевдо “Стефанівський”. В документах РВ НКВС-НКДБ у списку тридцяти одного повстанця куца “Стефанівського”, Заяць Михайло Миколайович стоїть під № 9 (“Список бандитов состоящих на учете в Бродском РО НКВД-НКГБ по состоянию на 20.VII.1945г.”)¹¹. Інший документ – Доповідна записка “О результатах ликвидации банд-боевок

⁸ Спогади Фещук Стефанії Василівни, 1924 р.н. Записав В.Стрільчук 25.03.2003 р. с. Язлівчик. Зберігається у фондах БІКМ.

⁹ Спогади Хименко-Заяць Ірини Миколаївни ... – С. 3

¹⁰ Спогади Зубач Антоніни Матвіївни, 1927 р.н. Записав В.Стрільчук 09.12.2002 р. м. Броди. Зберігається у фондах БІКМ.

¹¹ Документи колишнього архіву РК КП(б)У. Папка 1944-1948 рр. – С. 91. Зберігається у фондах БІКМ.

согласно плану по Бродському району” від 23 серпня 1945р. підписана керівниками Бродівського РК КП(б)У, РВ НКВС і РВ НКДБ – говорить про те, що 6 повстанців, серед них і Заяць Михайло, вийшли з боївки “Стефанівського” і перебувають в іншому районі¹².

Далі ми дізнаємось, що в 1946 р. на Рогатинщині Михайло Заяць – “Зенко” направлений, як кур’єр і печаткар, від полковника Василя Кука до головного командира УПА Романа Шухевича¹³.

Любомир Полога, “Богдан”, – зв’язковий Шухевича згадує про Михайла під час перебування у підпільно-конспіративній хаті в с. Княгиничах у 1946-1947 рр., куди для праці приходив Головний командир з своєю особистою охороною “Левком” і “Зенком”. Ось так очевидець змальовує портрет повстанця: “Зенко” – блондин із синіми очима, з кучерявим волоссям – був типовим бойовиком: рішучим, мужнім і дуже відважним”¹⁴. Пан Любомир відзначає також майстерність Михайла: “Вранці “Зенко” взяв у свої руки ніжні інструменти – маленькі загострені голки, свердла, долото і почав навчати мене елементарних способів виготовлення печаток. Я дуже дивувався: щойно в цих руках був автомат, гранати, а тут – тонка художня робота. “Зенко” майстерно вирізав на гумі нову ідентичну до відбитку печатку. Автомат лежав у той час біля нього заряджений з різком”¹⁵. Далі автор спогадів описує цікавий епізод, коли над конспіративною квартирою нависла загроза розкриття. Сталося це внаслідок необережності: через незачинене вікно сусідка побачила в хаті чужу людину (це був “Зенко”, який сидів за машинкою до шиття). Але вихід було знайдено. Ідея про молдаванина-мінняйлу, яку висловила Катерина Зарицка (вона виконувала роль “Мані” – сестри господині), була втілена Михайлом. Переодягнувшись в подерту одягу, вимамавши лице, шию, руки кіптявою з примуса, “Зенко” ходив по селу, обмінюючи шматки тканини на картоплю, розмовляючи з молдавським акцентом. Михайло блискуче справився з завданням, йому вдалося ввести в оману не лише сусідку, а й усе село, зберігши, таким чином, конспірацію¹⁶.

Навесні 1948 року в Бібречькому лісі на Львівщині було зачитано наказ Головного проводу ОУН про нагородження командира охоронної боївки Шухевича “Влодка” (нове псевдо Михайла Заяця)¹⁷.

Колишній житель с. Берлин Бурбела Володимир Іванович, 1928 р. н., пригадує, що люди з с. Берлин, котрі їздили до Львова, бачили фотографію

¹² Документи колишнього архіву РК КП(б)У... – С. 102.

¹³ Спогади Любомира Пологи. З листа Л. Пологи до В. Стрільчука, березень 2003 р. Зберігається у фондах БІКМ.

¹⁴ Полога Л. Підпілля. Конспіративна хата генерал-хорунжого Чупринки в Княгиничах. (Спогад) / Василь Кук. Генерал Роман Шухевич – Головний командир УПА. – С. 77.

¹⁵ Там само. – С. 77.

¹⁶ Там само. – С. 88-91.

¹⁷ Армія безсмертних. Фотоальбом УПА. – Львів, 2002. – С. 66.

Михайла в одній з вітрин, де він був зображений у формі радянського офіцера (ймовірно лейтенанта ВПС). Всі дивувалися цьому і говорили: “Що ж він робить, його ж всюди шукають.”¹⁸ Іншу інформацію про перебування Заяця М.М. у Львові надає Янкевич Юлія Петрівна, 1924 р. н., яка згадує, що її стрічний брат Ярослав Яремчук (після повернення з Сибіру), говорив, що коли він був у Львові, то бачив Михайла: “Вони подивилися один на одного, але не призналися”¹⁹. На жаль, не вдалося встановити точний час перебування повстанця у Львові.

Знаходячись в підпіллі Михайло Заяць підтримує стосунки з родиною. Так в 1949 р. він двічі відвідував старшу сестру Юстину, яка лежала у Львові в лікарні²⁰. До молодшої сестри Ірини, що була засуджена в 1947 році за участь в національно-визвольному русі на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав та перебувала в той час в Інті, “Влодко” пише листи. Ось декілька рядків з першого листа брата до сестри (від 25.08.1949 р.): “Я гуляю по волі для мене немає перешкод, живу серед тих “чорніших чорної землі”... і працюю. – Згадаю про Тебе – контраст.”²¹. Кілька слів, а стільки змісту.

У другому листі (29.01.1950 р.) повстанець розповідає про себе: “Від часу мого відходу формального і від останньої нашої зустрічі пройшло дуже небагато часу, та історія його дуже багата, розказувати може тільки той, хто переживав його.

Володимир Заяць –
“Лісовий” у роки служби
в Польській армії

Вступаючи в завод, зустрівся з багатьма перешкодами, щоб побороти їх потрібно було перейти школу життя; кому пощастило перейшов її, кому ж ні – вступив в інший завод.

Будучи вже кілька років в одному заводі я привичаївся до одного фаху і робота стала відомою, ясною, певною. Маючи добру працю і не думаю покидати її. На зарібок не дивлюся. Заплата повністю вистарчає для мене.

І так, кохана сестро. Зміст мого оповідання короткий, думаю, для Тебе ясний і зрозумілий і напевно завидуєш мені і всім таким як я такого шляху.”²².

Для чужого ока ці рядки мало про що говорять. Але для сестри, яка знала про братову діяльність цей текст мав досить

¹⁸ Спогади Бурбелі Володимира Івановича, 1928 р.н., уродженця с. Берлин. Записав В. Стрільчук. Вересень 2002 р. м. Броди // Зберігається у фондах БІКМ.

¹⁹ Спогади Янкевич Юлії Петрівни, 1924 р.н. Записав В. Стрільчук 13.11.2002 р., с. Берлин // Зберігається у фондах БІКМ.

²⁰ Спогади Хименко в листі.

²¹ Лист Заяця М. М. від 25.08.1949 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

²² Лист Заяця М. М. від 29.01.1950 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

глибокий зміст. “Завод”, на який “вступив” Михайло, “перейшовши школу життя”, – це була його діяльність в ОУН-УПА.

На обох листах була зазначена адреса відправника м. Львів, вул. Костюшка, 4, кв. 2, Щерба Антоні. 6 березня 1950 р. Ірина Миколаївна отримала поштівку від пана Мирона Марецького, в якій було обіцяно лист “великий змістом” і застереження не писати на попередню квартиру²³. Але листа від брата вона так і не отримала. Це була остання звістка сестрі Ірині про брата Михайла. Далі сліди повстанця губляться.

Є відомості про те, що після смерті провідника Михайло деякий час перебував на Золочівщині біля Романа Кравчука (крайового провідника Західноукраїнських земель 1943–1951 рр.), а потім перейшов на Закарпаття²⁴.

За однією з версій “Зенко”–“Влодко”, за допомогою підроблених документів легалізувався в Польщі, там проживав і помер²⁵.

Інша з версій впливає з архівної довідки (на основі документа від 26 червня 1956 р., в якому уповноважений управління КДБ при РМ СРСР по Львівській області у Бродівському районі повідомляє в.о. начальника УМВС Львівської області про синів спецпоселенки Заяць Теклі Володимирівни (матері повстанця). Зокрема, про Михайла читаємо наступне: “Заяц Михайл, 1922 года рождения, уроженец села Хмелевое (тепер Берлин – С.В.), Бродовского района, Львовской области в банде ОУН находился с 1944 года под кличкой «Владко», ликвидирован в 19... (нерозбірливо – С.В.) году на территории Вольнской области, акта о его ликвидации в райапарате не имеется.”²⁶. Що ж до року загибелі повстанця, то його важко розібрати, через незрозуміле виправлення, з якого проглядається 1955 рік. Навіть якщо взяти до уваги цю дату, то поки що нез’ясованим залишається точне місце та обставини загибелі повстанця.

Звертаємося з прохання до всіх, хто має будь-яку інформацію про Заяця Михайла Миколайовича (псевда “Зенко”, “Влодко”), яка допоможе з’ясувати долю повстанця, подати її на адресу: Бродівський історико-краєзнавчий музей, майдан Свободи, 5, м. Броди Львівської області, 80600. Тел. (03266) 4-27-90.

²³ Лист І. М. Хименко до В. Стрільчука від 10.07.2003 р. // Зберігається в особистому архіві автора.

²⁴ Спогади Любомира Полюги. З листа Л. Полюги до В. Стрільчука, березень 2003 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

²⁵ Виписка з листа В. Кука І. Хименко від 15.01.1998 р. З листа І. М. Хименко до В. Стрільчука від 23.03.2003 р. // Зберігається у фондах БІКМ.

²⁶ Копія архівної довідки з документа від 04.08.1956 р. № 409, м. Броди (повідомлення про синів спецпоселенки Заяць Теклі Володимирівни). // Зберігається у фондах БІКМ.

Віталій МАНЗУРЕНКО

ПОЧЕСНА ВІДЗНАКА “60 РОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ”

Перше наукове дослідження нагородної системи УПА було зроблено в статті “Нагороди УПА”¹ на основі документів та свідчень очевидців тогочасних подій, починаючи від наказу Головного Командування УПА про заснування нагород, виготовлення їхніх проектів Ніла Хасевича, Постанов УГВР про відзначення нагородами вояків УПА. Відтак, було вказано на визначну роль УГВР у функціонуванні нагородної системи УПА.

У наказі Головного Командування УПА ч. 3/44, підписаного 27.01.1944 року Головним Командиром УПА Романом Шухевичем – “Тарасом Чупринкою”, знаходимо першу документальну згадку про встановлення й призначення військових відзначень УПА. Переглянувши уважно наказ, можна зробити низку цікавих припущень. Історичний наказ був підписаний 27 січня 1944 року. До створення УГВР залишалось понад п’ять місяців, та питання про його майбутнє існування було вже сто відсотково вирішено. Тому у наказі впевнено вказувалося, що “військове відзначення Золотого Хреста бойової заслуги першої та другої класи надає Головна Визвольна Рада на внесок Головного Командира УПА”². Також в ньому вказано, що “відзначення цивільних осіб Золотим та Срібним Хрестами Заслуг надає Головна Визвольна Рада на внесок Головного Командира УПА. Відзначення Срібним Хрестом бойової заслуги першої і другої класи та Бронзовим Хрестом Заслуг надає Головний Командир УПА на внесок Краєвого Командира УПА”³. Отже в січні 1944 року, коли до створення УГВР залишалось понад п’ять місяців, уже були розподілені функційні права між УГВР та командирами УПА щодо майбутніх відзначень бойовими нагородами. При підписанні наказу Роман Шухевич, як Головний Командир УПА, взяв на себе право відзначати нагородами нижчих класів, передавши право відзначати нагородами вищих класів УГВР.

Та час не стояв на місці. Протягом 1944 року відбулися великі зміни в стратегії та боротьбі УПА. Уже наявні статuti Хрестів Боевої Заслуги та Хрестів Заслуги не могли передбачити всіх випадків для відзначення

¹ Манзуренко В. *Нагороди УПА // Армія безсмертних / За ред. В’ятрович В., Мороз. В. – Львів, 2002. – С. 63-65.*

² *Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1989. – Т. 1. – С. 164-167.*

³ Там само.

бійців і командирів УПА, тому 6 червня 1948 року Українська Головна Визвольна Рада видає постанову про встановлення медалі “За боротьбу в особливо важких умовах”. У постанові було вказано:

“З уваги на те, що в різних районах України багато учасників українського визвольного-революційного руху веде боротьбу проти московсько-більшовицьких окупантів в незвичайно важких умовах, – в умовах, що вимагають від революціонерів і повстанців просто надлюдських фізичних і моральних зусиль, – для відзначення особливої мужності таких революціонерів і повстанців та їхніх особливих заслуг для справи визволення України встановити окрему медалю «За боротьбу в особливо важких умовах».

Інструкцію у справі цієї медалі видасть Головне Командування УПА”⁴.

Перше відзначення Президії Головної Визвольної Ради від 30 травня 1945 року свідчить про нагородження “найвищим орденом хоробрості Командира УПА «Яструба», як першого старшину Української Повстанської Армії, Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-ого класу та про нагородження Командира IV Военної Округи УПА – Захід «Гуцула» Золотим Хрестом Бойової Заслуги 2-ого класу”⁵.

Встановлено, що псевдо “Яструб” належало майорові Дмитру Карпенко⁶.

Протягом наступних п’яти років від часу підписання наказу Головного Командування УПА ч. 3/44 питання виготовлення нагород для подальшого вручення відзначеним неодноразово поставало перед керівництвом УГВР, і тільки в квітні 1950 року Ніл Хасевич подав листа з проектами нагород виконаними на високому мистецькому рівні, який зберігається в архівах ЗП УГВР.

На основі цього проекту в 1953 році за кордоном було виготовлено бойові нагороди УПА, після чого після чого вони стали надходити до повстанців для подальшого вручення їх нагородженим.

Отже в тяжкі воєнні та повоєнні роки Головне Командування УПА та керівництво УГВР знайшло можливість упровадити в життя бойові нагороди УПА витративши на це близько дев’яти років.

В Україні на сьогоднішній склалася досить-таки цікава традиція створення та затвердження сучасних українських ювілейних відзнак, присвячених темі національно-визвольних змагань. Відзнаки, що з’явилися за

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т. 9. – С. 381.

⁵ Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944–1950 рр. – Видання ЗЧ ОУН, 1956. – С. 16.

⁶ Відомий дослідник повстанського руху Петро Содоль (США) ставить цей факт під сумнів: “Ніякого рішення УГВР від 30 травня 1945 року не було – це просто фіктивна дата, бо не знали правдивої” (Содоль П. З приватного листа до автора. – Нью-Йорк. 05.12.2003 р.) “[...] я знайшов інформацію про Дмитра Карпенка – «Яструба», колишнього лейтенанта ЧА, відомого командира сотні «Сіроманці», який діяв тільки на ЗУЗ і загинув в грудні 1944, як перший відзначений найвищою нагородою УПА (Содоль П. З приватного листа до автора. – Нью-Йорк. 09.01.2004 р.)

останні три роки в Україні, а саме: “60 років створення УПА”⁷, “50 років Норильського повстання”⁸, – завдячують своїй появі Львівській державній адміністрації, яка оголосила конкурс проєктів відзнак, відібрала серед них найкращі та виділила кошти на їх виготовлення. Ці ювілейні відзнаки стали не тільки нагородами місцевого рівня, адже ними було нагороджено визначних громадян, і України і багатьох інших країн. Це вказує на те, що нині визнання вояків УПА на державному рівні не відбулося, тому місцеві органи влади вимушені брати на себе державницьку функцію творення та заснування нагород.

У травні 2004 року в ході приготувань до відзначення 60-річчя УГВР розпорядженням тогочасного голови Львівської обласної ради Михайла Сендака було створено оргкомітет, до якого ввійшли представники Львівської обласної ради, Львівської державної адміністрації, Самбірської райдержадміністрації та місцевої влади, “Просвіти”, Братства вояків УПА, Спілки політ’язнів України, Обласного товариства політ’язнів і репресованих, “Пласту” та науковці⁹.

Позаяк до святкування залишалося мало часу, трохи більше ніж місяць, виготовлення відзнаки проходило в авральному темпі. Маючи проблеми з коштами і не отримавши жодних фінансових гарантій від Львівської обласної ради, за виготовлення проєкту та самої відзнаки взявся львівський митець Володимир Турецький, автор проєктів попередніх ювілейних відзнак “60 років створення УПА” та “50 років Норильського повстання”. Він запропонував оргкомітетові вісім проєктів відзнаки (світлина 1), один з яких і затверджено на черговому засіданні 11.07.2004 року¹⁰ (світлина 2). Цікаво відзначити, що за цей проєкт відзнаки проголосувало 40 % присутніх членів оргкомітету.

Дотримуючись української християнської традиції, взявши за основу мальтійський хрест, проєктант зумів надати відзнаці завершеного класичного вигляду. Уважно переглянувши нагороди встановлені Президією Головної Управи Об’єднання бувших вояків-українців у Великобританії, зауважимо, що деякі з них схожі на ювілейну відзнаку “60 років УГВР”, що вказує на історичну тяглість у відтворенні сучасної української фалеристики¹¹.

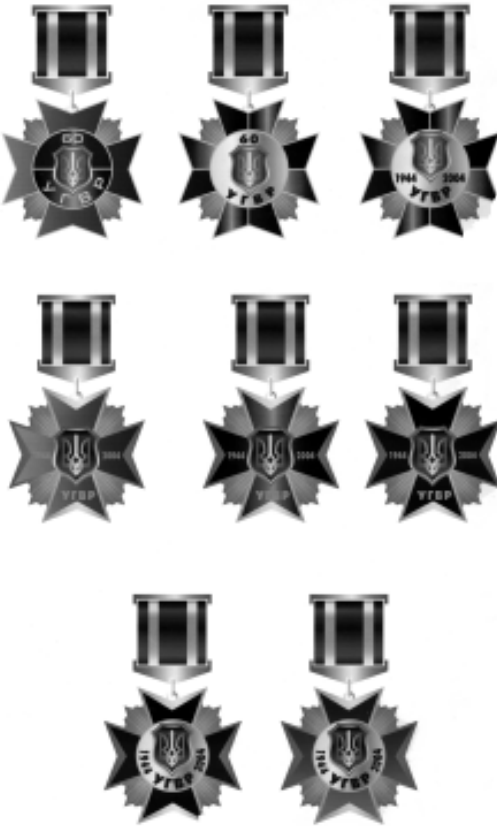
⁷ Манзуренко В. Ювілейна відзнака, присвячена 60-річчю створення УПА // *Український визвольний рух. Зошит № 1 / – Львів, 2003. – С. 170-175.*

⁸ Манзуренко В. Ювілейна відзнака “50 років Норильського повстання” // *Український визвольний рух. Збірник № 3 / – Львів, 2004. – С. 273-279.*

⁹ Розпорядження голови Львівської обласної ради №137-р від 26.05.2004 р.

¹⁰ Витяг з протоколу засідання оргкомітету 60-річчя УГВР від 11.07.2004 р.

¹¹ Нагороди ОБВУ, що з’явилися у Великобританії в 80-х роках минулого століття, а саме: Срібний та Бронзовий Хрести заслуг ОБВУ та Хрест заслуги 2-го класу ОБВУ, – мають у своїй основі мальтійський хрест. (Семютюк Я. *Українські військові нагороди. – Торонто, 2004. – С. 47.*)

*Варіанти ювілейної відзнаки “60 років УГВР”;
розробив Володимир Турецький*

На зворотній частині відзнаки знаходиться напис “60 років Української Головної Визвольної Ради” та порядковий номер. Напис на зворотній частині виконаний у шість рядків. Обидві нижні частини відзнаки виготовлені у техніці “гаряча емаль” і кріпляться кільцем до верхньої планки розміром 20 x 27 мм, яка має на поверхні муарову стрічку завширшки 20 мм.

У центрі стрічки – синя смуга завширшки 1/3 від загальної ширини стрічки. Обабіч від неї – смуги жовтого і синього кольорів завширшки 1/6 від ширини стрічки. На зворотній стороні планки розташовано два кріпильних гвинта.

Враховуючи, що заходи зі святкування річниці УГВР розпочиналися 17 серпня, тобто залишалось всього шість днів, виробник у стислі терміни виготовив тільки 10 почесних відзнак, які й було вручено на урочистому віче, що відбулося в с. Сприня на Самбірщині. Виготовлення всього накладу відзнаки відбулося вже після урочистостей. Усього було виготовлено 400 ювілейних відзнак. Нагородження відзначених проведено згодом у спілках та товариствах.

Згідно з описом автора проекту Володимира Турецьким, відзнака складається з трьох частин. У її основі – мальтійський хрест малинового кольору з променями між раменами (розмах рамен – 40 мм). У центрі відзнаки розташовано кільце, на нижній частині якого міститься напис “1944 УГВР 2004”, над яким кріпиться накладний синій щит із золотим Тризубом.

До нагороди додається грамота, якою засвідчується особа нагородженого (світлина 3)¹².

Згідно з положенням голови Львівського обласного товариства політв'язнів і репресованих Петра Франко, відзнакою "60 років УГВР" нагороджували діячів УГВР, учасників національно-визвольних змагань, які були репресовані як борці за волю України та активні учасники державотворення, котрі своєю працею утверджують та розбудовують незалежну Україну. Подання про нагородження відзнакою вносили керівники ветеранських організацій і затверджував оргкомітетом. Передбачалося випадки, коли нагородження відзнакою можна було провести помертню.

Відзнаку носять на лівому боці грудей. Після смерті нагородженого відзнака "60 років УГВР" залишається в родині померлого як пам'ятка.

Наклад відзнаки "60 років УГВР" виявився досить невеликим, як на звичайну ювілейну відзнаку. Ветеранам національно-визвольних змагань та активним учасникам державотворення серед ветеранських організацій в Україні і за кордоном було надано всього 400 екземплярів відзнаки. Така невелика кількість відзнаки "60 років УГВР" тільки підкреслила її особливий статус серед інших українських ювілейних відзнак.

*Аверс та реверс ювілейної відзнаки
"60 років УГВР"*

¹² Грамоту розробив львівський митець Володимир Турецький.

Грамота з нагоди святкування 60-річчя УГВР, де вказано номер відзнаки, ім'я та прізвище нагородженого, тут – голова Львівського обласного товариства політв'язнів та репресованих Петро Франко

Андрій СОВА

СИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКОГО ПОЖЕЖНО-СПОРТИВНОГО ТОВАРИСТВА “СІЧ”: ГЕНЕЗА ТА ІСТОРІЯ

Кінець XIX – початок XX ст. характеризувалися для Галичини бурхливим розвитком політичних, культурно-освітніх, господарських, спортивних, військових та інших товариств і організацій, які відіграли помітну роль у формуванні національної свідомості українців. Особливо спричинилися до цього пожежно-спортивні товариства “Січ”, започатковані в 1900 р. коломийським адвокатом Кирилом Трильовським. Саме січова молодь стала основою першої в новітній історії України добровільної військової формації – Легіону Українських Січових Стрільців, який відновив збройну боротьбу за українську державність, і позитивно вплинув на весь подальший хід національного розвитку. Особливе значення в діяльності українських товариств “Січ” мало становлення та розвиток їхньої символіки, що ґрунтовно вплинуло на розвиток січового руху. Сьогодні, коли є і з’являються безліч організацій, товариств, клубів, гуртків тощо, дослідження символіки українських спортивних товариств п. п. XX ст. крім наукового значення, має ще й практичну вартість. Вивчення, осмислення й аналіз січової атрибутики дозволить розумно використати історичний досвід на сучасному етапі розбудови державності України.

Символіка пожежно-спортивних товариств “Січ” у Галичині не була предметом вивчення, а фундаментальні роботи з комплексного дослідження еволюції прапорництва, емблематики, відзнак та печаток січового руху взагалі відсутні. У радянській історіографії немає ґрунтовних праць з історії, а тим більше з символіки вищезгаданих товариств, оскільки “Січі” вважалися “буржуазно-націоналістичними” товариствами. Лише у 90-их рр. XX ст. з’явилася змога дослідити історію та діяльність товариств “Січ” на теренах Галичини, Буковини, Закарпаття

*Комітет Шостого січового свята
у Снятині. 12 липня 1912 р.*

та інших українських землях. Сучасні дослідження І. Андрухів¹, А. Доценка², М. та Н. Лазарович³, Є. Приступи та О. Винничука⁴, Б. Трофим'яка⁵ та інших висвітлюють більше історію українських молодіжних товариств та організацій, а символіка в їхніх працях лише

Генеральна Старшина "Українського Січового Союзу" у Львові

згадується. Лише один з авторів, О. Круковський зробив невелику розвідку з даного питання, звернувши увагу на переслідування січового руху за його символіку та опублікувавши між іншими матеріалами деякі печатки товариств "Січ"⁶.

Ідея заснування пожежно-спортивних товариств "Січ" належить Кирилові Трильовському*, який в подальшому став незмінним лідером усього січового руху. Постать К. Трильовського впли-

¹ Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства "Сокіл", "Січ", "Пласт", "Луг". – Івано-Франківськ, 1992. – 80 с.; Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: (Короткий історичний нарис). – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.

² Доценка А. Українські громадсько-патріотичні організації "Січ" і "Сокіл" // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 123-127.

³ Лазарович М., Лазарович Н. Національні риси в атрибутиці Українських Січових Стрільців // Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 10-12 листопада 1994 року). Збірник тез повідомлень та доповідей. – Львів, 1994. – С. 48-50.

⁴ Приступа Г., Винничук О. Ставлення польських владних структур до січового руху в Галичині // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 127-130.

⁵ Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у Національно-Визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.). – Тернопіль, 2001. – 694 с.; Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-их років ХІХ ст. до 1939 р.) // Визвольний Шлях. – 1997. – Кн. 8. – С. 963-981.

⁶ Круковський О. Прапорництво, емблематика та печатки українських спортивно-освітніх організацій і товариств на західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ століть // Записки НТШ: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – Т. ССXXXI. – С. 278-289.

* Кирило Трильовський (літературні псевдоніми – Гайдамака, Гриць Покотило, Клим Обух, Приятель, Січовий Батько та інші; (6.05.1864 – 19.10.1941) – український громадсько-політичний діяч, адвокат, публіцист, видавець. Організатор січового та січово-стрілецького руху в Галичині).

Перший осередок товариства “Січ” заснований на загальних зборах у селі Заваллі 5 травня 1900 р. Хоча спроби заснування “Січі” були і раніше. З цього приводу К. Трильовський писав: “Першу “Січ” я старався оснувати зимою з 1899 на 1900-й рік в селі Усте, над Прутом”⁷. Однак, статут організації Галицьке намісництво тоді відхилило, бо йшлося про січову символіку (зокрема про січові ленти), на яку намісництво вимагало окремого дозволу. К. Трильовський, розуміючи, що цього навряд чи пощастить домогтися, подаючи статут для товариства “Січ” у селі Завалля, упустив статті про січову символіку і таким чином уникнув повторної заборони. Статут “Січі” в с. Завалля був прийнятий рескриптом Галицького намісництва 8 березня 1900 р. (ухвала №16995)⁸.

Завдяки активній діяльності К. Трильовського січовий рух охопив чимало сіл Снятинщини, Городенківщини, Коломийщини та Косівщини, а згодом поширився на значній території Галичини, Буковини і Закарпаття, а також закордоном.

Важливе значення у справі поширення січових ідей надавалося січовій атрибутиці, одним із головних елементів якої був прапор. Спочатку статут “Січі” не передбачав прапора для товариства. Це було зумовлено ставленням владних структур до січової атрибутики, про що зазначалося вище. Однак, К. Трильовський всіма можливими шляхами намагався масово вводити у використання осередків організації “Січ” прапори. Достеменно невідомо, яка кількість була січових прапорів, однак, використання їх січовими осередками було непоодиноким, а за намісника Галичини Міхала Бобжинського (1908-1913 рр.) стало явищем масовим. Для прикладу, українські пожежно-спортивні товариства “Сокол” у Галичині станом на 30 червня 1913 р. нараховували 128 прапорів, при чому це були дані складені організаційною секцією “Сокола-

⁷ Трильовський К. *З мого життя...* (Уривок зі спогадів) // *Гей! там на горі “Січ” іде!.. Про пам’ятна книга “Січей”*. Зібрав і упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, 1965. – С. 15.

⁸ *Статут товариства гімнастичного і сторожеско-огневої “Січ”*. – Коломия, 1908. – С. 3.; Центральный державный исторический архив Украины у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів). – Оп. 25. – Спр. 1240. – Арк. 5.

⁹ Перелік “Соколів” і “Січей” “Сокола-Батька” з 1912/13 // *Календар “Вістий з Запорозжя” на 1914 р.* І річник. – Львів, 1913. – С. 135.

Батька” на основі звітів, які прислали 596 товариств з 886 існуючих⁹. Згодом, у першому номері календаря “Запорожець” на 1904 р., який редагували К. Трильовський та І. Чупрей, подано опис січової хоругви (прапора). За цим описом, хоругва мала розмір 120х200 см¹⁰. З лицевого боку на малиновому полотнищі було зображення одного із видатних українських державних або громадсько-політичних діячів, наприклад, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, Юрія Федьковича або “руський” герб – “лев, що спирається на скалу”. Над зображенням напис “Січ в...” (замість крапок – назва місцевості). На зворотному боці хоругви – січовий знак: “восьмикутна зірка, у середині якої зображення двох рук, які “в братерській злуці” тримають серп”. “Сть се такий знак – зазначалося в календарі, – як сей, що поміщений на першій стороні (тобто 8-променева зірка – А. С.) отсега календаря лише без букв Р. П.”¹¹. Також на цій стороні був поміщений напис: “В єдності сила!”, “Бодрім ся!” та ін. На держак хоругви над полотнищем під гострою посрібленою або позолоченою верхівкою прив’язувалось синьо-жовту стрічку з відповідним вишиваним написом. Держак хоругви становив 3,5 м. Повітові січові отамани мали дбати про те, щоб зображення на прапорах товариств “Січ” їхніх повітів по змозі не повторювалися й таким чином під час січових свят давали наче перегляд української історії. Розповіді про українських діячів, зображених на прапорах були обов’язковими лекціями для членів товариства. За даними друкованого січового органу “Запорожець” зображення святих на прапорах січові товариства не використовували¹². Це було пов’язано з рядом причин. По-перше, в січовому товаристві вважалося, що святі мають зображатися тільки на церковних хоругвах. А по-друге: “Малювати на січових прапорах святих, – се не лише глупе, але прямо нерелігійно. Се ж не означає великої пошани для святця, коли єго таскає ся на получені з танцями фестини і т. ін.”¹³

Січова емблема

Значна частина зображень на січових прапорах виконувалися місцевими худож-

⁹ Січові звичаї // Запорожець. Календар для народа на рік переступний 1904. – Коломия, 1903. – С. 94.

¹¹ Січові звичаї // Запорожець. Календар для народа на рік переступний 1904. – Коломия, 1903. – С. 94.

¹² Соколи а Січи // Запорожець, календар для народа на рік звичайний 1911 / Уложили К. Трильовський і І. Чупрей. – Коломия, 1910. – С. 160.

¹³ Кл. Об. [Трильовський К.]. У Січи, у Січи єднаймось брати! // Запорожець, календар для народа на рік переступний 1912 / Уложили К. Трильовський і І. Чупрей. Коломия, 1911. – С. 224-225.

никами-аматорами і були не завжди високої мистецької вартості. Окремі заможні товариства “Січ” винаймали для цієї справи професійних художників. Одним серед них був Ярослав Пестрак, видатний український художник родом з покутського містечка Гвіздця, автор прекрасних картин з життя селян на Покутті¹⁴. Починаючи з 1910 р. повітові “Січі” використовують синьо-жовті прапори з малиновими стрічками. Взагалі поєднання синього, жовтого та малинового кольорів було надзвичайно характерним для початку ХХ ст. Це простежується на прикладі символіки таких пожежно-спортивних та спортивних товариств як “Сокіл-Батько”, спортивне товариство “Україна” та ін.

Повітова “Січ” у Бережанах

В останні роки перед Першою світовою війною “Січ” організує прапорові свята і в цей час з’являється велика кількість прапорів. З початком червня 1914 р., у неділю, на площі “Сокола-Батька” у місті Львові відбулося велике повітове січове свято, на якому повітовій “Січі” вручено прапор. Прапор малинового кольору, обведений синьо-жовтими трикутниками. З однієї сторони прапора вигалтувано портрет славного козацького полковника Івана Богуна, з іншої – герб Києва, святий Михаїл, герб Галичини – Лев, а під ними січова емблема – восьмипроменева зірка¹⁵. Пізніше цей прапор використовувався у діяльності пожежно-спортивного товариства “Луг” у Львові.

“Січ” у селі Красноставці Снятинського повіту мала портрет гетьмана Петра Дорошенка¹⁶. На прапорах були вишиті назва коша і місцевості, в якій він діяв. “Січ” села Камінного Надвірнянського повіту мала на прапорі зображення гетьмана І. Мазепи. Ось як про це згадував М. Гільтайчук: “Пригадується, що десь року 1911 або 1912 відбувся величавий здвиг [...] майоріли січові прапори. Між ними найкращий села Камінного – малинового цвіту, на якому з одної сторони красувався великий портрет

¹⁴ Трильовський К. *З мого життя...* – С. 26.

¹⁵ Дашкевич Р., Ничка Г. *Товариство “Повітова Січ” у Львові // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”*. Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, 1965. – С. 234.

¹⁶ Трильовський К. *З мого життя...* – С. 26.

гетьмана Івана Мазепи, на другій дві руки держали кріпко серпа”¹⁷. Повітова “Січ” в Коломиї теж мала на прапорі зображення І. Мазепи¹⁸.

На Шосте січове свято, яке відбулося в липні 1912 р. у м. Снятині, К. Трильовський привіз прапор з прозорою тканини, який його коштом виготовила одна віденська фабрика. Це було прямокутне полотнище червоного кольору з 6-сантиметровою лиштвою, складеною з синіх і жовтих трикутників¹⁹. Крізь прозору тканину посередині полотнища з обох боків

Січовик в однострої

було видно січову 8-променеву зірку, жовтого кольору, а в ній дві руки, що тримають серп (з другої сторони 8-променеву зірку було видно, з тією особливістю, що серп був повернений в інший бік). Серед усіх січових прапорів ми можемо виділити прапор “Січі” із Ясениці Сільної, що неподалік Дрогобича. Цей прапор до жовтня 1917 р. був прапором легіону УСС²⁰.

Дуже цікава була розроблена церемонія посвячення прапорів. У держак прапора так як в товариствах “Сокіл”, “Пласт” забивали цвяшки. Прапор вручав на святкових зборах почесний “Січовий Батько”, а почесна “Січова Мати” пов’язувала січові стрічки. Кожен січовик “прирікав на козацькому звичаю” берегти його, після чого весь кіш проходив урочистим маршем біля прапора²¹. Церемонію вручення прапора хорунжому закінчував січовий хор співом українського національного гімну “Ще не вмерла Україна”. На урочистості пов’язані з посвяченням прапору члени “Січі” запрошували представників інших товариств та осередків, визначних громадсько-по-

¹⁷ Гільтайчук М. Історична довідка села Камінного // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 601.

¹⁸ Трильовський К. Гей! Там на горі “Січ” іде! Уривок зі спогадів // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк. – С. 83.

¹⁹ Трильовський К. З мого життя... – С. 49; Січові вісти. – Львів, 1913. – Лютий–березень. – Ч. 2-3. – С. 21.

²⁰ Лазарович М., Лазарович Н. Національні риси в атрибутиці... – С. 49; Литвин М., Науменко К. Полковник Гриць Коссак // За Вільну Україну. – 2001. – № 32. – С. 9; Сколоздра Р. Стрілецькі прапори // Шоста наукова геральдична конференція (Львів, 27-29 березня 1997 року). Матеріали. – Львів, 1997. – С. 81.

²¹ Січові звичаї // Запорозець. Календар для народа на рік переступний 1904. – Коломия, 1903. – С. 97.

літичних та культурних діячів. Посвячення прапорів товариств “Січ” закордоном відбувалося також. Так 19 листопада 1910 р. у Нью-Йорку члени українського товариства “Запорозька Січ” (товариство налічувало 85 членів) в урочистій обстановці посвятили свій прапор. Посвятив прапор о. Н. Підгорецький у церкві святого Юрія²².

Січова делегація на злеті хорватських “Соколів” у Загребі. 1911 р.

Для того, щоб товариство “Січ” могло використовувати у походах прапори, ленти та іншу січову атрибутику, треба було мати окремий письмовий дозвіл від староства. Дуже часто траплялося так, що із забороною окремих січових осередків влада забирала в січовиків їхнє майно, в тому числі і прапори. Зокрема, 7 вересня 1906 р. комісар Калуського повіту заборонив діяльність найкращої в повіті “Січі” села Хотіння та конфіскував з приміщення “Провіти” січові ленти, козацькі шапки та січовий прапор²³. Такі випадки набрали масового характеру, особливо за роки, коли намісником Галичини був Анджей Потоцький (1903-1908 рр.).

Найбільш притягальною силою та гордістю січовиків виявились січові ленти (слово лента не слід плутати із словом стрічка; стрічкою в той час називали малу синьо-жовту відзнаку, яку носили на лівому боці грудей з нагоди українських національних свят; також були стрічки до прапорів). Ще починаючи з 1910 р., січовики застосовували червоні ленти, які виготовляли з такої ж матерії, з якої робили пішечки на подушки. На першому січовому святі в Коломиї, яке відбулося у 1902 р., з’являються ленти з сатини, і лише з осені того ж року, з ініціативи керівника товариства “Січ” К. Трильовського, почали застосовувати вовняні ленти²⁴. Січові вовняні ленти носились через праве плече і зав’язувались з лівого боку над стегном. Лента кошового була синьо-жовта, осавула – синя, котра по обох краях мала жовті паски 1,5 см ширини; писаря – синьо-червона, скарбника – жовто-червона. Четарі носили червоні ленти з пасками по боках, як у осавула: перший четар з синіми пасками, другий – з зеленими, третій – з жовтими; четвертий – з чорними. Хорунжий мав синьо-жовто-синю ленту. Рядовий січовик мав темно-червону (тобто

²² *З наших американських колоній // Діло. – Львів, 1919. 26 н. ст. (13 ст. ст.) грудня. – Ч. – 287. – С. 3.*

²³ *Трофим’як Б. Фізичне виховання і спортивний рух... – С. 964.*

²⁴ *Кл. Об. [Трильовський К.] У Січі, у Січі єднаймося брати! // Запорозець, календар для народу на рік переступний 1912/Уложили К. Трильовський і І. Чупрей. – Коломия, 1911. – С. 221-222.*

малинову) ленту, шириною 10 см, а кошовий і хорунжий носили ленти, шириною 12 см. На кожній ленті був напис “Січ” в ...” (замість крапок назва місцевості). Сурмач і барабанщик мали ленту чорну з червоними пасками по боках, ад’ютанти (прибічники) носили сині ленти, обозний зелено-червону²⁵. Організацією виготовлення та розповсюдження січових лент, а також інших січових атрибутів: топірців, медалей, прапорів, червоних “січових пер”, січових одностроїв тощо займався активний діяч січового руху Ярослав Вінцовський, відомий ще як поет Ярослав Ярославенко, а також один із помічників К. Трильовського Лесь Пушкар²⁶.

Січові ленти старалися мати в кожному осередку. Однак виникали з цим певні труднощі. Деякі осередки ніяк не могли собі придбати ленти. Скажімо, “Січ” в с. Черніві Станіславівського повіту станом на 5 січня 1908 р., проіснувавши три роки, не спромоглася забезпечити своїх членів січовими лентами²⁷. Однак це було поодинокими фактами.

Січові ленти набули настільки великої популярності, що ними навіть, нагороджували видатних українських діячів. Зокрема, у 1913 р. у Львові урочисто проходило святкування дня народження Івана Яковича Франка, якому К. Трильовський вручив січову ленту²⁸. Великого Каменяра також іменували почесним членом “Січі”. До сьогоднішнього дня збереглася лента “Січі” у с. Заваллі Снятинського повіту²⁹.

Згодом однострій січовиків доповнився новими відзнаками. Так, у календарі “Запорожець” на 1908 р. було сказане наступне: “Крім лент січових не забуваймо браття на січові медалі (з Шевченком), на січові звізди та червоні радикальні пера”³⁰. Про те, що саме було зображено на січових медалях, дають нам спогади К. Трильовського. Він про Юру Соломіячука-Юзенчука (кошовий товариства “Січ” в Жаб’ї) писав, що той носив на грудях дві медалі, одна з зображенням Т. Г. Шевченка, друга з Б. Хмельницьким³¹. Найбільш розповсюдженими були медалі, де з однієї сторони зображено Т. Шевченка з написом: “1814 Тарас Григорович Шевченко 1861”, з іншої – січова емблема з написом: “Р. У. Р. П.”³². Одна

²⁵ Трильовський К. З мого життя... – С. 14.

²⁶ Трильовський К. З мого життя... – С. 22; Запорожець, календар для народа на рік звичайний 1913 / Уложили К. Трильовський і І. Чупрей. – Коломия, 1912. – С. 1.

²⁷ Громадський голос. – Львів, 1908. – 27 січня. – Ч. 6. – С. 3.

²⁸ Залеський О. З мого життя // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 126.

²⁹ Ярош Я. За волю України воювали... // Україна. – Київ, 1990. – №49-50 (1765-1766). – С. 11.

³⁰ Кирило [Трильовський К.]. Добре слово до добрих людей // Запорожець. Календар для народа на рік переступний 1908. – Коломия, 1907. – С. 161.

³¹ Трильовський К. З мого життя... – С. 36.

³² Запорожець, календар для народа на рік переступний 1908. – Коломия, 1907. – С. 201.

з таких медалей сьогодні зберігається у музеї Степана Бандери в Дублянах біля Львова. Медалі часто виготовлялися місцевими умільцями в домашніх умовах³³. Однак, були і високоякісні медалі, зокрема з срібла, якими нагороджували січовиків за активну роботу в товаристві “Січ”. Напис РУРП на медалі розшифровується як Русько-українська радикальна партія (заснована у Львові 1890 р.). Цей напис не був випадковим, адже засновник товариства “Січ” Кирило Трильовський був одним з активних членів РУРП.

Обов'язковою січовою відзнакою була відзнака, на якій було зображення січової емблеми – 8-променева зірка, в якій дві руки в потиску тримали серп. Ця відзнака вперше впроваджена в широкий обіг стараннями К. Трильовського на віче радикальної партії, яке відбулося 5 жовтня 1900 р.³⁴

Серед січових відзнак слід виокремити ювілейні відзнаки. У 1914 р. за задумом Івана Боберського інженер Роман Грицай створив відзнаку для Шевченківського здвигу, який відбувся 28 червня 1914 р. у місті Львові на честь 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка³⁵. Відзнака мала форму трикутника, який по трьох боках мав півкруги. В цих півкругах поміщені

Пожежно-гімнастичний курс у Коломиї. Жовтень 1908 р.

букви: “СБ”, “УСС”, “СТУ”, відповідно “Сокіл-Батько”, “Український Січовий Союз” та спортивне товариство “Україна”, тобто аббревіатури цих товариств, які організовували здвиг. В середині трикутника напис: “Шевченковий здвиг 1914, 28. VI”. Відзнака випущена у Відні коштами товариств “Сокіл-Батько” та “Український Січовий Союз”. Тираж, як на той час, був досить великим – 10000 з білого металу і 100 штук з міді. Розмір відзнаки становив

³³ Степан Бандера, як кількарічний скарбник 2-го куреня старших пластунів Загону “Червона Калина”, виготовляв невеличкі срібні відзнаки, які мали великий попит. Про це див.: Генік С. 150 великих українців. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 15.

³⁴ Кл. Об. [Трильовський К.] У Січи, у Січи єднаймося брати! // Запорозець, календар для народу на рік переступний 1912 / Уложили К. Трильовський і І. Чупрей. – Коломия, 1911. – С. 224.

³⁵ Сова А. Роль Івана Боберського у розробці символіки українського товариства “Сокіл-Батько” у Львові // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. за ред. Єрмакова С. С. – Харків – Львів, 2003. – № 5. – С. 28; Гайдучок С. Пів століття сокільських видань. – Львів, 1937. – С. 50; Бутель М. С. Т. “Україна” – 1911 – 1936 рр. // СТ Україна. – Львів, 1936. – С. 24.

35х35 мм. Форму трикутника взято для того, щоб кожен, хто чіпляв відзнаку до одягу, міг обернути її так, щоб назва його товариства була зверху.

Носіння відзнак та використання прапора членами організації “Січ”, згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 10 вересня 1895

Січовички з с. Ілинець Снятинського повіту

р. № 27152, вимагало окремого дозволу. Такого дозволу товариства “Січ” не мали і це стало формальною причиною для їх переслідування владними структурами. У 1902 р. галицький намісник у своєму циркулярі звертав увагу повітових старостів та дирекції поліції на діяльність українських пожежно-спортивних товариств “Січ”, а також просив повідомляти про політичні заходи організації. У листопаді наступного року, з’являється перший обіжник намісництва, який застерігав старостів перед небезпекою подальшого неконтрольованого росту “козацьких”, як зазначалося в обіжнику товариств, що всупереч своїм статутним цілям “проводять політичну агітацію, перебуваючи перед керівництвом руських радикалів”, відбувають “військову муштру” і походи. Старостам наказано забороняти товариства, які виходять за межі своїх статутних приписів, а головне не дозволяти так звані корпоративні відзнаки³⁶. Обіжники виходять надалі з намісництва кожного року, а в 1907 р. заборону носіння січових лент підтвердило своїм рескриптом Міністерство внутрішніх справ у Відні.

Щодо обмеження діяльності “Січей” цікавим є таємний циркуляр, виданий у червні 1904 р. намісником А. Потоцьким. Там по пунктах розписана діяльність товариств і методи боротьби з ними. Вони зводилися до трьох основних заборон³⁷. За згаданим таємним циркуляром, повітові старости були зобов’язані видати на підставі параграфу 7 цісарського розпорядження від 20 квітня 1854 р. кодекс законів № 96 (руською мовою) і оголосити осередком “Січі” заборону носити при масових виступах і зборах без окремого дозволу будь-які відзнаки або прапори. Порушення цієї заборони підлягало карі від 2 до 200 корон або карі арешту від 6 годин до 14 днів, передбачених параграфом 11 того ж цісарського розпорядження³⁸. Правда, при цьому додавалось, що “Січі” мали право використовувати відзнаки і прапори при вправах і пожежах, але повинні

³⁶ Доценко А. Українські громадсько-патріотичні організації... – С. 126.

³⁷ Круковський О. Прапорництво, емблематика... – С. 285-286.

³⁸ Нова Січ. – Станиславів, 1904. – 24 червня. – Ч. 26. – С. 3.

ще подати до староства прохання про дозвіл із додатком кольорових ескізів відзнак і прапорів. Прохання до староства подавалося за три дні наперед³⁹. Друга заборона стосувалася організації святкувань та походів січовиків. Для цього також потрібен був спеціальний дозвіл від староства. Третій пункт згаданого циркуляра був особливо дискримінаційний. У ньому зазначалося, що якби “Січі” подали прохання про надання їм дозволу на використання відзнак та прапора, “то на такі заяви, з огляду на пануючі відносини, треба відповідати негативно (не посилаючись на цей циркуляр). А винятково тим товариствам “Січ”, яких поведінка була досі зовсім легальною, можна дозволити, до відкликання, вживати відзнаки тільки при гасінні пожеж”⁴⁰.

Проте ні циркуляри, ні арешти, ні переслідування, ні інші обмеження не зламали духу січової організації. З кожним роком кількість осередків “Січ” зростала. Для прикладу, в 1913 р. було понад 900 осередків товариств “Січ” з 80000 членів⁴¹. На початку травня 1908 р. з нагоди січового з’їзду в Станіславові газета “Громадський голос” писала: “Постановлено також, щоби без огляду на старання радикальних послів о знесення закаузу січових лент народ сам через масове ношення тих лент зробив проведення того закаузу не можливим. Коли 2 або 3 січовики покажуться публично в лентах, то очевидно легко їх імена записати і їх покарати, але коли тисячі січовиків буде рівночасно ленти носити, то годі буде староствам тисячі людей тягати по термінах і засаджувати до арешту. В прочім, тисячі таких вироків карних мусіли доказати парламентові і центральному урядові, що закауз лент є не тільки глупий, але і не дасть ся перевести”⁴². За січовими наказами: “Хто в ленті мусить стати до походу. Впрочім всі в лентах мають стати в ряд і слухати старшини свого коша”⁴³. Ці накази виконувалися вправно без заперечень і з завзяттям.

Взагалі, влада не була в захопленні від того, що багато людей носили січові ленти. За носіння лент покарано тисячі

Січовички в одностроях з с. Печеніжин Коломийського повіту

³⁹ Січові вiсти. – Львiв, 1912. – Травень. – Ч. 5. – С. 16.

⁴⁰ Круковський О. Прапорництво, емблематика... – С. 286.

⁴¹ Жарський Е., Трильовський П. “Січ” // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк, 1976. – Т. 8. – С. 2846.

⁴² Громадський голос. – Львiв, 1908. – 2 травня. – Ч. 29. – С. 1.

⁴³ Січові вiсти. – Львiв, 1912. – Червень. – Ч. 6. – С. 2.

людей як грошовими штрафами, так і арештами. Лише в одній Саджавці Надвірнянського повіту за носіння лент заарештовано 56 чоловік, а гуцули з села Устерік у 1904 р. впродовж тривалого часу переховувались в лісах від каральних загонів⁴⁴. Переслідування торкалися майже усіх аспектів діяльності січових осередків. Доходило до абсурдів, коли січовиків змушували скорочувати ручки дерев'яних топірців. Тут варто зазначити, що подібні топірці, та ще й із залізною ручкою, так звані цюпаги, носили польські гуралі в околицях Закопаного. А польські "Соколи" в той час використовували для своїх вправ булави і списи з металевими наконечниками, які були набагато небезпечніші для людей, ніж дерев'яні січові топірці. І Чупрей щодо січових лент писав: "Самі собою відзнаки – річ маловажна, одначе коли вони притягають на все байдужих і темних людей до товариства, до організації, тоді й марна лента набирає особливого значіння"⁴⁵.

Великого розповсюдження в товаристві "Січ" набули січові марки. Вони випущені радикальною партією, членом якої був К. Трильовський, з метою зібрання коштів на організаційні потреби. Марки використовували у повсякденній роботі січової організації: написання листів, оформлені, документації. Також рекомендувалося їх застосовувати на одностроях, зокрема, парубкам наклеювати їх на стяжки для капелюхів, дівчатам носити з квітками на голові⁴⁶. На марках розмірами 17x23 мм зображено українських громадсько-політичних діячів та національних героїв таких як: М. Павлика, М. Драгоманова, Т. Шевченка та січову емблему⁴⁷.

Організація "Січ" мала також свою емблему. Це була 8-променева зірка, в центрі якої поміщено зображення двох рук у потиску, що тримають серп. Цей символ, що вказував на селянський характер організації, використовувався на прапорах, металевих відзнаках, бланках товариства, а також у сфрагістичному матеріалі. З обох сторін серпа, були в металі витиснені букви "Р. П." (радикальна партія), бо спершу "Січі" мали радикальний характер. Коли ж пізніше і в нерадикальних повітах засновувалися "Січі", змінено ті букви на "У. С. С.", тобто Український Січовий Союз (створений у грудні 1912 р. у Львові)⁴⁸. Тут варто зазначити, що Український Січовий Союз – це був центральний осередок "Січі" (так як "Сокіл-Батько" в соколів),

⁴⁴ Приступа Г., Винничук О. Ставлення польських владних структур... – С. 129; *Про січовий рух // Запорозець, календар для народу на рік звичайний 1921 / Уложив К. Трильовський. – Відень, 1921. – С. 32.*

⁴⁵ Чупрей І. Січовий рух на австрійській Україні // *З Великого часу. Український Альманах з 98 ілюстраціями. – Київ-Львів-Відень, 1921. – С. 211.*

⁴⁶ *Товариші! // Запорозець. Календар на рік переступний 1904. – Коломия, 1903. – С. 90.*

⁴⁷ Кирило. [Трильовський К.] *Добре слово до добрих людей // Запорозець. Календар для народу на рік переступний 1908. – Коломия, 1907. – С. 159.*

⁴⁸ Трильовський К. *З мого життя... – С. 15.*

а ще до того як центральний орган у 1908 р. було створено Головний Січовий Комітет. Члени цього комітету мали січові ленти з написом “ГСК”.

Емблема товариства “Січ” на печатках використовувалася в різних варіантах. Перший варіант – дві руки в потиску, які тримають серп без 8-променевої зірки. Другий – теж саме зображення, але вже з 8-променевою зіркою⁴⁹. Перший варіант зустрічається на печатці Головного Січового Комітету⁵⁰, другий – на печатках осередків товариств “Січ”. Це, наприклад, печатка “Січі” в селах Березові Середнім⁵¹, Гриневі⁵², Млинах⁵³ та ін. Загалом характерним для емблеми українського пожежно-спортивного товариства “Січ” було те, що вона широко використовувалася у діяльності товариства впродовж всього його існування, практично залишаючись без змін.

Печатка
товариства “Січ”
у Коломиї

Під час визвольних змагань 1917–1920 рр. виникали осередки “Січ” на іншій території України, що свідчило про велику популярність січової ідеї. Новоутворені осередки мали свою символіку. Так у статуті українського гімнастичного товариства “Січ” з Кам’янець-Подільського (1919 р.) в параграфі 7 зазначалось: “Товариство має право мати свій прапор, печатку, членські відзнаки і однострій зразків, ухвалених Загальними зборами Товариства...”⁵⁴.

Важливим елементом січовиків, крім прапорів, січових лент, відзнак тощо був однострій. Спочатку чітко розроблених одностроїв не було. З весни 1910 р. у “Січах” заведено однострої для тих осередків, які не мали національних строїв, особливо для міських осередків. В однострій входили: широкі синьо-сірі штани, заправлені у чоботи, така ж чимерка з червоними закаващами, вишивана червоними шнурами на зразок гуцульських взорів. Попід пагони на раменах і через плечі та груди йшов грубий шнурок, який використовували при вдяганні чимерки наопашки. Також невід’ємними елементами однострою були вишивана сорочка і темно-синій пояс, такої ж ширини як і лента. Якщо чимерка одягалася наопашки то ленту носили на

⁴⁹ Сова А. Емблема українського пожежно-спортивного товариства “Січ” // *Знак. – Львів, 2005. – Лютий. – Число 35. – С. 4.*

⁵⁰ *Трильовський К. З мого життя... – С. 23.*

⁵¹ ЦДІАУЛ. Ф. 847 (“Головний січовий комітет гімнастичного і пожежного товариства “Січ”, м. Львів”). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 328.

⁵² ЦДІАУЛ. – Арк. 42.

⁵³ ЦДІАУЛ. – Ф. 312 (“Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”, м. Львів”). – Оп. 1. – Спр. 491. – Арк. 17.

⁵⁴ *Гречило А. Українська спортивна емблематика: повернення до традицій? // Знак. – Львів, 1913. – Травень. – Ч. 1. – С. 7.; Устав українського руханково-стрілецького товариства “Січ”. – Кам’янець, 1919. – С. 6.*

сорочці. На голову січовики одягали чорну суконну шапку з червоним шликом, який носили на лівий бік. Спереду шапки січовою зіркою кріпилося червоне перо⁵⁵. До 1912 р. члени товариств “Січ” мали не чорну, а сіру шапку⁵⁶. Однак, її могли застосовувати разом з чорною.

Значне зацікавлення у діяльності товариства “Січ” викликає сфрагістичний матеріал. У фондах Центрального державного історичного архіву у Львові та Державному архіві Івано-Франківської області збереглася велика колекція різних за формою, легендою та зображенням відтисків печаток. Символічним є те, що збереглася печатка “Січі” з с. Завалля Снятинського повіту, на якій був напис: “Січ у Заваллі!”⁵⁷

Умовно усі печатки можна поділити на дві групи. До першої належать печатки центральних відділів товариства – “Головного Комітету Січового”, “Повітова Січ” у Львові, а також “Українського Січового Союзу”. Ці печатки круглі, з різними зображеннями. Так на печатках товариства “Народних Спілок” і “Головного Комітету Січового” зображення таке ж, як на емблемі товариства “Січ”, а саме: дві руки, з’єднані у потиску тримають серп⁵⁸. Зображення було без січової зорі. Натомість у зображенні печатки “Повітової Січі” у Львові використано елементи військової атрибутики: ядра, гармати, прапори, шаблі, бунчуки і т. д.⁵⁹. Козацькі символи є на печатці товариства “Український Січовий Союз”. На ній зображено козака з мушкетом⁶⁰.

Друга група – печатки міських та сільських осередків. Тематично їх можна поділити на три підгрупи: 1) Печатки округлі та овальні та без

Хорунжий

⁵⁵ Про січовий рух // Запорожець, календар для народу на рік звичайний 1921 / Уложив К. Трильовський. – Відень, 1921. – С. 22-23; В справі січового однострою // Запорожець, календар для народу на рік звичайний 1913 / Уложив К. Трильовський і І. Чупрей. – Коломия, 1912. – С. 140-144.

⁵⁶ Січові вісти. – Львів, 1912. – Травень. – Ч. 5. – С. 1-2.

⁵⁷ Ярош Я. За волю України воювали... – С. 11.

⁵⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 146. – Оп. 25. – Спр. 1240. – Арк. 3.; ЦДІАУЛ. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 169. – Арк. 2.

⁵⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 169. – Арк. 39.

⁶⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 169. – Арк. 37-38.

Марки селянського фонду

зображення⁶¹. 2) Печатки із зображенням двох рук, з'єднаних в потиску, у восьмипроменевій зірці та без неї. Часом до зображення додавали ще літери Р. П.⁶² 3) Печатки із особливим зображенням. Це печатка товариства "Січ" в с. Чортківці-Великі (на ній зображено герб Галичини – Лев у короні, повернений вліво), а також печатка у Корчині, на якій у центральному колі – портрет Т. Г. Шевченка⁶³. Ці печатки трапляються доволі рідко.

Будь-які святкування та виступи українських січовиків супроводжувалися виконанням Січового Маршу "Гей! Там на горі "Січ" іде!", який написав К. Трильовський. Окрім того обов'язковим було виконання українського національного гімну "Ще не вмерла Україна". Декілька пісень, де згадувалася січова символіка написав К. Трильовський. В його "Січовій пісні" згадується: "А гаката подуріла, Гей! як червоні ленти вздріла.", а закінчується пісня такими словами: "Кожний хлопець – як та перла, Гей! та співає "Ще не вмерла"⁶⁴.

Після Першої світової війни товариства "Січі" відродилися і знову розпочали свою діяльність. Фактично, робота спочатку була спрямована на відновлення колишніх осередків⁶⁵. Знову в походах, при виконанні вправ січовики використовують свої відзнаки, прапори і т. д. Однак польська влада не хотіла допустити розвитку цих організацій. З початком 1923 р. видано розпорядження, згідно з яким усі передвоєнні товариства, які на той час ще не відновили своєї діяльності, вважались незаконними. В червні 1925 р. відбулося у Львові останнє січове свято, а в травні 1926 р. закрито й "Повітову Січ" у Львові. Варто зазначити, що найдовше проіснувала

⁶¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 439 ("Хриплинське товариство української пожежної охорони "Січ" Станіславського повіту Станіславського воєводства"). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.; ДАІФО. – Ф. 440 ("Стецівське товариство української пожежної охорони "Січ" Снятинського повіту Станіславського воєводства"). – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁶² ЦДІАУЛ. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 493. – Арк. 27.; ЦДІАУЛ. – Ф. 847. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 443.

⁶³ ЦДІАУЛ. – Ф. 847. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 157, 473.

⁶⁴ Січовий співаник. – Коломия, 1912. – С. 25.

⁶⁵ Січовий Голос. – Коломия, 1919. – 19 січня. – Ч. 3. – С. 4.

“Січ” у селі Горбачі Львівського повіту. Тільки восени 1930 р. під час “паціфікації” знищене й це останнє галицьке січове товариство⁶⁶.

Ще за часів існування “Повітової Січі” у Львові січова старшина, щоб зберегти організацію, подала на затвердження влади проект нових статутів для своїх товариств під трьома різними назвами “Січ” (с. Сороки), “Луг” (с. Підберізці) і “Братство” (с. Глуховичі). Львівське воєводство затвердило статут товариств “Луг” та “Братство”, а натомість відкинуло статут товариства “Січ”. 25 березня 1925 р. утворено перше “руханкове товариство і сторожи огневої Луг” у с. Підберізці Львівського повіту. До цієї події великих зусиль доклав Роман Дашкевич – колишній кошовий львівської “Повітової Січі” й колишній полковник київських Січових Стрільців. “Луги” так як і “Січі” ставили за мету виховувати українську молодь, а також допомагати громадянам у випадку стихійного лиха. На руїнах “Січей” утворено нову лугову організацію, яка швидко поширилася в Галичині. Цьому сприяла і назва товариства, яка була пов’язана з історичними традиціями козаччини, оскільки давня історія Січі починалася з Великого Лугу. Отже, ідея передвоєнної січової організації, скристалізована, перевірена й розвинена у воєнні роки, мала в умовах польської окупації проникнути у лави лугової організації.

Таким чином, діяльність пожежно-спортивних товариств “Січ” мала велике значення в процесах національного відродження українського населення Галичини. Використовуючи національні традиції та національні символи, січові товариства сприяли національно-патріотичному вихованні української молоді. За невеликий проміжок часу ці товариства, не зважаючи на перешкоди зі сторони існуючої влади, змогли створити своєрідну символіку, яка відображала українську історію та ідею. Зображення на прапорах українських гетьманів, письменників, громадсько-політичних діячів та ін., символізувало традиціоналізм в цих товариствах, передавало сучасникам дух кількох епох історії України. Використання серед широкого загалу січових лент свідчило про те, що ідея організації “Січ” набула великої популярності. Незважаючи на те, що українські землі не мали своєї незалежності, товариства “Січ” знайшли в собі відвагу пропагувати українську ідею, зокрема через символіку, а також прагнули відновити Українську Могутню Державу.

⁶⁶ Дашкевич Р., Ничка Г. Товариство “Повітова Січ” у Львові... – С. 248.

Володимир В'ЯТРОВИЧ

**ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ. –
ТОРОНТО–ЛЬВІВ, 2004. – Т. 41:
КИРИЛО ОСЬМАК – ПРЕЗИДЕНТ УГВР.
ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ. – 880 С.**

Історія боротьби ОУН та УПА – це історія сотень тисяч героїв, що віддали свої молоді літа, своє життя за ідею створення Української Самостійної Соборної Держави. На жаль уже на чотирнадцятому році української незалежності імена дуже багатьох із цих героїв залишаються невідомими загалу. Прикро, але серед цих невідомих є і багато тих, хто очолював визвольну боротьбу українців. Імена цих людей досі не прикрашають пам'ятних знаків, ними не називають вулиць в українських містах, їх досі немає в підручниках історії.

Серед них особливе місце займає постать Кирила Осьмака – президента УГВР. Його трагічна доля шлях немов уособлює трагічну історію України в минулому столітті. Від молодих літ він у громадському житті, учасник Першої світової війни, активний діяч української революції 1917 року, член Центральної Ради. Після встановлення советської окупації тричі заарештований: першого разу висланий за межі України в Курськ, вдруге ув'язнений уже як член Спілки визволення України, втретє затриманий під час чергового розгулу репресій у 1938 році. Після зміни окупації, в жовтні 1941 року стає членом створеної в Києві Української Національної Ради, незабаром налагоджує зв'язок з націоналістичним підпіллям. Саме він стає одним із найдіяльніших поборників об'єднання українських національно-державницьких сил на платформі боротьби за створення незалежної держави. Він активно долучається до роботи Ініціативного комітету Української Головної Визвольної Ради, бере участь у створенні основоположних документів цієї структури. У липні 1944 року на Великому Зборі УГВР, що відбувся недалеко від с. Сприня на Самбірщині, Кирила Осьмака обирають президентом УГВР, підпільного парламенту України. Через кілька місяців після цього його, пораненого, було заарештовано. Більше на волі він не був – 16 травня 1960 року Кирило Осьмак помер у Владімірській тюрмі, залишаючись вірним своїм переконанням.

Його доля, життєвий шлях довгий час залишалися невідомими ані учасникам українського визвольного руху, ані навіть його родині.

У першій книзі, присвяченій історії УГВР, що з'явилася в серії “Літопис УПА” в Торонто у 1980 році, Кирила Осьмака названо серед п'яти загиблих членів Ради. Щойно з відродженням української держави, завдяки старанням його доньки пані Наталії Осьмак історія президента УГВР стала відомою. Саме вона відшукала та вивела із забуття сотні документів з архівів Росії та України. На основі цих документів було відзнято фільм, підготовлено десятки публікацій, що пролили світло на невідомі сторінки біографії президента, таким чином українській історії повернуто незаслужено забуте ім'я героя, що поклав своє життя на вівтар її незалежності.

Матеріали про Кирила Осьмака частково вже друкують, зокрема в четвертій книзі про УГВР, що вийшла у видавництві “Літопис УПА” в 2001 році. Цього року окремою книгою видано практично всі відомі документи та матеріали, що висвітлюють життя президента УГВР. Це масштабне, майже на дев'ятсот сторінок видання містить надзвичайно велику кількість архівних документів: починаючи метрикою, завершуючи актом про смерть. Тут опубліковано всі слідчі матеріали на Кирила Осьмака з 1928 до 1960 років, детальні протоколи допиту ув'язненого, обвинувальний висновок. Важливим джерелом для розуміння внутрішнього світу цієї людини стануть опубліковані в томі листи до родини. Книга багато проілюстрована фотографіями, більшість із яких надруковано вперше.

Том про Кирила Осьмака є першою спробою видавництва “Літопис УПА” видати біографічну книгу, присвячену окремому діячеві українського визвольного руху. Зараз готують до друку іншу таку книгу – про Головного Командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича. Такі публікації мають велику вагу в пізнанні нашого минулого. Проте їхня роль не вичерпується лише історіографічною значущістю. Дуже влучно про це написала Наталія Осьмак у статті про свого батька: “За любі високі Карпати, за те, щоб вільними були наші степи, поля, ліси й гори, віддали своє життя Кирило Осьмак, Роман Шухевич, Дмитро Грицай та тисячі й тисячі відомих і невідомих українських патріотів. Нехай же їхнє життя – героїчне і жертвоне – буде нашим дороговказом від теперішньої малоукраїнської України, яку влада робить все менш українською, України, в якій українці почувають себе й далі «на нашій не своїй землі», до Української Самостійної Соборної Держави”.

Руслан ЗАБИЛИЙ

ПРО “МОНОГРАФІЮ” ВІКТОРА ІДЗЯ (УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ – ЗГІДНО ЗІ СВІДЧЕННЯМИ НІМЕЦЬКИХ ТА РАДЯНСЬКИХ АРХІВІВ. – ЛЬВІВ: “СПОЛОМ”, 2005. – 208 С.)

Нині у світ виходить чимало літератури, присвяченої історії УПА: і солідної – з під пера науковців-дослідників, і, відверто кажучи, дилетантської. Щодо “монографії” професора Віктора Ідзя, то вона не дотягує навіть до рівня курсової роботи пересічного студента історичного факультету.

Одразу ж в око впадає те, що в “монографії” зовсім відсутній науковий апарат. Нема жодного покликання на списки літератури в кінці кожного з семи розділів. Натомість автор у кожному абзаці вживає вислови “як засвідчують джерела”, “за свідченнями документів”, “як бачимо з документів” абощо. У першому розділі таких “як ...” нараховується аж 88. У книжці наведено масу статистичної інформації, але позбавлені опертя на конкретне джерело цифри не мають жодної ваги.

Автор вдається також до прямої фальсифікації. Називаючи другий розділ “Українська Повстанська Армія – аналіз свідчень німецьких та радянських архівних джерел”, він широко використовує працю історика Петра Мірчука та збірники документів професора Володимира Сергійчука, не зазначаючи цих авторів у списку літератури, натомість подає сигнатури російських та незрозумілих зарубіжних архівів.

Аналіз тексту “монографії” показує, що професор, м’яко кажучи, не орієнтується в темі. Так, зокрема, не відомо, звідки автор узяв інформацію про 37 “офіцерських шкіл” (с. 29). До відома професора, в УПА не було офіцерів, там воювали старшини, а щоб дізнатися про кількість шкіл УПА, йому достатньо би було заглянути в довідники Петра Содоля. Горедослідник дозволяє собі довільно оперувати фактами. Він пише, що 3 травня 1946 року “підрозділ УПА «Месники» біля с. Майдан, на Станіславщині ліквідував командуючого 38-ою армією генерал-полковника К. Москаленка” (с. 39).

По-перше, в УПА не було підрозділів, а були підвідділи. Якщо В. Ідзьо взявся за дослідження історії УПА, то мав би ознайомитися з українською військовою термінологією. У жодному документі підпілля рій, чота чи сотня не називаються підрозділом, тільки підвідділом.

По-друге, В. Ідзьо сплутав двох генералів. Сотня “Месники” дійсно вбила генерала Москаленка, але цей був генералом НКВД. Генерал Кирило Москаленко, командуючий 38-ї армії, не міг бути вбитим, бо після війни, у 1955 році, став Маршалом Радянського Союзу, а 1984 року було видано

українською мовою двотомник його мемуарів під назвою “На Південно-Західному напрямку”.

Про фаховий рівень професора кількох інститутів свідчать такі рядки з його “монографії”: “Зусиллями їх [емгебисти – Р. З.] було знищено останніх в Україні членів Центрального проводу ОУН – В. Галаса (11 липня 1953 року) та В. Кука (23 травня 1954 року)” (с. 40). “Знищено” означає “вбито”. Проте Василь Галаса і Василь Кук потрапили в полон і вижили. Василь Галаса – “Орлан” помер 2002 року, залишивши спогади “Наше життя і боротьба”, а Василь Кук проживає в Києві та очолює науковий відділ Всеукраїнського братства УПА. Про долю цих визначних учасників національно-визвольного руху п. Ідзьо, пишучи свою “монографію”, зобов’язаний був знати!

У книжці є безліч мовних недоглядів на кшталт того, що, члени ОУН з 1951 по 1956 роки перейшли “в глухе легалізоване підпілля” (с. 36), або “у висновок дослідження слід наголосити” (с. 50) тощо.

За цю писанину несе відповідальність не тільки автор, але й видавництво. Не віриться, що редактор нічого не чув про вимоги до наукових видань. Чи, може, видавництво цікавив тільки фінансовий бік цієї “монографії”, а не те, який продукт отримає українська історична наука та читацька аудиторія?

Роман ГРИЦЬКІВ

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

31 травня 2005 року в приміщенні актовій зали Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України відбулася презентація Центру досліджень визвольного руху. Захід приурочено до створення 1 травня цього року в межах Відділу новітньої історії України Сектору досліджень визвольного руху у складі співробітників к.і.н. Володимира В'ятровича, мгр. історії Романа

Грицьківа, Руслана Забілого та Михайла Романюка.

Науковцям та громадськості повідомили про здійснену в 2002–2005 роках роботу та про успіхи Центру у вивченні боротьби ОУН і УПА, а також ознайомили з подальшими планами організації. Зокрема, присутнім представили видання ЦДВР – чотири випуски наукового збірника “Український визвольний рух”, спогади Провідника ОУН Закерзоння Василя Галаси “Наше життя і боротьба”, спогади Богдана Чайківського “«Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича”, а також спогади Романа Петренка “Слідами армії без держави”. Учасники презентації довідались також про досягнення Центру у створення архіву та бібліотеки ЦДВР, опрацюванні усних свідчень, архівних матеріалів та бібліографії українського визвольного руху.

Щодо подальших планів Центру наголошено на доконечності співпраці між цією організацією та Інститутом українознавства, зокрема у справі підготовки спільних видань та заходів, спрямованих

на правдиве висвітлення боротьби ОУН і УПА. Водночас, було підкреслено потребу вдосконалювати старі й започатковувати нові видавничі проекти ЦДВР, – видання часопису “Український визвольний рух” чотири рази на рік, публікація серії спогадів та монографій. Крім цього, серед планів було відзначено систематичний і постійний збір та копіювання джерельних матеріалів про ОУН і УПА.

Під час обговорення присутні порушили низку проблем, присвячених вивченню та популяризації діяльності ОУН і УПА. Було погоджено, що, з огляду на актуальність тематики, яка особливо загострилась у зв'язку з політичними змінами в країні, постає нагальна потреба систематичного вивчення проблеми, використовуючи при цьому досвід Литви, Польщі та Латвії, (де за ці питання відповідають спеціально створені державні установи). У цьому плані, на думку присутніх, діяльність Сектору досліджень визвольного руху та Центру загалом буде хорошим прецедентом. Водночас, учасники презентації наголосили на необхідності систематично популяризувати український визвольний рух серед українського суспільства та світової громадськості. Одним із дієвих напрямів такої роботи буде підготовка документальних і художніх фільмів, присвячених цій тематичі, а також підготовка видань іноземними мовами.

У підсумку, презентація повністю переконала в доконечності існування установи, яка б спеціально вивчала діяльність ОУН і УПА та, що мала б безпосередній стосунок до академічної й державної системи.

У поточному році проведений захід не буде єдиною спробою представити науковцями та громадськості діяльність Центру досліджень визвольного руху. На цей рік заплановані презентації ЦДВР в Івано-Франківську, Тернополі, Рівному, Луцьку та Києві. Водночас, на початок серпня заплановано відкриття інтернет-сайту Центру – www.cdvr.org.ua

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

В'ЯТРОВИЧ Володимир – кандидат історичних наук, директор Управи Центру досліджень визвольного руху, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ВОВК Олександр – консультант Секретаріату Президента України, науковий співробітник Інституту української археографії ім. М. Грушевського НАН України.

ГРИЦЬКІВ Роман – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ДАРОВАНЕЦЬ Олександр – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, здобувач кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету ім. І. Франка.

ЗАБІЛИЙ Руслан – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

КОВАЛЬЧУК Володимир – археограф першої категорії відділу джерел новітньої історії України Інституту української археографії і джерелознавства НАН України.

МАНЗУРЕНКО Віталій – заступник головного редактора часопису “Однострій”.

МАРЧУК Ігор – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, аспірант кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Львівського національного університету ім. І. Франка, заступник директора Рівненського краєзнавчого музею.

ПОСІВНИЧ Микола – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, президент БГФ “Літопис УПА” ім. В. Макара.

СЛІПАК Мар'ян – дослідник-краєзнавець.

СОВА Андрій – аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету ім. І. Франка.,

СТАСЮК Олександра – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

СТРІЛЬЧУК Василь – директор Бродівського краєзнавчого музею.

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Історія боротьби народу за визволення є основою національної ідеології кожної новопосталої держави, на ній базується формульована в період державотворення система суспільних цінностей та орієнтирів. Минуле українського народу, особливо його визвольна боротьба протягом довгих років замовчувалося та спотворювалося завойовниками. Тому надзвичайно гострою є потреба нового неупередженого погляду на історії визвольних змагань українців.

Апогей розвитку українського визвольного руху припадає на ХХ століття, його найяскравішим проявом є боротьба Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії протягом 1920-1950 років. Проте на сьогодні діяльність цих структур залишається найменш дослідженою ділянкою в українській історіографії.

Вивчення найрізноманітніших аспектів боротьби українських повстанців за національну та соціальну свободу є головною метою **Центру досліджень визвольного руху**. Реалізація цієї мети передбачає виконання цілого ряду завдань:

1. Створення потужного наукового центру досліджень проблематики ОУН та УПА.

2. Координація діяльності окремих науковців - дослідників

3. Залучення до вивчення заданої проблематики нових наукових кадрів і допомога дослідникам-початківцям.

4. Популяризація тематики національно-визвольної боротьби ОУН та УПА і створення відповідного її позитивного образу у суспільстві.

5. Збір і збереження документальних, усних, речових свідчень про національно-визвольну боротьбу ОУН та УПА.

На сьогодні Центр об'єднує багатьох істориків з різних куточків України та з поза її меж. Робота ЦДВР проходить за наступними напрямками:

I. Дослідницький напрямок

Відділи: 1. Архівний

2. Музейний.

3. Польових досліджень

II. Науковий напрямок

Відділи: 1. Науково-організаційний

2. Редакційний

3. Методично-бібліографічний

III. Інформаційний напрямок

Діяльність ЦДВР:

Проведенні наукові конференції:

- “Третій фронт в Західній Україні. 1939–1947” (спільно з Науковим товариством ім. Т. Шевченка)
- “Організація Українських Націоналістів: до 75-ліття створення”
- “Боротьба народів Центральної та Східної Європи з тоталітарними режимами в ХХ ст.” (спільно із Інститутом української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Кам'янець-Подільським державним університетом ім. І. Огієнка, Центром Українознавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Міжнародною благодійною установою “Центр Національного Відродження ім. С. Бандери”)
- “До 60-тої річниці Української Головної Визвольної Ради” (спільно з Інститутом українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України)

Видання Центру:

- Армія безсмертних. Повстанські світлини / ред. В'ятрович В. та Мороз В. – Львів: Видавництво “Мс”, 2002. – 212 с.
- Галаса В. Наше життя і боротьба. – Львів: Видавництво “Мс”, 2005. – 272 с.
- Петренко Р. Слідами армії без держави. – Київ-Торонто: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 272 с.
- Чайківський Б. “Фама” – рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів: Видавництво “Мс”, 2005. – 104 с.
- Порендовський В.-І. У кігтях СТЕПЛАГУ (Кенгір 1949-1954). Спогади. – Львів: Видавництво “Сполом”, 2005. – 272 с., іл.
- Український визвольний рух. Збірник 1. – Львів: Видавництво “Мс”, 2003. – 208 с.
- Український визвольний рух. Збірник 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – Львів: Видавництво “Мс”, 2003. – 194 с.
- Український визвольний рух. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – Львів: Видавництво “Коло”, 2004. – 304 с.
- Український визвольний рух. Збірник 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів в ХХ столітті. – Львів, 2005. – 272 с.
- Український визвольний рух. Збірник 5. – Львів: Видавництво “Мс”, 2005. – 240 с.

Центр досліджень визвольного руху

Український визвольний рух

Науковий збірник
№ 5

Відповідальний редактор – Володимир В'ятрович

Літературний редактор – Віктор Мартинюк

Дизайн – Ольга Сало

Верстка – Віктор Мартинюк

Відповідальна за випуск – Ярина Ясиневич

Віддруковано в друкарні видавництва “Мс”